

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI

ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN
EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİ
(FUTURE İŞLEMLER)

Abdullah ONUR

2502170498

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ÖMER KARAOĞLU

İSTANBUL - 2024

ÖZ

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN

EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİ (FUTURE İŞLEM)

ABDULLAH ONUR

İlk uygulamasının orta çağa dayandırıldığı ancak asıl gelişimini Amerika’da 19. yy.’dan sonra gösteren emtia vadeli işlem sözleşmesi, organize borsalarda gerçekleştirilen ve her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmedir. Bu sözleşme, zikredilen pek çok faydasına rağmen esas olarak emtianın fiyatının aleyhte değişebilecek olmasından kaynaklanan riskten korunma amacıyla ortaya çıkmıştır. Emtia vadeli işlem sözleşmesi, organize borsalarda gerçekleştirildiğinden karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı emtia vadeli işlem sözleşmesini İslam hukukuna göre analiz etmektir. Bunun için sözleşmenin konusu, tarafları, amacı ve teknik işleyişi İslam hukukuna göre analiz edilmiştir. Bu bağlamda esas olarak sözleşmenin asıl mahiyetini oluşturan “her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin” İslam hukukuna uygunluğu araştırılmıştır. Daha sonra konu; mahiyet, ma’dumiyet, mülkiyette olmama ve kabz açılarından incelenmiştir. Bununla birlikte bu sözleşmenin tarafları ve taraflar arasına dâhil olan takas merkezi ile aracılardan arasındaki hukukî ilişki İslam hukukuna göre değerlendirilmiştir. Ayrıca emtia vadeli işlem sözleşmesinin gerçekleştirilme amaçları ve sonlandırılma yöntemleri İslam hukukuna göre tahlil edilmiştir. Netice olarak organize piyasalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinin İslam hukukuna göre caiz olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı tezimizin sonunda alternatif yöntemlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı ve Finansı, Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesi, Emtia Futures, Her İki Bedelin de Vadeli Olduğu Sözleşme

ABSTRACT

COMMODITY FUTURES CONTRACTS

FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC LAW

ABDULLAH ONUR

Although its first application dates back to the Middle Ages, the commodity futures contract truly developed in America after the 19th century. This contract, conducted on organized exchanges, involves both payments being deferred. Despite its numerous benefits, this contract primarily emerged as a means of hedging against the risk of adverse price changes in commodities. Due to its execution on organized exchanges, the commodity futures contract possesses a complex structure. The main objective of this study is to analyze the commodity futures contract according to Islamic law. To achieve this, the subject, parties, purpose, and technical operation of the contract were analyzed in accordance with Islamic law. In this context, the study primarily investigated the compliance of "contracts where both payments are deferred," which form the essential nature of the contract, with Islamic law. Subsequently, the topic was examined in terms of nature, non-existence, lack of ownership, and seizure. Furthermore, the legal relationship between the parties to the contract, including the clearinghouse and intermediaries involved, was evaluated according to Islamic law. Additionally, the purposes for executing the commodity futures contract and the methods for its termination were analyzed from the perspective of Islamic law. Ultimately, it was concluded that commodity futures contracts conducted in organized markets are not permissible according to Islamic law. Therefore, alternative methods were provided at the end of the thesis.

Key Words: Islamic Economics and Finance, Commodity Futures Contract, Contracts Where Both Payments Are Deferred

ÖNSÖZ

Türev sözleşmeler, forward, futures (vadeli işlem sözleşmesi), swap ve opsiyondan oluşmaktadır. Emtia vadeli işlem sözleşmesi, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmedir. Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, karşı tarafın ödememesi veya ödemeyi geciktirmesi gibi dezavantajlar barındırmaktaydı. Bu vb. dezavantajların önüne geçebilmek için ise organize bir yapıda işlem görmeye başladı. Çalışmamızda organize piyasalarda gerçekleştirilen ve emtiaya dayalı her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin (emtia vadeli işlem sözleşmesi) İslam hukukuna göre değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesini İslam hukuku açısından inceleyen araştırmamız üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesinin işleyişi, iktisadî bakış açısıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde sözleşmenin tarafları ve konusu önce Türk pozitif hukuku açısından tespit edilmeye çalışılmış daha sonra ise İslam hukuku açısından analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise sözleşmenin amacı, teknik işleyişi ve bu sözleşme için çağdaş İslam hukukçuları tarafından önerilen alternatif yöntemler İslam hukuku açısından tahlil edilmiştir. Araştırmamızda emtia vadeli işlem sözleşmesini İslam hukukuna göre değerlendirebilmek için ağırlıklı olarak ma'dûmun satımı, mülkiyette olmayanın satımı, alacağın alacak karşılığı satımı (beyu'l-kâlî bi'l-kâlî / beyu'd-deyn bi'd-deyn) ve kabzedilmemiş malın satımı konuları ele alınmıştır. Çalışmamız vardığımız sonuç ve önerileri içeren bir sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Araştırmamın her bir aşamasında görüşleriyle beni destekleyen, samimiyetini her zaman hissettiren, beni doğru istikâmete yönlendiren ve devamlı surette desteğini yanımda hissettiğim danışman hocam Prof. Dr. Ömer KARAOĞLU'na hassaten teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın hayata geçirilme sürecinde bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım Prof. Dr. Servet Bayındır'a ve Öğr. Gör. Dr. Adem YIGIN'a, tez savunma komitesinde yer alarak katkı sunan Prof. Dr. Abdullah DURMUŞ, Doç. Dr. Abdurrahman SAVAŞ, Doç. Dr. Zeynep Hafsa ORHAN ve Dr. Öğr. Üyesi Batuhan Buğra AKARTEPE'ye, yoğun programlarına rağmen tezimi okuyup kıymetli tenkitlerini benimle paylaşan, yapmış oldukları eleştirilerle

Çalışmamın zaafılarını kapatmama yardımcı olan Dr. Eser Aksu, Serdar Özalp ve Abdullah OKULU'ya teşekkür ederim. Üniversite dışında kendisinden ders aldığım ve İslamî ilimlerin büyük hazineleriyle tanışmama vesile olan muhterem Mehmet SAVAŞ, Halil GÜNENÇ, Ahmet Akın ÇIĞMAN, Emin SARAÇ ve diğer hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunarım. Çalışmalarım boyunca kütüphanesinden çokça istifade ettiğim İslam Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM) ve çalışanlarına, doktora sürecinde 100 / 2000 doktora programı kapsamında bursundan istifade ettiğim YÖK'e, maddî manevî desteklerinden istifade ettiğim Türkiye Katılım Bankaları Birliği'ne (TKBB) ve Albaraka Katılım Bankası'na teşekkürlerimi arz ederim. Her görüşmemizde babacan tavırlarıyla beni motive eden ve akademik hayata dönük katkılarından ötürü Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YILDIRIM'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca çalışmamda desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve bana olan güvenini hiç kaybetmeyen anne-babama ve bu süreçte sabır ve anlayışla bana destek olan eşime teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmam, İslam iktisadı ve finansına küçük bir katkı sunabilirse büyük bir mutluluk hissedeceğim.

Abdullah ONUR

İstanbul 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EMTİA VADELİ İŞLEM

SÖZLEŞMESİNE

GENEL BAKIŞ

I. TANIM VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	23
A. TANIM.....	23
B. İLGİLİ KAVRAMLAR	24
1. Emtia.....	24
2. Risk	25
3. Riskten Korunma	26
4. Dayanak Varlık	27
5. Türev Ürün / İşlem.....	27
6. Pozisyon.....	28

7.	Fizikî Teslim, Nakdi Mutabakat ve Ters İşlem	28
8.	Ma'dûm.....	30
9.	Kabz	30
10.	Teminat	31
II.	ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ	31
A.	DÜNYADAKİ GELİŞİMİ.....	31
B.	TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ.....	35
III.	UYGULAMASI.....	36
A.	TARAFLARI	36
1.	Satıcı ve Müşteri	37
2.	Aracılar	37
3.	Takas Merkezi.....	39
B.	KONUSU	40
C.	KULLANIM AMACI	42
1.	Riskten Korunma	43
2.	Spekülasyon.....	46
3.	Arbitraj.....	47
D.	TEKNİK İŞLEYİŞİ.....	48
1.	Teminat Sistemi	49
a.	Başlangıç Teminatı.....	49
b.	Sürdürme Teminatı.....	50
c.	Teminat Mutâbakatı.....	51
2.	Sonlandırılma Yöntemleri.....	51
a.	Fizikî Teslimle Sonlandırılma	51
b.	Nakdi Mutabakatla Sonlandırılma.....	53
c.	Ters İşlemlerle Sonlandırılma.....	54

IV.	PİYASASI VE TÜRLERİ.....	55
A.	PİYASASI.....	55
1.	Organize Piyasada Gerçekleştirilmesi	55
2.	Vadeli Piyasada Gerçekleştirilmesi	56
B.	TÜRLERİ.....	56
V.	İKTİSADÎ VE SİYASÎ SONUÇLARI	57
A.	İKTİSADÎ SONUÇLARI.....	57
1.	Risk Yönetimi Sağlaması.....	57
2.	Taraflara Bilgi Sağlaması	59
a.	Fiyat Tahminine İmkân Sağlaması.....	59
b.	Fiyat İstikrarına Katkı Sağlaması	60
3.	Maliyetleri Azaltması	61
4.	Tekelciliği Engellemesi	62
5.	İstenildiğinde Emtianın Satılabilmesine İmkân Sağlaması	62
6.	Şirketin Güvenilirliğini Artırması.....	63
7.	Kaldıraca İmkân Sağlaması	63
8.	Ekonomik Adaletsizliğe Yol Açması	64
9.	Reel Ekonomik Faaliyetten Uzaklaştırması.....	65
10.	Fiyatları Artırması.....	66
B.	SİYASÎ SONUÇLARI.....	66
1.	Kaynakları Ülkeye Yönlendirmesi	66
2.	Uluslararası Piyasalarla Bütünleştirmesi	66
3.	Uluslararası Piyasalarda İtibar Kazandırması.....	67

İKİNCİ BÖLÜM	
EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİNDE	
TARAFLARIN VE KONUNUN	
İSLAM HUKUKU AÇISINDAN	
DEĞERLENDİRİLMESİ	
I.	EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİNİN TARAFLARI 69
A.	TARAFLARIN HUKUKİ OLARAK SÖZLEŞMEDEKİ ROLÜ 70
1.	Satıcı ve Müşteri 70
2.	Aracılar 71
3.	Takas Merkezi..... 74
B.	TARAFLARIN SÖZLEŞMEDEKİ ROLÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ 79
II.	EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİNİN KONUSU 85
A.	KONUNUN MAHİYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ... 87
1.	Genel Olarak Konunun Mahiyeti..... 87
2.	İslam Hukukçularının Konunun Mahiyetine Bakışı 89
3.	Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesindeki Konunun Mahiyetinin Değerlendirilmesi..... 93
B.	KONUNUN MA'DÛM VE MÜLKİYETTE OLMAMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 95
1.	Ma'dûm Olması Açısından..... 96
a.	Genel Olarak Ma'dûmiyet..... 96
b.	İslam Hukukçularının Konunun Ma'dûmiyetine Bakışı 98
c.	Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Konunun Ma'dûmiyet Açısından Değerlendirilmesi..... 102

2. Mülkiyette Olmaması Açısından	103
a. Genel Olarak Konunun Mülkiyette Olmaması.....	104
b. İslam Hukukçularının Konunun Mülkiyette Olmamasına Bakışı	104
c. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Konunun Mülkiyette Olmama Açısından Değerlendirilmesi.....	106
C. KONUNUN VADELİ OLMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	106
1. Genel Olarak Her İki Bedelin Vadeli Olması.....	107
2. İslam Hukukçularının Her İki Bedelin de Vadeli Olması Durumuna Bakışı ve Gerekçeleri	110
a. Kitab	112
b. Sünnet.....	113
c. İcmâ	118
d. Fayda Üretici Nitelikte Olmaması.....	122
e. Faiz İçermesi	124
f. Garar İçermesi	125
g. Tarafların Rızasını Engellemesi	128
h. Kumar Anlamı Taşınması.....	131
3. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Her İki Bedelin de Vadeli Olmasının Değerlendirilmesi	133
D. KONUNUN KABZ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	135
1. Genel Olarak Kabzın Tanımı ve Fıkhî Mahiyeti	136
2. İslam Hukukçularının Kabza Bakışı	138
3. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Kabz Şartının Değerlendirilmesi	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
EMTİA VADELİ İŞLEM	
SÖZLEŞMESİNDE	
KULLANIM AMACI VE TEKNİK YAPININ	
İSLAM HUKUKU AÇISINDAN	
DEĞERLENDİRİLMESİ	
VE	
ALTERNATİF YÖNTEMLER	
I.	KULLANIM AMACI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 145
A.	KORUNMA AMAÇLI KULLANILMASI..... 145
B.	SPEKÜLASYON VE ARBİTRAJ AMAÇLI KULLANILMASI .. 147
II.	TEKNİK İŞLEYİŞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 150
A.	TEMİNATLARIN MAHİYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 150
1.	Başlangıç Teminatının Mahiyeti..... 150
2.	Sürdürme Teminatının Mahiyeti..... 152
3.	Teminatların Gelir Getirici Mahiyette Kullanımı 152
4.	Teminat Mutabakatının Mahiyeti 153
B.	SÖZLEŞMENİN SONLANDIRILMA YÖNTEMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 155
1.	Fizikî Teslim ile Sonlandırma..... 155
2.	Nakdi Mutabakat ve Ters İşlem ile Sonlandırma 156
a.	Nakdi Mutabakat ile Sonlandırma..... 159
1)	Nakdi Mutabakatın Yeni Bir Sözleşme Kabul Edilmesi 160

2) Nakdi Mutabakatın Kabzedilmemiş Malın Satımı Kabul Edilmesi	161
b. Ters İşlem ile Sonlandırma.....	168
1) Ters İşlemin Yeni Bir Sözleşme Kabul Edilmesi	168
2) Ters İşlemin Kabzedilmemiş Malın Satımı Kabul Edilmesi	170
III. ALTERNATİF YÖNTEMLERİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	172
A. EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİ YERİNE ÖNERİLEN ALTERNATİF SÖZLEŞMELER.....	173
B. EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİ YERİNE ÖNERİLEN ALTERNATİF SÖZLEŞMELERİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	173
1. Selem ve Paralel Selem Sözleşmeleri.....	173
a. Selem Sözleşmesi	173
b. Paralel Selem Sözleşmesi	177
2. Selem Sukuk	180
3. Vadeli Satışı	182
SONUÇ	184
BİBLİYOGRAFYA	190

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1. Dünyada en fazla hacme sahip emtia.....	42
Şekil 2. 1. Tarafların Birbiriyle Kurduğu Hukukî İlişki.....	81
Şekil 2. 2. Ma'dûmun Taksîmi.....	104
Şekil 3. 1. Selem ve Paralel Selem Sözleşmeleriyle Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinin Karşılaştırılması.....	181
Şekil 3. 2. Klasik Selem Sukuk Uygulama Örneği.....	183



KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: ibn, bin
bs.	: basım
bkz.	: bakınız
c.c.	: celle celâlühü
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
DİA	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: hicri
haz.	: hazırlayan
hz.	: hazreti
İ.Ü.S.B.E.	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MKT	: merkezi Karşı Taraf
MMFİ	: Mecelletü mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî – İslam İş Birliği Teşkilatı
M.Ü.S.B.E.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	: neşreden
r.a.	: radiyallahu anh
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: sayfa
sy.	: sayı
S.Ü.S.B.E.	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: tahkik eden

t.y. : yayın tarihi yok

v.b. : ve benzeri

y.y. : yayın yeri yok



GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN MAHİYETİ, SINIRLARI VE AMACI

Bretton woods anlaşmasının çökmesinden sonra emtia fiyatlarında aşırı dalgalanmalar görülmeye başlanmıştır. Bu dalgalanmalar, müteşebbislerin zaman zaman zarara uğramasına sebep olmuştur. Bundan dolayı emtianın ileriki bir tarihte fiyatında oluşacak aleyhteki değişim neticesi karşılaşılan riski bertaraf edebilmek için emtia vadeli işlem sözleşmesi geliştirilmiştir. Emtia vadeli işlem sözleşmesi, standardize edilebilen hemen her türlü emtia üzerine uygulanabilmektedir. Tezimizde emtiaya dayalı vadeli işlem sözleşmesi İslam hukuku açısından tahlil edilmiştir.

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, ilk ortaya çıktığında bugünkü anlamda borsalarda uygulanır şeklinden (takas merkezi, teminat sistemi ve kaldıraç) uzak, sade ve basitti. Vadeli işlem sözleşmesinin başlangıcı için kesin bir tarih vermek oldukça güçtür. Bununla birlikte literatürde vadeli işlem sözleşmesinin, 13. y.y.'da İngiltere'de 16. y.y.'da Hollanda'da ve 17. y.y.'da Japonya'da uygulandığı ve bununla ilgili bir piyasa kurulduğu belirtilmektedir. Bu piyasaların asıl gelişimi ise 1800'lü yıllardan sonra Amerika'da yaşanmıştır. Bu dönemde vadeli işlem sözleşmesiyle ilgili daha önceden karşılaşılan sorunlar teker teker giderilmiş ve tam teşekküllü bir piyasa oluşturulmuştur.

Vadeli işlem sözleşmesi ortaya çıktığı ilk yıllarda tarımsal ürünler üzerine yapılmaktaydı. Çünkü fiyat hareketleri, en çok tarımsal ürün üreticilerinin muzdarip olduğu konulardandı. Bununla birlikte ilk senelerde emtiaya dayalı vadeli işlem sözleşmesi, vade tarihinde emtiayı teslim etme (fizikî teslim) üzere gerçekleştirilmekteydi. Fakat 1981'den sonraki dönemde fizikî teslimatı yönelik yasal zorunluluğun kalkması ve fizikî teslimatın getirmiş olduğu zorluklardan dolayı sözleşmeler fizikî teslimat yapılmadan kâğıt üzerinde (ters işlem ve nakdi mutabakat) gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹ Nakdi mutabakata göre vade geldiğinde uzlaşma fiyatı ile sözleşmede öngörülen fiyat arasındaki fark, taraflar arasında el

¹ Cahit Alkım Biket, **Yatırım Bankalarında Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması**, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2015, s. 155.

değiştirmektedir. O dönemden sonra nakdi mutabakat, hem iki tarafa hakkını vermesi hem de daha az maliyetli olması açısından tercih edilmeye başlandı. Fakat bu uygulama sonucunda reel ekonomiden uzaklaşarak sunileşmeye doğru bir evrilme görüldü ve risk kavramı metalaşmaya başladı.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmedir. Bu sözleşmeler ortaya çıktığı ilk dönemde iki taraflıyken, 1850’li yıllarda borsalarda sistematik bir yapıya bürünmüştür. Bu taraflar satıcılar (kısa pozisyon sahipleri / short position holders) ve müşteriler (uzun pozisyon sahipleri / long position holders)’dir. Ancak borsalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesine takas merkezi ve araçlar da dâhil olmaktadır. Bundan dolayı taraflar, sözleşmelerini gerçekleştirirken araçlar ve takas merkeziyle de hukukî bakımdan ilişki kurmaktadır.

Türkçe literatürde türev araç ve vadeli işlem sözleşmesi kavramları net değildir. Başlığımızın yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemesi için konunun açıklanması faydalı olacaktır. Bu bağlamda:

Türkçe literatür ve Türk mevzuatında “türev araçlar” ile “vadeli işlem sözleşmeleri” kavramlarının çoğu defa aynı olguyu belirtir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim son yıllarda yapılan tezlerde de bu durum görülmektedir.² Bunun nedeninin ise Türk kanun düzenlemelerindeki ifâdelerin farklı şekillerde yorumlanması ve bir takım değişikliğe uğraması olduğu söylenebilir. “Vadeli işlem sözleşmeleri”, Türk kanunundaki ilk isimlendirmede “türev sözleşmelerin”in hepsinin kastedecek şekilde anlaşılmıştır. Daha sonra bu anlayıştan vazgeçilerek uluslararası literatüre uygun şekilde “türev sözleşmeler” terimi bir üst başlık olarak kabul edilmiştir. “Vadeli işlem sözleşmeleri” terimi ise türev sözleşmelerin alt başlığı şeklinde kabul edilmiştir.³ Ayrıca bu şekilde kullanımın ilgili hukukî düzenlemelerde

² Müjgan Hacıoğlu, **Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi**, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2010, s. 38; Servet Bayındır, “Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkhi Tahlili”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, 2005, s. 58.

³ Vadeli işlem sözleşmeleri terimi hukukumuzda ilk olarak Borçlar Kanunu’nun 504. Maddesinde “vadeli alış-verişler” olarak zikredilmiştir. Daha sonra SPK tarafından çıkarılan yönetmeliklerdeki “vadeli işlem sözleşmeleri” terimi, “türev araçlar” kavramını ifade eder şekilde yorumlanmıştır. Bununla birlikte SerPK md. 22’nin (j) bendindeki “vadeli işlem sözleşmeleri” kavramı, türev araçların bir çeşidi olark sayılmıştır. Ayrıca BanK md. 11’de “vadeli işlem sözleşmeleri” kavramı

ve türev işlemlerin gerçekleştirildiği Borsa İstanbul tanıtım ve bilgilendirme kitabında da görülmektedir.⁴ “Vadeli işlem sözleşmeleri” teriminin çoğul kalıpta kullanılmasının “türev sözleşmeler” terimiyle karışmasına sebebiyet verdiğinden dolayı tezimizde “vadeli işlem sözleşmesi” şeklinde tekil kalıpta kullanılacaktır. Nitekim bu şekilde kullanım literatürde bulunmaktadır.⁵

Netice olarak İngilizce literatürde “derivatives” ve Arapça literatürde müştakkat (المشتقات) şeklinde ifade edilen enstrümanlara Türkçe’de “türev sözleşmeler / araçlar / kontratlar” denilmektedir. “Türev sözleşmeler”, forward, futures (vadeli işlem sözleşmesi), opsiyon ve swap sözleşmelerini kapsayan bir üst başlıktır. İngilizce’de “Future contracts” ve Arapça’da el-müstakbeliyyat (المستقبليات) şeklinde ifade edilen enstrümana ise Türkçe’de “vadeli işlem sözleşmesi (future)” denilmektedir (türev araçların bir çeşidi).

Türev sözleşmelerin konusu; emtia (pamuk, buğday, arpa, fındık, petrol, doğal gaz...), hisse senedi, döviz ve endeks gibi çeşitli ürünlerden oluşabilmektedir. Emtia vadeli işlem sözleşmesi (commodity future contract) ise türev araçlardan biridir.⁶ Biz de tezimizde Türk mevzuatı ve yerel literatüre uygun olarak “future sözleşme” yerine “vadeli işlem sözleşmesi” terimini kullanacağız. Çünkü bu şekilde kullanım Türkçe’yi ön plana çıkarmaktadır.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, kişileri vadede emtianın fiyatında yaşanacak olumsuz değişimden koruduğu için son dönemde İslâmî ilkelere göre ticaret yapma gayreti içinde olan kişi ve kurumların gündeminde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu

türev araçların bir çeşidi olarak zikredilmiştir. TCMB Kanunu md. 53’ün (b) bendinde ise önceleri forward ve swap sözleşmelerini de ifade edecek tarzda kullanılmakla birlikte sonraları bu ifade yerine “türev araçlar” ifadesi kullanılmıştır. (Detaylı bilgi için bkz. Penezoglu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 5.)

⁴ Heyet, **VİOP Terimler Sözlüğü**, Borsa İstanbul, y.y., t.y.

⁵ Bu şekilde kullanım için bkz. Servet Bayındır, **Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhi Açıdan İncelenmesi**, Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı, İstanbul, Erkam Matbaası, 2009, s. 159; Heyet, **Sorularla Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası**, y.y., 2017; Abdurrahman OKUR, Furkan Kayhan, “Türkiyede Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası ile bu Piyasada Yer Alan Emtiaya Dayalı Sözleşmelerin Değerlendirilmesi”, **Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi (BAFAD)**, C. IV, Sayı, II, 2017, s. 5; Buket Doğan, **Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukuki Bir Bakış**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), K.Ü.S.B.E., Kocaeli, 2008, s. 1.

⁶ A. Kerem Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1999, s. 12.

konunun, uluslararası fıkıh akademilerine, faizsiz finans kuruluşlarının fıkıh heyetlerine ve önde gelen İslam hukukçularına yöneltilen soruların önemli bir kısmını ihtiva etmesi ise meselenin önemini vurgulaması bakımından anlamlıdır.

Emtia vadeli işlem sözleşmesini İslam hukukuna göre değerlendirmeyi amaç edinen bu çalışmada bir takım sınırlandırmaya gidilmiştir. Çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere sözleşmeye konu olan varlıklar emtia ile sınırlandırılmıştır. Konunun emtia ile sınırlandırılmasının birkaç farklı sebebi bulunmaktadır. Özellikle emtia üzerine yapılan ve her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, vadeli işlem sözleşmesinin ibtidaî halini yansıtmaması ve bize bu sözleşmelerin ilk yapılış amacını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bundan dolayı emtianın incelenmesi, işlemin asıl mahiyetinin açığa çıkmasına katkı sunacaktır. Bir diğer sebep olarak ise emtia üzerine gerçekleşen her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin meşrûiyetinde çağdaş İslam hukukçuları arasında ihtilafın bulunmasıdır. Bu durum ise meselenin daha geniş kapsamda araştırılmasını gerektirecektir.

Tezimizin başlığında bulunan emtia kelimesi, buğday, arpa, fındık, demir, çelik, petrol, doğal gaz gibi pek çok metâ'yı ifâde ettiği daha önce zikredilmişti. Tezimizde her bir meta'yı tek tek zikretmek yerine hepsini ifâde eder şekilde “emtia” terimi kullanılmıştır. Emtia vadeli işlem sözleşmesindeki emtiayı oluşturan mallar “standart” nitelikli olduğundan araştırmamızda “muayyen” mallar ve bunların İslam hukukuna göre değerlendirilmesi kapsam dışında kalmaktadır.

Tezimizin ikinci bölümünde konunun vade açısından incelendiği başlıkta Mâlikî hukukçuların tasnîfi dikkate alınmıştır. Çünkü konunun ve bedelin vade açısından incelenmesi İslam hukukunda “beyu'l-kâlî bi'l-kâlî (beyu'd-deyn bi'd-deyn)” konusunu gündeme getirmektedir. Bu konunun ise pek çok çeşidi bulunmaktadır. Mâlikî hukukçuların tasnifindeki “ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn” terimi ise araştırma konumuzu bire bir karşılamaktadır. Bu şekilde bir yol izleyerek oluşabilecek karışıklığın önüne geçmeyi hedefledik. Ayrıca tezimizin genelinde “ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn” terimi “her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşme” şeklinde ifâde edilmiştir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde kullanılan kaldıraç, araştırmamıza dâhil edilmemiştir. Çünkü kaldıraç etkisi, emtia vadeli işlem sözleşmesinin mahiyetinden

bağımsız bir konudur. Yani hangi sözleşmeye uygulanırsa sonucunu o sözleşme için vermektedir.

Çağdaş İslam hukuku heyetleri ve çoğunluk çağdaş İslam hukukçuları, vadeli işlem sözleşmesini fâsid bir sözleşme olarak görür. Bundan dolayı onlar tarafından bu sözleşmedeki bütün uygulamalar fâsid bir sözleşmeyle irtibatlı olarak telakkî edilir ve caiz olmadığı dile getirilir. Çünkü onlara göre her bir uygulama, fâsid akdın devam etmesine vesile olmuştur. Bu durum ise ayetle yasaklanmıştır.⁷ Biz ise çalışmamızda sözleşmedeki her uygulamayı müstakil olarak inceleyerek ve emtia vadeli işlem sözleşmesiyle bağlantısını kurarak İslam hukukuna göre analizini yaptık.

Tezimiz zikredilen meseleleri incelemek için giriş, sonuç ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırma konusu ve mahiyeti izah edildikten sonra konunun sınırları çizilmiştir. Bununla birlikte araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. Daha sonra ise literatür değerlendirmesi yapılmıştır.

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin tanıtıldığı birinci bölümde ilk olarak sözleşmenin tarihi, dönemlere ayrılarak tematik bir yaklaşımla incelenmiştir. Bunu yaparken kurumlar ve bölgeler arası etkileşime dikkat çekilmiştir. Bunun yanında sözleşmenin tarafları, konusu ve teknik işleyişi üzerinde de durulmuştur. Ayrıca sözleşmenin finansal açıdan konumlandırılışı ele alınmıştır. Bu itibarla tezimizde emtia vadeli işlem sözleşmesine yöneltilen olumlu ve olumsuz görüşlere yer verilmiştir. Bu bölüm, emtia vadeli işlem sözleşmesini ve işleyişini bir bütün olarak görebilmek ve İslam hukuku açısından değerlendirebilmek için bir hazırlık mahiyetindedir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin İslam hukukuna göre tahlil edildiği ikinci ve üçüncü bölümde Türk hukukçularının ve çağdaş İslam hukukçularının görüşleri dikkate alınarak değerlendirmelere yer verilmiştir. Şöyle ki: İkinci bölümde sözleşmenin tarafları ve konusu İslam hukukuna göre incelenirken üçüncü bölümde sözleşmenin kullanım amacı ve teknik işleyişi İslam hukukuna göre incelenmiştir.

⁷ el-Mâide 5/2.

Ayrıca üçüncü bölümde alternatif yöntemlere yer verilmiştir. Bunun için her bir bölümde öncelikle meselenin hukukî boyutu tespit edilmiş, ardından İslam hukukuna göre değerlendirilmiştir. İslam hukukuna göre analiz edilen her bir konuda klasik İslam hukuku literatüründen atıflar yapılarak yararlanılmıştır. Bu tür bir yaklaşım, analiz etmede farklı yaklaşımlar ortaya koyabilmek için bize yardımcı olmuştur. Ardından da kendi tespit ve kanaatimize yer verilmiştir.

Tezimizde emtia vadeli işlem sözleşmesini araştırma konusu yapmamızın nedeni, araştırmamıza başladığımızda Türkiye’de bu konu hakkında yapılmış bir doktora tezine rastlamamış olmamızdır. Ayrıca her ne kadar Servet Bayındır’ın emtia vadeli işlem sözleşmesi hakkında yazılmış bir doçentlik çalışması ve Abdullah Durmuş’un emtia vadeli işlem sözleşmesi hakkında kaleme alınmış bir makalesi olsa da konunun detaylı incelenmesi için doktora tezi seviyesinde ele alınmasının literatüre katkı sağlayacağını düşünülmesidir.

Bu çalışmanın temel amacı emtia vadeli işlem sözleşmesinin İslam hukukuna uygunluğunu analiz etmektir. Bu bağlamda emtia vadeli işlem sözleşmesinin temelini oluşturan her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin caiz olmadığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Çünkü emtia vadeli işlem sözleşmesini doktora seviyesinde ele alan Türkçe kaynaklarda, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin caiz olabileceğini savunan çağdaş İslam hukuku araştırmacıları bulunmaktadır. Bu noktada tezimiz farklı şeyler söyleme amacı taşımaktadır. Bundan dolayı çalışmamızda sözleşmenin tarafları ve konusu İslam hukukuna göre analiz edilmiştir. Bunun için öncelikle işlemin tarafları ve birbirleriyle kurduğu hukukî bağ incelenmiş daha sonra ise İslam hukuku açısından analiz edilmiştir. Ardından sözleşmenin konusu İslam hukukuna göre mahiyet, ma’dûmiyet, mülkiyette olmama, vade ve kabz açılarından tehlîl edilmiştir. Son olarak ise önemine binâen sözleşmenin sonlandırılış şekilleri ve gerçekleştirilme amacı İslam hukukuna göre değerlendirilmiştir. Bununla birlikte İslam hukukundaki ilkesel yasaklara temas etmeden meydana getirilecek alternatif yöntemler değerlendirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezimizin ana sorusunu emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olup olmadığı oluşturmaktadır. Temel tezimiz ise emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olmadığıdır. Temel tezimizin ortaya çıkması için her bir bölümde alt tezlere müracaat edilmiştir.

Araştırmamızda teorik bir yaklaşım, mukâyese, açıklama, analiz ve örnekleme yöntem olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda emtia vadeli işlem sözleşmesi tanımlanmış, çağdaş İslam hukukçularının değerlendirmeleri gerekçeleriyle birlikte ifade edilmiş ve İslam hukuku açısından analiz edilmiştir.

Birinci bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesinin mahiyeti incelenmiş ve uygulama üzerinde durulmuştur. Bunun nedeni, okuyucunun zihninde sözleşmenin şekillenmesidir. Bu bölümde mümkün mertebe detaya girilmeden okuyucuya kısa ve öz bilgiler aktarılmaya gayret edilmiştir. Konunun detayları için dipnotlarda ilgili kaynaklara işaret edilmiştir.

İkinci bölümde sözleşmenin ana unsurlarını oluşturan taraflar ve konu üzerinde durulmuştur. Bölüm, iki ana başlığa ayrılmıştır. İşlemin taraflarının incelendiği birinci ana başlıkta “taraflar ve birbiriyle kurdukları hukukî ilişki”, sözleşmenin konusunun incelendiği ikinci ana başlıkta ise “konu”, öncelikle Türk pozitif hukuku zemininde tespit edilmiş ardından tespit edilen konu İslam hukukuna göre analiz edilmiştir. Bu bağlamda işlemin taraflarından özellikle aracılar ve takas merkezinin konumunun uygulamayı yansıtır şekilde tespit edilmesine odaklanılmıştır. Sözleşmenin konusu ise mahiyet, kabz, ma’dûmiyet, mülkiyette olmama ve vade açılarından analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise sözleşmenin kullanım amacı, teknik işleyişi ve sözleşmeye alternatif yöntemler İslam hukuku açısından tahlil edilmiştir. Bu bölümde de ikinci bölümde olduğu üzere önce meselenin Türk pozitif hukukuna göre zemini tespit edilmiş ardından tespit edilen hukukî zemin İslam hukukuna göre analiz edilmiştir. Bölüm üç ana başlığa ayrılmıştır. Sözleşmenin kullanım amacının incelendiği birinci ana başlıkta işlemin hangi amaçla gerçekleştirildiği uygulama üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Teknik işleyişin incelendiği ikinci ana başlıkta ise teminat sistemine ve sözleşmenin meşrûiyeti için bir kısım çağdaş İslam hukukçusu tarafından önemli görülen sonlandırma yöntemlerine odaklanılmıştır. Sözleşmeye

alternatif yöntemlerin değerlendirildiği üçüncü ana başlıkta ise emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz kabul etmeyenlerin önerdiği alternatif yöntemlere yer verilmiştir.

Sözleşmenin İslam hukukuna göre incelendiği ikinci ve üçüncü bölümde ana konuların yanında kefâlet, vekâlet ve rehin gibi yan konular da gündeme gelmiştir. Bununla birlikte İslam borçlar hukuku ana başlığı altındaki akit teorisiyle ilgili bölümlere yeri geldikçe müracaat edilmiştir.

Tezimizde bir sözleşme bütün ayrıntılarıyla incelediğinden yapılan değerlendirmeler birbiriyle yakından ilgili ve bağlantılıdır. Bundan dolayı bazı konular incelenirken tezdeki farklı bir meseleye atıflar yapılabilmektedir. Bu durumun karışıklığa sebep olmaması için ise mesele dipnotlarda izah edilmiştir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, fizikî teslim, ters işlem ve nakdi mutabakat olmak üzere üç farklı şekilde sonlandırılabilir. Çağdaş İslam hukukçularının bazıları tarafından sözleşmenin ters işlem ve nakdi mutabakatla sonlandırılması farklı, fizikî teslimle sonlandırılması farklı değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Bundan dolayı tezimizde emtia vadeli işlem sözleşmesi incelenirken nakdi mutabakat veya ters işlemle değil fizikî teslimle sonlandırılan sözleşmeler kastedilmektedir. Bu şekilde bir yol izlememizin nedeni, konunun anlaşılmasında yaşanacak karışıklığı gidermektir. Ters işlem veya nakdi mutabakata göre değerlendirmenin kaçınılmaz olduğu yerlerde ise sözleşmenin ters işlem veya nakdi mutabakatla sonlandırıldığı özellikle belirtilmiştir.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, çok teknik ve karmaşık bir yapıda olduğu için mahiyetinin anlaşılması çokça kaynağı incelememizi gerektirdi. Bu bağlamda meseleyi inceleyen pek çok kitaba müracaat edilmiş; eğitim kayıtları da dâhil olmak üzere pek çok video izlenmiş, konu ile ilgili gerek piyasada görevli, çalışan ve yöneticilerle gerekse akademik çalışmalarda bulunan araştırmacılarla çeşitli vasıtalarla irtibat kurularak değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmamızın ilerleyen dönemlerinde ihtilaf içine düştüğümüz meselelerde ise gerek danışmanımız gerek farklı üniversite ve fakültelerden hocalar, gerek ise piyasayı içeriden değerlendirme imkanına sahip olan BİST, Takas Bank çalışanı ve yöneticileriyle görüş alış-verişinde bulunulmuştur.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi son dönemde yaygın bir şekilde kullanıldığından dolayı sözleşmenin hukukî mahiyetini inceleyen eserler, son döneme aittir. Bundan dolayı ikinci ve üçüncü bölümde öncelikli olarak Türk pozitif hukuku ve çağdaş İslam hukuku literatüründen istifade edilmiştir. İslam hukuku açısından incelemeyi gerektiren kısımlarda ise klasik ve çağdaş İslam hukuku literatüründen yararlanılmıştır. Klasik İslam hukuku kaynaklarından çoğunlukla Hanefî, Şafî, Mâlikî ve Hanbelî hukuk literatüründen istifade edilmiş bazı meselelerde ise Zâhirî mezhep literatürüne müracaat edilmiştir. Değerlendirmelerimizde ise zikredilen mezhep literatüründen herhangi birine ağırlık verilmemiştir.

Bu kısımda zikredilen alanlardaki kaynaklardan kritik öneme sahip olanlarından ve en çok istifade edilenlerinden bahsedilecektir. Bu bağlamda bahsedilecek kaynaklar, üç başlık altında ele alınmıştır. Bunlar, “işlemin mahiyetiyle ilgili kaynaklar”, “çağdaş İslam hukuku kaynakları” ve “klasik İslam hukuku kaynakları”dır.

İŞLEMİN MAHİYETİYLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Tezimizde ilk olarak emtia vadeli işlem sözleşmesinin sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesi için sözleşmelerin teori ve uygulamasını bir bütün olarak bize sunan eserlere müracaat edilmiştir. Bu bağlamda sözleşmenin işleyişi, finans literatürüne başvurularak kavranmaya çalışılmıştır. Bu eserler emtia vadeli işlem sözleşmesinin tarihçesini, türlerini, taraflarını ve bu piyasada işlem yapılırken başvurulması gerekli görülen matematiksel sistemleri açıklar.

A. Kerem Özşahin’in, “*Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukukî Niteliği*” adlı çalışması, Türkiye’de vadeli işlem sözleşmesiyle ilgili kaleme alınan ilk çalışmalardan biridir. Bu sebeple sonraki literatür için temel kaynak niteliğini hâizdir. 50 sayfalık bir hacme sahip çalışmanın küçük ama nitelikli olduğu söylenebilir. Giriş, 7 bölüm ve sonuçtan oluşan eser, vadeli işlem sözleşmesinin unsurlarını, taraflarını ve sonlandırılış şekillerini güncel Türk mevzuatı ve borçlar hukuku çerçevesinde incelemektedir. Eserde İslam hukukuna yer verilmediği görülmektedir.

Yusuf Gökhan Penezoğlu’nun “*Hukukî Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Müşteri ile Piyasa Üyesi İlişkisi*” adlı yüksek lisans tezi, Özşahin’in çalışmasından

sonra vadeli işlem sözleşmesini inceleyen kapsamlı çalışmalardandır. Yüksek lisans düzeyinde kaleme alınan eser, vadeli işlem sözleşmesini pozitif hukuka göre değerlendirmeleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu durum, eserin sonraki literatürde fazlaca atıf almasına sebep olmuştur. Çalışma, müşteri ile borsa üyesi arasındaki hukukî ilişkiyi merkeze almasına rağmen eserde vadeli işlem sözleşmesinin hukukî boyutu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada İslam hukukuna yer verilmemiştir.

Arslan Kaya ve Koray Demir'in kaleme aldığı *“Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu – Bankaların Türev İşlemlerden Doğan Yükümlülükleri”* adlı makalesi, vadeli işlem sözleşmesini modern hukuk açısından inceleyen makalelere örnek olarak verilebilir. Kaya ve Demir, makalesinde türev sözleşmeleri (forward, future, swap ve opsiyon) modern hukuk açısından incelemektedir. Bu bağlamda onlar, türev sözleşmeleri spekülâtif bir işlem olarak görmekte ve talih oyunu, bahis ve belirli şartlar altında kumar olarak nitelendirmektedir. Kaya ve Demir, araştırmada türev sözleşmelerin hukuka uygunluğu sorununu 6 başlıkta izah etmeye çalışmıştır. Eserde İslam hukukuna yer verilmediği görülmektedir.

Mehmet Murat İnceoğlu'nun *“Sermaye Piyasalarında Aracı Kurumların Hukukî Sorumluluğu”* adlı kitabı 2004 yılında yayınlamıştır. Eserde takas merkeziyle satıcı ve müşterinin arasındaki bağı kurduğundan önemli bir konuma sahip olan aracı kurumlar incelenmiştir. İnceoğlu, aracı kurumların modern hukukta işlemi gerçekleştiriş şekline göre ya vekîl ya da alım-satım komisyoncusu (simsar) olduğunu düşünmektedir. Çalışma aracı kurumların yapısı ve sorumluluğunu ifâde eder şekilde dört bölüm olarak kaleme alınmıştır. Araştırmada İslam hukukuna yer verilmemiştir.

Erkan Eren'in, *“Türk Hukukunda Merkezi Takas Kuruluşları, Merkezi Karşı Taraf Uygulaması ve Tezgâh Üstü Türev Araçların Merkezi Takası”* adlı 2019 yılında tamamlanan doktora tezi, vadeli işlem sözleşmesinde önemli bir konuma sahip takas merkezini modern hukuka göre inceleyen eserlerdendir. Takas merkezinin garantör değil karşı taraf olduğunu düşünen Eren, bu amaca yönelik olarak tezin birinci bölümünde takas işlemlerini, Türk ve yabancı hukuk uygulamalarını kıyaslayarak incelenmiştir. İkinci bölümde merkezi takas kuruluşları ve Takasbank'ın hukukî

konumu incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise takas merkezinin merkezi karşı taraf olduğu uygulamalarda gerçekleştirilen yenileme ve açık teklif yöntemleri hukukî bağlamda incelenmiştir. Eserde takas merkezi incelenirken İslam hukukuna yer verilmediği görülmektedir.

ÇAĞDAŞ İSLAM HUKUKU KAYNAKLARI

Emtia vadeli işlem sözleşmesini inceleyen eserler, Arap dünyasında özellikle 90'lı yıllardan sonra yoğunluk kazanmıştır. Günümüze yaklaşıldıkça da kapsamını arttırmıştır. Bu bağlamda emtia vadeli işlem sözleşmesine ait literatür kurumsal çalışmalar ve bireysel çalışmalar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Emtia vadeli işlem sözleşmesini İslam hukuku açısından analiz eden kurumsal çalışmaların başında çağdaş fetva kurullarının fetva ve kararlarının yer aldığı yayınlar gelmektedir. Bunlar arasında İslam İş Birliği Teşkilatı'na bağlı İslam Fıkıh Akademisi (*Mecmau'l-fıkhi'l-İslâmî*), AAOIFI Fıkıh Heyeti (*el-Meayîru's-Şer'iyye*), Dünya İslam Birliği İslam Fıkıh Akademisi Râbitatü âlemi'l-İslâmî *mecmau'l-fıkhi'l-İslâmî* ve Albaraka Grubu Fetva Heyeti zikredilebilir. Bu kurulların emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olmadığıyla ilgili kararlar aldığı görülmektedir. Bu durumun gerekçesi olarak her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olmamasını, spekülasyon amacıyla gerçekleştirilmesini ve kumar unsuru barındırmasını göstermektedirler. İlgili kurullar tarafından yayınlanan eserlerde görüşlerinden istifade edilen çağdaş İslam hukukçuları arasında Karadâğî, Muhammed Muhtâr es-Sellâmî, Vehbe Zuhaylî, Sıddık Muhammed Emîn Darîr, Abdüsettâr Ebû Gudde ve Takî Osmânî zikredilebilir.

İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Heyetü'l-muhasebe ve'l-müraca'a li'l-müessesati'l-maliyye el-İslamiyye) adlı kuruluşa bağlı fıkıh meclisi tarafından alınan kararların bulunduğu "*el-Meayîru's-Şer'iyye*" adlı kitap, çalışmamızda çokça istifade edilen kaynaklardandır. Bu eser, İslam hukukçularının görüşleriyle bankacılık uygulamalarının bulunduğu ortak bir nokta olması ve çok sayıda faizsiz bankanın üyesi olduğu bir kurum tarafından hazırlanmış olması bakımından önem arz etmektedir. Bu kitapta özellikle "Organize Piyasalarda Emtia Satışı" bölümünden istifade edilmiştir. Bu bölümde emtia vadeli işlem

sözleşmesinin her iki bedelin de vadeli olan bir sözleşme (ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn) olmasından dolayı caiz görülmediği ifade edilir. Eserde ayrıntılara girilmeden sadece gerekçe ve sonuçlar zikredilmektedir. Çalışma, emtianın organize piyasalarda emtia satın alımının caiz olduğu alternatif yöntemleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, son dönemde yaygınlaşmasından dolayı klasik İslam hukuku literatüründe yer almayıp çağdaş İslam hukuku literatüründe incelenmektedir. Araştırmalarımız sonucu literatürde emtia vadeli işlem sözleşmesinin İslam hukuku açısından tahlil edilmesine çeşitli vesilelerle yer verildiği görülmüştür. Çağdaş İslam hukukçularının bireysel olarak kaleme aldığı literatürde bu sözleşmeleri inceleyen çalışmalar, üç başlık altında gruplandırılabilir. Bunlardan birincisi “türev sözleşmeler ve güncel iktisadi meselelerin İslam hukukuna göre analiz edildiği eserlerin bir bölümü”, ikincisi “türev sözleşmelerin müstakil olarak ele alındığı çalışmalar”, üçüncüsü ise “türev sözleşmelerin İslam hukuku açısından makale ve tebliğ seviyesinde kısaca incelendiği çalışmalar”dır.

Emtia vadeli işlem sözleşmesini türev sözleşmeler ve güncel iktisadi meselelerin İslam hukukuna göre analiz edildiği çalışmalarda bir bölüm olarak ele alan literatür:

Yaptığımız araştırmalar neticesi alanla ilgili kapsamlı çalışmalardan birisini kaleme alan çağdaş İslam hukuku müelliflerinden Âli Süleymân, “*Ahkâmu't-teâmül fi'l-esvâki'l-maliyye*” adlı çalışmasında finansal piyasaları üç ana başlık altında İslam hukuku açısından incelemiştir. Eserde türev sözleşmelere ayırdığı üçüncü ana başlık çalışmanın yarısını teşkil etmektedir. Müellif bu bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesini ele almaktadır. Âli Süleymân, yaptığı incelemeler sonucunda emtia vadeli işlem sözleşmesini her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşme olmasından dolayı caiz görmez ve üzerinde gerçekleşen uygulamaları meşrû olsa dahi caiz kabul etmez. Eser, emtia vadeli işlem sözleşmesini İslam hukuku açısından inceleyen nitelikli ve önemli eserlerdendir. Nitekim çalışmanın sonraki dönem emtia vadeli işlem sözleşmesine ait literatürde çokça atıf alması buna delalet eder. Bununla birlikte eserde emtia vadeli işlem sözleşmesinde spekülasyon hususunun İslam hukuku açısından

incelenmediği bununla birlikte ters işlem ve nakdi mutabakatla sonlandırma yöntemleri sadece alacağın satımı açısından incelendiği görülmektedir.

Ayyaşî Feddâd'ın, 2000 yılında kaleme alınan “el-Bey'u ale's-sıfati li'l-ayni'l-gâibeti vema yesbütü fi'z-zimmeti” adlı eseri her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olması gerektiğini savunan eserlere örnek olarak gösterilebilir. Bu bakımından Feddâd'ın çalışmasını önemli bulmaktayız. Feddâd, zimmette sabit olan alacağın satımını konu edindiği bu eserinde piyasa uygulamasından da bahseder. Örnek olarak verdiklerinden birisi de emtia vadeli işlem sözleşmesidir. O, bu sözleşmeyi her iki bedelin de vadeli olması çerçevesinde inceleyerek çoğunluk İslam hukukçularının belirttiği gibi kesin bir şekilde reddedilmesini gerektirecek bir delilin bulunmadığını belirtir. Çünkü ona göre her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin meşrû olmadığı hususunda icmâ yoktur ve bu sözleşmeler faiz ve garar barındırmaz. Bununla birlikte o, maslahat ve makâsıt ilkeleri gereği emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olması gerektiğini düşünür.

Aytaç Aydın'ın “İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları” adlı doktora tezi 2001 yılında tamamlanmıştır. Eserde türev sözleşmelere yer verilmektedir. Ancak 500 sayfayı aşan eserde vadeli işlem sözleşmesinin İslam hukuku açısından değerlendirilmesine 4 sayfa ayrılmakta ve gerek mahiyet gerekse de İslam hukuku açısından değerlendirmenin yüzeysel ve yetersiz kaldığı görülmektedir. Yazar, vadeli işlemleri caiz görmemekle birlikte yatırılan teminatların peşin ödeme kabul edilmesi durumunda sözleşmenin peşin ödenen bedel kadarının caiz olması gerektiğini iddia eder.

Servet Bayındır'ın “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhi Açıdan İncelenmesi” başlıklı araştırması, Aydın Yabancı editörlüğünde TKBB bünyesinde hazırlanan “*Finansal Yenilik ve Açılımlar ile Katılım Bankacılığı*” adlı kitaptaki bir bölümdür. Bayındır'ın eserinin 2008 yılında yayımlanan “*İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri*” isimli doçentlik tezine eklemeler yapılarak üretildiği anlaşılmaktadır. Bayındır, bu çalışmasında emtia vadeli işlem sözleşmesini İslam hukuku açısından incelemektedir. Bunun için sözleşmenin taraflarını, konusunu ve teminat sistemini ele alır. Bayındır,

incelemesinde özellikle sözleşmenin konusu üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda o, sözleşmenin konusunu mahiyet, mülkiyet, mevcudiyet, vade ve kabz açısından değerlendirir. Ayrıca fizikî teslimle sonlanan sözleşmelerin konusuyla nakdi mutabakat ve ters işlemle sonlanan sözleşmelerin konusunu birbirinden ayırarak değerlendirir. Ona göre fizikî teslimle son bulan emtia vadeli işlemlerin konusu gerçek bir emtiaya dayanmakta iken nakdi mutabakat veya ters işlemle son bulan emtia vadeli işlemlerin konusu risktir. Yazar, her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmeleri caiz gördüğünden fizikî teslimle son bulması şartıyla emtia vadeli işlem sözleşmesini de caiz kabul eder. Çalışmada emtia vadeli işlem sözleşmesi genellemeci bir tarzda incelenmektedir.

Lâhim'in, 2012 yılında yayınlanan 1600 sayfalık "*Beyu'd-deyn ve tatbikatühü'l-muâsıra fi fikhî'l-İslâmî*" isimli kapsamlı çalışması ele aldığı meseleleri oldukça detaylı incelemesi yönüyle öne çıkan bir eserdir. Bu bağlamda yazar, eserin ilk yarısında İslam akit teorisinde alacak satımı konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. İkinci yarısında ise alacak satımının çağdaş sözleşmelere yansısı üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde incelenen dokuz sözleşmeden birisi de emtia vadeli işlem sözleşmesidir. Eserde diğer sözleşmeler gibi emtia vadeli işlem sözleşmesi üzerinde de fazlaca durulmamıştır. Ancak eser, alacak satımını İslam hukukuna göre inceleme konusunda başarılı çalışmalardan addedilmektedir. Bununla birlikte araştırmada her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler çoğunluk İslam hukukçularının savunduğu gerekçelerle caiz kabul edilmediğinden emtia vadeli işlem sözleşmesi de caiz kabul edilmez.

Türev sözleşmelerin müstakil olarak ele alındığı literatür:

Fehim Khan'ın ilk kez 1995 yılında yayımlanan "*Islamic Futures and Their Markets*" adlı çalışması futures sözleşmeyi inceleyen eserlerdendir. Khan, emtia vadeli işlem sözleşmesinin mal transferini amaçladığından esas itibariyle İslam hukukuna aykırı olmadığını ifade etmektedir. Ancak ona göre uygulanan emtia vadeli işlem sözleşmesi (emtia futures) İslam hukukuna göre spekülasyon gibi yasak unsurlar barındırmaktadır. Bundan dolayı o, bu unsurların giderilip İslam hukukuna uygun hale getirilmiş alternatif bir vadeli işlem piyasası önermektedir. Bunun için ise İslam

hukukunda meşrû sayılan selem, istisna' ve cuâle'nin esas alınabileceğini belirtmektedir. Araştırma erken dönem için önemli eserlerden olmakla birlikte İslam hukuku açısından incelemede yüzeysel kalındığı görülmektedir.

Mohammad Hashim Kamali'nin 2002 yılında yayınlanan "*Islamic Commercial Law An Analysis of Futures and Options*" isimli araştırması futures ve opsiyon sözleşmelerini inceleyen çalışmalardandır. Araştırmada forward sözleşmeye dair bir başlık bulunmadığı görülür. Bunun sebebinin ise forward sözleşmenin, futures sözleşmenin temelini oluşturması olduğu belirtilebilir. Eser, vadeli işlem sözleşmesinin konusunu garar, mahiyet, mülkiyette olmama, kabz, ma'dûmiyet, alacağın alacak karşılığın satımı (beyu'd-deyn bi'd-deyn), spekülasyon ve kumar açılarından olumlu ve olumsuz görüşleri karşılaştırarak ele alır. Kamali, emtia vadeli işlem sözleşmesinin incelenen meseleler açısından herhangi bir mahzur taşımadığını iddia eder. Bundan dolayı yazar, emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olduğunu düşünür ve bu şekilde düşünenlerin öncülerindendir. Bununla birlikte eserin klasik İslam hukuku kaynaklarına yapılan atıflarının yetersiz olduğu görülür. Eserde incelenen sözleşmelerin cevazı için ileri sürülen gerekçenin maslahat, makâsıd ve kamu yararına dair ilkeler olduğu söylenebilir.

Bashir'in "*Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets*" isimli doktora çalışması 2003 yılında tamamlanmıştır. Araştırmada emtia forward, emtia futures ve emtia opsiyon sözleşmeleri incelenmekte ve bu sözleşmelerin caiz olması gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda çalışmada alacağın alacak karşılığı satımı, kabzdan önce satım, spekülasyon gibi konular tahlil edilmekte ve çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğunun aksine olumlu görüş bildirilmektedir. Bununla birlikte eserde ma'dûm ve mülkiyette olmama konuları incelenmemektedir.

Durmuş'un "*Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*" isimli kitabı 2009 yılında yayınlanmıştır. Spot ve vadeli para mübadelelerini İslam hukuku açısından inceleyen eser dört bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümünde spot döviz sözleşmeleri, ikinci bölümünde döviz forward, döviz futures ve döviz swap sözleşmeleri, üçüncü bölümünde döviz opsiyon sözleşmeleri İslam hukuku açısından

değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise türev sözleşmeleri caiz kabul etmeyenler için alternatif yöntemlerin İslam hukuku açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın döviz vadeli işlemlerin İslam hukukuna göre bu denli geniş bir incelemeye konu olması açısından ilk olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Türkiye’deki İslam iktisadi literatüründeki temel çalışmalardan birisi olarak literatürdeki yerini almıştır. Bununla birlikte çalışma, döviz vadeli işlem sözleşmesini konu edindiğinden emtia vadeli işlem sözleşmesini ele almamıştır. Ancak vadeli işlem sözleşmesinde her iki bedelin de vadeli olmasının mahiyetinin İslam hukuku açısından tahlil edilmesinde eserden istifade edilmiştir. Bu bağlamda tezimiz, Durmuş’un tezinde zikredilen her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olmama gerekçelerine daha sonradan yapılan eleştirilere kendi imkânlarınca cevaplar vermektedir.

Özpolat’ın 2023 yılında tamamlanan *“İslam Hukuku Açısından Emtia Türev Sözleşmeleri”* isimli doktora tezi, alana dair ele alınmış kapsamlı çalışmalardandır. Yazarın çalışmasında her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri (ibtidâu’d-deyn bi’d-deyn) caiz kabul ettiği görülmektedir. Bunu gerekçelendirmek için selem dışındaki vadeli sözleşmelerde gerçekleşen her iki bedelin de vadeli olması durumuna verilen cevazları ve ihtiyaç prensibini esas aldığı gözükmemektedir. Ancak yazar, her iki bedelin de vadeli olmasından dolayı değil meşrû olmayan spekülasyonun gerçekleşmesi sebebiyle organize piyasalarda (borsa) gerçekleşen her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere (futures) cevaz vermemektedir. Özpolat, tezini beş bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde mal kavramını, ikinci bölümde türev sözleşmelerin iktisadi açıdan mahiyetini, üçüncü bölümde emtia forward ve emtia futures sözleşmeleri, dördüncü bölümde opsiyon sözleşmesini İslam hukuku açısından analiz etmiştir. Beşinci bölümde ise emtia türev sözleşmelere alternatif olması önerilen sözleşmeleri ele almıştır. Yazar, tezimizin konusu belirlendikten sonra tez başlığını bizimle aynı konu üzerine belirlemiş ve çalışmasını bizden önce bitirmiştir.

Caner Akdemir’in 2023 yılında tamamlanan *“İslam Hukukunda Beyu’l-Ma’dûm ve Günümüz Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri Açısından İncelenmesi”* isimli doktora tezi, emtia vadeli işlem sözleşmesini ma’dûmiyet açısından incelemektedir. Yazar çalışmasında fizikî teslimle sonuçlanan emtia vadeli işlem sözleşmesi ile ters işlem veya nakdi mutabakatla sonuçlanan emtia vadeli işlem sözleşmesini ayırarak

incelemektedir. Bu bağlamda fizikî teslimle sonlanması durumunda konunun ma'dûmiyetinden bahsedilemeyeceğini ifâde eder. Ters işlem veya nakdi mutabakatla sonlanması durumunda ise konunun, ma'dûm kapsamının dışında kaldığını çünkü konuyu emtianın değil riskin oluşturduğunu düşünür. Ayrıca müellif, fizikî teslimle sonlanması durumunda emtia vadeli işlem sözleşmesinin “ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn” kapsamında değil “te'cîlü'l-bedeleyin” kapsamında düşünülmesi gerektiğini ifâde ederek caiz olması gerektiğini düşünür.

Türev sözleşmelerin İslam hukuku açısından incelenip emtia vadeli işlem sözleşmesine makale ve tebliğ seviyesinde kısaca değinilen çalışmalar:

Nezih Kemal Hammad'ın 1986 senesinde yayımlanan “*Beyu'l-kâlî bi'l-kâlî (Beyu'd-deyn bi'd-deyn)*” isimli çalışması emtia vadeli işlem sözleşmesine kısaca temas eden ancak incelediği konular açısından nitelikli çalışmalardan birisidir. Dört bölümden müteşekkil çalışmanın birinci bölümünde kâlî'nin kâlî karşılığı satımının caiz olmamasının delilleri ve değerlendirilmesi; ikinci bölümde kâlî'nin kâlî karşılığı satımının mahiyetini, türlerini ve gerekçelerini; üçüncü bölümde kâlî'nin kâlî karşılığı satımına dâhil olmadığı halde dâhil edilen meseleleri ve dördüncü bölümde ise beyu'l-kâlî bi'l-kâlî kapsamına giren ve Mâlikî hukukçuların ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn olarak isimlendirdikleri şekli, ihtiyaç ve zaruret çerçevesinde değerlendirmektedir. Yazar, ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn'in çoğunluk İslam hukukçusunun gerekçelerine istinaden aslen caiz görmemekle birlikte ihtiyaçtan dolayı caiz kabul edilebileceği sonucuna ulaşmaktadır.

Akram Khan'ın 1988 yılında yayımlanmış “*Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy*” adlı makalesi türev sözleşmelere dair ilk eserlerdendir. Yazar makalesinde ilk olarak İslamî piyasanın temel ilkelerine temas etmektedir. Daha sonra emtiaya dayalı ve dövize dayalı türev sözleşmeleri inceleyen Khan, emtiaya dayalı forward sözleşmenin yapısı itibarıyla İslam hukukuna aykırı olmadığını düşünür. Emtia ve dövize dayalı vadeli işlem, swap ve opsiyon sözleşmelerini ise mal teslimine dayanmadığı için İslam açıdan mahzurlu bulur. Bununla birlikte eserde İslam hukuku açısından yapılan değerlendirmelerin zayıf olduğu görülmektedir.

Bacha'nın 1999 senesinde yayımlanan "*Derivative Instruments and Islamic Finance: Some Thoughts for a Reconsideration*" adlı makalesi, türev sözleşmeleri ele alan çalışmalardandır. Yazar makalede türev sözleşmelere makâsıt ve maslahat ilkeleri çerçevesinde yaklaşır. Bu bağlamda o, giderek daha rekabetçi olan bir piyasada müteşebbislere esneklik sağlayan ürünlerin kullanımını engellemenin onları dezavantajlı bir duruma götüreceğini belirtir ve türev ürünlerin caiziyetinde sosyal refah boyutunun dikkate alınması gerektiğini ifade eder. İslam hukuku açısından yapılan değerlendirmeler ise yüzeysel ve genellemeci bir tarzdadır.

Vadeli işlem sözleşmesini analiz eden Sââtî'nin "*Sharia Compatible Futures*" adlı makalesi 2002 yılında "Mecelleü Camiati'l-Melik Abdulaziz" isimli dergide yayımlanmıştır. Makalede çoğunluk İslam hukukçusu tarafından caiz kabul edilmeyen vadeli işlem sözleşmesinin temelde caiz olduğu kabul edilmekte ancak uygulamada İslam hukukuyla uyumlu olmadığından yerine İslam hukukuna uygun ve fizikî teslim dayanan yeni bir sözleşme önerilmektedir. Kurgulanan bu yeni sözleşmede her iki bedel de vadelidir ve riskten korunma (tahavvut) amacı temel alınmıştır. Bu sözleşmenin caiziyeti için maslahat ve makâsıt gerekçelerine vurgu yapılır. Yazar, korunma amacıyla gerçekleştirilen bu yeni sözleşmeyi selem sözleşmesiyle de karşılaştırarak caiz olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Çünkü ona göre selem sözleşmesinde amaçlanan finansman veya yatırımdır. Ancak kurgulanan yeni sözleşmede amaç ne finansman ne de yatırım olmadığından her iki bedelin de vadeli olmasında bir mahzur bulunmamaktadır. Bununla birlikte Sââtî, vadeli işlem sözleşmesinin taraflarını inceleyip sözleşmenin detaylarına inerek her bir meseleyi İslam hukuku açısından değerlendirmektedir.

Sââtî, "*Nahve Müştakkat Maliyye*" isimli makalesinde ise Bacha örneğinde olduğu gibi makâsıt ve maslahat ilkeleri çerçevesinde vadeli işlem sözleşmesini inceler. O, bu çalışmasında "*Sharia Compatible Futures*" adlı makalesinde olduğu gibi riskten korunma amacı ekseninde ve gerekli şartları taşıması durumunda vadeli işlem sözleşmesinin caiz olması gerektiğini savunur. Sââtî'nin bu çalışmasında da yaptığı değerlendirmelerin yüzeysel ve genellemeci olduğu görülür.

Kemal Hattab'ın 2005 yılında yayımlanan “*Nahve Sûk Maliyye İslamiyye*” isimli otuz sayfalık tebliğ metni, türev sözleşmeleri incelemektedir. Hattab, forward futures ve opsiyon sözleşmelerinin İslam hukuku açısından mahiyetini incelemekte ve sakıncalı durumlarını ortaya koymaktadır. Müellif, forward ve futures sözleşmelere çoğunluk İslam hukukçusunun gerekçelerine istinaden cevaz vermemekte ancak opsiyon sözleşmesine belirli şartlarla olumlu bakmaktadır.

Durmuş'un II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi'nde sunulan “*Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri*” isimli tebliği türev sözleşmeleri incelemektedir. Durmuş, girişte döviz ve emtia türev sözleşmelerinin mahiyetine yönelik bilgiler vermektedir. Yazar, tebliğini döviz ve emtia türev sözleşmeler olmak üzere iki ana başlığa ayırmakta ve sırasıyla bu sözleşmelere olumlu ve olumsuz yaklaşan çağdaş İslam hukukçularını gerekçeleriyle zikretmektedir. Daha sonra ise kendi değerlendirmelerine yer verir. Yazarın metninin oldukça özet olduğu görülmektedir. Durmuş'un metninden emtia vadeli işlem sözleşmesini istisnâî durumlar hariç caiz kabul etmeyen müelliflerden olduğu anlaşılmaktadır. Cengiz Kallek'in Durmuş'un tebliğini değerlendirme mahiyetinde olan “*Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri Başlıklı Tebliğin Müzakeresi*” adlı müzakere metni ise konuya önemli katkılar sunmaktadır. Kallek'in yaptığı değerlendirmelerden tebliğ metnini detaylı bir şekilde incelediği anlaşılmaktadır. O, değişen şartlar ve örf bağlamında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

KLASİK İSLAM HUKUKU KAYNAKLARI

Emtia vadeli işlem sözleşmesindeki İslam hukukuna göre incelenmesi gereken konular, ilk dönemden itibaren tartışılmalı ve ihtilaflı mevzulardır. Bu konuları ihtivâ eden kaynaklar ise çoğunlukla Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte bu kaynakların tamamının değerlendirilmesi oldukça kapsamlı bir çalışma gerektirdiğinden bu kısımda alanla ilgili temel ve muteber eserler zikredilecektir.

Hanefî mezhep literatüründen ağırlıklı olarak Serahsî'nin kaleme aldığı “*el-Mebsût*” adlı eserden, Kasanî'nin kaleme aldığı “*Bedâiu's-sanâi*” adlı eserden, İbn Abidin'in kaleme aldığı “*Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*” adlı eserden incelenerek istifâde edilmiştir. Şâfiî mezhep literatüründen Şâfiî'nin “*el-Ümm*” isimli

eserinden, Nevevî'nin, "*Minhâc*" adlı eserinden, Mâverdî'nin "*el-Hâvî'l-kebîr*" adlı eserinden, Mâlikî mezhep literatüründen Tesûlî'nin "*el-Behce*" adlı eserinden, Sahnûn'un "*Müdevvenetü'l-kübrâ*" adlı eserinden, İbn Rüşd el-Hafîd'in "*Bidayetü'l-müctehid*" adlı eserinden, Zerkeşî'nin "*el-Mensûr fî'l-kavaid*" adlı eserinden incelenerek faydalanılmıştır. Hanbelî mezhep literatüründen ise başlıca İbn Kudâme'nin kaleme aldığı "*el-Muğnî*" adlı eseri, Buhutî'nin "*Keşşafü'l-kına*" adlı eseri, İbn Müflih'in "*el-Mübdî*" adlı eseri incelenmiştir. Zahiri mezhep literatüründen İbn Hazm'ın kaleme aldığı "*el-Muhallâ*" adlı eser incelenmiştir. Nevazil ve fetava türünden İbn Teymiyye'nin kaleme aldığı "*Mecmûatü'l-fetâvâ*" adlı eser incelenmiştir. Ayrıca orijinal görüşlerinden dolayı İbn Teymiyye'nin "*Nazariyyetü'l-Akd*" ve İbn Kayyim'in kaleme aldığı "*Zadü'l-meâd*" ve "*İ'lâmü'l-muvakkiîn*" adlı eserler incelenmiştir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi her iki bedelin de vadeli olduğu bir sözleşme (ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn) olduğu ve klasik kaynaklarımızda çoğunlukla selem bahsinde incelendiğinden dolayı zikredilen klasik İslam hukuku kaynaklarında çoğunlukla selem bahsi incelenmiştir. Bununla birlikte emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu mahiyet, ma'dûmiyet, mülkiyet ve kabz açılarından incelendiğinden klasik kaynaklarda bu konuları ihtiva eden akit teorisiyle ilgili yerlerden de istifâde edilmiştir.

Çalışmamızda emtia vadeli işlem sözleşmesinde yüzeysel kalmış meseleler detaylandırılmakta bununla birlikte alanda boşluk görülen meseleler kendi imkanlarınca doldurarak değerlendirilmektedir. Yüzeysel kaldığı düşünülen ve kendi imkanlarınca katkıda bulunulan meseleler arasında sözleşmenin tarafları, konusu ve teminat sistemi bulunmaktadır. İlgili çağdaş İslam hukuku literatüründe sözleşmenin tarafları analiz edilirken önemli bir konuma sahip bulunan takas merkezi detaylıca analiz edilmeden hukukî konumuyla ilgili aktarılan ön kabuller zikredilip mesele sonlandırılmıştır. Çalışmamızda meselenin detaylarına inilerek takas merkezinin hukukî konumu detaylandırılmış ve İslam hukukuna göre analiz edilmiştir. Araştırmamızda sözleşmenin konusunu tespititte farklı bir tasnif ve çıkarımda bulunulmuştur. Konunun vade açısından incelendiği bölümde her iki bedelin de vadeli

olduğu sözleşmelere getirilen klasik dönemdeki itirazların yanında güncel dönemde de ifâde edilen itirazlar değeriendirilmiş ve kendi imkânlarınca cevaplar zikredilmiştir.



BİRİNCİ BÖLÜM
EMTİA VADELİ İŞLEM
SÖZLEŞMESİNE
GENEL BAKIŞ

Bu bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesinin tarihi, işleyişi ve ekonomiye faydası incelenecektir. Bu konunun incelenmesinin sebebi, emtia vadeli işlem sözleşmesinin analiz edilebilmesi için sözleşmenin işleyişinin ve unsurlarının bilinmesinin gerekliliğidir.

I. TANIM VE İLGİLİ KAVRAMLAR

A. TANIM

Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesi, “Standartlaştırılmış miktar ve nitelikteki fiziksel bir emtia veya emtia dayanak alınarak türetilen ürünün (varsayılan emtia), taraflara sözleşme anında anlaşılan fiyattan ileri bir tarihte alma ve satma yükümlülüğü doğuran ve vadeli işlem borsalarında gerçekleştirilen sözleşme” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸

Bu sözleşmenin konusunu oluşturan emtia, genel olarak üç grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar bu kısımda ana başlıklar olarak ele alınıp ilerleyen bölümlerde detaylandırılacaktır.

- Tarımsal ürünler: Pamuk, buğday, fındık gibi
- Metal ürünler: Demir, çelik, bakır gibi
- Enerji ürünleri: Petrol, doğal gaz, elektrik gibi

Yukardaki tanımda da görüldüğü üzere emtia vadeli işlem sözleşmesinin tanımında beş nokta üzerinde durulmuştur. Bunlar; taraflar, konu, vade, miktar ve

⁸ Bkz. Muhammed Ali Kurâ b. İd, “el-Eshum, el-ihyârat, el-müstakbeliyyât ve envâ’uhâ ve’l-muâmelatilleti tecrî fi hâ”, **MMFİ**, 1412-1992, sy. 7, I, s. 216; Muhammed Takî Osmanî, **Buhûs fî kazaya fıkhiyye muasira**, Vizaratü’l-evkaf ve’ş-şuunnü’l-İslâmîyye, Katar, 2013, C. I, s. 124; İhsan Ersan, **Finansal Türevler: Futures, Options, Swaps**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 1998, s. 3; Mübârek b. Süleymân b. Muhammed Âli Süleymân, **Ahkâmü’t-teâmül fi’l-esvâki’l-maliyye**, Riyad, Kunuzu İşbiliyya, 2005, s. 923; Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 16; Ayrıca bkz. Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 10; Ayben Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri- Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, Ankara, Seçkin Yayınlar, 2020, s. 51; Erdal Yılmaz, Tünay Aslan, “Finansal Risklerin Yönetilmesinde Türev Ürünlerin Kullanımı: Borsa İstanbul (Bist) 100 Endeksi’ndeki Şirketler Üzerine Bir Araştırma” **İşletme Araştırmaları Dergisi**, sy. 8/1, 2016, s. 664; Arslan Kaya, Koray Demir, “Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu – Bankaların Türev İşlemlerden Doğan Yükümlülükleri”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, 76 / 1, 2018, s. 183; Vadeli işlem sözleşmeleri literatürde “futures” olarak da bilinmektedir. Futures ise sözlükte gelecek veya gelecekle ilgili gibi anlamlara gelmektedir. ([Tureng - future - Türkçe İngilizce Sözlük](#) (Çevrimiçi) [Tureng - future - Türkçe İngilizce Sözlük](#) 20.10.2023; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 159, 195.)

standardizasyondur. İncelenen tariflerde sözleşmenin tarafları, vadesi, taraflara doğurduğu yükümlülüğü, konunun miktarı ve standardizasyonu araştırmacılar tarafından aynı anlamı ifâde edecek tarzda ele alındığı ancak sözleşmenin konusunun tespitinde ihtilafa düştüğü görülmüştür. Biz, ileride detaylı bir şekilde açıklanacağı üzere araştırmalarımız sonucu emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusunun üç farklı şekilde ifâde edildiğine şahit olduk. Bunlardan birincisine göre emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu emtia,⁹ ikincisine göre spekülasyon,¹⁰ üçüncüsüne göre ise sözleşmenin yapılış şekline bağlı olarak değişmektedir. Bu bağlamda sözleşme fizikî teslimle sonuçlanırsa konu emtia iken ters işlem veya nakdi mutabakatla sonuçlanırsa konu risktir.¹¹

B. İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Emtia

Sözlükte “gelişme, en iyi duruma gelme, uzama, büyüme” gibi manalara gelen ve mütu’ mastarından isim olan “meta” (çoğulu emtia), terim olarak insanın elde edip yararlanmak istediği her türlü maddi değer ve ihtiyaç maddesi anlamına gelmekle birlikte¹² şahısların çoğunlukla kendileri için üretimde bulunduğu tabii geçimlik ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte meta’ kavramı, takas özelliği taşıyan ticaret mallarını ifâde edecek şekilde bir anlam genişlemesine uğramıştır. Bundan dolayı urûz, ayn ve sila’ kelimeleriyle aynı anlamı ifâde edecek şekilde kullanılan meta’, nakit (para) dışındaki nesneler hakkında kullanılır hale gelmiştir.¹³

Çağdaş ekonomide emtianın enerji, metal ve tarım olmak üzere üçe ayrıldığı görülmektedir. Enerji emtiasını petrol ve doğal gaz gibi ürünler oluşturur. Metal

⁹ Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 16, 17; Sâdi Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, İstanbul, Strata yayınları, 1998, s. 59; Ersan, **Finansal Türevler**, s. 7; Nugül Chambers, **Türev Piyasalar**, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s. 12; Sudi Apak, Metin Uyar, **Türev Ürünler ve Finansal Teknikler**, İstanbul, Beta Yayınları, 2011, s. 29; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 40, 89; Hasan Sarıçiçek, **Bankalarda Türev İşlemlerin UFRS / TFRS ve VUK Kapsamında Değerlemesi, Uyumlaştırılması ve Bir Araştırma**, Doktora Tezi, M.Ü.B.S.E., İstanbul, 2014, s. 18; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 34, 203.

¹⁰ Kaya, Demir, “*Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu*”, s. 183.

¹¹ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 197.

¹² Firûzâbâdi, **Kâmûs**, s. 670.

¹³ Firûzâbâdi, **Kâmûs**, C. II, s. 353; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, thk. Abdulalim Tahavi, Kuveyt, Vizaratü'l-İ'lam, C. VIII, 1791, s. 131; Mustafa Çağrı, “Metâ”, **DİA**, XXIV, s. 398, 399.

emtiasının değerli metaller ve sanayi metalleri olmak iki alt başlığa ayrıldığı görülür. Değerli metalleri altın ve gümüş gibi emtia oluştururken sanayi metallerini bakır, çelik ve alüminyum gibi emtia oluşturur. Tarım emtiasını ise arpa, buğday ve fındık gibi emtia oluşturur.¹⁴

2. Risk

Vadeli işlem piyasalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan en temel faktörün ekonomik kesimlerin karşı karşıya kaldığı risk olduğu ifade edilmektedir. Risk, gelecekte ortaya çıkabilecek olaylarla ilgili bilinmezlik olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ Bu yaklaşıma göre risk, karşılaşılan olaylara ait etkilerin geleceğe dönük ölçülebilen kısmını ifade eder. Risk, hesaplanabilir ve sonucuna belirli olasılıklarla değer atfedilebilir. Bu bağlamda risk, öngörülebilir ve sonuçları yönetilebilir.¹⁶

Modern dönemden önce dışsal risk olan kuraklık, sel, deprem gibi riskler mevcutken günümüzde bunlara teknoloji kaynaklı risklerin de eklendiği görülür. İnsanlar tarafından üretilen ve bir takım kapalı yan etkilere sahip bu riskler, günümüz toplumunu ifade etmek için kavramsallaştırılan “risk toplumu”nun merkezinde yer alır. Bu toplumun en önemli özelliğinin riskleri sezinleme, kontrol altına alma ve onlarla mücadele etme olduğu belirtilir.¹⁷ Konumuz açısından riskler işletmelerle ilgilidir. Bu bağlamda işletmelerin genişleyen ve farklılaşan faaliyet alanları sonucu maruz kaldıkları finansal riskleri¹⁸ piyasa riski, kredi riski, likidite riski ve faaliyet riski olarak dört başlık altında sınıflandırabiliriz. Kredi riski, sözleşmenin taraflarından birinin yükümlülüğünü ifâ etmemesi sonucu diğer tarafın finansal kaybını ifade eder.¹⁹

¹⁴ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 48, 49, 50.

¹⁵ Heyet, **III. Sermaye Piyasaları Arenası Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası Risk Yönetimi**, İzmir, 2005, s. 22; Esma Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları ve Türkiye Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası VOB ile Londra Finansal Future ve Opsiyon Borsası LİFFE’nin Karşılaştırılması**, T.Ü.S.B.E., Edirne, 2009, s. 28.

¹⁶ Heyet, **Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası Risk Yönetimi**, s. 22; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 28.

¹⁷ Medine Sıcakyüz, Harun Şencal, “İslam Ekonomisi Açısından Türev Enstrümanlarının Eleştirel Bir Analizi”, **Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, 2021, s. 147.

¹⁸ Finansal risk en sade olarak “değerli varlıkları veya parayı kaybetme riski” olarak tanımlanmaktadır. (Heyet, **Finansal Risk Nedir?** (Çevrimiçi) <https://ekonomi101.medium.com/finansal-risk-nedir-79769765aba4>.)

¹⁹ Yılmaz, Aslan, “Türev Ürünlerin Kullanımı”, s. 668.

Piyasa riski, faiz oranı, döviz kuru, menkul kıymet ve mal fiyatlarında beklenmedik değişiklik sonucu ortaya çıkan finansal kayıp olasılığını ifade eder. Likidite riski, eldeki varlıkların istenilen zaman ve fiyattan elden çıkarılamaması anlamına gelir. Faaliyet riski ise kişisel veya sistemsal hatalar veya yetersiz denetim sonucu ortaya çıkan risktir ve tespit edilmesi oldukça zordur.²⁰

Devabe ise riski, iki başlık altında incelemektedir. Bunlardan ilkinin her sözleşmede meydana gelebilecek ve karşılaşılabilecek muhtemel riskler oluşturur. Örnek olarak tüccarın karşılaşılabileceği ödememe, geç ödeme vb. riskler verilebilir. İkincisini ise “kumar” oluşturur.²¹

3. Riskten Korunma

Vadeli işlem piyasalarında riskten korunma (hedging), iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan birincisi, fiyatın aleyhte değişiminden zarar görmeyecek şekilde tedbir almaktır.²² Bu durumda riskten korunmak isteyenler, gelecekteki fiyatların aleyhte oluşabileceği düşüncesiyle bugünden emtia vadeli işlem sözleşmesi yapar.²³ Bu şekilde emtia vadeli işlem sözleşmesinde satıcı, gelecekteki bir tarihte satacağı emtianın fiyatının düşmesi riskinden kendini korurken müşteri, gelecekteki bir tarihte emtianın fiyatının yükselmesi riskinden kendini korur. İkincisi ise “bir piyasada karşılaşılabilecek riski diğer bir piyasada ters istikamette ve eşit düzeyde risk alarak ortadan kaldırmaktır.” Bu yöntem sayesinde bir sözleşmede oluşacak zarar, diğer sözleşmede oluşacak kârla dengelenir.²⁴ Bundan dolayı emtianın fiyatında oluşabilecek değişim sonucu karşılaşılabilecek finansal risklerin emtia vadeli işlem sözleşmesi sayesinde kontrol altına alınabileceği ifade edilmektedir.²⁵

²⁰ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 29.

²¹ Çünkü kumarda aşırı risk (garar) bulunmaktadır. Aşırı gararda ise karşı tarafın malını bâtil yolla yeme anlamı bulunur. (Eşref Muhammed Devâbe, **Dirasat fi't-temvili'l-İslâmî**, Kahire, Darü's-selam, 2007, s. 246.)

²² Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 86.

²³ Ümit Erol, **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği, 1994, s. 9, 11; Umur Burak Geyikçi, **Türev Ürünler ve Swap İşlemleri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2019, s. 3.

²⁴ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 28.

²⁵ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 31.

Riskten korunma yöntemini sigortalama mantığı içinde düşünenler de bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre emtia vadeli işlem sözleşmesi, gelecekteki risklere karşı bir sigortadır.²⁶

4. Dayanak Varlık

Dayanak varlık kavramı, emtia vadeli işlem sözleşmesi için önemli konulardandır. Emtia vadeli işlem sözleşmesinde dayanak varlık olarak nitelenen emtia, selem sözleşmesindeki “konu” ile aynı anlamı ifâde etmektedir. Yani dayanak varlık, tedavülde olan ve nitelikleriyle zimmette sabit olan mal anlamına gelmektedir.²⁷ Ayrıca dayanak varlık, nakdi mutabakat veya ters işlemle sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesinde malların fiyatlarının belirlenmesine aracılık eder.²⁸

5. Türev Ürün / İşlem

Türev ürün ve türev işlem kavramları, finansal yaklaşımla konuyu inceleyenler tarafından birbirinin yerine kullanılmaktadır. Finansal yaklaşımda bu kavramların her ikisi de organize veya organize olmamış bir piyasada yapılan sözleşmeleri (forward, futures, opsiyon ve swap) ifâde eder.²⁹ Bunlara ürün denilmesinin sebebinin ise sunulan bir “finansal enstrümanı (ürün)” ifâde etmeleri olduğu belirtilir.³⁰ Bu yaklaşımda türev ürün veya türev işlem kavramları, türev araç veya türev kontrat olarak da isimlendirilmektedir.³¹ Hukukî yaklaşımda ise türev ürün kavramının türev sözleşmeye konu finansal veya emtia nitelikli malı ifâde ettiği³² türev işlem kavramının ise türev sözleşmeleri ifâde ettiği belirtilir.³³ Bundan dolayı bu

²⁶ Heyet, **Vadeli İşlemler**, der. Y. Temel Enderoğlu, İzmir, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2004, s. 27; Nermin Çıtak, Fatma Kurt, “İhracat Firmalarında Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Kullanımı”, **Muhâsebe Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 2020, s. 15; Sââtî, Abdul Rahim, “Sharia Compatible Futures”, **Journal of King Abdulaziz University**, Jeddah, No: 15, 2002, s. 4.

²⁷ M. Fahim Khan, **Islamic Future and Their Markets**, Cidde, Islamic Development Bank Islamic Research and Training Institute, 2000, s. 32.

²⁸ Bkz. Bayındır, “Finansal Türev Varlıklar”, s. 52; Yılmaz, Aslan, “Türev Ürünlerin Kullanımı”, s. 664.

²⁹ Ersan Ersoy, “Türkiye’de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi”, **Muhâsebe ve Finansman Dergisi**, Temmuz / 2011, s. 65.

³⁰ Kaya, Demir, “Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu”, s. 183.

³¹ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 5.

³² Adem Esen, **Mal, Mülkiyet ve Piyasa**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2020, s. 34, 35, 36.

³³ Kaya, Demir, “Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu”, s. 183.

kavramların çoğu zaman birbirinin yerine kullanımının hukuk dilinde karışıklığa sebep olduğu söylenebilir.

Tezimizdeki incelemelerde türev ürünle türev işlemin farklı şeyler olduğu dikkate alınmıştır. Bu bağlamda türev işlemlerin forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmelerinden (kontrat) oluştuğunu; türev ürünün (türev sözleşmelerin konusu) ise belirli nitelik ve miktardaki bir emtia veya emtia baz alınarak üretilen “varsayım dayalı bir emtia” olduğunu düşünmekteyiz. Varsayım dayalı emtia olarak ifade edilmesinin sebebi, böyle bir nesnenin hiçbir zaman meydana gelmeyecek olması bununla birlikte ürünün fiyatının piyasadaki ilgili emtiaya dayanmasıdır.

6. Pozisyon

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde alım-satım yapmayı ifade eden duruma pozisyon denilmektedir. Her emtia vadeli işlem sözleşmesinde “uzun (long)” ve “kısa (short)” olmak üzere iki pozisyon bulunmaktadır. Emtianın vade tarihinde satın alınması uzun pozisyonla ifade edilirken emtianın vade tarihinde satılması kısa pozisyonla ifade edilir.³⁴

7. Fizikî Teslim, Nakdi Mutabakat ve Ters İşlem

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin sonlandırılması üç şekilde yapılabilmektedir. Bunlar fizikî teslim, ters işlem ve nakdi mutabakatla sonlandırmadır. Fizikî teslim, ters işlem ve nakdi mutabakat kavramları, çağdaş İslam hukukçuları nezdinde gerçekleşen caiziyet tartışmasında belirleyici bir konuma sahiptir. Bu bakımdan bu kavramların doğru bir şekilde anlaşılabilmesinin önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Fizikî teslimle sonlandırma, emtianın vadede müşteriye gerçek anlamda teslim edilerek sözleşmenin sonlandırılmasını (physical delivery) ifade eder.³⁵

Ters işlemle sonlandırma (reverse transaction), iki şekilde anlaşılmıştır. Birincisine göre satıcı veya müşterinin ilk sözleşmede bulundukları tarafın karşı tarafı konumuna geçerek (satıcıysa müşteri, müşteriye satıcı) takas merkeziyle yeni bir

³⁴ Gülşah Yılmaz, **Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası ile Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012, s. 23, 24.

³⁵ Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 9.

sözleşme yapılmasını ifâde eder. Örneğin ilk sözleşmede müşteri konumunda bulunan taraf, ters işlemde takas merkezine karşı aynı vade ve miktardaki konu için satıcı konumuna geçer. Bu durumda müşteri için ilk sözleşmeden doğan belirli vade, özellik ve miktardaki emtiayı teslim alma hakkı ile ikinci sözleşmeden doğan aynı vade, özellik ve miktardaki emtiayı teslim etme yükümlülüğü (borcu) takas edilir. İkincisine göreyse henüz sonlandırılmamış bir sözleşmenin tersi konumunda bulunup (satıcı ise müşteri veya müşteri ise satıcı olarak) yeni bir sözleşme yapılmasını ifâde eder. Her iki durumda da ters işlemin yapıldığı gün bir sözleşmede satıcı diğer sözleşmede ise müşteri olmaktan kaynaklı hak ve yükümlülüklerin aynı kişide birleşmesi sonucu bu hak ve yükümlülükler arasında takaslaşma yapılır. Bu şekilde taraflar sözleşmelerini sonlandırmış olur.³⁶ Bununla birlikte henüz vade gelmediği için ters işlemin yapıldığı gün hukukî olarak hak ve yükümlülüklerin takasının gerçekleşmemesi, vadeye bırakılması gerekir. Bu problem ise üyelik sözleşmesine eklenen “ters işlemle sonlandırılan sözleşmelerde borçların muacceliyet kazanacağı” maddesiyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.³⁷

Nakdi mutabakatla sonlandırma ise iki şekilde anlaşılmıştır. Birincisine göre müşterinin vadede malı kabzetmeden satıcısına peşin satılmasını ifâde eder. Bu durumda vadede emtianın uzlaşma fiyatı ile sözleşmede öngörülen fiyatı arasındaki farkın lehine olan tarafa teslim edilerek sözleşme sonlandırılır.³⁸ Örneğin satıcı, emtianın sözleşmede belirlenen değerinin uzlaşma fiyatından yüksek olması durumunda emtiayı hiç teslim etmez ve aradaki fark kadar bedeli müşteriden alır (takaslaşma). Bu şekilde müşteri, borcunu ödemiş olur.³⁹ Emtianın sözleşmede belirlenen değerinin uzlaşma fiyatından düşük olması durumunda ise müşteri konuyu hiç teslim etmez ve aradaki fark kadar bedeli satıcıdan alır. Bu şekilde ise satıcı borcunu ödemiş sayılır.⁴⁰ İkincisine göreyse ilk sözleşmedeki müşterinin vadede uzlaşma fiyatı üzerinden aynı miktar ve özelliklere sahip yeni ve peşin bir sözleşmeyle

³⁶ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 44, 45; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 68; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 971; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 98.

³⁷ Bk. Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 44, 45; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 98.

³⁸ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 71.

³⁹ Müşterinin borcunu bu şekilde ödemesi ifâ yerine edimi ifâde eder.

⁴⁰ Bk. Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 47.

takas merkezine karşı satıcı olmasını ifâde eder. Bunun sonucunda takaslaşma (mahsuplaşma) gerçekleşir.

8. Ma'dûm

Ma'dûm kelime anlamı olarak “mevcut olmayan” demektir.⁴¹ İslam hukukçularına göreyse ma'dûm, “*Hukukun, hakikaten veya hükmen yok saydığı, tarafları anlaşmazlık ve çekişmeye götürecek derecede kapalı olan, teslimi garanti edilemeyip zarar ve ziyan içeren varlığı ihtimalli şeylerdir.*”⁴² Başka bir ifâdeyle varlığı mümkün olduğ halde henüz var olmamış nesnelere ma'dûm denilmektedir. Bu itibarla İslam hukukçularına göre sözleşme gerçekleştirildiğinde mecliste bulunmayan bütün mallara ma'dûm denilmemektedir. Bilakis mecliste bulunmamakla birlikte teslimi garanti edilemeyen ve tarafları anlaşmazlığa sürükleyen mallara ma'dûm denilmektedir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, yapısı itibariyle vadeli bir sözleşmedir. Bu sözleşmede ma'dûmiyet iddiası sözleşme gerçekleştirilirken konunun mecliste bulunmamasından ötürüdür.

9. Kabz

Kabz, kelime anlamı olarak, “bir şeyi el ile almak” anlamına gelmektedir.⁴³ İslam hukukçularına göre kabz, “Sözleşmenin bedelini ya da konusunu teslim alarak onda tasarrufta bulunabilme imkânının elde edilmesidir.”⁴⁴ Bu itibarla İslam hukukçularına göre kabzedilmemiş malın satımı caiz görülmemektedir. Emtia vadeli işlem sözleşmesinde ise emtianın kabzı, sözleşmenin üç aşamasında gerçekleştiği ifâde edilir. Bunlardan birincisi sözleşmenin kuruluşunda,⁴⁵ ikincisi sözleşme vadede sonuçlanana kadar geçen zaman aralığında, üçüncüsü ise sözleşmenin sonlanmasındadır.

⁴¹ Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, **Kâmûsü'l-muhît**, Beyrût, Müessesetü'r-risale, 1986, C. III, s. 512.

⁴² İsmail Bilgili, “İslam Hukukunda Ma'dûmun Satışı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sy. 8, 2006, s. 213.

⁴³ Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, C. II, s. 441.

⁴⁴ Arif Atalay, **İslam Hukukunda Kabz**, Yayınlanmış doktora tezi, N.E.Ü.S.B.E., Konya, 2012, s. 10.

⁴⁵ Atıyye Feyyâz, **Sûku'l-evraki'l-mâliyye fi mîzani'l-fıkhi'l-İslâmî**, Kahire, Dâru'n-Neşr li'l-Camiat, 1998, s. 358.

10. Teminat

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde teminat sistemi bulunmaktadır. Buna göre tarafların emtia vadeli işlem sözleşmesi gerçekleştirebilmeleri için öncelikle takas merkezine belli bir meblağı teminat olarak yatırmaları gerekir. Teminat sisteminde bu tutara başlangıç teminatı denilir.⁴⁶ Bununla birlikte teminatların miktarı, günlük olarak takas merkezi tarafından tarafların kârda veya zararda olma durumlarına göre değiştirilmektedir. Bu itibarla tarafların yatırdığı teminatın düşebileceği asgari tutara sürdürme teminatı denilir.⁴⁷ Hesaptaki meblağ, sürdürme teminatının altına düştüğünde ilgili taraf, takas merkezi tarafından teminat tamamlama çağrısı (margin call) alır ve bu çağrıda kendisinden gerekli olan ek teminatı ödeyerek hesabı başlangıç teminatı düzeyine getirmesi istenir. Ödenecek bu ek tutara ise değişim teminatı (variation margin) denilmektedir.⁴⁸

II. ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Çeşitli mal ve bedelin ileriki bir zamanda teslim edilmesi şartıyla yapılan sözleşmelerin günümüze hâs bir olgu olmadığı hatta bazı yazarlar tarafından orta çağa dayandığı belirtilir.⁴⁹ Aşağıda emtia vadeli işlem sözleşmesinin dünya çapında kayıtlara geçen ilk örnekleri ve Türkiye’deki gelişimi zikredilecektir.

A. DÜNYADAKİ GELİŞİMİ

Dünyada ilk emtia vadeli işlem niteliğindeki sözleşmenin (her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşme), 13. yy. İngilteresi’ndeki fuarlarda birtakım örnekler üzerinden kalite standardı belirlenerek gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Hollanda’da 16. yy.’da Antwerp Borsası’nda tahıl üzerine gerçekleştirilen sözleşmelerin ise vadeli işlemlere ilişkin ilk örneklerden olduğu belirtilmektedir.⁵⁰

⁴⁶ Ersan, **Türev Piyasalar**, s. 9.

⁴⁷ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 96.

⁴⁸ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 38; Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 14; Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 995.

⁴⁹ Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 9.

⁵⁰ Emtiaya dayalı vadeli sözleşmelerin alınıp satıldığı piyasaların ilk olarak tarım ürünlerinde görüldüğü (Ersan, **Türev Piyasalar**, s. 9.) bunun nedeninin ise tarımsal ürün fiyatlarının plansız bir yapı içerisinde kendine hâs niteliği olduğu belirtilir. Bu nitelik şu şekilde açıklanabilir:

Ancak sözleşmelerin standart hale getirilmesi ve günümüze benzer kurallar konulması ilk defa Osaka'daki borsada görülmüştür. Osaka, 17. yy.'da pirinç tarlalarına yakın konumu ve önemli bir liman şehri olmasından dolayı pirinç ticareti için merkez konumundaydı. O dönemde Japon arazi sahipleri, hasat etmeyi bekledikleri pirinci teminat göstererek paraya benzer şekilde işlem gören pirinç sertifikalarını geliştirmişti. Zamanla bu sertifikaların değerinin artıp azaldığını fark ettiklerinden Osaka'da "Dojima Pirinç Ticaret Borsası"nı kurdular. Bu borsadaki sözleşmelere günümüze benzer kurallar konmuş ve geliştirilen bu sertifikalar, fizikî olarak pirinç teslimini gerektirmemesinden ötürü spekülasyona açık bir yapı oluşturmuştur. Spekülatörlerin bu sertifikalara olan talebi ise pirinç fiyatlarında aşırı dalgalanmalar meydana getirmiştir. Bundan dolayı Japon hükümeti tarafından işlemler yasaklanarak sadece fizikî teslimata izin veren sıkı düzenlemelerin olduğu bir piyasa oluşturulmuştur.⁵¹

Amerika Birleşik Devletleri ve özellikle Chicago, emtia vadeli işlem sözleşmesinde özel bir konuma sahiptir. 1837 yılında şehir statüsünü elde eden Chicago, 4.107 kişiden oluşmaktaydı. Bu kent, ulaşım imkânına sahip olmasından dolayı stratejik bir öneme sahiptir. Bundan dolayı tarımsal ürünler, Chicago'da depolanmakta ve ticareti oradan yapılmaktaydı. Ancak yaşanan arz-talep dengesizliği sonucu fiyatlar belli dönemlerde yükselirken belli dönemlerde düşmekteydi. Ayrıca depolama ve nakliye imkânına sınırlı erişim, piyasadaki istikrarsızlığı artırmaktaydı. Bu durum karşısında üretici ve tüccar, geleceğe yönelik ticari sözleşmeleri bir çözüm olarak geliştirmiştir. Bu sözleşmeler ile karşı taraf sorunu kısmen çözüme

Tarım sektörü çok sayıda ve birbirinin yaptığı plandan habersiz üreticiden oluşmaktadır. Fiyatı artan ürünü gören üretici, bu ürüne ait ekim alanını genişletir. Bunun doğal bir sonucu olarak bir sonraki yılın hasat döneminde piyasada o malın bolluğu ve o mala ait fiyatların beklenen düzeyin altında kaldığı görülür. Fiyatların düşük kaldığını gören üretici, bir sonraki sene o malın ekiminden vazgeçerek başka bir ürün ekimine karar verecektir. Bu durumda ilk sene fazla hasattan dolayı fiyatı düşen ürün, bir sonraki sene ekimin azlığından dolayı fiyatı yüksek seviyelere ulaşacaktır (örümcek ağı teorisi). Yaşanan bu süreç, tarımsal ürünlerde aşırı fiyat dalgalanmasını meydana getirmektedir. Tarım üreticileri, fiyat değişimlerinin yüksek olduğu bu gibi durumlarda fiyat riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu riskten kurtulmak ve ürünü için ne kadar ekim alanı kullanacağını belirlemek ise geleceğe dönük fiyat tahminleriyle daha kolay hale gelecektir. (Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 25.)

⁵¹ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 197; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 124; Selçuk Bayındır, **Bankacılık Sektöründe Türev Araçların Yeri ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri**, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2016, s. 7; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 23; İngiltere'de ise 1773'te yürürlüğe giren "*Sir John Bernard*" yasası ile her türlü vadeli işlem yasaklanmıştır. (Âbidîn Paşa, **Borsa Risalesi: Hava Oyunları**, haz. Celali Yılmaz, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, s. 59.)

kavuşturulmuştur. Fakat tarımsal üretimdeki aksaklıklar, kıt depolama imkânı, kaybolan gemi vb. nakliye sorunları ve hızlı fiyat hareketleri sorun olmaya devam etmekteydi.⁵²

Tüm bu ve benzeri sebeplerden doğan riski azaltmak için “Varışta Kontrat” adı verilen ve forward kontratlara benzer bir sözleşme ile korunma imkânı geliştirilmiştir. Bu sözleşmeler sayesinde hasattan hemen sonra ürünler önceden anlaşılan fiyattan satılmaktaydı. Bu sözleşmenin karşı tarafını ise Chicago Borsası’ndaki iş adamları oluşturuyordu. Kayıtlara geçen ilk varışta kontrat, 13 Mart 1851 tarihli 3000 buşe mısırın, Haziran vadeli olarak Chicago’da teslim edilmesini ön görüyordu. Daha sonraki dönemlerde varışta kontratı alıp satmak, ürünün kendisini alıp satmaktan daha önemli hale gelmiş ve kontratlar ikinci el piyasada alınıp satılmaya başlanmıştır.⁵³

ABD’de 1848’de kurulan Chicago Ticaret Kurulu (CBOT), kontratların ikinci elde tedavülünden ve riskten korunmak için modern vadeli işlem piyasalarının ilk adımını 1865 yılında kuralları belirleyerek atmıştır.⁵⁴ 1872 yılında New York Pamuk Borsası vadeli işlemlere başlamıştır. Sadece yağ ve yumurtaya dayalı sözleşmenin alınıp satıldığı Chicago Üretim Borsası (Chicago Product Exchange) ise 1874 yılında hayata geçirilmiştir.⁵⁵

Avrupa kıtasında ise İngiltere ön plana çıkmaktadır. Bunda siyasi ve coğrafi konumun etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca sömürgelerden getirilen emtia, birçok emtia borsasının hayata geçirilmesine neden olmuştur. Bu borsaların en önemlilerinden biri olan ve Kraliyet Borsası’na dayanan Londra Metal Borsası (LMB), 1877’de kurulmuştur.⁵⁶

Endüstri devrimi, 18. ve 19. y.y.’da İngiltere’de metal tüketimini artırmıştır. Tüketimde yaşanan artış, ihtiyaç duyulan ürünlerin ülkeye getirilmesini gerektirmiştir.

⁵² Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 152; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 29, 30; Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, s. 67.

⁵³ Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 152.

⁵⁴ Muhammad Bashir Muhammad Âmine: **Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets**, trc. Ali Kürşat Sak, Gencay Karakaya, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020, s. 159.

⁵⁵ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 26; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 7; Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 153.

⁵⁶ Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 153, 154.

Ürünleri ülkeye getiren tüccar ise çok fazla riskle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar, büyük çapta tedarikle, deniz taşımacılığıyla ve fiyatla ilgili risklerdir. Londra Metal Borsası'nın müşterilerine sağladığı vadeli işlem sözleşmesi yapabilme ayrıcalığı ise tarafları fiyatla ilgili risklerden korumuş ve pazarı hızlı bir şekilde geliştirmiştir.⁵⁷

Vadeli işlem sözleşmesi, 1800'lü yılların sonlarında resmileşmiş ve etkinliği önemli oranda artmıştır. Çünkü bu dönemde sözleşmenin miktarı, kalitesi, teslim yeri ve zamanı standart hale getirilmiştir. Bununla birlikte borsalara bir takım idari kurallar konmuş ve takas yöntemleri ortaya çıkarılmıştır. Neticede borsa, yatırımları engelleyen ve ticareti azaltan depolama, taşımacılık ve finansmana erişim sorunlarının çözülmesinde etkin bir yapıya bürünmüştür. Sözleşmenin standart hale gelmesi ve borsanın bir nevi garantör olması ise piyasada spekülörlere kapı açmıştır.⁵⁸

ABD'de 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında vadeli işlem sözleşmesinin spot fiyatları baskıladığı ve çiftçilerin aleyhine olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca spekülörlerin bu sözleşmelerle asıl tüketiciye giden fiyatları yükselttiği ifade edilmiştir.⁵⁹ Sonraki yıllarda bu iddialara çözüm getirmek amacıyla pek çok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda 1867 yılında ABD'de Illinois Meclisi, vadeli işlemleri kumar olarak nitelediği bir yasa çıkarmış bununla birlikte vadeli işlem yapanlara 1000 dolar para cezası verilmesine ve bir yıl hapisle cezalandırılmasına dair karar almıştır.⁶⁰

Tüm dünyada hissedilen 1970 ekonomik krizi, emtia fiyatlarında hızlı hareketler yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, "Bretton Woods" anlaşmasının çökmesine ve para birimlerinde aşırı dalgalanmalara sebebiyet vermiştir. Bunun

⁵⁷ Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 153, 154.

⁵⁸ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 31.

⁵⁹ Sonraki bir dönemde bu durumu araştıran Mallot, araştırmasında 1914-1938 yılları arasında türev piyasalarda işlem gören buğday ve pamuk fiyatlarını incelemiş ve bu fiyatları o dönemde vadeli işlem piyasalarında işlem görmeyen mısır, pirinç, yün vb. diğer emtia ile mukayese etmiştir. Mallot, vadeli işlem piyasalarında işlem gören buğday ve pamuğun fiyat değişimlerinin, vadeli işlem borsalarında işlem görmeyen emtianın spot piyasadaki fiyat değişimleri ve bu değişimlerden elde edilen endekslerle mukayese ettiğinde, vadeli piyasalardaki fiyat değişimlerinin, spot piyasadaki fiyat değişimlerine etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. (Koy, **Türev Piyasalar**, s. 24.)

⁶⁰ Yakup Aslan, **Dünyada ve Türkiyede Vadeli İşlemler Piyasası ve Türkiye Buğday Piyasası Üzerine Bir İnceleme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2010, s. 6; Almanya ise tarımsal ürünler üzerine düzenlenen vadeli işlem sözleşmesini, 1896-1900 arasında çıkardığı bir kanun ile yasaklama yoluna gitmiştir. (bkz. Gökçe Deniz Saygılı, **İzmir Pamuk Borsasının Etkinleşememe ve Gelişememe Nedenleri, Çözüm Önerileri**, M.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 6.)

sonucunda ise finansal nitelikli ürünlere dayalı vadeli işlem sözleşmesi ortaya çıkmıştır. Örneğin; 1972 yılında Chicago Ticaret Kurulu yapısı altında Chicago Ticaret Borsası (Chicago Mercantile Exchange-CME), yedi yabancı para birimine dayalı ilk vadeli işlem sözleşmesini hayata geçirmiştir. 1975 yılında faiz oranlarında görülen aşırı dalgalanma ise faize dayalı vadeli işlem sözleşmesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Faize dayalı ilk vadeli işlem sözleşmesini uygulayan Chicago Ticaret Kurulu'dur. Bu yıldan sonra endeks, tahvil ve bono gibi birçok finansal nitelikli enstrümana dayalı vadeli işlem sözleşmesi hayata geçirilmiştir.⁶¹

B. TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Türkiye'de vadeli işlem piyasasının tarihi, Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Vadeli işlemler, Avrupa'da ortaya çıkışından ortalama 150 yıl sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.⁶² Osmanlı dönemindeki ilk borsa, 1866 yılında "Der Saâdet ve Tahvilât Borsası (İstanbul Tahvilât Borsası)" adıyla kurulmuştur. Sadece emtiaya dayalı borsa ise 1891 yılında İzmir'de kurulmuştur (İzmir Ticaret Borsası).⁶³

Türkiye'de vadeli işlem piyasası kurulmadan önce örümcek ağı teorisinde ifade edildiği şekilde fiyatı artan ürünü ekime yönelinmiştir. Bu süreçte devlet, fiyat değişikliklerinin önüne geçebilmek için taban fiyat uygulamasını ve destek alımları politikasını hayata geçirmiştir. Vadeli işlem piyasasının kurulmasıyla fiyat değişikliklerine karşı korunma, her ne kadar devletin müdahalesi olsa da vadeli işlem piyasasına aktarılmıştır.⁶⁴

Türkiye'de 1980 öncesi dönemde güdümlü faiz ve kur politikasıyla dışa kapalı ekonomik bir model uygulanmaktaydı. 1980'den sonraki dönemde ise dışa açılma hedeflemiştir. Bu bağlamda TL'nin dalgalanmaya açık bırakılması ve konvertibilite, kur ve faiz riski yönetimini önemli bir hale getirmiştir. Önceki dönemlerde sınırlı müşterilerle yasal destekten yoksun bir şekilde yürütülen vadeli işlem sözleşmesi, Sermaye Piyasası Kurulu'nca (SPK) 1995 Temmuz ayında vadeli borsaların

⁶¹ Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 155.

⁶² Âbidîn Paşa, **Borsa Risalesi**, s. 59.

⁶³ Bu borsada vadeli işlem sözleşmesi 100 yıla yakın bir zaman zarfında fiziki teslimle sonlandırılması şartıyla yapılırken 1990 yılında yapılan bir takım yasal düzenlemeyle fiziki teslimle sonlandırılması şartı ortadan kaldırılmıştır. (Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 160.)

⁶⁴ Erol, **Futures Piyasaları**, s. 7, 137.

kuruluşuna ilişkin yayınlanan genelge ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) bu yöndeki hazırlıkları ile hız kazanmıştır.⁶⁵

Dünyaya benzer şekilde ülkemizde de önce tarımsal nitelikli ürünler üzerine ardından finansal nitelikli ürünler üzerine son olarak da nakdi mutabakat ve ters işlemle sonlanan sözleşmeye dayalı ürünler (varsayılan ürün) üzerine vadeli işlem sözleşmesi yapılmıştır. Örneğin İzmir Ticaret Borsası'nda önce spot işlemler ardından fizikî teslimle sonlanması şart koşulan vadeli işlemler ardından da nakdi mutabakat ve ters işlemle sonlanan vadeli işlemler gerçekleştirilmiştir.⁶⁶

Günümüzde ise Borsa İstanbul'da gerçek bir emtiaya veya varsayılan bir emtiaya dayalı vadeli işlem sözleşmesi gerçekleştirilebilmektedir. Fakat bu sözleşmeler tür ve işlem hacmi bakımından oldukça sığdır. Bundan dolayı emtiaya dayalı vadeli işlemler yurt dışı borsalarda gerçekleştirilmektedir.⁶⁷

III. UYGULAMASI

Her sözleşme, belirli unsurlar üzerinde ve belirli şartlar dikkate alınarak uygulanmaktadır. Emtia vadeli işlem sözleşmesi ise taraflar arasında belirlenen bir konu üzerinde ve teknik işleyişi çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu kısımda emtia vadeli işlem sözleşmesinin tarafları, konusu, teknik işleyişi ve gerçekleştiriliş amaçları incelenecektir.

A. TARAFLARI

Organize borsalarda ileriki bir tarihte emtia alım-satımına dayanan sözleşmeler (emtia vadeli işlem sözleşmesi), satıcı ve müşteri olmak üzere iki taraftan oluşmaktadır. Ancak bu piyasalarda satıcı ve müşterinin arasına takas merkezi ve

⁶⁵ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 6; Türkiyede kurulu borsa, tarihi süreç içerisinde farklı isimlerle anılmıştır. Örneğin 1926'da "İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası" adını alırken 1981 yılında hukuki alt yapısı tekrar düzenlenerek 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) adını almıştır. 3 Nisan 2013 tarihinde ise sermaye piyasaları altındaki borsalar tek çatıda birleştirilerek Borsa İstanbul (BİST) olarak isimlendirilmiştir. (Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 160.)

⁶⁶ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 160.

⁶⁷ Bu bağlamda Biket'in gerçekleştirdiği ankette özellikle metal emtialara karşı oluşan gereksinimi en iyi karşılayanın Londra Emtia Borsası olduğu ve bunu Chicago Emtia Borsası'nın takip ettiği belirtilir. (Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 231.)

aracılar girmektedir.⁶⁸ Bu durum ise takas merkezi ve aracılarn hukukî yapısında ihtilafa sebep olmaktadır. Bu kısımda emtia vadeli işlem sözleşmesinin tarafları incelenecektir.

1. Satıcı ve Müşteri

Emtia vadeli işlem borsalarında takas merkezi ve aracılar dışında emtia satımı yapan kimselere satıcı; emtia alımı yapan kimselere ise müşteri denilmektedir. Satıcı ve müşteri, gerçek bir kişi olabileceği gibi tüzel kişiliğe sahip bir kurum ya da kuruluş da olabilmektedir.⁶⁹ Satıcı ve müşteri “yatırımcı” olarak da isimlendirilmektedir.⁷⁰

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde alım ya da satım yapılarak sahip olunan sözleşmenin yön ve adet bakımından ifâdesi, “pozisyon almak” şeklindedir. Bu sözleşmelerde satıcı olan kişi, kısa pozisyonla (short position) ifâde edilirken müşteri olan kişi, uzun pozisyonla (long position) ifâde edilir. Yani bu piyasalarda kısa pozisyona girmek, gelecekte belirli bir tarih için belirli miktar emtiayı, belirlenen fiyattan satmak demektir. Uzun pozisyona girmek ise gelecekteki belirli bir tarih için belirli miktar emtiayı, belirli fiyattan satın almak anlamına gelir. Bu sözleşmelerde satıcı, sözleşmedeki fiyatın uzlaşma fiyatından düşük olması durumunda zarar ederken; yüksek olması durumunda kâr elde eder. Müşteri ise sözleşmedeki fiyatın uzlaşma fiyatından yüksek olması durumunda zarar ederken; düşük olması durumunda kâr elde eder.⁷¹

2. Aracılar

Borsalar, borsa üyeleri tarafından oluşturulmuş kurumlardır. Bundan dolayı emtia vadeli işlem borsalarında alım veya satım yapmak isteyenler, bu işlemi ancak vadeli işlem piyasalarında işlem yapma hususunda yetki verilmiş bir aracı vasıtasıyla gerçekleştirebilir. Bu aracılar, piyasa düzenleyici otoritenin düzenlemelerine uygun

⁶⁸ Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesi*, s. 10; Eren, *Merkezi Takas Kuruluşları*, s. 3.

⁶⁹ Penezoglu, *Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 130.

⁷⁰ Biket, *Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar*, s. 22.

⁷¹ Ersan, *Finansal Türevler*, s. 3; Yılmaz, *Borsanın Hukuki Sorumluluğu*, s. 24; Tunalı, *Vadeli İşlemler Piyasaları*, s. 97.

olarak kurulmuş, gereken yetkilendirme belgesini almış ve ilgili borsa üyeliğine kabul edilmiş piyasa üyesidir.⁷²

Aracılar, kendi nâm ve hesabına, başkasının nâm ve hesabına bununla birlikte kendi nâmına ve başkasının hesabına işlem yapabilme hakkına sahiptir. Borsaya üyelikleri bakımından ise borsa üyesi olan aracı kurumlar ve borsa üyesi olmayan aracı kurumlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım, ilerde açıklanacağı üzere aracılık faaliyetlerinde üstlenilen sorumluluk bakımından farklılık gösterecektir.⁷³ Borsa üyeleri takası gerçekleştirmeleri bakımından ise ikiye ayrılmaktadır:

- a. **Takas Üyesi Olan Borsa Üyesi:** Gerçekleştirdikleri aracılık faaliyetinde müşterilerini, piyasaya ve takas merkezine karşı bizzat temsil etme ve gerekli işlemleri yapma yetkisine sahip kurumdur. Bu borsa üyeleri, takas merkeziyle doğrudan ilişki kurabilmektedir. Piyasa üyelerinin takas üyesi olabilmeleri için gerçekleştirmeleri gereken ek şartlar bulunmaktadır. Uygulamada bunlar takas merkezi tarafından belirlenmektedir. Bu üyeler, sahip oldukları yetkiler bakımından ise “doğrudan” ve “genel” takas üyesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan takas üyesi, sadece kendisinin ve müşterisinin takasını garanti ederken genel takas üyesi, kendisinin ve müşterisinin takasını garanti etmesi yanında takas üyesi olmayan borsa üyesinin de takasını garanti eder.⁷⁴
- b. **Takas Üyesi Olmayan Borsa Üyesi:** Takas üyesi olmayan borsa üyesi, takas merkeziyle doğrudan sözleşme gerçekleştirme yetkisine sahip değildir. Takas üyesi olmayan borsa üyesi, gerçekleştirmek istediği sözleşmeyi ancak bir takas üyesi olan borsa üyesi vasıtasıyla yapabilir.⁷⁵

⁷² Bu kuruluşlar Türkiye’de “aracı kurum” olarak isimlendirilmektedir. (Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 129; Bilet, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 21.)

⁷³ Yılmaz, **Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, s. 28.

⁷⁴ Buradaki garanti etmekten maksat takas üyesi olmayan piyasa üyesinin kendisinin veya müşterisinin sözleşmesini yapmasını, teyit etmesini ve sona erdirmesini takas merkezine karşı taahhüt etmesi anlamına gelir. (Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 50, 51.)

⁷⁵ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 53, 54.

Burada her iki piyasa üyesi de zikredilmekle birlikte kolaylık olması açısından tezimizin ilerleyen bölümlerinde takas üyesi olan borsa üyelerini ifâde etmek üzere sadece “borsa üyesi” kavramı kullanılacaktır.

Bununla birlikte aracılar, müşterilerini piyasada alım-satım hususunda tecrübeli spekülâtorlerden korumaktadırlar. Bunu ise kendi bünyesinde istihdam ettiği tecrübeli kimseler vasıtasıyla yapar. Ayrıca aracılar, piyasaların düzgün seyredebilmesinden de sorumludur.⁷⁶

3. Takas Merkezi

Takas merkezi (clearinghouse), tarafların taahhütlerini yerine getirmelerinde karşılaşılabilecekleri sorunları, riskleri ve gecikmeleri ortadan kaldırmak ayrıca işlemleri güvenli bir şekilde yerine getirebilmek amacıyla tesis edilen mekanizma olarak tanımlanır. Takas merkezi sayesinde borsalarda işlemlerin kolaylaştığı belirtilir.⁷⁷

Takas merkezi, borsaya bağlı faaliyet gösteren bir yapı olabileceği gibi borsa dışından bir şirket de olabilmektedir.⁷⁸ Takas merkezinin; sözleşme yenileme, açık teklif veya benzeri bir yöntemle tarafların yaptığı her işlemde alıcıya karşı satıcı, satıcıya karşı alıcı rolünü üstlenme görevini yerine getirdiği ifâde edilir.⁷⁹ Bundan dolayı tarafların, karşı tarafın ödeme riskiyle karşılaşmayacağı belirtilir. Bunun ise vadeli işlem piyasalarının akışkanlığını artırdığı savunulur.⁸⁰

Takas merkezinin borsada yaptığı faaliyetler şu şekilde sıralanabilir:

⁷⁶ Yılmaz, **Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, s. 28; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 70; [VİOPY], 1961: madde 61 / 2.

⁷⁷ Erkan Eren, **Türk Hukukunda Merkezi Takas Kuruluşları, Merkezi Karşı Taraf Uygulaması ve Tezgâh Üstü Türev Araçların Merkezi Takası**, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., Ankara, 2019, s. 1.

⁷⁸ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 94.

⁷⁹ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 21; Heyet, **İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği [VİOPY]**, 2012: md. 56; Takas merkezinin alıcı karşısında satıcı, satıcı karşısında alıcı olması sebebiyle borsada işlem gören bütün sözleşmelerde bir taraf mutlaka takas merkezidir. Bundan dolayı taraflar (satıcı ve müşteri), fiyat tespiti dışındaki bütün hususları aralarında değil takas merkeziyle çözüme kavuşturur. (Yılmaz, **Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, s. 15; Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 12.)

⁸⁰ Şayet takas merkezi karşı taraf olmasaydı taraflar birbirine karşı sorumlu olurdu. Bu durum ise gecikme veya ödememe gibi durumlarda finansal kayba sebebiyet verirdi. (Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 12; Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 20.)

1. Taraflar için bir nevi garantörlük
2. Teminat miktarını belirlemek
3. Sözleşmeler sonlandırıldığında teslimatı kontrol etmek
4. Teslim sürecini organize etmek
5. Sözleşmeleri; kur, faiz ve endeks değişimlerine uyarlamak (teminat mutabakatı)
6. Taraflara gerekli çağrılar yapmak⁸¹
7. Fizikî teslimle sona eren sözleşmelerde “yan borçları” yerine getirmek⁸²

B. KONUSU

Konu, sözleşmenin üzerine yapıldığı varlığı ifade etmektedir. Bu bağlamda emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun, gelecekteki bir tarihte teslim edilmesi öngörülen varlığı ifade ettiği söylenebilir. Ancak emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun belirlenmesinde araştırmacılar arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Finansal yaklaşımla sözleşmeyi inceleyen araştırmacıların çoğunluğu tarafından konu, (zimmette sabit) emtia olarak belirlenmiştir.⁸³ Her ne kadar bazı çalışmalarda konunun dayanak varlık olarak belirlendiği görülse de⁸⁴ dayanak varlığın mahiyeti düşünüldüğünde bunun da emtiayı yansıttığı ifade edilebilir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu olan emtiada bir kısım özellikler aranmaktadır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

⁸¹ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 21, 26.

⁸² Takas merkezinin fiziki teslimle sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesindeki yan borçlarına; emtiayı saklama ve koruma, teslim masraflarını üstlenme, teslim edilmeyen emtia için yapılan zorunlu ve faydalı masrafları ödeme, nakliye için gereken masraflara katlanma ve emtiayla ilgili yükümlülükleri yerine getirme örnek olarak verilebilir. (Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 38.)

⁸³ Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 16, 17; Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, s. 59; Ersan, **Finansal Türevler**, s. 7; Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 12; Apak, Uyar, **Türev Ürünler**, s. 29; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 40, 89; Sarıççek, **Bankalarda Türev İşlemler**, s. 18; Penezoglu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 34, 203.

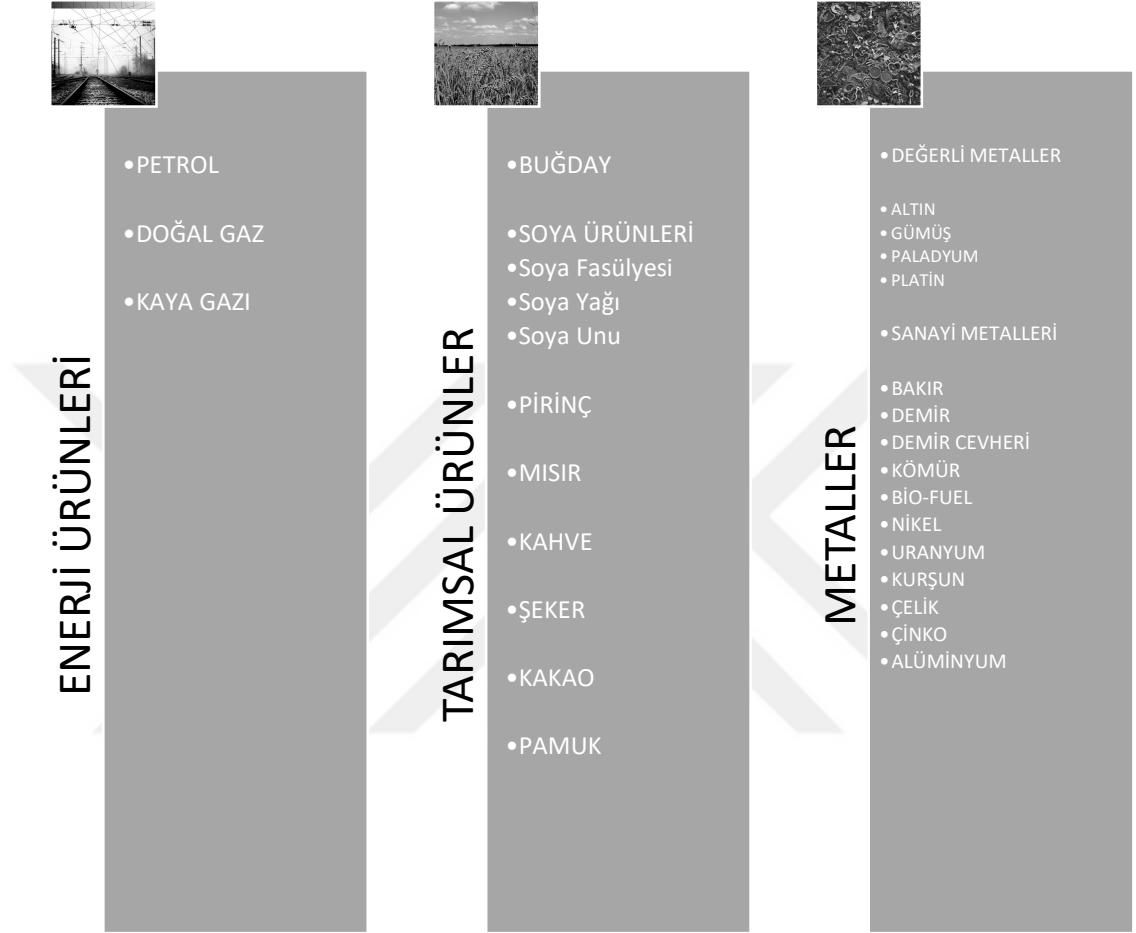
⁸⁴ Burak Saltoğlu, **Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi**, Boğaziçi Üniversitesi ve Risktürk, y.y., 2014, s. 45.

1. Standardize edilebilmeli⁸⁵
2. Aktif bir talebe sahip olmalı
3. Depolanabilmeli
4. Hacmine kıyasla fazla bir değere sahip olmalı (fazla yer tuttuğu halde değeri çok az olmamalı)⁸⁶

Özellikleri sayılan emtia; tarım, metal ve enerji olmak üzere üç ana başlık altında kategorize edilmektedir. Her kategoride ise birden çok emtia bulunmaktadır. Bu emtiadan bazısı, ülkeden ülkeye veya borsadan borsaya farklılık arz eder. Örneğin buğday, Amerika’da Chicago buğdayı olarak sözleşmelere konu olurken Türkiye’de Anadolu kırmızı buğdayı veya makarnalık buğday olarak sözleşmelere konu olmaktadır. Bunlardan bazısı ise bir borsada işlem görürken diğer borsada işlem görmemektedir. Aşağıda dünyada en fazla hacme sahip emtia gösterilmektedir:

⁸⁵ Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 126.

⁸⁶ Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 943.



Şekil 1. 1. Dünyada en fazla hacme sahip emtia.

C. KULLANIM AMACI

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, gerçekleştirilme amacı bakımından üçe ayrılmaktadır. Bunlar; riskten korunma, spekülasyon ve arbitrajdır. Bu sözleşmeler, emtia fiyatındaki dalgalanmaların oluşturduğu fiyat riskinden korunma amacıyla ortaya çıkmış⁸⁷ olmasına rağmen zamanla spekülasyon ve arbitraj amacıyla da

⁸⁷ Devâbe, Temvîlü'l-İslâmî, s. 240.

kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁸ Bu kısımda emtia vadeli işlem sözleşmesinin kullanım amaçları incelenecektir.

1. Riskten Korunma

Finansal piyasalarda riskten korunma (hedging), fiyat değişimlerinden zarar görmeyecek şekilde tedbir almaktır.⁸⁹ Riskten korunanlar, spekülâtörden farklı olarak genelde dayanak varlığın (emtia) üreticisi ya da tüketicisi olmaktadır.⁹⁰ Riskten korunmak isteyenlerin spekülâtörden farklı olarak iş akışı içinde bu sözleşmeye ihtiyaç duyduğu ancak fiyat değişiminden kaynaklanan riski spekülâtörlere aktardığı belirtilmektedir.⁹¹ Bu durumda riskten korunmak isteyenler, gelecekteki fiyatların aleyhte oluşabileceği düşüncesiyle bugünden emtia vadeli işlem sözleşmesi yapar. Böylece tarafların, aleyhte oluşabilecek fiyat değişiminden kendini koruduğu ifade edilir. Çünkü emtia vadeli işlem sözleşmesi sayesinde risklerin taraflar arası transferinin gerçekleştiği iddia edilir.⁹²

İş akışı gereği ileri bir tarihte emtia satın alması gereken taraf, vadede spot piyasada ilgili ürüne ait fiyatların yükselmesinden korunmak için emtia vadeli işlem sözleşmesinde müşteri olarak; iş akışı gereği ileri bir tarihte emtia satması gereken taraf ise vadede spot piyasadaki emtianın fiyatının düşmesinden korunmak için emtia vadeli işlem sözleşmesinde satıcı olarak emtianın fiyatını sabitlemiş olur.⁹³

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde zikredilen hedginge, satıcı için şu şekilde bir örnek verilebilir: Her yıl Ağustos ayında fındık toplayan bir çiftçi, 200.000 tonluk bir ürün toplama beklentisindedir. Havaların, fındık gelişimi için güzel gittiğini gören bir çiftçi bu sene için arz fazlasından dolayı fiyatların düşme eğilimi içinde olacağını

⁸⁸ Bu sözleşmeler yaygınlaştığında en çok enerji ve değerli maden üreticileri tarafından kullanılmaktaydı. Çünkü gelecekteki enerji ve maden üretiminden elde edilmesi düşünülen gelir sabitlenmek isteniyordu. (Ersan, **Finansal Türevler**, s. 5.)

⁸⁹ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 86.

⁹⁰ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 12; Bashir, **Commodity Markets**, s. 170, 171.

⁹¹ Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 99; Abdülkerim Muhammed el-Beşîr, “Tatbikâtü ukûdî’t-tahavvut fi’l-mesârifî’l-İslâmîyye ve ahkâmüha’s-Şeriyye”, Münteda fihî’l-iktisadî’l-İslâmî, Cidde, 2016, s. 4; Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 22.

⁹² Erol, **Futures Piyasaları**, s. 9, 11; Geyikçi, **Türev Ürünler**, s. 3.

⁹³ Beyhan Yasladağ, **Türev Piyasalar ve Analiz Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 22; Riskten korunma gayesiyle emtia vadeli işlem sözleşmesinde satıcı olanların temel amacının üretim maliyetlerinin üzerinde makul bir kârı gelecekte yaşanabilecek fiyat hareketlerinden bağımsız olarak elde etmek olduğu ifade edilir. (Erol, **Futures Piyasaları**, s. 9.)

öngörmüş ve fiyatları sabitlemek istemiştir. Buna göre gittiği yatırım eksper, çiftçiye Ağustos ayı için fındık vadeli işlem sözleşmesinde satıcı olması gerektiğini söylemiştir. Mayıs ayı itibariyle fındığın kg. fiyatı 3 TL'dir. Bu tarih itibariyle Ağustos ayı fındık vadeli işlem sözleşmesinin fiyatı ise 3,50 TL'den işlem görmektedir. Fındık vadeli işlem sözleşmesine göre bir adet sözleşme 1.000 kg., vade ayları ise Mayıs, Temmuz, Ağustos ve Aralıktır. Dolayısıyla çiftçi bütün pozisyonunu riskten korunmak isterse 200 adet Ağustos ayı için fındık vadeli işlem sözleşmesinde satıcı olacaktır. Bu durumda çiftçi, başlangıç teminatı olarak 40.000 TL yatırması gerekmektedir. Çiftçi fiyatların düşüş riskini engellemek amacıyla fındık vadeli işlem sözleşmesinde Ağustos ayı için 3.50 TL'den 200 adet satıcı olmuştur.

Fındık vadeli işlem sözleşmesinde satıcı olan çiftçi için iki ihtimal söz konusudur. Ya sözleşmesinin bitiş tarihini bekleyecek ya da fiyatların lehine gelişmesi durumunda ters işlemle sözleşmesini sonlandıracak ve kârını alacaktır. Çiftçi vade sonunu beklediğinde ya fiyatlar lehine ya aleyhine gelişecek ya da sabit kalacaktır. Fiyatların sabit kaldığı durumda herhangi bir şey söz konusu olmamaktadır. Fiyatların lehine ya da aleyhine geliştiği diğer iki durum ise şu şekilde gelişir:

Ağustos ayının vade sonunda fiyatların düşerek 3,28 TL olduğu ve çiftçinin haklı çıktığı durumda çiftçi, 200.000 ton olan toplam mahsülünü spot piyasada 3,28 TL'den satarak 656.000 TL gelir elde eder. Bununla birlikte 3,50 TL'den satıcı olduğu fındık vadeli işlem sözleşmesini, uzlaşma fiyatı olan 3,28 TL'den nakdi mutabakatla 44.000 TL $((3.50-3.28) \times 200 \times 1000)$ kâr elde etmiş olarak sonlandırır. Sonuçta çiftçi, fındık üretiminden toplamda 700.000 TL $(656.000 \text{ TL} + 44.000 \text{ TL})$ kâr elde etmektedir.

Ağustos ayının vade sonunda fiyatların yükselerek 3,98 TL olduğu ve çiftçinin yanıldığı durumda çiftçi, 200.000 ton olan toplam mahülünü spot piyasada 3,98 TL'den satar ve 796.000 TL gelir elde eder. Bununla birlikte 3,50 TL'den satıcı olduğu fındık vadeli işlem sözleşmesini uzlaşma fiyatı olan 3.98 TL'den ters işlemle sonlandırır ve 96.000 TL $((3.50-3.98) \times 200 \times 1000)$ zarar eder. Sonuçta çiftçi, fındık üretiminden toplamda 700.000 TL $(796.000 \text{ TL} - 96.000 \text{ TL})$ kâr elde etmektedir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde hedginge durumu müşteri için ise şu şekilde izah edilebilir: Emtiayı hammadde olarak kullanan ve emtia fiyatlarındaki artıştan olumsuz şekilde etkilenmek istemeyen bir işletme, spot piyasadan satın alacağı emtiayla aynı tarih, nitelik ve miktardaki emtia için emtia vadeli işlem sözleşmesinde müşteri olur. Şayet vadede emtia fiyatları yükselirse işletme fizikî alımdan zarar ederken emtia vadeli işlem sözleşmesini ters işlem veya nakdi mutabakatla sonlandırması sonucu aynı oranda kâr elde edecektir. Şayet vadede emtia fiyatları düşerse işletme fizikî alımdan kâr elde ederken emtia vadeli işlem sözleşmesinden zarar edecektir. Emtiaya ait spot fiyatlar, vadeli işlem borsasındaki emtia fiyatlarıyla aynı olduğundan her iki durumda da elde edilen kâr, zararı karşılayacaktır.⁹⁴ Bu duruma bir örnek vermek gerekirse:

Bir çikolata üreticisinin en büyük maliyet artışını fındık fiyatlarının artış göstermesi oluşturur. Bunun için çikolata üreticisi fındık fiyatlarını sabitlemek ister. Bunun için de fındık vadeli işlem sözleşmesinde müşteri olması gerekmektedir. Bir çikolata fabrikası sahibinin Eylül ayında teslim edilmek üzere çikolata siparişi aldığını düşünelim. Bu çikolata üreticisi, Eylül ayında teslim edilmek üzere aldığı yeni sipariş için 200.000 tonluk fındığa ihtiyaç duymakta ve fındığın fiyatının artmasına karşı kendini korumak istemektedir. Ağustos ayı için fındık vadeli işlem sözleşmesinin fiyatı 3,50 TL'dir. Sanayici fiyatların artış riskinden korunmak için fındık vadeli işlem sözleşmesinde Ağustos ayı için 200 adetle müşteri olur.

Ağustos ayının vade sonunda fiyatların 3,98 TL olduğunu ve sanayicinin tahmininin doğru çıktığını düşünelim. Sanayici bu durumda fındık vadeli işlem sözleşmesinden 96.000 TL kâr ((3.98-3.50) x 200 x 1000) elde ederken Ağustos ayı

⁹⁴ Spot fiyatlar ile emtia vadeli işlem borsalarındaki fiyatlar arasında önemli farklılık olursa emtia vadeli işlem sözleşmesi hedging amaçlı kullanılamaz. (Turhan Korkmaz, Serhan Gürkan, Engin Akman, **Çelik Sektöründe Vadeli İşlem Sözleşmesi (Futures): Londra Metal Borsası Örneği**, t.y., y.y., s. 83; Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 76, 47; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 29.); Hedging amacıyla gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesi çoğunlukla ters işlemle sonlandırılmaktadır. Bunun nedeni ise bu sözleşmelerin fiyat değişimlerine karşı korunma amacıyla gerçekleştirilmesidir. (Korkmaz, Gürkan, Akman, **Çelik Sektöründe Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 83; Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 74, 75; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 29.)

için fındığı spot piyasadan 3,98 TL’den satın alarak 796.000 TL öder. Sonuçta sanayici fındık satın alımına toplamda 700.000 TL (796.000 TL - 96.000 TL) ödemektedir.

Ağustos ayının vade sonunda fiyatların 3,28 TL olduğunu ve sanayicinin tahmininde yanlış olduğunu düşünelim. Sanayici bu durumda fındık vadeli işlem sözleşmesinden 44.000 TL ((3.28-3.50) x 200 x 1000) zarar eder. Ancak düşen fiyatlarla spot piyasadan almış olduğu 200.000 tonluk fındık için 656.000 TL öder. Sonuçta sanayici fındık satın alımına toplamda 700.000 TL (656.000 TL + 44.000 TL) ödemektedir.

2. Spekülasyon

Spekülasyon, emtia veya finansal nitelikli ürünlerin gelecekteki fiyatlarında tahminde bulunularak alım, satım ve elde tutma yöntemleriyle kazanç elde edilme çabasıdır. Bu işlemi yapanlara spekülâtör denilmektedir.⁹⁵

Spekülasyonun en önemli unsurunun, riskin üstlenilmesi olduğu ifade edilir.⁹⁶ Çünkü spekülasyonda üstlenilen riske karşılık kâr elde edilir. Bununla birlikte spekülasyon, emtia vadeli işlem sözleşmesindeki kaldıraç sayesinde önemli ölçüde artış göstermiş ve piyasalar bu sayede derinlik kazanmıştır.⁹⁷ Bu sözleşmeler kaldıraç yanında depolama, sigortalama ve navlun gibi ek maliyetleri de ihtiva etmediğinden dolayı spekülâtöre maliyet avantajı sağlar. Bundan dolayı emtia fiyatları hakkında görüşe sahip ve yüksek miktarlarda işlem yapmak isteyen spekülâtörler, ek taşıma maliyetlerine katlanmadan emtiayla ilgili beklentilerini bu sözleşmeyle hızlı bir şekilde kâra dönüştürebilir.⁹⁸

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde spekülâtörün, iktisadi olarak dört işlevi yerine getirdiği iddia edilir. Bunlardan birincisi fiyatın gelecekte istenmeyen şekilde oluşması ihtimalinden kaynaklanan riskin, taraflar arası aktarımını kolaylaştırması; ikincisi pazarda gereken likidite ortamının oluşturulması;⁹⁹ üçüncüsü piyasada az

⁹⁵ Geyikçi, **Türev Ürünler**, s. 4.

⁹⁶ Bu iddia sahiplerine göre emtia vadeli işlem sözleşmesiyle riskini devretmek isteyen bir üretici, bunu ancak bir spekülâtör vasıtasıyla gerçekleştirebilir. (Erol, **Futures Piyasaları**, s. 8; Geyikçi, **Türev Ürünler**, s. 4.)

⁹⁷ Geyikçi, **Türev Ürünler**, s. 4.

⁹⁸ Bilet, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 133.

⁹⁹ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 12.

miktarda bulunan emtianın üretim artışına katkıda bulunması,¹⁰⁰ dördüncüsü ise fiyatlarda istikrarı sağlamasıdır.¹⁰¹

3. Arbitraj

Arbitraj, iki veya daha fazla piyasada gerçekleşen eş zamanlı fiyat farklılığından yararlanılarak risksiz kazanç elde edilme girişimi olarak tanımlanmaktadır.¹⁰² Arbitraj işlemi, sözleşmeye konu varlığın vadeli fiyatıyla olması gereken vadeli fiyatı farklı olduğunda uygulanmaktadır. Buna göre arbitraj, sözleşmeye konu varlığın iki farklı piyasada farklı fiyattan işlem gördüğünde arbitraj yapanların aynı anda ilgili varlığa dair fiyatın düşük olduğu piyasada alış, yüksek olduğu piyasada ise satış emri verdiği (veya tam tersi) ve aradaki farktan risksiz kazanç elde ettiği işlemdir.¹⁰³ Arbitrajın, piyasaların etkin olmamaları sonucu ortaya çıktığı ve etkin piyasalarda bu yöntemle kazanç sağlanamayacağı ifade edilir.¹⁰⁴

Arbitraj sayesinde piyasaların denge kazandığı ve spot ile organize piyasadaki fiyat farkının ortadan kalktığı savunulur. Bu düşünceye göre arbitraj sayesinde gerçekçi fiyat oluşumları sağlanır. Arbitraj yöntemini kullananlar, emtiaya ihtiyaç duymamaları bakımından spekülörlere benzetilirken risksiz kazanç elde etmeleri bakımından ise onlardan ayrıldığı belirtilir.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Bu iddia sahiplerine göre fiyatının yükseleceği tahmin edilerek spekülörlere tarafından satın alınan ürün, üreticileri bu ürünü üretme konusunda teşvik eder. (Âli Süleymân, *Esvâkü'l-mâliyye*, s. 941.)

¹⁰¹ Khan, "Commodity Exchange and Stock Exchange", s. 99; Obiyathullah Ismath Bacha, "Derivative Instruments and Islamic Finance: Some Thoughts for a Reconsideration", *International Journal of Islamic Financial Services*, Vol. 1, No: 1, April – June, 1999, s. 13; Bu iddia sahiplerine göre spekülörlere bir mala yöneldiğinde malın fiyatı, spekülörlere göre olması gerekenden daha fazla bir fiyata çıkıncaya kadar artar. Fiyat, spekülörlere göre olması gerekenden daha fazla bir fiyata ulaştığında ise spekülörlere satışa geçer. Bu durum, spekülörlere göre fiyatın olması gerekenden daha aşağısına düşünceye kadar devam eder. Daha sonra da fiyatlar adil seviyesinde istikrar bulur. Ancak bu görüşe itiraz edenler, iddia edilen duruma spekülasyonun bizzat kendisinin sebep olduğunu savunur. Çünkü spekülasyon sebebiyle fiyatlarda dalgalanma meydana gelir. Dolayısıyla spekülasyon, fiyatlarda iddia edilen şekilde istikrarı sağlamaz. (Âli Süleymân, *Esvâkü'l-mâliyye*, s. 952.)

¹⁰² Geyikçi, *Türev Ürünler*, s. 5.

¹⁰³ Taşıma maliyetini yansıtan emtia vadeli işlem sözleşmesi fiyatları spot fiyatlardan yüksek olduğunda arbitrajcılar, ilgili varlığı spot piyasadan alırken vadeli piyasada satar. Bu long arbitraj olarak isimlendirilir. Emtia vadeli işlem sözleşmesi fiyatları, spot fiyatlardan düşük olduğunda ise arbitrajcılar, vadeli piyasadan satın alırken spot piyasada satar. Bu ise short arbitraj olarak isimlendirilir. (Hacıoğlu, *Risk Yönetimi*, s. 158.)

¹⁰⁴ Hacıoğlu, *Risk Yönetimi*, s. 158; Biket, *Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar*, s. 23; Yashıdağ, *Türev Piyasalar*, s. 23.

¹⁰⁵ Ersan, *Finansal Türevler*, s. 13; Geyikçi, *Türev Ürünler*, s. 5; Yashıdağ, *Türev Piyasalar*, s. 23.

Arbitraj yöntemiyle fiyatların dengelenmesinin sebebi, spot ve vadeli piyasada talebin etkilenecek fiyat hareketlerine neden olması olduğu iddia edilir. Vadeli işlem sözleşmesindeki emtia fiyatları, spot fiyatlara bir takım ilave yapılarak belirlenir. Arbitraj prensibine göre spot fiyata zamansal ve mekânsal olarak emtiayı geleceğe taşıma fiyatı eklenmesi sonucu elde edilecek fiyat ile vadeli emtia fiyatı eşit olmalıdır. Fiyatlar eşit olmadığında ise arbitrajcular devreye girer ve fiyatları eşitler. Örneğin vadeli işlem sözleşmesindeki emtianın fiyatı, spot emtianın fiyatına ilgili eklemeler yapılması neticesi oluşacak fiyattan düşük olursa arbitrajcular ilgili emtiayı satın alır. Onların emtiayı satın alması, emtiaya olan talebi artırarak fiyatların yükselmesine neden olur. Bununla birlikte bu durum, vadeli emtianın arzında da artışa sebebiyet verir. Bunun neticesinde ise vadeli emtianın fiyatı düşer. Bu şekilde arbitraj gerçekleştirilmiş olur. Bu işlem taşıma ücreti teorisi / arbitrajı¹⁰⁶ veya taşıma maliyeti modeli / arbitrajı¹⁰⁷ ile açıklanır. Arbitraj yöntemi, vadeli işlem sözleşme fiyatlarının belirlenmesi hususunda önemli bir görevi üstlenir.¹⁰⁸

D. TEKNİK İŞLEYİŞİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesi kendine hâs teknik bir işleyişe sahiptir. Çünkü bu sözleşmelerde satıcı ve müşteriden teminat alınmakta ve farklı sonlandırma şekilleri bir arada bulunmaktadır. Bundan dolayı bu kısım, teminat sistemi ve sonlandırılma yöntemleri olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

¹⁰⁶ Belirli bir süre malın depolanması veya bir finansal aracın saklanmasıyla ilgili maliyetleri, taşıma, sigortalama, depolama, faiz masrafı ve diğer masraflar oluşturur. Taşıma masrafları genellikle emtia vadeli işlem sözleşmesi fiyatlarına dâhil edilir. Bundan dolayı normal piyasa koşullarında emtia vadeli işlem fiyatlarını, spot fiyat + taşıma masrafları oluşturur. Şayet herhangi bir nedenle bu denklem gerçekleşmemişse fiyat farkından kazanç sağlamak isteyenler bu fiyatları eşitleyerek risksiz kazanç elde ederler. (John Stephens, **Taşıma Ücreti**, (Çevrimiçi) <https://tr.templeprotestant.org/carryingcharge-138362>.)

¹⁰⁷ Emtia vadeli işlem sözleşmesinde bu model, aynı emtia üzerine hem satıcı hem de müşteri olunarak piyasadan bağımsız bir strateji oluşturulmasını ifade eder. Bu şekilde -risksiz kâr elde edebilmek için- fiyatlandırma verimsizliklerinden yararlanılmaya çalışılır. (Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 21; Tamara Smith, **Taşıma Maliyeti**, (Çevrimiçi) <https://tr.templeprotestant.org/costofcarry-9182>.)

¹⁰⁸ Aburrahim Abdulhamid Sââtî, “Nahve müstekkât mâliyye İslâmîyye li-idarati'l-mehâtiri't-ticariyye”, **Mecelletü Camiati'l-Melik Abdulaziz el-İslâmî**, No: 11, 1419 / 1999, s. 80.

1. Teminat Sistemi

Teminat sistemi, 1865 yılında Chicago Borsası tarafından hayata geçirilmiştir. Bu sistem sayesinde taraflar, karşı tarafın ödememe riskinden kendini korumaktadır. Taraflardan alınan teminat, başlangıç ve sürdürme teminatı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bununla birlikte teminatların miktarı, günlük olarak takas merkezi tarafından tarafların kârda veya zararda olma durumlarına göre değiştirilmektedir.¹⁰⁹

a. Başlangıç Teminatı

Başlangıç teminatı (initial margin), tarafların emtia vadeli işlem sözleşmesi yapabilmeleri için yatırmak zorunda oldukları meblağdır. Bu meblağın miktarı değişebilmekle birlikte genelde sözleşmenin itibari değerinin küçük bir yüzdesidir (%3 gibi). Yatırılan meblağın cüzi bir oran olmasının mantığı, emtianın günlük fiyat değişiminin bu orandan az ya da bu orana eşit olması beklentisidir. Yatırılan bu meblağ, takas merkezi tarafından teminat havuzuna aktarılır ve burada saklanır. Günlük pazarın belirlenmesi neticesi oluşan kazanç veya kayıp, bu hesaba eklenir veya bu hesaptan çıkarılır. Hesapta başlangıç teminatı için gereken meblağın üzerinde bir tutar olması halinde ise istenildiği zaman alınabilir veya sözleşme sonlandırıldığında takas merkezi tarafından taraflara geri verilir.¹¹⁰ Bu tutarın, tarafların yükümlülüklerini yerine getirmeme riskine karşılık güvence amacıyla alındığı¹¹¹ ayrıca tarafların ciddiyetini ve iyi niyetli olduğunu teyit ettiği ifade edilir.¹¹²

Takas merkezi, taraflardan biri ödeme yapmadığında ödeme yapmayan tarafın yatırdığı teminatı kullanarak borcu kapatır. Bu işlem satıcı veya müşteri için farklı şekillerde gerçekleşir:

Yükümlülüğünü yerine getirmeyen taraf satıcı ise takas merkezi, sözleşmede müşterinin ödemesi için belirlenmiş meblağı müşteriden alıp belirlenmiş miktar ve

¹⁰⁹ Erol, **Futures Piyasaları**, s. 8; Ersan, **Türev Piyasalar**, s. 9; Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 23.

¹¹⁰ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 9, 24; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 95.

¹¹¹ Abdullah Durmuş, **Fıkḥî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2014, s. 64; Abdullah Durmuş, **Fıkḥî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2008, s. 61.

¹¹² Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 77; Devâbe, **Temvîlül’l-İslâmî**, s. 235; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 39.

nitelikteki emtiayı cari fiyat ile satın alır. Müşteriden alınan meblağ belirlenen emtiayı satın almaya yetiyor ise satın alınan emtia müşteriye teslim edilir. Bu durumda satıcının teminatının kullanılmasına gerek kalmaz. Müşteriden alınan meblağ, sözleşmede kararlaştırılan emtiayı satın almaya yetmezse müşteriden alınan meblağ ile emtiayı satın almak için gereken tutar arasındaki fark, satıcının teminatından karşılanır.¹¹³ Bu durumda satıcı, yükümlülüğünü yerine getirmiş olur (îfâ).

Yükümlülüğünü yerine getirmeyen taraf müşteri ise takas merkezi, sözleşmede satıcı için belirlenmiş miktar ve nitelikteki emtiayı satıcıdan teslim alır ve cari fiyattan müşteri adına satar. Elde edilen tutar, yükümlülüğü yerine getirmeye yetiyorsa satıcıya teslim edilir. Bu durumda müşterinin teminatının kullanılmasına gerek kalmaz. Elde edilen meblağ, sözleşmede kararlaştırılardan az ise emtianın satışından elde edilen tutar ile sözleşmede kararlaştırılan tutar arasındaki fark müşterinin teminatından karşılanır.¹¹⁴ Bu durumda müşteri, yükümlülüğünü yerine getirmiş olur.

b. Sürdürme Teminatı

Sürdürme teminatı (maintenance margin), teminat hesabındaki meblağın düşebileceği asgari tutarı ifâde eder. Başka bir ifâdeyle teminat olarak bulundurulması gereken en az tutara denir.¹¹⁵ Hesaptaki meblağ, sürdürme teminatının altına düştüğünde ilgili taraf, takas merkezi tarafından teminat tamamlama çağrısı (margin call) alır ve kendisinden gerekli olan ek teminatı ödeyerek hesabı başlangıç teminatı düzeyine getirmesi istenir. Ödenecek bu ek tutara ise değişim teminatı (variation margin) denilmektedir. Bu tutar, belirlenen vakte kadar ödenmediğinde takas mekezi, yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafın yerine geçerek kendisiyle¹¹⁶ ters işlem yapar ve yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafın sözleşmesini sonlandırır.¹¹⁷

¹¹³ Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 989.

¹¹⁴ Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 990.

¹¹⁵ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 96.

¹¹⁶ Takas merkezi, taraflar için karşı taraf olduğu için bir taraf adına sözleşme (ters işlem) yapması kendisiyle sözleşme yapması anlamına gelir.

¹¹⁷ Bu durumda yerine getirilmeyen teminat miktarı, o sözleşmeye ilişkin teminat miktarından düşülür. (Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 38; Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 14; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 995.)

Günümüzde VİOP bünyesinde yapılan bir düzenlemeyle sürdürme teminatı ortadan kaldırılmıştır. Buna göre taraflar, teminat miktarı başlangıç teminatının altına düştüğünde teminat tamamlama

c. Teminat Mutâbakatı

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde değişime uğrayan ilgili emtianın fiyatı, takas merkezi tarafından gün sonunda tespit edilir ve sözleşmenin fiyatına göre tarafların o günkü kârı veya zararı belirlenir. Günlük olarak gerçekleşen bu işleme, gün sonu hesaplaşma veya günlük pazarı belirleme (marking to market) denir. Gün sonu hesaplaşmadan sonra takas merkezi, zarar eden taraftan zararını alıp kâr eden tarafa verir. Bu işleme ise teminat mutâbakatı adı verilir.¹¹⁸ Bu sayede sözleşme yeni fiyatlara uyarlanarak tarafların durumu öğrenilmiş ve taraflar arasında borç-alacak ilişkisi kalmamış olur. Teminat mutâbakatı sayesinde takas merkezi, zararın çoğalmasına izin vermeyerek tarafların ödememe riskini asgari seviyeye indirir.¹¹⁹

2. Sonlandırılma Yöntemleri

Emtia vadeli işlem sözleşmesi fizikî teslim, nakdi mutabakat ve ters işlem yöntemleriyle sonlandırılabilir. Bu başlık altında emtia vadeli işlem sözleşmesinin sonlandırılma yöntemleri incelenecektir.

a. Fizikî Teslimle Sonlandırılma

Emtia vadeli işlem sözleşmesindeki konuyu oluşturan emtianın gerçek anlamda müşteriye teslim edilmesi fizikî teslim (physical delivery) olarak isimlendirilir.¹²⁰ Bu sözleşmelerde fizikî teslim, her iki taraf için de gerçekleşebilmekle birlikte sadece bir taraf için de söz konusu olabilmektedir.¹²¹ Teslimat, sözleşme vade sonuna kadar elde tutulduğunda ve takas merkezinden fizikî

çağrısı almaktadır. Bu durumda da taraflardan, hesapta bulunan teminatlarını başlangıç teminatı seviyesine yükseltmeleri istenmektedir. ((Çevrimiçi) <https://www.investaz.com.tr/viop-vadeli-islemler/viop-surdurme-teminati> 16.12.2021.)

¹¹⁸ Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 40; Ersan, **Finansal Türevler**, s. 21, 26; Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, s. 64.

¹¹⁹ Karadâğî, Ali Muhyiddin, “el-Esvâkü’l-mâliyye fi mîzani’l-fıkhî’l-İslâmî”, **MMFİ**, 1412-1992, sy. 7, I, s. 188; Bashir, **Commodity Markets**, s. 170; Vadeli işlem sözleşmelerinin geleceğe yönelik sözleşmelerden (forward) ayrıldığı noktalardan birisinin de bu uygulama olduğuna dikkat çekilir. (Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 14; Ersan, **Finansal Türevler**, s. 8; Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 997, 998.)

¹²⁰ Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 9.

¹²¹ Erol, **Futures Piyasaları**, s. 24.

teslimat talep edildiğinde gerçekleşir. Bu durumda teslimat kuralları devreye girer ve fizikî teslimat şu şekilde yapılır:

Emtia vadeli işlem piyasasında teslimatlar genel olarak sözleşmede öngörülen ayda gerçekleştirilir. Örneğin; Teslimatın Haziran ayında öngörüldüğü sözleşmede teslimatlar Haziran ayının belirlenen günlerinde; Aralık ayında öngörüldüğü sözleşmede ise Aralık ayının belirlenen günlerinde gerçekleşir. Fizikî teslimle sözleşmesini sonlandırmak isteyen taraf, borsanın ilan ettiği haber verme günlerinde (notice days) işlem yaptığı aracı kuruma müracaat ederek sözleşmeyi fizikî teslimle sonlandırmak istediğini bildirir. Talep, aracı tarafından takas merkezine iletilir. Takas merkezi ise tüm istekleri toplamak için haber verme günlerinin sonuna kadar bekler. Daha sonra gelen bütün fizikî teslim talepleri tasnif edilir. Genel kural olarak en erken tarihli sözleşmeye sahip satıcı, en erken tarihli sözleşmeye sahip müşteriyle eşleştirilir. Ardından takas merkezi her iki tarafa da çağrıda bulunur. Satıcıya bulunduğu çağrıda sözleşmede belirtilen nitelikte ve miktarda emtianın, belirlenen tarihte belirtilen depoya getirilmesi istenir. İlgili depo, takas merkezinin kalite-kontrol yapma yetkisi verdiği bir depodur. Getirilen emtia, görevliler tarafından denetlenir ve bir sorun çıkmaması durumunda damgalanarak onaylanır. Müşteriye bulunduğu çağrıda ise sözleşmede belirtilen nitelikte ve miktarda emtianın, belirlenen tarihte belirtilen depodan alınması istenir. Emtia teslimi gerçekleştirildiğinde durum takas merkezine bildirilir ve ilgili kişiler listeden düşürülür. Bu durum, son eşleşmeye kadar devam eder. Eşleşmede açıkta kalan biri bulunursa sözleşmedeki talebi takas merkezi tarafından yerine getirilir.¹²²

Sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüğün yerine getirilmediği durumlarda takas merkezi, ilgili tarafa ağır gecikme cezası uygular. Fizikî teslimatta teslimat yeri ve zamanı takas merkezi tarafından belirlenir. Bununla birlikte teslimat, takas merkezi

¹²² Erol, **Futures Piyasaları**, s. 24, 25.

tarafından daha esnek bir yapıya da büründürülebilir. Bu bağlamda EFP¹²³ ve ADP¹²⁴ olarak iki yöntem uygulanır.¹²⁵

Fizikî teslim, emtiayı teslim edecek tarafa depolama, taşıma, sigortalama vb. masraf çıkaracağı için oldukça nadir görülen bir durumdur.¹²⁶ Genelleme yapılırsa bu oranın %3'ün altında kaldığı söylenebilir.¹²⁷ Bununla birlikte emtia vadeli işlem sözleşmesinde takas merkezi aracılığıyla fizikî teslimat vadeden önce gerçekleştirilememektedir.¹²⁸

b. Nakdi Mutabakatla Sonlandırılma

Nakdi mutabakat (cash delivery), vadeli işlem sözleşmesine konu varlığın uzlaşma fiyatı ile sözleşmede öngörülen fiyat arasındaki farkın, lehine olan tarafa verilerek sözleşmenin sonlandırılmasıdır. Uzlaşma fiyatı ile sözleşmede öngörülen fiyat birbirine denk ise taraflar arasında herhangi bir nakit akışı söz konusu olmaz. Nakdi mutabakatla sözleşmenin sonlandırılabilmesi için sözleşmenin vadeden önce ters işlemle sonlandırılmaması ve fizikî teslimat talebinde bulunulmaması gerekir.¹²⁹

¹²³ EFP (exchange of futures for physicals / fizikî mallar için vadeli işlem sözleşmesi takası) yönteminde satıcı, takas merkezinin tarafları eşleştirme zamanını beklemeden müşteriye kendi olanaklarıyla bulur. Bu yöntemde tarafların, aralarında teslimat zamanı ve yerini anlaşılarak belirleme hakkı vardır. Hatta teslimatı sözleşmede belirtilen vadeden önce yapma hakları da bulunmaktadır. Genellikle bu tip (EFP) anlaşmalar takas merkezine bildirildiği takdirde onaylanır ve her iki tarafın da ismi takas merkezinde bulunan listeden düşülür.

¹²⁴ ADP (alternative delivery process / alternatif mal teslim süreci) yönteminde ise taraflara, EFP yönteminde olduğu gibi aralarında emtianın teslimat zamanı ve yerini anlaşılarak belirleme hakkı verilmiştir. Fakat bu yöntemin EFP'den farkı, emtianın teslimat sürecinin sözleşmede belirtilen vadeden sonra da olabilmesine olanak tanımasıdır. ADP yönteminin uygulanabilmesi için tarafların, durumu haber verme günlerinde (notice days) takas merkezine bildirmeleri gerekir.

¹²⁵ Erol, *Futures Piyasaları*, s. 26.

¹²⁶ Heyet, *el-Meayîru's-Şeriyye (AAOIFI)*, Heyetü'l-muhâsebe ve'l-mürâcea li'l-müessesati'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye, Manama, 2010, s. 284; Devâbe, *Temvîlü'l-İslâmî*, s. 236.

¹²⁷ Osmanî, *Buhûs*, C. I, s. 128, 136, 137; Hasan, *el-Müştakkatü'l-mâliyye*, s. 485; Sami Suwailem, *Hedging in İslâmîc Finance*, Cidde, Publication of İslâmîc Development Bank, 10, 2006, s. 28; Muhammed b. Ali Kârî, *Buhûs fi temvîli'l-İslâmî*, Riyad, Dâru'l-meyman, 2020, C. III, s. 32; Ersan, *Finansal Türevler*, s. 33; Abdullah Durmuş, *Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri, II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler"*, ed. Mehmet Bayyigit, KTO Karatay Üniversitesi Yayınlar, Konya, 2016, s. 19; Kaya, Demir, *"Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu"*, s. 187; Kamali, *Futures and Options*, s. 168.

¹²⁸ Erol, *Futures Piyasaları*, s. 26.

¹²⁹ Penezoglu, *Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 71.

c. Ters İşlemlerle Sonlandırılma

Ters işlemle sonlandırma, satın alınan veya satılan emtianın miktar, özellik ve vadesi aynı olacak şekilde ilk sözleşmenin karşı tarafını oluşturacak biçimde sözleşme yapılarak (alıcı ise satıcı, satıcı ise alıcı olarak) emtia vadeli işlem sözleşmesinin sonlandırılmasıdır. Uygulamada vadeli işlem sözleşmesi genellikle ters işlemle sonlandırılır.¹³⁰ Örneğin:

(Bugün 10 Ocak kabul edildiğinde) 23 Ağustos tarihli bir emtia vadeli işlem sözleşmesinde satıcı konumunda olan taraf, vadeden önce (örneğin 15 Mart) aynı miktar ve özellikteki bir emtia için 23 Ağustos tarihli bir emtia vadeli işlem sözleşmesine müşteri olarak ilk kontratını sona erdirebilmektedir.¹³¹

Ters işlemle sonlandırma, sözleşmede belirtilen irade beyanı çerçevesinde gerçekleştirilir. Buna göre ters işlemi gerçekleştiren tarafların vadede birbirine karşı herhangi bir emtia veya ücretini talep hakkı bulunmaz.¹³² Bu durumda tarafların vadedeki hak ve yükümlülükleri, takas merkezi tarafından re'sen sona erdirilir (takaslaşma / netleştirme).¹³³

Ters işlem, genellikle vadeli piyasadaki kâr veya zarara bakılmadan gerçekleştirilir. Çünkü ters işlem, genellikle spot piyasada oluşan kâr veya zararı dengelemek için yapılır. Böylece bir piyasada elde edilen kâr diğer piyasadaki zararı dengeler ve fiyat istenilen seviyede sabit kalır.¹³⁴ Ters işlemin tercih edilmesinin en önemli nedeni ise fizikî teslim oranla daha az maliyetli olmasıdır. Çünkü ters işlemde tarafların masrafı, sadece aracıya ödenen ücret ve komisyondur.¹³⁵

¹³⁰ Başak Bak, “Borsa Opsiyon Sözleşmesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64 / 4, s. 71.

¹³¹ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 98.

¹³² Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 971; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 68.

¹³³ Bak, “Borsa Opsiyon Sözleşmesi”, s. 72.

¹³⁴ Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 971.

¹³⁵ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 33.

IV. PİYASASI VE TÜRLERİ

A. PİYASASI

1. Organize Piyasada Gerçekleştirilmesi

Tezgahüstü piyasalar, malların belirli bir mekân olmadan alım-satımının yapıldığı piyasalardır. Bunlara serbest piyasalar da denilmektedir.¹³⁶ Çünkü bu piyasalarda şekil şartı yoktur. Yani uyulması gereken kurallar kesin değildir.

Organize piyasalar ise sermaye piyasası tarafından sözleşmelere ilişkin şekil şartlarının ve uyulması gereken kuralların kesin olarak belirlendiği piyasalardır. Bu piyasalarda esneklik oldukça azdır. Çünkü ürünler standart haldedir. Bundan dolayı tüm katılımcılar aynı şartlarda faaliyet göstermek zorundadır. Bu durumun, organize piyasaların likiditesini artırıcı bir etki sağladığı iddia edilir. Araştırma konumuz olan emtia vadeli işlem sözleşmesi, organize piyasalarda işlem görmektedir.¹³⁷

Dünya çapında ünlü organize emtia piyasalarına (emtia borsaları) şunlar örnek verilebilir:

Chicago Ticaret Borsası (Chicago Mercantile Exchange / CME), CBOT (Chicago Board of Trade), Londra Metal Borsası, Mineapolis Tarım Borsası, Intercontinental Exchange, Avrupa Enerji Borsası, Tokyo Emtia Borsası, Hindistan Emtia Borsası ve Dalian Emtia Borsası.¹³⁸

¹³⁶ Yılmaz, **Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, s. 7.

¹³⁷ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2016, s. 230; Geyikçi, **Türev Ürünler**, s. 9; Apak, Uyar, **Türev Ürünler**, s. 29.

¹³⁸ Biket, **Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanlar**, s. 169; Örnek olması açısından bu borsalardan ikisi hakkında bilgi verilmesinin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

CME Group

CME Group, Chicago Ticaret Borsası (Chicago Mercantile Exchange / CME), Chicago Opsiyon Borsası, New York Ticaret Borsası ve COMEX'in birleşmesi sonucu kurulmuştur.

CME'nin değeri 2016 yıl sonunda 1 katrilyon USD'a çıkmıştır. Aynı dönemde sözleşme sayısı ise 3.944 milyar adet olmuştur.

19. yy.'ın sonlarında CME'de işlem gören tahıl sözleşmelerinin miktarı Amerika'da işlem gören vadeli işlem sözleşmelerinin %90'ını oluşturmaktaydı. 1944 yılında aynı oran %40'lara gerilemiştir. Kuruluşundan beri tarımsal emtia ile dikkatleri üzerine çeken CME, 1961 yılında hayvansal ürünlere dayalı vadeli işlem sözleşmelerini hayata geçirmiştir. 1972 yılında ise dövizde dayalı vadeli işlem sözleşmeleri yapılmaya başlanmıştır. Dünyanın en eski ve en büyük vadeli işlem piyasasını oluşturan CME, 2002 yılı Aralık ayında halka arz edilmiştir. (Koy, **Türev Piyasalar**, s. 34, 35)

2. Vadeli Piyasada Gerçekleştirilmesi

Piyasalar spot ve vadeli olarak ikiye ayrılır. Spot (peşin / nakit) piyasalar, peşin bedel karşılığı malın transfer edildiği piyasalardır. Malın bu piyasalarda transferini gerçekleştirebilmek için belirlenen fiyatına, peşin fiyat denir. Vadeli piyasalar ise mal ve bedelinin vadeli şekilde transfer edildiği piyasadır. Yani malın ve bedelin tesliminin sözleşme tarihinden sonraki bir zaman diliminde gerçekleştirildiği piyasadır. Vadeli piyasalarda tedavül eden malın vadeli fiyatı, vade tarihinde malın alacağı değere ilişkin hali hazırdaki piyasa görüşünü ifade eder.¹³⁹ Araştırma konumuz olan emtia vadeli işlem sözleşmesi, vadeli piyasalarda işlem görmektedir.

B. TÜRLERİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, emtia veya varsayılan emtia üzerine gerçekleştirilen sözleşmelerdir. Bu sözleşmenin konusu ise üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar: Tarım, metal ve enerji ürünleridir.

Tarım ürünlerini; tahıl (mısır, yulaf, pirinç, buğday, tohum, fıstık, patates vb. ürünler), çeşitli yağlar (soya yağı, ayçiçeği yağı vb.), orman ürünleri (kereste, kontraplak vb.) ve tekstil ürünleri (pamuk, pamuk ipliği vb.) oluşturur.

Metal ürünlerini; altın, gümüş, platin, paladyum vb. kıymetli metaller ile alüminyum, kurşun, nikel, kalay, çinko, bakır vb. sanayi metalleri oluşturur.

Enerji ürünlerini ise ham petrol, doğal gaz, kurşunsuz benzin, kömür, kalorifer yakıtı, propan, elektrik vb. ürünler oluşturur.¹⁴⁰

Londra Metal Borsası

Sanayi metallerinde dünyanın ileri gelen borsalarındandır. İngiltere; 19. yüzyılda Afrika, Güney Amerika ve Asya'dan çok miktarda maden ithal etmiştir. İngiltere'ye gelen nakliyenin zaman alması neticesi maden tüccarı, önemli bir fiyat riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Londra Metal Borsası'nın kuruluşu ise buna dayanmaktadır. Borsada hem vadeli hem de spot işlem yapılabilir. Hem vadeli sözleşmelerde hem de spot sözleşmelerde teslimatın, genellikle fiziksel olduğu ifade edilmektedir. (Ersan, **Finansal Türevler**, s. 43.)

¹³⁹ Bak, "Borsa Opsiyon Sözleşmesi", s. 42.

¹⁴⁰ Ersan Ersoy, **Türev Sözleşmeler – Vadeli İşlem Sözleşmeleri (Futures Sözleşmeler)**, y.y., 2021, s. 293.

V. İKTİSADÎ VE SİYASÎ SONUÇLARI

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin piyasada sebep olduğu sonuçlar, iktisadî ve siyasî olarak iki ana başlığa ayrılabilir.

A. İKTİSADÎ SONUÇLARI

Bu bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesinin iktisadî sonucuna yöneltilen olumlu ve olumsuz görüşler zikredilecektir. Her bir başlıkta ise ilgili görüşe yönelik eleştiriler ele alınacaktır.

1. Risk Yönetimi Sağlaması

Emtia piyasalarında risk, ileri bir tarihte emtia fiyatlarında istenmeyen fiyat hareketleri sonucu ortaya çıkacak finansal kayıp (fiyat riski) olasılığıdır.¹⁴¹ Risk yönetimi ise daha önceden açıklandığı üzere bir piyasada alınan riskin diğer bir piyasada ters yönde eşit ve ölçülü risk alınarak giderilmeye çalışılmasıdır. Bu işleme finansal piyasalarda hedging denilmektedir. Riskten korunma yönteminin hedging olarak isimlendirilebilmesi için birbirine zıt yönde iki farklı işlemin bulunması gerekir.¹⁴²

Finansal riskler, vadeli işlem sözleşmesinden önce geleneksel yöntemlerle yönetilmekteydi. Geleneksel risk yönetim teknikleri, önemli miktarlarda para ayrılması, ihracat ve ithalatın çeşitlendirilmesi, sigortalama gibi maliyetli yöntemlerdi. Çağdaş risk yönetim tekniklerinden olan emtia vadeli işlem sözleşmesi ise geleneksel yöntemlere oranla daha az maliyetli ve esnek bir yapıdadır.¹⁴³

¹⁴¹ Şirketlerin karşılaştıkları finansal riskler dört kategoride toplanmaktadır. Bunlar piyasa riski, kredi riski, likidite riski ve faaliyet riskidir. Detaylı bilgi için bkz. (Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 29.)

¹⁴² Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 29; Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261; Heyet, **VİOP Terimler Sözlüğü**, s. 6; Bir diğer riskten korunma işlemi ise daha çok fiziki teslimle sonuçlanan vadeli işlem sözleşmesinde ortaya çıkar. Örneğin bir fındık üreticisi bir de tüketicisi olduğunu düşünelim. Fındık üreticisi fındığı tüketime hazır hale getirdiğinde fiyatının düşeceğinden endişe duyarken fındık tüketicisi de ihtiyacı olan fındığın fiyatının yükseleceğinden endişe duyar. Taraflar fiziki teslimle dayanan bir emtia vadeli işlem sözleşmesi gerçekleştirerek fiyat riskinden kendilerini korumaktadır. Ayrıca bu yöntemle her iki taraf da maliyetini sabitlediğinden ticari faaliyetlerini daha iyi planlama imkânına kavuşacaktır. (Bashir, **Commodity Markets**, s. 70.)

¹⁴³ Güven Sayılğan, **Finansal Risk Yönetimi**, t.y., y.y., s. 326.

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin temel mantığını, spot piyasadaki emtianın ileri vadede fiyatında yaşanabilecek aleyhte değişime karşı tarafları korumak (hedging) oluşturur.¹⁴⁴ Bu sözleşmedeki hedgingin en önemli özelliğinin reel olarak mal transferinin gerçekleşmemesi olduğu görülür. Çünkü mal transferi yapılarak risk yönetiminin yapılamayacağı iddi edilir. Bunun nedeni ise mal transferi olduğu durumda maliyetlerin artmasıdır.¹⁴⁵ Emtia vadeli işlem sözleşmesiyle risklerin yönetilebileceğini savunanlara göre ticari faaliyetlerin aksamadan sürdürülebilmesi için bu sözleşmeler kullanılmalıdır.¹⁴⁶ Örneğin;

Bisküvi fabrikasıyla sözleşme yapmak üzere olan bir un üreticisi, fabrika sahibine vereceği unun fiyatı ile teslim zamanı hususunda belirsizlik yaşarken buğday üreticileri, buğday tedarikinin miktar ve zamanlaması hususunda belirsizlik yaşar. Bu belirsizliği gidermek ve üretimle pazarlama faaliyetlerini eşgüdümlü olarak yürütmek için tarafların emtia vadeli işlem piyasalarını kullanabileceği ve aralarında daha açık anlaşmalar yapabileceği ifade edilir.¹⁴⁷

Emtia vadeli işlem sözleşmesiyle risk yönetimi yapılmasını eleştirenler ise bu sözleşmelerle korunma amacının gerçekleştirilebileceğini kabul etmekle birlikte bu sözleşmelerin emtia fiyatlarını aşırı spekülative hale getirdiğini belirtir. Onlara göre bu sözleşmeler, fiyatlarda olağan dışı hareketler yaşanmasına ve üreticilerin riskten korunma maliyetlerinin yükselmesine sebep olur. Bu durumda da şirketler, fizikî yatırım yapmaktan çekinmektedir.¹⁴⁸ Emtia vadeli işlem sözleşmesiyle risk yönetimi yapılmasını eleştirenlerin dile getirdiği bir başka husus ise bu sözleşmenin zararının

¹⁴⁴ Bashir, **Commodity Markets**, s. 151; Suwailem, **Hedging In İslâmîc Finance**, s. 27; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 157; Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261; Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 1; Apak, Uyar, **Türev Ürünler**, s. 5; Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, s. 68, 69.

¹⁴⁵ Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 73.

¹⁴⁶ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 35; Fiyat değişimi sonucu ortaya çıkan risk, emtia satıcısı ya da müşterisi olmaya göre farklı durumlarda gerçekleşir. Bundan dolayı bu sözleşmeleri kullanarak risk yönetimi yapmak isteyenleri iki grupta inceleyebiliriz. Bunlardan birincisini emtia giderinin önemli boyutta olduğu sektörler oluşturmaktadır. Bunlara örnek olarak; taşımacılık ve petrol şirketleri verilebilir. İkincisini ise gelecekteki gelirlerini sabitlemek isteyen üreticiler oluşturmaktadır. Bunlara örnek olarak ise enerji ve maden üreticileri verilebilir. (Ersan, **Finansal Türevler**, s. 5.)

¹⁴⁷ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 36; Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261.

¹⁴⁸ Caner Ekizceleroğlu, **Emtia Piyasalarında Finansallaşma ve Kartelleşme Eğilimleri**, y.y., 2017, s. 471.

faydasından çok olduğudur. Çünkü onlara göre emtia vadeli işlem sözleşmesi ekonomiyi daha fazla finansallaştırır.¹⁴⁹

Emtia vadeli işlem sözleşmesiyle risk yönetimi yapılmasına olanak sağlayanlar spekülâtörler ve takas merkezidir. Çünkü emtia vadeli işlem sözleşmesinde risk transferi, riski üstlenmek isteyen bir kimseye (spekülâtör) aktarılmasıyla gerçekleşir.¹⁵⁰ Bu bağlamda spekülâtörler olmazsa bu piyasaların korunma (hedging) amaçlı kullanılamayacağı çünkü her iki tarafın da riskten korunma amaçlı karşı karşıya gelmelerinin pek nadir bir durum olduğu dile getirilir.¹⁵¹ Bu durum ise piyasada spekülasyonun artmasına neden olur.

2. Taraflara Bilgi Sağlaması

a. Fiyat Tahminine İmkân Sağlaması

Bu iddia sahiplerine göre emtia vadeli işlem sözleşmesi, emtia piyasasında fiyat oluşum mekanizmasının daha etkin bir şekilde çalışmasını temin eder. Çünkü bu sözleşmeyle emtia piyasasına gelen bilgi, fiyatlara daha hızlı yansır. Bu sayede geleceğe dönük fiyat tahmininde bulunulması kolaylaşır ve ekonomik anlamda zayıf veya yarı etkin piyasa tam etkin bir konuma dönüşür.¹⁵² Bu ise taraflara eşit koşullara

¹⁴⁹ Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 949; Sıcakyüz, Şencal, “Türev Enstrümanlarının Eleştirel Bir Analizi”, s. 135.

¹⁵⁰ Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261; H. Ayşe Eyüboğlu (Aksel), **Risk Yönetim Aracı Olarak Futures Piyasaları**, Basılmamış Doktora Tezi İ.Ü.S.B.E.İ.F., İstanbul, 1994, s. 94; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 34.

¹⁵¹ Bashir, **Commodity Markets**, s. 173; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 157; Sıcakyüz, Şencal, “Türev Enstrümanlarının Eleştirel Bir Analizi”, s. 150, 154.

¹⁵² Bashir, **Commodity Markets**, s. 69, 164 Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 4; Eyüboğlu (Aksel), **Futures Piyasaları**, s. 94; Sayılğan, **Finansal Risk**, s. 326; Giray Gözgör, **Finansal Türev Piyasaları: Forward, Futures, Opsiyon ve Döviz Üzerine Bir Uygulama**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2008, s. 8; Emtia vadeli işlem sözleşmesiyle ileri tarihte teslimi öngörülen emtianın fiyatı, arz ve talep dengesinin normal olduğu koşullarda taşıma ve depolama maliyetine göre ayarlanan spot fiyatına yakın olacaktır. Bu, gelecekte yükselme eğiliminde olan emtia fiyatlarının spot fiyatla olan ilişkisine bağlıdır. Emtia vadeli işlem sözleşmesi spot fiyatların geleceğe yansıtılması neticesi emtianın piyasaya sevk edilmesinde yönlendirici bir etki oluşturur. Emtia vadeli işlem sözleşmesinin ileri vadeli fiyatlarının gelecekteki spot fiyatlarla olan yakınsaması neticesi kişi ve kuruluşların emtianın fiyat eğilimi hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanır. (Kamali, **Futures and Options**, s. 49.); İleriye dönük fiyatlar ise spot emtia fiyatları baz alınarak hesaplanır. (Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 36; Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261.)

yakın bir rekabet imkânı sağlar. Böylece üretici, tüccar ve tedarikçi, gelecekte yapacağı faaliyetlerini önceden planlama imkânına kavuşur.¹⁵³

Bu sözleşmenin fiyat tahminini kolaylaştırmasının sebebinin sözleşmeye taraf olanların gelecekteki bir tarihte emtianın fiyatındaki ortak kanaatleri olduğu ifade edilir. Bundan dolayı bu sözleşme sayesinde emtiadaki fiyat tahmininin daha iyi sonuç verdiği belirtilir.¹⁵⁴ Örneğin çiftçi, hasat edeceği ürünün fiyatını bilerek ekim yapmak ister. Tarım ürünlerindeki aşırı fiyat oynaklığı ise çiftçinin fiyat tahmininde bulunmasını ve ne kadar bir alana ekim yapacağını kararlaştırmasını zorlaştırır. Bu durumda çiftçiler, emtia vadeli işlem sözleşmesinde oluşan fiyattan istifade eder.¹⁵⁵ Bununla birlikte gerekli likidite ve derinliğin sağlanması sonucu bu sözleşmelerle emtianın arz ve talebi hakkında fikir edinilmesi de mümkündür.¹⁵⁶

b. Fiyat İstikrarına Katkı Sağlaması

Bu iddia sahiplerine göre emtia vadeli işlem sözleşmesi, emtianın spot fiyatında sınırlayıcı bir etki yapar. Bu sözleşmelerin fiyatının belirlenmesinde arz ve talep beklentileri, enflasyon eğilimi, depolama maliyetleri ve mevsimsel etkilerin yanında siyasal ve uluslararası gelişmeler, ulusal ve mevsimsel olağanüstü haller vb. durumlar da dikkate alınmaktadır. Ancak sayılan etkilerin çoğu önceden tahmin edilemez ve hem spot hem de vadeli işlem piyasalarında dalgalanmaların sebeplerini oluşturur. Tahmin edilebilir sebeplerde ise emtia vadeli işlem sözleşmesinin fiyatı, spot fiyat üzerinde baskılayıcı etki yapar.¹⁵⁷ Bu durum şu şekilde gerçekleşir:

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin fiyatı, nakliyat ve depolama gibi gider gerektirmedikinden genel olarak spot fiyatlardan daha düşüktür. Araştırma sonuçları

¹⁵³ Kamali, **Futures and Options**, s. 49; M. Akram Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy”, **The American Journal of Islamic Social Science**, No: 5 / 1, 1988, s. 96; Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, s. 68; bu durum ise şirketin iflas riskini azaltarak şirkete avantaj sağlar (Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 75; Gözgör, **Finansal Türev Piyasaları**, s. 8.

¹⁵⁴ Eyüboğlu (Aksel), **Futures Piyasaları**, s. 94.

¹⁵⁵ Erol, **Futures Piyasaları**, s. 8; Örneğin 1850’li yıllarda Amerikalı çiftçiler, buğday arzının Ağustos’ta fazla olmasından dolayı buğday fiyatında hızla dalgalanma görmüştür. Bu dalgalanmaların önüne geçebilmek için de vadeli anlaşmalar düzenlemiştir.

¹⁵⁶ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 36; Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261.

¹⁵⁷ Kamali, **Futures and Options**, s. 50; Bashir, **Commodity Markets**, s. 164.

buna işaret eder. Bu ise emtia vadeli işlemlerin, belirsizliği azaltmasına ve spot fiyatlardaki istikrarı desteklemesine katkı sağlar. Bir örnek vermek gerekirse:

Şu anda bol miktarda fındık arzı olduğunu ve fiyatların düşük seyrettiğini varsayalım. Ancak bir dahaki sene için tahminler, mahsulün zayıf olacağı ve fiyatların yüksek seyredeceği yönündedir. Bu durumda spekülâtörler düşük fiyattan istifade ederek çok miktarda fındık satın alma yoluna gidecektir. Bu şekilde spekülâtörler, fındığı mevcut tüketimden alıkoyar ve gelecek seneki arza ekler. Bu tür işlemler ise fiyatlar üzerinde yatıştırıcı bir etki yapar. Çünkü şimdiden fındığın alınması fiyatı yükseltici etki yaparken gelecekte fındığın satımı düşürücü bir etki yapacaktır. Dolayısıyla spekülâtör ve arbitraj yapanlar -düzgün çalışması durumunda- emtianın fiyatını ve arzını belirli bir süre dengeler. Bu durumu eleştirenler ise emtia vadeli işlem sözleşmesinin sık sık normal dışı fiyat hareketlerine sebebiyet verdiğini belirtir. Ancak yapılan pek çok çalışmanın bunun aksini belirttiği ve likit emtia vadeli işlem piyasalarının fiyat istikrarını desteklediği sonucuna ulaşıldığı ifade edilir.¹⁵⁸

Bununla birlikte emtia vadeli işlem sözleşmesi fiyatlarda ve nakit akışlarında istikrar sağladığından güvenilirliği ve kredibilitiyi artırır. Çünkü bu sayede borç verenler, alacaklarına dair güven içinde olur.¹⁵⁹

3. Maliyetleri Azaltması

Bu iddia sahiplerine göre fizikî teslimle sonuçlanan emtia vadeli işlem sözleşmesi, üretici ve tüketicilerin tedarik ihtiyaçlarını daha az maliyetle yerine getirir. Çünkü bu sözleşmelerde teslimat, vade tarihinde gerçekleşeceğinden satıcı ve müşteri için vade tarihine kadar emtianın çalınma, bozulma ve depolama giderlerinden tasarruf edilir. Bu sayede de standart malların fiyatı asgari maliyette oluşur ve varlıklara ait gelir oranı iyileşir.¹⁶⁰

Nakdi mutabakat ve ters işlemle sonuçlanan emtia vadeli işlem sözleşmesi ise düşük teminat oranları ve komisyonlar sayesinde tahvil ve hisse senetlerine oranla daha ucuza mâliyet imkânı sağlar. Risk azaltma teknikleri sayesinde ise riskten en az

¹⁵⁸ Kamali, **Futures and Options**, s. 50, 51; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 5.

¹⁵⁹ Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 75.

¹⁶⁰ Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261; Kamali, **Futures and Options**, s. 48.

maliyetle korunma gerçekleştirilir ve beklenmeyen fiyat hareketlerine karşı en ucuz sigorta oluşturulur. Bununla birlikte takas merkezi sayesinde taraflar, karşı taraf bulma maliyetlerini asgari seviyeye indirmektedir. Ayrıca riskten korunmak için bu sözleşmelerde satıcı ve müşteri olmanın maliyeti, spot piyasaya oranla daha düşük olduğundan sermayenin korunmasına katkı sağlar. Maliyetlerin azaltılması ise sözleşmelerin amaçlarındandır.¹⁶¹

4. Tekelciliği Engellemesi

Bu iddia sahiplerine göre vadeli işlem piyasalarında çok sayıda satıcı ve müşteri bulunmaktadır. Kişilerin fazlalığı ve az miktarda teminatla büyük çapta işlem yapılabilmesi sözleşme sayısını artırmaktadır. Bu ise piyasa etkinliğini düşüren tekeli anlayışın başarı ihtimalini düşürmektedir.¹⁶²

Karşıt iddia sahiplerine göre bu piyasada iddia edilenin tam tersi bir durum söz konusudur. Çünkü az miktarda teminat ödeyerek büyük çapta işlem yapılabilmesi spekülâtörler tarafından suni fiyat değişimlerine neden olmaktadır. Bu ise emtiayla işlem yapanları ve piyasa etkinliğini olumsuz yönde etkiler.¹⁶³ Bununla birlikte bu sözleşmelere sadece emtianın uzun müddet bekletilmesinden dolayı ihtiyaç duyulduğu da iddia edilmektedir. Bu ise tekellecilik anlamına gelir. Bu iddia sahiplerine göre emtianın uzun müddet bekletilmesinin amacı, daha fazla kâr elde edilmesidir. Bundan dolayı emtiayı uzun müddet elinde tutan, fiyatların aleyhine gerçekleşmesi endişesi taşır. Bu görüşü savunanlara göre tüccar, emtiayı hemen elinden çıkarmayı planlarsa fiyat hareketlerinden kaçınma ve dolayısıyla emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirme ihtiyacı duymayacaktır.¹⁶⁴

5. İstenildiğinde Emtianın Satılabilmesine İmkân Sağlaması

Emtianın istenildiği zamanda satılabilmesi emtia vadeli işlem sözleşmesinin tedavülde olduğu piyasanın önemli özelliklerindendir. Sözleşmeler üzerinden risk transferi yapabilmek için alım-satım yapmaya hazır büyük bir topluluğun mevcudiyeti

¹⁶¹ Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 73; Kamali, **Futures and Options**, s. 47; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 160; Apak, Uyar, **Türev Ürünler**, s. 6.

¹⁶² Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 160.

¹⁶³ Bashir, **Commodity Markets**, s. 36; Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 160.

¹⁶⁴ Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 136.

gereklidir. Çünkü büyük tüccar sözleşme alıp satarak riskini aktarmak istediğinde alıcı veya satıcı bulmak için uzun süre bekleme imkânı elde edemez. Gerektiğinde sözleşmeyi hemen alıp satabilmelidir. Pek çok katılımcıyı bir araya getiren emtia vadeli işlem piyasaları ise bu olanağı taraflara sağlar.¹⁶⁵

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, emtiada düzenli, kalıcı ve merkezi ticareti kolaylaştırıcı etki yapar. Bu ise piyasanın likit olmasının ve piyasada çok sayıda yatırımcının devamlı surette bulunmasının bir sonucudur.¹⁶⁶ Bu sayede emtianın sadece belirli zaman diliminde alınıp satıldığı geleneksel kalıplardan uzaklaşarak istenilen herhangi bir zamanda alınıp satılabilmektedir. Bu durum tarafları hasat zamanı fiyat düşüşü, sonrasında ise fiyat yükselişinden korur.¹⁶⁷ Örneğin çiftçi, ürününü ancak spot piyasada satabilir. Spot piyasada satılabilmesi için de malın elde mevcut olması gerekir. Çiftçi, sonbaharda ekim yapmışsa malını satabilmek için bir sonraki senenin hasat zamanı olan ilkbahar-yaz dönemini beklemek zorundadır. Fakat emtia vadeli işlem piyasalarında çiftçi, hasat zamanını beklemeden ve olası fiyat riskinden etkilenmeden malını satma imkânına kavuşur.¹⁶⁸

6. Şirketin Güvenilirliğini Artırması

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, nakit akışlarında istikrar sağladığından şirketin güvenilirliğini ve kredibilitesini artırır. Bu durum şirketle iş yapanların güvende hissetmelerini sağlar. Çünkü şirkete borç verenler, borçlarını temin edeceklerine dair güven içinde olur. Bununla birlikte şirkette çalışanların şirkete karşı umutları artar ve şirketteki görevleri iyileşir. Ayrıca şirketin müşterileri, imal edilen ürünlerin fiyatlarındaki istikrardan istifade eder.¹⁶⁹

7. Kaldıraca İmkân Sağlaması

Bu iddia sahiplerine göre emtia vadeli işlem sözleşmesi, kişilere küçük meblağlarla büyük miktarlarda işlem yapabilme imkânı sağlar. Bunu ise kaldırac

¹⁶⁵ Bashir, *Commodity Markets*, s. 165.

¹⁶⁶ Kamali, *Futures and Options*, s. 46.

¹⁶⁷ Kamali, *Futures and Options*, s. 45.

¹⁶⁸ Erol, *Futures Piyasaları*, s. 7; Özgür Durmuş, *Türev Ürün Kullanımını Belirleyen Faktörler: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, P.Ü.S.B.E., Denizli, 2016, s. 28.

¹⁶⁹ Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 75; al-Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 8.

sayesinde yapar. Bu sayede kişiler yüksek oranda kazanç sağlayabilir.¹⁷⁰ Böylece şirketlerin nakit akışı azaldığında planlı yatırımlarını ertelemesinin önüne geçip şirketin yatırım stratejisini değiştirmemesi sağlanır. Bu ise şirketin değerini arttırır.¹⁷¹ Örneğin şirketler, nakit akışı azaldığında yatırımlarını erteleyerek elindeki nakit parayla emtia alımına yönelir. Fakat emtia vadeli işlem sözleşmesindeki kaldıraç sayesinde az bir meblağla yüksek miktarda emtia alınıp kalan meblağ yatırımlara sevk edilebilir.¹⁷²

Karşıt iddia sahiplerine göre vadeli işlem sözleşmesi kaldıraç etkisiyle eldeki meblağdan çok daha fazla miktarda ürün alım-satımına imkân verdiğinden spekülasyon amaçlı kullanımı oldukça yaygındır.¹⁷³ Bu ise reel ekonomik faaliyetten uzaklaştırıcı etki yapar. Ayrıca emtia vadeli işlem sözleşmelerinin kaldıraçla kullanılması, piyasaların sürekli kontrol edilmesini gerekli kılar.¹⁷⁴ Çünkü kaldıraçla yüksek oranda kâr edilebileceği gibi yatırılan paranın tamamının kaybedilebilmesi de söz konusu olabilmektedir.

8. Ekonomik Adaletsizliğe Yol Açması

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, sermaye sahiplerine kolay yoldan kazanç elde edebilme imkânı sağlar. Bu durum, spekülasyon ve arbitraj yöntemleri sayesinde gerçekleştirilir. Sermaye sahipleri sermayelerini bu yöntemlerle arttırır ve ekonomik adaletsizlik baş gösterir. Bunun sonucunda toplumun ihtiyaçları için hizmet etmesi gereken finansal sistem, birtakım zümrelerin elinde sermayenin birikmesini sağlar ve toplumda iktisadî adaletsizlik baş gösterir.¹⁷⁵ Bununla birlikte bu sözleşmelerde çoğunlukla bir taraf kazanırken diğer tarafın kaybetmesi, ekonomik adalet ilkesine aykırı bir diğer durumu oluşturmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Gözgör, **Finansal Türev Piyasaları**, s. 8.

¹⁷¹ Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 75.

¹⁷² Hers, Alhers, “Islamic Financial Derivatives”, s. 261.

¹⁷³ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 158.

¹⁷⁴ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 8.

¹⁷⁵ Sıckyüz, Şencal, “Türev Enstrümanlarının Eleştirel Bir Analizi”, s. 151.

¹⁷⁶ Bibâs Münîr, “ed-Davabitü’ş-Şeriyye li’t-tefauli fi’l-müştakati’l-mâliyye”, **el-Ezematü’l-mâliyye ve’l-iktisadiyyeti’d-devliyyeti ve’l-havkemeti’l-alemiyye**, Cezayir, 2009, s. 8.

9. Reel Ekonomik Faaliyetten Uzaklaştırması

Emtia piyasasına 2000’li yıllardan itibaren yoğun şekilde yatırım yapılmaya başlanmıştır. Emtia piyasasının finansal piyasalar gibi tipik bir yatırım aracı olarak görülmesi sonucu bu alana yatırım yapılması, emtianın finansallaşması olarak kabul edilmiştir. Bu iddia sahiplerine göre emtia vadeli işlem sözleşmesi alıp satmak, ekonominin daha da finansallaşmasına sebep olur. Bu ise sermaye sahiplerinin risk üzerinden para kazanması anlamına gelir.¹⁷⁷ Bu da işsizlik ve emeğin hor görülüp kolay yoldan para elde edilebilmesine neden olur. Finansal enstrümanların ekonomide bir araç olarak görülmesi gerektiğini düşünen İslam iktisadının ise bu durumu benimsemediği ifade edilir.¹⁷⁸

Bu sözleşmelerin finansallaşmayı artırmasındaki gerekçenin çoğunlukla ters işlem ve nakdi mutabakatla sonlanması olduğu belirtilir. Başka bir ifadeyle işlemler mal transferi yerine kâğıt üzerinden yapılır. Bu durum ise gerçek anlamda bir alım-satımın olmadığını ifade eder.¹⁷⁹ Ters işlem ve nakdi mutabakatla sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesi ise sıfır toplamli oyundur (zero sum game).¹⁸⁰ İktisatta bir tarafın kazanç ve kayıplarının diğer tarafın kazanç ve kayıplarının toplamına eşit olmasına sıfır toplamli oyun olarak tanımlanır. Buna sıfır toplamli oyun denmesinin nedeni, bir tarafın kazancının diğer tarafın zararı sonucu olmasıdır. Böylece sistemin net değeri değişmeden kalır. Yani kazanç ve kayıpların toplamı sıfıra eşittir.¹⁸¹

¹⁷⁷ Ayrıca emtianın finansallaşmasıyla emtia fiyatlarında oynaklığın arttığı ileri sürülür. (Beyza Mina Ordu Akkaya, “Emtia Finansallaşmasna Borsa İstanbul ve Petrol Bağlantısı Açısından Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 75, Sayı: 2, Ankara, 2020, s. 3; Ekizceleroğlu, **Finansallaşma ve Kartelleşme Eğilimleri**, s. 468.)

¹⁷⁸ Münir, “Müşakkatü’l-mâliyye”, s. 8.; Saliha Koçoğlu, **Fıkıhta Kabzın Maksadına Yönelik Görüşler ve Bunun Emtia Türev Sözleşmeleri Üzerindeki Yansımaları**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2021, s. 69; Sıcahyüz, Şencal, “Türev Enstrümanlarının Eleştirel Bir Analizi”, s. 153.

¹⁷⁹ Bashir, **Commodity Markets**, s. 36.

¹⁸⁰ Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 98; Suwailem, **Hedging in İslâmîc Finance**, s. 27; Güney, **Türev İşlemler**, s. 7.

¹⁸¹ Nihat Bozdağ, Sibel Duman, “İki Kişili Sıfır Toplamli Oyunlar ile İMKB’de Sektörel Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 / 2, 2004, s. 45; Will Kenton, **Zero-Sum Game**, (Çevrimiçi) <https://www.investopedia.com/terms/z/zero-sumgame.asp>; Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 98; Kamali, **Futures and Options**, s. 91.

10.Fiyatları Artırması

Bu iddia sahiplerine göre emtia vadeli işlem sözleşmesi fiyatlarda bozulmaya yol açmaktadır. Fiyat, sadece arz ve talebin ya da gerçek manada bir alım satımın sonucunda oluşmamaktadır. Günümüzde doğal olmayan başka unsurların da fiyatlarda dalgalanmalara sebep olduğu bilinmektedir. Ekonomik hayata zarar veren yanlış söylentiler, spekülasyon ve kaldıraçlı işlemlerin kullanılması bunlara örnek olarak verilebilir.¹⁸² Karşıt iddia sahiplerine göreyse emtia vadeli işlem sözleşmesinin spot piyasadaki fiyat değişimlerine etkisi yoktur.¹⁸³

B. SİYASÎ SONUÇLARI

1. Kaynakları Ülkeye Yönlendirmesi

Emtia vadeli işlem sözleşmesi borsalarda gerçekleştirilmektedir. Bu borsalar sayesinde ülkeye nakit girişi yaşanmaktadır. Bu sayede ise bankacılık sektörü, komisyon vb. gelir elde etmektedir. Bankalar, elde edilen bu kârlardan dolayı vergi ödediklerinden ülkelerine gelir sağlamaktadır. Bununla birlikte bu nakit girişi sayesinde bankacılık sektörü gelişmekte ve diğer ülkelerin bankalarıyla yarışabilmektedir. Ayrıca ülkeye nakit girişi sonrası artan kredi miktarı ise ülkeye itibar sağlamakta ve ekonomiye kaynak olmaktadır.¹⁸⁴

2. Uluslararası Piyasalarla Bütünleştirilmesi

Emtia vadeli işlem sözleşmesi ile devletin mâli yapısı, uluslararası sisteme bağlanır. Bu sayede sermayenin karşılaşacağı riskler, uluslararası piyasada dolaşır ve devletlerarası nakledilir. Bunun da sermayenin uluslararası piyasalarda toplanmasını ve buradan finansmana ulaşılmasını sağlayacağı ifâde edilir.¹⁸⁵

¹⁸² Bashir, *Commodity Markets*, s. 36.

¹⁸³ Koy, *Türev Piyasalar*, s. 24

¹⁸⁴ Bashir, *Commodity Markets*, s. 168; Hacıoğlu, *Risk Yönetimi*, s. 161.

¹⁸⁵ Hers, Alhers, "Islamic Financial Derivatives", s. 261; Özgür Himmet Çiftçi, *Türev Piyasalar ve Türk Bankacılık Sektöründeki Uygulamaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.D.Ü.S.B.E., Isparta, 2011, s. 3.

3. Uluslararası Piyasalarda İtibar Kazandırması

İşlem haciminin en fazla olduğu borsalar, uluslararası alanda itibara sahiptir. Bu bağlamda en fazla işlem hacmine sahip borsalara sahip ülkeler, sayasi alanda da saygınlığa sahip olur. Buna en güzel örneği uzak doğu ülke borsaları oluşturur. Çünkü borsalarını uluslararası alanda geliştirmek için yarışan bu ülkelerin dünya kamuoyunda itibara sahip oldukları belirtilir.¹⁸⁶

Bu bölümde finans literatürüne göre emtia vadeli işlem sözleşmesi incelenmiştir. Bu bağlamda sözleşmenin yapısı ve teknik işleyişi, fayda-zarar dengesi gözetilerek ele alınmıştır. Bu bölüm, yapının ve işleyişin tam olarak anlaşılabilmesi ve işlemler arasında bağlantı kurulabilmesi için bir hazırlık mahiyetindedir. Çünkü ikinci ve üçüncü bölümde sözleşmenin Türk pozitif hukukuna göre boyutuna ve İslam hukukuna göre değerlendirilmesine yer verileceğinden bu durum, sözleşmenin bütün olarak görülmesinin önünde engel oluşturacaktır. Bir sonraki bölüm olan ikinci bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesinin ana unsurları olan tarafları ve konusu Türk pozitif hukukuna göre tespit edilip İslam hukukuna göre değerlendirilecektir.

¹⁸⁶ Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 162.

İKİNCİ BÖLÜM
EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİNDE
TARAFLARIN VE KONUNUN
İSLAM HUKUKU AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesinin temel iki unsurunu oluşturan “ tarafları” ve “ konusu” İslam hukuku açısından değerlendirilecektir. Bu bağlamda birinci ana başlıkta sözleşmenin tarafları incelenecektir. Bunun için emtia vadeli işlem sözleşmesinde satıcı ve müşteri, takas merkezi ve aracı kurumların hukukî konumu öncelikle Türk pozitif hukukuna göre tespit edilecek ardından ise İslam hukukuna göre analiz edilecektir. İkinci ana başlıkta ise sözleşmenin konusu incelenecektir. Bunun için konu; mahiyet, mevcudiyet, mülkiyette olmama, vade ve kabz açılarından İslam hukukuna göre tahlil edilecektir.

I. EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİNİN TARAFLARI

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, organize piyasalarda gerçekleştirilmektedir. Bundan dolayı bu piyasalarda satıcı ve müşterinin yanında takas merkezi ve aracılar da bulunmaktadır. Emtia vadeli işlem sözleşmesi gerçekleştirilebilmesi için zikredilen şahıs, kurum ya da kuruluşların birbiriyle kurduğu hukukî ilişkinin mahiyeti ise çağdaş İslam hukukçuları arasında ihtilaflıdır. Bu kısımda kurulan hukukî ilişkinin mahiyeti İslam hukuku açısından değerlendirilecektir.

Uygulamada emtia vadeli işlem sözleşmesi şu şekilde gerçekleşir:

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin gerçekleştirildiği organize piyasalarda satıcı ve müşterinin doğrudan birbiriyle alım satım gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Çünkü takas merkezi satıcıyla müşterinin arasına girerek satıcıya karşı müşteri, müşteriye karşı satıcı olur. Ayrıca satıcı ve müşterinin bu piyasalarda sözleşme yapabilmeleri için borsa üyesi bir kuruluşu aracı kılmaları ve takas merkezine gerekli teminatı yatırmaları gerekir.¹⁸⁷ Bu durumda satıcı ve müşteri, aracılar vasıtasıyla takas merkeziyle emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirebilir. Organize piyasalarda borsa üyesi olan aracılar, aynı zamanda takas üyesidir. Bundan dolayı takas merkezi ile gerçekleşen sözleşmeyi borsa ve takas üyesi olan aracılar gerçekleştirir. Borsa üyesi olan aracılardan takas üyesi olmadığı durumda ise ancak bir takas üyesi olan aracı

¹⁸⁷ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 10.

vasıtasıyla takas merkezi ile sözleşme gerçekleştirilebilir. Bu durumda ise sözleşmeye bir aracı daha eklenmiş olmaktadır.¹⁸⁸

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde işlem formunun takas üyesi tarafından takas merkezine ulaştırılması sözleşmenin yapılması teklifini (icab) oluşturur. Ancak bu icab, takas merkezi tarafından hemen kabul edilmez. Takas merkezi tarafından icabın kabul edilmesi için aynı özellik ve miktardaki bir karşı emirin takas üyesi tarafından takas merkezine verilmesine (icab) bağlıdır. Sonuçta takas merkezi; her bir tarafa karşı, karşı tarafı oluşturmakta ve bu durum takas merkezinin taraflar arasında bir nevi aracılık yaptığı anlamına gelmektedir. Bundan dolayı takas merkezi bazı araştırmacılar tarafından satıcı veya müşteriden birisinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi ihtimaline karşı bir nevi garantör olarak algılanmaktadır.¹⁸⁹

A. TARAFLARIN HUKUKÎ OLARAK SÖZLEŞMEDEKİ ROLÜ

1. Satıcı ve Müşteri

Emtia vadeli işlem borsalarında takas merkezi ve aracılar dışında emtia satımı yapan kimselere satıcı; emtia satın alan kimselere ise müşteri denilmektedir. Satıcı ve müşteri, gerçek bir kişi olabileceği gibi tüzel kişiliğe sahip bir kurum ya da kuruluş da olabilmektedir.¹⁹⁰ Emtia vadeli işlem sözleşmesinde satıcı, sözleşmeyi sonlandırdığı tarihte uzlaşma fiyatının sözleşmedeki fiyattan düşük olması durumunda kâr elde ederken; sözleşmedeki fiyattan yüksek olması durumunda zarar eder. Satıcının uzlaşma fiyatının sözleşmede sattığı fiyattan düşük olduğunda kâr etmesinin sebebi, fiyatlar düşüken emtiayı yüksek fiyattan satmış olması; uzlaşma fiyatının sözleşmedeki sattığı fiyattan yüksek olduğunda zarar etmesinin sebebi ise fiyatlar yüksekken emtiayı düşük fiyattan satmış olmasıdır. Müşteri ise vade tarihinde uzlaşma fiyatının sözleşmedeki fiyattan yüksek olması durumunda kâr elde ederken; sözleşmedeki fiyattan düşük olması durumunda zarar eder. Müşterinin uzlaşma

¹⁸⁸ Karadâğî, “el-Esvâkû'l-mâliyye”, s. 188; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 125; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 10, 11; Penezoglu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 46, 129, 130; Bak, “*Borsa Opsiyon Sözleşmesi*”, s. 63.

¹⁸⁹ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 35.

¹⁹⁰ Penezoglu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 130.

fiyatının sözleşmedeki fiyattan yüksek olduğunda kâr elde etmesinin sebebi, fiyatlar yüksekken ürünü düşük fiyattan satın almış olması; uzlaşma fiyatının sözleşmedeki fiyattan düşük olduğunda zarar etmesinin sebebi ise fiyatlar düşükken ürünü yüksek fiyattan satın almış olmasıdır.¹⁹¹

2. Aracılar

Borsalar, borsa üyeleri tarafından oluşturulmuş kurumlardır. Bundan dolayı vadeli işlem borsalarında alım veya satım yapmak isteyenler, bu işlemi ancak vadeli işlem piyasalarında işlem yapma hususunda yetki verilmiş bir aracı ile gerçekleştirebilir. Bu aracılar, piyasa düzenleyici otoritenin düzenlemelerine uygun olarak kurulmuş, gereken yetkilendirme belgesini almış ve ilgili borsa üyeliğine kabul edilmiş piyasa üyesidir.¹⁹² Aracılar, “*doğrudan takas üyesi*” ve “*genel takas üyesi*” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aracıların aracılık faaliyetlerinde üstlendiği sorumluluk, doğrudan ve genel takas üyesi olup olmamasına göre farklılık gösterir. Örneğin genel takas üyeleri, takas garantisi verdiği aracıların ve onların müşterilerinin¹⁹³ takas merkezine karşı yükümlülüklerine müteselsil bir şekilde kefil olurken doğrudan takas üyelerinin böyle bir imkânı yoktur.¹⁹⁴

Emtia vadeli işlem piyasalarında aracılar, hukukî bağlamda takas merkezi ile satıcı ve müşteri arasındaki bağı kuran kurumlardır.¹⁹⁵ Aracıların satıcı ve müşteri ile kurduğu hukukî ilişki iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan birincisi aracılık iken ikincisi satım sözleşmesidir. Birincisine göre aracı, faaliyetlerini ya müşterisi nâm ve hesabına ya da kendi nâmına fakat müşterisi hesabına olacak şekilde gerçekleştirebilir. Aracı, merkezi karşı taraf (MKT) olan takas merkeziyle kurduğu

¹⁹¹ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 3; Yılmaz, **Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, s. 24; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 97.

¹⁹² Türkiye’de bu kurumları; bankalar, özel aracı kurumlar ve vadeli işlemler aracılık şirketleri (VİAŞ) oluşturur. (Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 129; Mehmet Murat İnceoğlu, **Sermaye Piyasalarında Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2004, s. 139, 170; Heyet, **Aracı Kuruluşların Faaliyetleri**, y.y., Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kurumlar Birliği, t.y., s. 59.)

¹⁹³ Emtia vadeli işlem sözleşmesi alıp satmak için aracıya müracaat eden kimselere aracının müşterisi de denilmektedir.

¹⁹⁴ Detaylı bilgi için bk. Yılmaz, **Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, s. 28; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 70; [VİOPY], 1961: madde 61 / 2; Bak, “*Borsa Opsiyon Sözleşmesi*”, s. 59; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 92.

¹⁹⁵ Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 125; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 46.

sözleşmeyi satıcı veya müşteri nâm ve hesabına olacak şekilde gerçekleştirir ise satıcı ve müşteri ile aracı arasında vekâlet ilişkisi olduğu ifade edilir. Bu durumda aracının aslî borcu, satıcı veya müşterinin emtia vadeli işlem sözleşmesi ile ilgili isteklerini yerine getirmektir.¹⁹⁶ Aracı, takas merkezi ile sözleşmeyi kendi nâmına fakat satıcı veya müşteri hesabına gerçekleştirir ise satıcı ve müşteri ile arasındaki ilişkinin alım-satım komisyonculuğu (simsar) olduğu ifade edilir.¹⁹⁷ Uygulamada aracılar, işlemlerinin çoğunu bu şekilde gerçekleştirir. Bu durumda aracı, hukuken kendi nâmına fakat asıl taraf hesabına takas merkezi ile işlem yapmış olur.¹⁹⁸ Komisyonculuk, vekalette olduğu gibi aracılık faaliyeti kapsamında değerlendirilir¹⁹⁹ ve komisyoncu, gerçekleştirdiği bu faaliyet için ücrete hak kazanır.²⁰⁰ Aracıların satıcı ve müşteri ile kurduğu hukukî ilişkinin ikincisi ise satım sözleşmesidir ki çok tercih edilmeyen ve eleştirilen bir görüştür. Bu görüşe göre aracı, faaliyetlerini kendi nâm ve hesabına olacak şekilde gerçekleştirir. Aracı, takas merkezi ile işlemlerini kendi nâm ve hesabına gerçekleştirirse satıcı ve müşteriyle arasındaki ilişki satım sözleşmesi olmaktadır. Bu durumda aracıyla satıcı ve müşterinin arasındaki hukukî ilişkinin aracılık olduğunun ifade edilmesi eleştiriye açıktır. Çünkü aracının kendi nâm ve hesabına alım-satım yapması, kendi adına kâr elde etmeye yönelik ticarî faaliyet kapsamına girmektedir. Bundan dolayı bu faaliyeti aracılık kapsamında görmek pek

¹⁹⁶ Sââtî, “Nahve Müştekkât mâliyye”, s. 76; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 160, 203; Erkan Eren, “Merkezi Karşı Taraf Uygulaması ve Merkezi Karşı Taraf Üyelik Sözleşmesinin Hukuki Niteliği”, **Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi**, 5 / 2, 2019, s. 175; İnceoğlu, **Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, s. 146, 174.

¹⁹⁷ Nusret Çetin, H. Ebru Töremiş, “Menkul Kıymet Borsalarında Alım Satım Aracılık Faaliyeti Kapsamında Aracı Kurumlarla Yatırımcılar Arasındaki İlişkinin Hukuki Niteliği”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XII, 2008, Sayı: 1- 2, s. 28, 81, 84; İsmail Kırca, buradaki komisyonculuğun, alım-satım komisyonculuğu olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayşe Sumer ise buradaki aracılığın vekalet sözleşmesine benzeyen kendine hâs (atipik) bir sözleşme olduğunu belirtir. (İnceoğlu, **Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, s. 139, 171, 172.) Buradaki komisyonculukta hak ve borçlar, önce adına işlem yapanın hukuki alanında görülecek daha sonra ise ikinci bir işlem ile adına işlem yapıp devredilecektir. Bu ise iki aşamalı bir yapıyı ifade ettiğinden günümüz ticari hayatındaki hızlılığa uymamaktadır. Bununla birlikte bu işleme daha çok gizli kalmak amacı ile başvurulduğu ifade edilmektedir. (Şule Albayrak Özdemir, **Türk Borçlar Hukukunda Temsil**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2009, s. 25, 26.)

¹⁹⁸ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 161, 203.

¹⁹⁹ Sözleşmenin kanunen ya satıcı veya müşteri nâm ve hesabına ya da aracı nâm ve hesabına şeklinde yapıldığı belirtilmesine rağmen uygulamada genellikle aracı nâmına ancak satıcı veya müşteri hesabına yapıldığı görülür. (İnceoğlu, **Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, s. 139, 148, 170, 174; Çetin, Töremiş, “Aracı Kurumlarla Yatırımcılar Arasındaki İlişkinin Hukuki Niteliği”, s. 28, 81, 84; Karadâğî, “el-Esvâkû'l-mâliyye”, s. 188; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 125; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 46; Eren, “Merkezi Karşı Taraf Uygulaması”, s. 175.)

²⁰⁰ Cengiz Kallek, “Simsar”, **DİA**, C. XXXVII, s. 215.

mümkün gözükmemektedir.²⁰¹ Buna rağmen bu tür faaliyetlerin aracılık olarak isimlendirilmesinin nedeninin aracının alım-satım yaparak asıl taraf ile takas merkezi arasında bir anlamda aracılık gerçekleştirmiş olması olduğu belirtilir.²⁰²

Aracılar, takas merkezi ile emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirmeden önce kendi aralarında ön sözleşme gerçekleştirir. Daha sonra ise ön sözleşmeye dayalı olarak takas merkeziyle asıl emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirirler. Bu durumda onlar, takas merkezine karşı, tarafların aracısı olarak değerlendirilir.²⁰³ Aracılar arasında gerçekleştirilen ön sözleşmenin gerekliliği hususu tartışmalı olup onun, asıl emtia vadeli işlem sözleşmesine götüren ara bir sözleşme ya da gerçekte bir temeli olmayan anlamsız bir kavram olduğu iddia edilmektedir. Aracının diğer aracılarla kurduğu hukukî ilişkisinin ön sözleşme olduğunu savunanlar, emtia vadeli işlem sözleşmesinin yüksek meblağlarda gerçekleştirilen sözleşme olduğunu, bu nedenle satıcı ve müşterinin, aracılar arasında ön sözleşme gerçekleştirilmesini sağlamak sûreti ile geleceğe yönelik haklarını garanti altına almaları gerektiğini ifade eder.²⁰⁴

Aracılarla borsa arasındaki hukukî ilişki ise vekâlet sözleşmesidir. Kurulan bu ilişkide aracılar asıl, borsa ise vekîl konumundadır. Çünkü üyelik sözleşmesinde borsanın yükümlülüklerinin borsadaki düzen ve dürüstlüğü temini için gerekli düzenlemelerin yapılması olduğu belirtilmektedir. Borsanın sunduğu düzen ve dürüstlüğü temin edilmesi hizmeti ise aracılarla borsa arasındaki vekâletin konusudur. Ayrıca borsa, üyelerine sunduğu bu hizmet karşılığında onlardan bir ücret talep etmektedir.²⁰⁵

Emtia vadeli işlem piyasasında aracılardan asıl borcu müşterilerinin talimatları doğrultusunda takas merkeziyle sözleşme yapmaktır. Bunun yanında aracılardan bir takım tâli görevleri de bulunmaktadır. Bunlar, işin müşteri menfaatine ve talimatına uygun olarak yapılması, elde edilen varlıkların teslimi, müşterilerin ve takas

²⁰¹ Bashir, **Commodity Markets**, s. 169; Çetin, Töremiş, “Aracı Kurumlarla Yatırımcılar Arasındaki İlişkinin Hukuki Niteliği”, s. 83.

²⁰² Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 157; İnceoğlu, **Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, s. 32, 148.

²⁰³ Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 171, 174, 175.

²⁰⁴ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 23.

²⁰⁵ Yılmaz, **Borsanın Hukuki Sorumluluğu**, s. 62, 69.

merkezinin bilgilendirilmesi, emir iletimine aracılık, emir iletimini zamanında yerine getirme, yatırımcıya ait sırları saklama, sözleşmeyi bizzat kendisi yapma, sigortalama ve eşyaya özen göstermedir.²⁰⁶

3. Takas Merkezi

Emtia vadeli işlem piyasalarında teknik anlamda takas; ortaya çıkan yükümlülüklerin, aracılar tarafından yerine getirilmesi halinde taraflar arasında fon veya varlıkların nihai transferini sağlayan süreçlerin tamamıdır. Bu işlemleri kayıt altına alarak gerçekleştiren tarafa takas merkezi denilmektedir. Takas merkezi, borsaya bağlı faaliyet gösteren bir yapı olabileceği gibi borsa dışında faaliyet gösteren bir şirket de olabilmektedir.²⁰⁷

Emtia vadeli işlem piyasalarında iki tür takas merkezi vardır. Bunlar “merkezi karşı taraf olmayan” ve “merkezi karşı taraf olan” takas merkezidir. Merkezi karşı taraf olmayan takas merkezi, aracılardan taahhütlerini yerine getirmede karşılaşılabilecekleri sorunları, riskleri ve gecikmeleri ortadan kaldıran ayrıca işlemlerin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesini tesis eden mekanizma olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁸ Bu grupta faaliyet gösteren takas merkezi, işlemlerde sadece tarafları temsil yetkisine sahip vekil sıfatıyla hareket etmekte ve taraflar adına temsilcilik dışında herhangi bir sorumluluk üstlenmemektedir.²⁰⁹ Merkezi karşı taraf (MKT / central counterparty - CCP) olan takas merkezi ise aracılardan temerrüde düşmeleri veya kendi özel sebepleriyle sözleşmesini başka sözleşmeyle değiştirmek istemesi halinde tarafların (üye) arasında imzaladığı sözleşmeden kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini “asıl taraf” sıfatıyla aynen yüklenen finansal risk yönetim kuruluğu veya finansal altyapı kuruluşudur.²¹⁰

²⁰⁶ İnceoğlu, **Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, s. 146, 148, 175; Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 174, 175; Evin Emine Demir, **Sermaye Piyasası Hukukunda Alım Satım Aracılık Faaliyetleri**, t.y., y.y., s. 10, 11. (Çevrimiçi) <https://studylibtr.com/doc/1439310/sermaye-piyasasi-hukukunda-alim-satim-aracilik-faaliyetl...?ysclid=lcalhiyr5u115784449>.

²⁰⁷ Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 25; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 94.

²⁰⁸ Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 1.

²⁰⁹ Khan, **Islamic Future and Their Markets**, s. 63; Mehmet Çağlar Manavgat, “*Hukuki Bakımdan Türkiye’de Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, İstanbul, 2013, s. 74, 75; Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 173.

²¹⁰ Bkz. Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 171.

MKT olan takas merkezinin; sözleşme yenileme,²¹¹ açık teklif²¹² veya benzeri bir yöntemle tarafların yaptığı her sözleşmede satıcıya karşı müşteri, müşteriye karşı da satıcı rolünü üstlenme görevini yerine getirdiği belirtilir.²¹³ Bunun sonucunda tarafların henüz sonlandırılmamış sözleşmelerden kaynaklanan kredi riskleri kontrol altında tutulur,²¹⁴ piyasalarda güven temin edilir ve sistemik risk azaltılır.²¹⁵ Bu durumun ise vadeli işlem piyasalarının akışkanlığını arttırdığı ifade edilir. Çünkü taraflardan birisi ödeme yapmadığında muhatabı takas merkezi olmakta ve takas merkezi aldığı tedbirler sayesinde diğer tarafın alacağını ödemektedir. Takas merkezi sözleşmelerde karşı taraf olmasaydı taraflar birbirine karşı sorumlu olurdu ve bu durum gecikme veya ödememe gibi durumlarda finansal kayba sebebiyet verirdi.²¹⁶

MKT, daha önce ifade edildiği üzere taraflara karşı sözleşme serbestliği ilkesine göre yapılandırılmış “yenileme” ve “açık teklif” yöntemleri ile sözleşmesel yükümlülük altına girmektedir.²¹⁷ Bu yöntemler şöyle izah edilebilir:

Yenileme, eski bir borç ilişkisinin sona erdirilerek yeni bir borç ilişkisi kurulması anlamına gelmektedir. Yenileme yöntemine göre satıcı ile müşteri (aracıları) arasında bir borç ilişkisi kurulur ve daha sonra sonlandırılarak MKT ile yeni bir borç ilişkisi oluşturulur.²¹⁸ Bu yöntem zamansal bağlamda iki aşamalı bir yapıdır. Buna göre ilk aşama, aracılar arasında gerçekleşir ve taraflar arasındaki “aynı şartlarda

²¹¹ Bashir, *Commodity Markets*, s. 169; Eren, *Merkezi Takas Kuruluşları*, s. 177.

²¹² Heyet, *Takas, Saklama ve Operasyon İşlemleri*, SPL, y.y., 2020, s. 177, 178; Eren, *Merkezi Takas Kuruluşları*, s. 178.

²¹³ Khan, *Islamic Future and Their Markets*, s. 63; Manavgat, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 74, 75; Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 173; Ersan, *Finansal Türevler*, s. 21; [VİOPY], 2012: md. 56; Takas merkezi taraflara karşı, karşı tarafı oluşturduğundan tarafların fiyat tespiti dışındaki bütün hususları aralarında değil takas merkeziyle çözüme kavuşturmaları gerekir. (Yılmaz, *Borsanın Hukuki Sorumluluğu*, s. 15; Chambers, *Türev Piyasalar*, s. 12.)

²¹⁴ Çünkü takas merkezi gün sonunda net sıfır pozisyona sahip olur. Takas merkezinin net sıfır pozisyona sahip olması ise her sattığı emtiaya karşılık aynı miktar, özellik ve vade için müşteri olması veya her müşteri olduğu emtiaya karşılık aynı miktar, özellik ve vade için satıcı olması, yani gün sonunda net pozisyona sahip olmaması demektir. (Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesi*, s. 22.)

²¹⁵ Vadeli işlem yönetmelik, md. 56; Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 171, 173; Heyet, “*Vesika - 5*”, *MMFİ*, 1412-1992, 7, I, s. 557.

²¹⁶ Chambers, *Türev Piyasalar*, s. 12; Takas merkezinin merkezi karşı taraf olması, düzenlemelerde “rol üstlenme” şeklinde ifade edilmektedir. Ancak “rol üstlenme” ifadesi, takas merkezinin hukuki konumunu tam olarak yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Çünkü rol üstlenme bir şeyi yapar gibi görünmeyi ifade etmektedir. Bununla birlikte MKT, bizatihi taraflara karşı sözleşmesel yükümlülük altına girmektedir. (Manavgat, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 76.)

²¹⁷ Vadeli işlem yönetmelik, md. 56; Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 171, 173; Heyet, “*Vesika - 5*”, s. 557.

²¹⁸ Eren, *Merkezi Takas Kuruluşları*, s. 206.

takas merkezi ile yeni bir emtia vadeli işlem sözleşmesi yapma vaadi (ön sözleşme)” olarak anlaşılır. Buradaki vaad, her iki tarafı da bağlayan bir sözleşmenin konusu olarak telakkî edilir. Gerçekleştirilen bu sözleşmenin sonucunda satıcı, müşterinin takas merkezi ile sözleşme yapmasını; müşteri ise satıcının takas merkezi ile sözleşme yapmasını talep hakkı elde etmektedir.²¹⁹ İkinci aşama ise ilk sözleşmenin gereği olarak MKT ile ilk sözleşmedeki aracılar arasında emtia vadeli işlem sözleşmesi yapma şeklinde gerçekleşir.²²⁰ Bu durum MKT’nin her iki aracıya karşı, karşı taraf olması anlamına gelir. Yani MKT, ilk sözleşmede satıcı olan aracıya karşı müşteri olurken müşteri olan aracıya karşı satıcı olur.²²¹ Bu durum sonucunda takas merkezi, riskini taraflara dağıttığından net sıfır pozisyona sahiptir. Ancak takas merkezi, karşı tarafın ödememe riskini taşımaktadır.²²² Yenileme yönteminde Londra takas merkezi uygulamasında olduğu gibi taraflar, iradelerini iki ayrı yazılı sözleşme ile yansıtmalarına gerek olmadan tek sözleşmede gerçekleştirebilir. Bu durumda taraflar, ikincil düzenlemelerde belirtilen standartlar uyarınca iradelerini MKT’ye bildirmesi halinde bunlar kayıt altına alınarak, otomatik olarak MKT ile her iki aracı arasında asıl emtia vadeli işlem sözleşmesi gerçekleştirilir.²²³

Açık teklif yönteminde ise MKT, sözleşmeye doğrudan taraf olmaktadır. Bu durumda satıcı olan aracı ile müşteri olan aracı arasında hiçbir hukukî ilişkinin doğmadığı varsayımı ile hareket edilerek takas merkezi, aracılardan anlaşmaları anında sözleşmedeki beyana istinaden otomatik olarak sözleşmeye müdahil olur. Bu da gönderilen emrin karşı emir ile eşleştiğinde yani irade uyumu gerçekleştiğinde

²¹⁹ Ön sözleşme sonucunda her iki taraf için yapılan işlemi takas merkezine bildirme borcu doğarken bu borç, takas merkezinin kabulü ile ifâ edilir.

²²⁰ Aracıların aralarında kurduğu ön sözleşmenin ifâ edilmesi neticesi her iki aracının bilgileri MKT’ye ulaştırması icap niteliğindedir. Takas merkezi ile sözleşme gerçekleştirmek isteyen aracının takas üyesi olmaması halinde bilgiler, aracının çalıştığı takas üyesi tarafından iletilecektir. Bu durumda MKT’nin kabulü ile emtia vadeli işlem sözleşmesi kurulmuş olur. MKT’nin kabulü ise aracının yapmış olduğu icabın başka bir aracının icabı ile eşleşmesi neticesi gerçekleşir. (Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 24, 27; Gül Doğan, **Ön Sözleşme (Sözleşme Yapma Vaadi)**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2006, s. 52; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 198.)

²²¹ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 21, 22; İnceoğlu, **Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, s. 42.

²²² Ancak takas merkezi, taraflardan birinin ödememe riskini teminat vb. yollarla garanti altına almıştır. (Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 177.)

²²³ Manavgat, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 75; Elektronik sistem üzerinden gerçekleştirilen işlemler bu şekilde olmakla birlikte elektronik sistemin olmadığı piyasada (sesli pazarlık yöntemi kullanılan piyasa) işlemler, aracılardan takas merkezine yapılacak bildirim neticesi gerçekleşir. (Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 25.)

otomatik olarak takas merkezi ile sözleşme kurulduğu tek aşamalı bir yapıyı ifâde eder. Bundan dolayı MKT'nin sözleşmeye doğrudan taraf olduğu yöntemin yenileme yöntemine göre daha sade bir yapıda olduğu belirtilerek hukuken yenileme yöntemi ile aynı prensibe dayandığı ifâde edilir.²²⁴

Takas merkezinin yenileme veya açık teklif yöntemlerini kullanarak karşı taraf kabul edilmesi iki açıdan eleştirilmektedir. Bu eleştirilerden birincisine göre takas merkezi, karşı tarafı olduğu sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini bizatihi üzerine almaz. Yani o, sadece kâğıt üzerinde karşı taraftır. Örneğin takas merkezine ait muhasebe kayıtlarında alış-veriş yaptığını gösterir bir kayıt bulunmaz. İkincisine göreyse karşı taraf uygulamasında MKT'nin mâli sorumluluğu sınırlandırılmaktadır. Bu durumun ise takas merkezinin karşı taraf olmasının önünde engel olduğu ifâde edilmektedir.²²⁵

Yukarıda zikredilen bilgiler ışığında takas merkezinin borsada yaptığı faaliyetler; taraflar için karşı taraf olmak,²²⁶ taraflar için bir nevi garantörlük,²²⁷ teminat miktarını belirlemek, sözleşmeler sonlandırıldığında teslimatı kontrol etmek, teslim sürecini organize etmek, sözleşmeyi; kur, faiz ve endeks değişimlerine uyarlamak (teminat mutabakatı), taraflara gerekli çağrılar yapmak (teminat

²²⁴ Manavgat, “Merkezi Karşı Taraf Uygulaması”, s. 75; Eren, “Merkezi Karşı Taraf Uygulaması”, s. 179; Heyet, **Takas, Saklama ve Operasyon**, s. 177, 178; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 178.

²²⁵ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 46; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 197, 210, 211; Vadeli işlem yönetmelik, md. 60.

²²⁶ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 22.

²²⁷ Takas merkezinin “garantörlük” şeklinde ifâde edilen sıfatı, emtia vadeli işlem sözleşmesi için büyük öneme sahiptir. Ancak buradaki garantörlük hukukî ve iktisadî nitelendirmenin iç içe geçtiği kavramlardan birisidir. Çünkü bu piyasalarda takas merkezi hukukî anlamda garantör değildir. Onun garantörlüğü tarafları eşleştirerek, eşleşen her bir taraf için karşı taraf olması şeklinde gerçekleşir. Bu şekilde takas merkezi, her bir tarafın muhatabı olduğundan bir taraf yükümlülüğünü yerine getirmediğinde diğer tarafın alacağını vaktinde yerine getirir. Böylece emtia vadeli işlem piyasalarında kredi riski ortadan kalkmış olur. (Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 28; Usâme b. Hamûd b. Muhammed Lâhim, **Beyu'd-deyn ve tatbikâtühü'l-muâsıra fi fikhî'l-İslâmî**, Riyad, Darü'l-Meyman, 1433 / 2012, C. I, s. 612.)

tamamlama çağrısı),²²⁸ fizikî teslimle sona eren sözleşmelerde “yan borçları”²²⁹ yerine getirmek, ters işlemi gerçekleştirmek²³⁰ ve tâlî işlemleri gerçekleştirmektir.²³¹

Aşağıdaki tabloda emtia vadeli işlem sözleşmesindeki satıcı, müşteri, aracılar ve takas merkezinin birbiriyle kurduğu hukukî ilişki gösterilmektedir.



²²⁸ Ersan, **Finansal Türevler**, s. 21, 26.

²²⁹ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 38.

²³⁰ Takas merkezinin ters işlemi gerçekleştirmesi piyasada akışkanlığı sağlamaktadır. (Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 982; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 28; Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 173.)

²³¹ Takas merkezi, aslî işlemlerin yanında bir takım tâlî işlemleri de gerçekleştirir. Örneğin: Takas merkezi emtia vadeli işlem sözleşmesinde her bir sözleşmeyi standart hale getirir. Buna her bir fındık sözleşmesinin, on ton fındığa tekabül edecek şekilde ayarlanması örnek olarak verilebilir. Böylece 100 ton fındık satmak veya almak isteyen 10 fındık vadeli işlem sözleşmesi yapması gerekir. Bununla birlikte takas merkezi emtiayı sınıflandırarak standart hale getirir. Örneğin; fındığı kalitesine göre (iyi, orta ve düşük kalite) üç sınıfa ayırır ve her birisi için belge düzenler. Ayrıca her bir sözleşme için uygulanacak vadeyi standart hale getirir. Örneğin; her bir emtia vadeli işlem sözleşmesi için vadeyi üç, altı veya dokuz ay gibi dönemlere ayırır ve her bir sözleşme için teslim tarihlerini belirler. (Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 126; Sââtî, “*Nahve müştekkât mâliyye*”, s. 76.)

Fizikî teslim ile sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesinde takas merkezi; emtiayı saklama, koruma, teslim masraflarını üstlenme, satıcının teslimden önce emtia için yaptığı zorunlu ve faydalı masrafları ödeme, nakliye için gereken masraflara katılma ve emtia ile ilgili yükümlülükleri ödeme gibi borçları yerine getirir. Ayrıca sözleşmeler sonlandırıldığında teslim sürecini organize edip teslimatı kontrol eder. (Ersan, **Finansal Türevler**, s. 21, 26.)

Takas merkezinin karşı taraf olduğunu savunanlara göre ilk önce satıcı ve müşterinin aracıları arasında ön sözleşme²³² yapılmaktadır. Ön sözleşme çağdaş İslam hukukçuları tarafından “vaad” şeklinde anlaşılmış ve ön sözleşmenin her iki tarafı da bağlaması, vaadin bağlayıcılığı kapsamında değerlendirilerek caiz görülmüştür.²³³ Daha sonra ise bu sözleşme sonlandırılarak aracılar ile takas merkezi arasında asıl emtia vadeli işlem sözleşmesi gerçekleşmektedir. Bu görüşü savunanlara göre takas merkezi; ön sözleşmede satıcı olan aracıya karşı müşteri, müşteri olan aracıya karşı ise satıcı olarak asıl sözleşmenin bir tarafını oluşturur. Çağdaş İslam hukukçularından Hammâd, Durmuş, Âli Süleymân, Khan ve Bashir, Özpolat takas merkezinin karşı taraf olduğunu savunanlar arasındadır.²³⁴

Uygulamada takas merkezinin karşı taraf olması, Türk pozitif hukukunda olduğu gibi İslam hukukuna göre de iki problemi barındırdığı ifade edilebilir. Bunlardan birincisi, MKT’nin karşı tarafı olduğu sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini bizâtihi üzerine almayıp sadece kâğıt üzerinde karşı taraf olmasıdır. Bu durum, sorumluluğun MKT tarafından üstlenilmemesi anlamına gelmektedir. Ancak bu problem, takas merkezinin yükümlülükleri yazılı olarak da üzerine almasıyla çözüme kavuşturulabilir. İkincisine göre karşı taraf uygulamasında MKT’nin mâli sorumluluğunun sınırlandırılmasıdır.²³⁵ Yerine getirilmesi gereken mâli yükümlülük belirli bir oran veya miktarla sınırlandırıldığında MKT, taraf olmaktan kaynaklı

²³² Aracıların arasında gerçekleştirdiği ön sözleşmenin günümüzde önemli orada sözleşmelere dâhil olması, gelecek faktörünün sözleşmelerde etkin rol üstlenmesinin bir sonucu olmuştur. Normal şartlar altında bir sözleşme derhal ve kesin bir şekilde kurulur ve sonucunu doğurur. Örneğin satım sözleşmesi, yapıldığı anda kurulmuş olur ve satıcı ödenecek meblağı, müşteri ise malı almaya hak kazanır. Bu durumda ön sözleşmeye ihtiyaç duyulmaz. Ancak modern dönemde gerçekleştirilen pek çok sözleşme geleceğe atfedilmektedir. Bu durumda sözleşmelerin geleceğe izafesi ve kesinleşmesi tarafların yapacağı birtakım yükümlülüklerle bağlanmıştır. Bu noktada ise ön sözleşme önemli bir hâl almaktadır. (İsmail Cebeci, **İslam İktisadında Murabaha**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2020, s. 76.)

²³³ Servet Bayındır, “Çağdaş Murabahaya Etkisi Bakımından Fıkıhta Va’din Bağlayıcılığı Meselesi, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11, 2005, s. 116; Cebeci, **Murabaha**, s. 77; Kâmil Yelek, “İslam Hukukunda Vaadin Bağlayıcılığı: Murabaha Örneği”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 35, 2016, s. 179, 180.

²³⁴ Tarık Abdulâl Hammâd, **el-Müştakkatü’l-mâliyye: el-Mefahim, el-idaretü’l-mehatır, el-muhâsebe**, Dâru’l-cami’iyye, 2001, s. 118; Durmuş, **Fikhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 93; Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 925, 985; Khan, **Islamic Future and Their Markets**, s. 63; Bashir, **Commodity Markets**, s. 169, 209; İbrahim Özpolat, **İslam Hukuku Açısından Emtia Türev Sözleşmeleri**, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2023, s. 159.

²³⁵ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 46; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 210, 211.

sorumluluğunu tam olarak îfâ edememe durumuna düşebilecektir.²³⁶ Bu durum ise kısmî îfâya²³⁷ neden olabileceğinden caiz görülmemesi gerektiği kanaatindeyiz. Ancak bu durumun takas merkezinin karşı taraf olmaktan kaynaklı sorumluluğunun sınırlandırılmamasıyla çözüme kavuşturulabileceğini düşünmekteyiz.

Takas merkezinin İslam hukuku açısından “aracı ve garantör” olduğunu savunanlara göre ise emtia vadeli işlem sözleşmesi, satıcı ve müşterinin aracıları arasında takas merkezi vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu ise takas merkezinin hukukî olarak aracılık hizmeti sunduğu anlamına gelmektedir. Ancak bu durumda takas merkezi, taraflara sunmuş olduğu aracılık hizmeti yanında garantörlük de yapmaktadır. Bu durumda aracılık hizmeti sunanlar, vekâlet veya komisyon ücretini hak etmektedir. Çağdaş İslam hukukçularından Osmanî, Bayındır, Ebû Zeyd, Güney ve Akdemir takas merkezinin aracı ve garantör olduğunu savunanlar arasındadır.²³⁸

Takas merkezinin garantör olduğu görüşüne gelince garantörlük, İslam hukukçularına göre kefâlet anlamına gelmektedir.²³⁹ Sözlükte bir şeyi bir şeye eklemek, bitiştirmek, katmak gibi anlamlara gelen kefâlet, İslam hukuku ıstılahında talep sorumluluğu hususunda kefilin zimmetini asîlin zimmetine birleştirmektir. Başka bir ifâdeyle mutâlebe hususunda zimmetlerin birbirine eklenmesidir.²⁴⁰ Ancak daha önce ifâde edildiği üzere takas merkezinin garantör olması aynı zamanda aracı olmasını da gerektirmektedir. Emtia vadeli işlem piyasalarında takas merkezinin

²³⁶ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 46; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 210, 211; Ayrıca takas merkezinin temerrüde düşmesi durumunda yükümlülüğü kimin üstleneceği karşılaşılan diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk pozitif hukukunda imzalanan tüm düzenlemelerde MKT’nin temerrüde düştüğü durumlarda asıl tarafların MKT’den herhangi bir talep hakkı bulunmamaktadır. (Eren, “*Merkezi Karşı Taraf Uygulaması*”, s. 176.); Bu durum ise MKT’nin gerçek manada taraf olmadığı anlamına gelmektedir.

²³⁷ Bilal Aybakan, **İslam Hukukunda Borçların İfâsı**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998, s. 88; Bilal Aybakan, “İfâ”, **DİA**, C. XXII, s. 15.

²³⁸ Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 126; Osmânî, “Ukûdü’l-müstakbeliyyât”, s. 345; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 163; Abdulazim Ebû Zeyd, “et-Tahlilü’l-fıkhi ve’l-makasid li’l-müşakkati’l-mâliyye”, **Mecelletü camiati’l-melik Abdulaziz**, sy. 3, No: 27, 2014, s. 6; Güney, **Türev İşlemler**, s. 5; Caner Akdemir, **İslam Hukukunda Beyu’l-ma’dûm ve Günümüz Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri Açısından İncelenmesi**, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2023, s. 41, 43, 165.

²³⁹ Hamza Aktan, “Damân”, **DİA**, C. XIII, s. 450.

²⁴⁰ Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah B. Ömer b. Muhammed, **Gâyetü’l-kusvâ fi dirâyeti’l-fetvâ, thk. Ali Muhyiddin Karadâğî**, y.y., Dârü’n-Nasr, 1982, C. I, s. 529, 535; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Misri, **Muhtasar**, thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî, Kâhire, 1379 / 1950, s. 101-106.

tarafllara aracı ve garantör²⁴¹ olduğunu savunanlara göre sözleşmeler, araçlar arasında gerçekleşmektedir. Bu durumda takas merkezinin araçlara, vekâlet sıfatıyla aracılık yaparak onları bir araya getiren ve her bir aracıya garantör olan bir kurum olduğu ifade edilmektedir.²⁴²

Takas merkezinin garantör olmasının İslam hukuku açısından dört problemi barındırdığı iddia edilmektedir. Bunlardan birincisi zimmetlerin birbirine ilk etapta eklenmediği iddiasıdır. Çünkü garantörlükte garanti verilen kimse, garantörden kendi malı ile oluşan borcu karşılamasını isteme hakkına sahiptir. Yani garantörlük, ancak zimmetlerin birbirine eklendiği ve malın tazmin edildiği durumlarda gerçekleşir. Mal tazmin edildikten sonra garantör, -teberru kastı olmaması halinde- garanti verilen kimseden ödediği meblağı geri ister.²⁴³ Bu anlamın takas merkezinin gerçekleştirdiği garantörlükte bulunmadığı iddia edilmektedir. Çünkü ilk etapta zimmetler birbirine eklenmez. Yani örneğin satıcı yükümlülüğünü yerine getirmediği durumda müşteri, ilk etapta takas merkezinden yükümlülüğü kendi malı ile karşılamasını isteyememekte bunun yerine takas merkezi müşteriden ödeyeceği meblağı kabzedip sözleşmeye konu edilen emtiayı cari fiyattan satın almaktadır. Müşteriden alınan meblağ, gereken emtiayı satın almaya yetmezse aradaki fark kadar meblağ satıcının teminat hesabından alınarak geri kalan emtia satın alınmakta ve müşteriye teslim edilmektedir. Teminatların yeterli gelmediği durumda ise ek teminatlar kullanılmaktadır. Bunlar da yeterli gelmezse ikinci etapta takas merkezi yükümlülüğü yerine getirmektedir. Müşterinin yükümlülüğünü yerine getirmediği durumda ise takas merkezi emtiayı satıcıdan kabzetmekte ve müşteri adına satmaktadır. Elde edilen meblağ, sözleşmedeki tutardan az ise geri kalan meblağ müşterinin teminat hesabından alınarak satıcıya teslim edilir. Teminatların yeterli gelmediği durumda ise ek teminatlar kullanılmaktadır. Bunlar da yeterli gelmezse ikinci etapta takas merkezi yükümlülüğü yerine getirmektedir.²⁴⁴ Bu gibi hususlar dikkate alındığında takas merkezinin

²⁴¹ Penezoglu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 46.

²⁴² Ebû Zeyd, “Müşakkatü'l-mâliyye”, s. 6; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 163; Güney, **Türev İşlemler**, s. 5; Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 210, 211.

²⁴³ Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî, **Lübâb fî şerhi'l-Kitâb**, Beyrût, Mektebetü'l-İlmiyye, t.y., C. I, s. 211.

²⁴⁴ Osmânî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 345; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 984, 985; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 163.

gerçekleştirdiği iddia edilen garantörlük, bazı çağdaş İslam hukukçuları tarafından gerçek manada garantörlük olarak görülmez. Onlar, takas merkezinin garantör değil, “tarafalara, karşı tarafın yükümlülüğünü gerçekleştirmemesi ihtimaline karşı gerekli tedbirleri aldığı hususunda taahhütte bulunan bir yapı” olduğunu ifade eder.²⁴⁵ Takas merkezinin zikredilen uygulaması, bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacıları tarafından ise garantörlük olarak isimlendirilmektedir. Çünkü bir kimseye, “Mallarını denizden götürürsen ve başına bir şey gelirse benim sorumluluğumdadır.” denildiğinde bir kısım Hanefî hukukçuya göre kefalet (garantörlük) kapsamında değerlendirilir. Halbuki bu örnekte de her iki zimmetin birbirine eklenmesi söz konusu değildir. Bunun nedeni ise zimmetlerin birbirine eklenebilmesi için daha önceden bir borcun bulunmasının gerekliliğidir.²⁴⁶ Ayrıca onlara göre yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafın teminat hesabındaki meblağ oluşacak açığı kapatmaya yetmezse takas merkezinin kendi sermayesinden açığı kapatması gerçek anlamda garantörlüğü ifade eder.²⁴⁷

İkincisi takas merkezinin yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafın hakkına sahip olduğu iddiasıdır. İslam hukukçuları, garantörlükte garanti verilen tarafın haklarına sahip olunmadan sadece borcun üstlenilmesi gerektiğini ifade eder.²⁴⁸ Bu ise sadece borcu tazmin etmek anlamına gelen garantörlüğün, takas merkezi uygulaması ile bağdaşmadığı sonucunu doğurur. Çünkü takas merkezi, yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafın hem haklarını hem de borcunun tamamını üstlenmektedir. Ancak taraflar, emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirirken yükümlülüklerini yerine getirmediğinde takas merkezinin haklarına sahip olabilmesine razı olmuştur.

Üçüncüsü henüz borç doğmadan yükümlülüğün takas merkezi tarafından ifâ edildiği iddiasıdır. Çünkü üyelik sözleşmesinde takas merkezinin her bir üyesine karşı

²⁴⁵ Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 984, 985.

²⁴⁶ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz ed-Dımeşkî, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr**, Dımaşk, thk. Usâmeddin b. Muhammed Salih Ferfur, Ma'hedu Cemiyyetü'l-Fethi'l-İslâmî, 2000 / 1421, C. V, s. 307; Abdurrahman Cezîrî, **el-Fıkhu ala mezahibi'l-erbia**, t.y., y.y., C. III, s. 103; Kurâ “el-müstakbeliyyât ve enva'uha”, s. 25.

²⁴⁷ Osmânî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 345; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 163.

²⁴⁸ Apaydın, “Kefalet”, s. 169; Türk hukukunda da garanti sözleşmesi, lehine garanti verilen borcunun üstlenilmesi (olumsuzun üstlenilmesi) anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda borcu üstlenilen taraf borcunu ifâ etmezse meydana gelen zarar garantör tarafından giderilir. (Eren, **Merkezi Takas Kuruluşları**, s. 198.)

diğer üyelerin yükümlölüklerini tam olarak ve vadesinde yerine getireceği ifâde edilir.²⁴⁹ Bu durumda taraflardan birisi yükümlölüğünü yerine getirmezse takas merkezi, henüz bir borç olmadan yükümlölüğü yerine getirmiş olacaktır. Bu ise takas merkezinin garantörlüğünün anlamsız hâle gelmesine sebep olur. Ancak bu durum, yükümlölüklerin takas merkezinin ifâsından önceki bir saat diliminde yerine getirilmesi şart koşularak aşılabilir. Zira bu saatten sonra yükümlölüğünü yerine getirmeyen taraf için borç doğmuş olacaktır.

Dördüncüsü ters işlemde takas merkezinin bizzat karşı taraf olmasından dolayı karşı taraf olmak ile garantörlüğün birbirine karıştığı iddiasıdır. Takas merkezi vadeli işlem piyasalarında “karşı taraf” da kabul edilse “aracı ve garantör” de kabul edilse ters işlemde bizzat karşı taraf olmaktadır.²⁵⁰ Bu durumun ise takas merkezinin “aracı ve garantörlük” vasfı ile “karşı taraf olma” vasfının birbirine karışmasına sebep olduğu ve caiz olmamaya götürdüğü ifâde edilir.²⁵¹ Ancak takas merkezi ters işlemde de “aracı ve garantör” olarak kabul edilirse karşı taraf olmasıyla karışmayacağı söylenebilir.

İlgili görüşler değerlendirildiğinde emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz kabul edilmesi durumunda mâlî sorumluluğun MKT tarafından üstlenilmesi ve MKT’nin mâlî sorumluluğunun sınırlandırılmaması şartıyla takas merkezinin “karşı taraf” olmasının İslam hukukuna göre bir mahzur taşımadığı söylenebilir. Bununla birlikte takas merkezi, hukukî anlamda “karşı taraf” olarak kurgulandığından ilgili literatürün çoğunluğunda bu şekilde ifâde edilmektedir. Bundan dolayı tezimizde literatüre uygun olarak takas merkezi “karşı taraf” olarak düşünülecek ve değerlendirmelerimiz bu minvalde yapılacaktır. Bununla birlikte emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz kabul edilmesi, tarafların yükümlölüğünün takas merkezinin ifâ etmesinden önceki bir saatte yerine getirilmesi ve takas merkezinin ters işlemde de “aracı ve garantör” olarak konumlandırılması durumunda takas merkezinin “aracı ve garantör” olmasının İslam hukukuna göre bir mahzûr taşımadığı söylenebilir.

²⁴⁹ Vadeli işlem yönetmelik, md. 35, 36; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 126.

²⁵⁰ Vadeli işlem yönetmelik, md. 4.

²⁵¹ Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 985, 986.

II. EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİNİN KONUSU

Bu kısımda emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu İslam hukukuna göre değerlendirilecektir. Bunun için konunun mahiyeti, ma'dum olması, mülkiyette olmaması, vadeli olması ve kabzı konuları ele alınacaktır. Bu değerlendirmelere başlamadan önce emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusuyla ilgili genel birkaç bilgiye temas etmek istiyoruz.

Emtia vadeli işlem sözleşmesine konu olan emtia, İslam hukukçularına göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki değerli emtiadan olan altın ve gümüş, diğeri ise geri kalan emtiadır. Altın ve gümüşün diğeri emtiadan farklı olmasının nedeni, çoğunluk İslam hukukçusu tarafından yaratılıştan para olarak kabul edilmesidir. Bundan dolayı altın ve gümüşe dayalı emtia vadeli işlem sözleşmesi, sarf akdi kuralları çerçevesinde incelenmektedir.²⁵² Bu ise konumuz sınırlarını aşan müstakil bir çalışma konusu niteliğinde olduğundan tezimizin kapsamı dışında kalmaktadır. Bununla birlikte altın ve gümüşü, günümüzde bir mal olarak kabul eden İslam hukukçuları da bulunmaktadır.²⁵³ Bu görüşün tercih edilmesi durumunda ise altın ve gümüş, emtia kapsamında görülür ve tezimizdeki incelemeye dâhil olur. Tezimizde altın ve gümüşün yaratılıştan para olması görüşü kabul edildiğinden dolayı altın ve gümüşü tezimizin kapsamı dışında değerlendirmektediriz.

Hukukî yaklaşımla sözleşmeyi inceleyen çağdaş araştırmacılar, konuyu tespitte ihtilaf halindedir. Bu bağlamda fizikî teslimle sonlanan sözleşmenin konusu hakkında tespitlerimize göre iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre sözleşmenin konusu emtia²⁵⁴ ikincisine göreyse spekülasyondur.²⁵⁵ Nakdi mutabakat veya ters

²⁵² Emtia vadeli işlem sözleşmesini sarf akdi kuralları çerçevesinde inceleyen çalışmalara örnek olarak Servet Bayındır'ın 2005 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan "Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkî Tahlili" başlıklı makalesi ve Abdullah Durumuş'un 2009 yılında yayınlanan "Fıkî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri" başlıklı kitabı gösterilebilir.

²⁵³ İlgili görüşleri için bkz. Aybakan, **Borçların İfâsı**, s. 76.

²⁵⁴ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 11; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 34, 203, 223; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 1006.

²⁵⁵ Kaya, Demir, "Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu", s. 183; Penezoğlu, vadeli işlem sözleşmelerinin spekülasyon amacıyla yapıldığında sözleşmenin kumar niteliği kazanacağını belirtir. Ayrıca o, endeks ve faiz oranı gibi soyut nitelikli varlıklar üzerine yapılan vadeli işlem sözleşmelerinin de kumar kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. (Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 34, 203, 223.)

işlemle sonlanan sözleşmelerde ise kumar unsuru bulunduğu²⁵⁶ hususunda genel bir kanaat söz konusu olmakla birlikte konu, bir kısım hukukçu tarafından soyut nitelikli varlık,²⁵⁷ bir kısım İslam hukukçusu tarafından ise risk olarak ifade edilmektedir.²⁵⁸

Literatürde İslam hukukunda emtia vadeli işlem sözleşmesine benzerlik olarak en yakın sözleşmenin, konusu zimmette sabit vadeli bir mal olduğundan dolayı selem sözleşmesi olduğu ifade edilir.²⁵⁹ İstisna' sözleşmesinin ise her iki bedelin de vadeli olması açısından emtia vadeli işlem sözleşmesine benzese de konusu muayyen bir mal olduğundan bu sözleşmeye benzerlik olarak uzak olduğu kabul edilir.²⁶⁰ Tezimizde aradaki farklara rağmen çoğunluk literatüre uygun şekilde konusu zimmette sabit bir mal olup vadeli satıldığı için selem sözleşmesinin emtia vadeli işlem sözleşmesine benzerlik olarak en yakın sözleşme olduğunu kabul etmekteyiz.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, satım sözleşmesi değil de vaad olarak nitelendirilmek istenebilir. Yani bu sözleşme, belirli bir tarihte belirli niteliklere ve miktara sahip emtianın belirli bir bedel karşılığı satımının vaad edilmesidir denilebilir. Bu durumun aşağıdaki gerekçelerden dolayı caiz kabul edilemeyeceğini düşünmekteyiz:

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin satım sözleşmesi değil de vaad olarak nitelendirilmemesinin birinci nedeni tarafların vadeli işlem sözleşmesinin gerçekleştirildiği piyasaya vaad amacıyla değil satım amacıyla girmeleridir. Nitekim Türk hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesi, icab ve kabul ile kurulan rızaî bir satım sözleşmesi olarak nitelendirilir. Sözleşme her iki tarafı bağlayıcı

²⁵⁶ Bazı hukukçular tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesinin nakdi mutabakatla sonlandığı durumlarda konunun kumar olduğunun ifade edilmesi, Penezoğlu tarafından kumar vasfının sözleşmenin konusunu değil sözleşmenin kendisini oluşturduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. (Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 221.)

²⁵⁷ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 11.

²⁵⁸ Konunun risk olduğunun düşünenler tarafından riskin günümüzdeki sözleşmelere konu olabildiği vurgulanmaktadır. (Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 197; Akdemir, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 38.)

²⁵⁹ Karadâğî, "el-Esvâkü'l-mâliyye", s. 190; Bazı çağdaş İslam hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslimle sonuçlanması durumunda selem sözleşmesine bir alternatif oluşturacağı iddia edilmektedir. Bununla birlikte selem sözleşmesinin iki hususta fizikî teslimle sonuçlanan emtia vadeli işlem sözleşmesinden ayrı tutulduğu da ifade edilir. Bunlardan birincisi selem sözleşmesinde akit esnasında tam ödeme yapılmasıdır. İkincisi ise selem sözleşmesinin fiyatının belirlenmesinde faiz oranlarının etkin olmamasıdır. (Bashir, **Commodity Markets**, s. 74.)

²⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. II, s. 665.

nitelikte olduğundan dolayı da taraflardan birinin karşı tarafın rızası dışında sözleşmeyi sonlandırma imkânı yoktur.²⁶¹ İslam hukukçularının çoğunluğuna göreyse vaad, tarafları bağlayıcı değildir.²⁶² Bundan dolayı bu sözleşmeler vaad olarak nitelendirilemez.

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin satım sözleşmesi değil de vaad olarak nitelendirilmemesinin ikinci nedeni ise bu sözleşmenin gerçekleştirildiği piyasalarda teslim tarihi gelinceye kadar emtianın vadinin ikinci el piyasada satılması (ters işlem) veya sözleşme sonlandırıldığında vadede satılmasıdır (nakdi mutabakat). Bu durumu ise vaad anlayışıyla bağdaştırmak mümkün görülmemiştir. Bundan dolayı emtia vadeli işlem sözleşmesi vaad olarak değil bir satım sözleşmesi olarak görülmüştür.²⁶³

A. KONUNUN MAHİYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Genel Olarak Konunun Mahiyeti

Sözlükte “gelişme, en iyi duruma gelme, uzama, büyüme” gibi manalara gelen ve mütu’ mastarından isim olan “meta” (çoğulu emtia), terim olarak insanın elde edip yararlanmak istediği her türlü maddî değer ve ihtiyaç maddesi anlamına gelmektedir.²⁶⁴ Bu bağlamda meta’, İslam hukukundaki “arz” (çoğulu uruz) kelimesinin sözlükteki geniş anlamıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca

²⁶¹ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 27, 31, 35.

²⁶² Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, **el-Mebsût**, Beyrût, Darü'l-Ma'rife, t.y., C. IV, s. 132; Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Sâdık Kumhâvî, Beyrût, Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 1996, C. V, s. 334; Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Nûrî, **el-Ezkâr**, thk. Abdulkâdir el-Arnâvud, Daru'l-fikr, Beyrût, 1994 C. I, s. 317; İbn Allân, Muhammed b. Allân es-Sıddîkî el-Mekkî, **el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye ale'l-Ezkârî'n-Nevevîyye**, Beyrût, Darü İhyâi't-türâsî'l-Arabiyye, t.y., C. VI, s. 258; İbn Müflih, İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, **el-Mübdî' şerhu'l-Mukni'**, Riyad, Dâru âlemi'l-kütüb, 2003 C. IV, s. 198, 247; Mecelle, md. 84; Bazı sözleşmelerde vadin bağlayıcı olarak görülmesi zaruret sebebiyledir. Burada ise zaruret yoktur. (Osmânî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 353; Durmuş, **Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 78.)

²⁶³ Osmânî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 353; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 135; Durmuş, **Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 78, 152; Karadâğî, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s. 189.

²⁶⁴ Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 670; Mustafa Çağrıçı, “Metâ”, **DİA**, XXIV, s. 398.

meta' kelimesi, İslam hukukunda sil'a kelimesiyle de yakın ya da aynı anlamı ifâde etmektedir.²⁶⁵

Ayetlerde meta' kelimesi ihtiyaç maddeleri için kullanılmıştır. Örneğin Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın, şeytanın kandırması sonucu bulundukları yerden çıkarılıp yeryüzüne indirildiği ve orada kendileri için "yerleşecek bir yer" ve "ihtiyaç maddeleri (meta')"' anlamında²⁶⁶, başka bir ayette boşanmış kadınlara verilen "faydalanacakları uygun şeyler" anlamında²⁶⁷, başka bir ayette ise Allah'tan (c.c.) af isteyip tövbe edenlere karşılık olarak verilecek "dünya nimeti" anlamında kullanılmaktadır.²⁶⁸ Hadislerden örnek olarak ise Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından en hayırlı dünya meta'ının saliha bir hanım olduğunun zikredilmesi verilebilir.²⁶⁹

Emtia ile mal kavramı arasında yakın bir münasebet bulunmaktadır. Zira mal tanımlarında emtia kavramından yararlanıldığı görülür. Bu bağlamda mal teriminin emtiayı da kapsadığı söylenebilir. Zira mal kavramı eşya, menfaat ve hakları kapsarken emtia -özellikle son dönem açısından- daha çok ticari malları kapsamaktadır. Bundan dolayı her emtianın mal olduğu söylenebilirken her malın emtia olduğu söylenemez.²⁷⁰

İslam hukuku kaynaklarında meta' kelimesi mefruşat, giyim kuşam, süs eşyası vb. insanların ihtiyaçlarını gideren dayanıklı mallar anlamında kullanıldığından dolayı kullanıldığında tükenen dayanıksız şeyler, kelimenin kapsamına dâhil edilmemiştir. Bununla birlikte şahısların çoğunlukla kendileri için üretimde bulunduğu tabii geçimlik ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte meta' kavramı, takas özelliği taşıyan ticaret mallarını ifâde edecek şekilde bir anlam genişlemesine uğramıştır.

²⁶⁵ Hasan Hacak, "Urûz", **DİA**, C. XXXXII, s. 181, 182.

²⁶⁶ el-Bakara 2/36.

²⁶⁷ el-Bakara 2/241.

²⁶⁸ el-Hûd 11/3

²⁶⁹ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, **Sahîh-u Müslim**, thk. Ebû Süheym el-Kerbî, Riyad, Beytü'l-efkârî'd-düvelî, 1998 "Radâ", 17; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvînî, **Sünenü İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrût, Dâru'l-fikr, t.y., "Nikah", 5

²⁷⁰ Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 66.

Bundan dolayı urûz, ayn ve sila' kelimeleriyle aynı anlamı ifâde edecek şekilde kullanılan meta', nakit (para) dışındaki nesneler hakkında kullanılır hale gelmiştir.²⁷¹

Çağdaş ekonomide emtianın enerji, metal ve tarım olmak üzere üçe ayrıldığı görülmektedir. Enerji emtiasını petrol ve doğal gaz gibi ürünler oluşturur. Metal emtiasının değerli metaller ve sanayi metalleri olmak iki alt başlığa ayrıldığı görülür. Değerli metalleri altın ve gümüş gibi emtia oluştururken sanayi metallerini bakır, çelik ve alüminyum gibi emtia oluşturur. Tarım emtiasını ise arpa, buğday ve fındık gibi emtia oluşturur.²⁷²

2. İslam Hukukçularının Konunun Mahiyetine Bakışı

Hanefî hukukçular, diğer mezhep hukukçularından farklı olarak malın mahiyetini ifâde etmek için “mütekavvim” kavramını kullanır. Bu bağlamda onlar, mahiyeti açısından malı, “mütekavvim” ve “gayr-ı mütekavvim” olmak üzere iki başlık altında inceler.²⁷³

Mütekavvim, “قوم” kökünden türetilmiş ve sözlükte kıymeti takdir edilmiş, eksikliği giderilmiş, tekrardan doğrultulmuş şey demektir.²⁷⁴ Terim olarak ise kendisinden faydalanılması hukuken meşrû görülen nesne anlamına gelmektedir.²⁷⁵ Hanefî hukukçulara göre hukukî anlamda mal denildiğinde “mütekavvim mal” anlaşılmaktadır.

Hanefî hukukçulara göre bir malın mütekavvim olabilmesi için o malın İslam hukukuna göre yasaklanmamış olması ve o nesnenin bilfiil ihrâz edilmiş²⁷⁶ olması

²⁷¹ Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, C. II, s. 353; Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, **Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, thk. Abdulalim Tahavi, Kuveyt, Vizaratü'l-İ'lâm, C. VIII, 1791, s. 131; Çağrı, “Metâ”, s. 399.

²⁷² Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 48, 49, 50.

²⁷³ Mecelle, md. 127; Hasan Hacak, **İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi**, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2000, s. 167; Hasan Hacak, “Mal”, **DİA**, XXVII, s. 462.

²⁷⁴ Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, C. , s. 545.

²⁷⁵ Kâsânî, Ebû Bekr Alaaddin Ebû Bekr b. Mesud Ahmed el-Hanefî, **Bedâiu's-sanâî' fi tertibi's-Şerai'**, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986 / 1406, C. V, s. 143, İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, C. XIV., s. 9; Ömer Nasuhi Bilmen, **İstılâhat-ı fıkhiyye kâmûsu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971, C. VI, s. 10; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yayınları, s. 438.

²⁷⁶ İhrâz etmek, başkasının mülkiyetinde bulunmayan sahipsiz (mübah) bir mal üzerinde mâlik olma iradesiyle fiili hâkimiyet (zilyedlik) kurmayı ifâde eder. (Hamza Aktan, “İhrâz”, **DİA**, XXI, s. 542.)

gerekir. Bu şartların ilki hukuk sistemi tarafından mala atfedildiğinden değışken değil sabit bir unsurdur. Fakat örfî olan ikinci şart, her bir nesne ile alakalı olarak farklılık arz etmektedir. Şöyle ki: Bir nesne hukuk sistemi tarafından yasaklanmadığı için her ne kadar mütekavvim özelliğini taşısa da ihrâz edilmediğinden herhangi bir sözleşmeye mütekavvim sıfatını taşıyarak konu olamamaktadır. Bundan dolayı bir varlığın sözleşmeye konu olabilmesi, örfen de mütekavvim olma özelliğini taşımasına bağlıdır. Buna örnek olarak, denizdeki balık verilebilir. Zira denizdeki balık, ihrâz edilmeden önce mütekavvim bir maldır. Ancak ihrâz edilmeden satım akdine mütekavvim bir mal olarak konu olamaz.²⁷⁷ Ancak standart niteliğe sahip bir mal, ihrâz edilmeden mütekavvim bir mal olarak selem sözleşmesine konu olabilmektedir. Çünkü selem akdindeki mal zimmette sabittir.²⁷⁸

Bir malın mütekavvim olmasının sonucu, o malın her türlü hukukî sözleşmeye konu olabileceği, başkasına iradî olarak devredilebileceği ve bu maldaki hakların hukuk tarafından korunacağıdır. Maldaki hakların hukuk tarafından korunması ise itlâf edilmesi halinde hukuk tarafından itlaf eden taraf için tazmin yükümlülüğünün doğması anlamına gelir.²⁷⁹

Hanefî hukukçulara göre “mal” ve “mütekavvim mal” farklı şekilde tanımlanmıştır. Onlara göre bir malın mütekavvim olması için gereken hususlar yukarda açıklanmıştı. Fakat bir nesnenin mütekavvim olmasa da mal olabilmesi için insanlardan bir kısmına²⁸⁰ faydasının olması ve üzerinde hâkimiyet kurulabilecek nitelikte olması (ihrâz) gerekmektedir. Buna göre Hanefî hukukçulara göre insanlardan hiçbirisi için fayda temin etmeyen leş (meyte), akmış kan, az miktardaki toprak, hür insan ve bir buğday tanesi gibi nesneler, mal tanımının dışında kalmaktadır. Bununla birlikte Müslümanlara göre mal kabul edilmeyip ilahî din mensuplarından Yahudi ve Hristiyanlara göre mal kabul edilen domuz, hamr ve boğularak öldürülen

²⁷⁷ Hacak, “Mal”, 462; Hacak, **Hak kavramının Analizi**, s. 171; Satım akdindeki mal, muayyen niteliklidir. Bundan dolayı ihrâz edilmeden sözleşmeye konu olamaz. (Karadâğî, “el-Esvâkü’l-mâliyye”, s. 156.)

²⁷⁸ Karadâğî, “el-Esvâkü’l-mâliyye”, s. 156; Hatice Kübra Kâhya, **İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2012, s. 132.

²⁷⁹ Hacak, **Hak kavramının Analizi**, s. 172.

²⁸⁰ Burada insandan bir kısmı denilmesinden kasıt, ilahî din mensupları olan Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden herhangi biridir. Müslümanlara değil de Yahudi veya Hristiyanlardan herhangi birine fayda sağlaması, o nesnenin mal sayılabilmesi için yeterlidir.

mevte ise Hanefî hukukçulara göre mal kabul edilmekte ancak farklı bir sınıflamaya tabi tutularak bunlara “gayr-ı mütekavvim” mal denilmektedir.²⁸¹

Mütekavvim olmasa da Hanefî hukukçular tarafından mal kabul edilen gayr-ı mütekavvim mallar, her ne kadar aynî haklara sınırlı şartlar altında konu olsa da sözleşmelere hiçbir şekilde konu olamamakta ve sözleşmenin butlanını gerektirmektedir.²⁸² Bununla birlikte onlara göre mütekavvim olmayan mallar sözleşmenin semeni olmuşsa sözleşme inikad etmekte ancak fâsid olmaktadır. Mal niteliğinde olmayan şeyler ise aynî haklara dahi hiçbir şekilde konu olamamaktadır.²⁸³

Cumhur hukukçular²⁸⁴ malı, değer tayışıp taşımaması açısından incelemektedir. Onlara göre bu ayırım mal (mütekavvim mal), muhterem mal ve mütemevvel mal olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

Cumhur hukukçulara göre mal kavramı, mütekavvim malla aynı anlamda kullanılmaktadır. Örneğin Zerkeşî tarafından mal, “Kendisinden istifade edilen veya istifade edilmesi mümkün olan şey” olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁵ İbn Kudâme tarafından ise “-zaruret durumları hariç- yararlanmanın yasaklanmamış olduğu şey” olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁶ Cumhur hukukçular, Hanefî hukukçular gibi malı hukukî olma bakımından tasnife tâbî tutmayarak malda temiz olma ve kendisinden istifade edilebilme şartlarını aramaktadır.²⁸⁷ Ayrıca onlar, menfaati mal olarak kabul

²⁸¹ Hacak, **Hak kavramının Analizi**, s. 168, 169, 170.

²⁸² Serahsî, **Mebsût**, C. XXI, s. 51; Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali, **Tebyinü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik**, Dâru'l-kütübî'l-İslâmî, Kahire, 1313 / 1895, C. 5 s. 222; Nezih Hammâd, **Akdü's-selem fi ş-Şeriatî'l-İslâmî**, Dımaşk, Darü'l-kalem, 1993 / 1417, s. 32.

²⁸³ Mecelle, md. 212; Fâsid sözleşmeye uygulanan hükümler sahih bir sözleşmeye uygulanan hükümlerden farklılık arz etmektedir. Örneğin itlaf edildiğinde itlaf eden tarafından tazmin edilmez. (Zeylaî, **Tebyinü'l-hakâik**, C. 5 s. 222.)

²⁸⁴ Bunlar, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî hukukçulardır.

²⁸⁵ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, **el-Mensûr fi'l-kavâid**, thk. Teysir Faik Ahmed Mahmud, Kuveyt, Vizaratü'l-evkaf ve ş-şuuni'l-İslâmîyye, 1982, C. III, s. 222; Hacak, **Hak Kavramının Analizi**, s. 175.

²⁸⁶ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, **el-Muğnî**, Beyrût, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Huluv, Dâru'l-Fikr, C. IV, s. 272; 329.

²⁸⁷ Muhammed Emin b. Ahmed Zeydan Cekenî Şinkîtiî **Şerhu Halil b. İshak el-Mâlikî**, Beyrût, Müessesetü'r-Risale, 1993, C. IV, s. 13. Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed el-Adevî, **Şerü'l-kebîr**, y.y., t.y., C. 3, s. 10; Muhammed Hatîb eş-Şirbînî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kâhirî Şafiî, **Muğnî'l-muhtâc ila marifeti meânî elfazi'l-minhâc**, Beyrût, 2006, C. II, s. 16; Nihat Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı. 11, Cilt: 11, Samsun, 1999, s. 110.

ettiklerinden Hanefî hukukçulardan farklı olarak mal tanımında “iddihâr edilebilme ve ihrâz edilebilme” kavramlarına yer vermemiştir.²⁸⁸ Sonuç olarak onlara göre mal, mütekavvim mal ile aynı kategoride değerlendirildiğinden itlâfî durumunda aynı hükme tâbî olacağı söylenebilir.

Cumhur hukukçular tarafından necis olarak görüldüğü ve bu sebeple mal olarak kabul edilmediği için bazı nesneler üzerinde mülkiyet gibi aynî hakların kurulamayacağı fakat ihtisâs hakkı²⁸⁹ denilen özel bir hakkın kurulabileceği ifade edilmektedir. Cumhur hukukçular bu tür malları ifade etmek için “muhterem” terimini kullanır. Muhterem mala örnek olarak eğitilmiş köpek verilebilir. Muhterem mallar üzerinde kurulan ihtisâs hakkı kapsamındaki nesneler, hukuk düzeni tarafından sınırlı bir şekilde korunmasına rağmen satım sözleşmesi gibi işlemlere konu olamaz. Ayrıca bunlar üzerindeki haklar, dış muhtevası açısından yok sayılmaktadır. Bundan dolayı bu kategorideki malların itlâfî ve gasbî durumunda itlâf eden taraf için tazmin yükümlülüğü bulunmamaktadır.²⁹⁰

Mütemevvel mal ise Şâfiî ve Hanbelî hukukçular tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Onlar mütemevvel terimini, faydalanılmaya elverişli olan ve mal olarak kullanılması mümkün olan kıymetli nesneleri ifade etmek için kullanmaktadır. Onlara göre bir nesnenin kıymet ifade etmeyecek kadar küçük birimlerine, hukukî işlemlerde kullanılmadığı gerekçesiyle mütemevvel olmayan mal denilmektedir.²⁹¹ Mütemevvel olmayan mala örnek olarak “pirinç tanesi” verilebilir. Onlara göre bir kg. pirinç mal ve mütemevvel olduğu halde bir adet pirinç mal olmakla birlikte mütemevvel değildir.²⁹² Bu mallar üzerinde her ne kadar mülkiyet kurulabilse de bunların tek başına faydasından bahsetmek güç olduğundan -hibe dışında- hukukî işlemlere konu edilemezler.²⁹³

²⁸⁸ Çünkü menfaat iddihâr ve ihrâz edilemez. (Hacak, “Mal”, 462.)

²⁸⁹ İhtisâs hakkı, necis olmasından dolayı mal niteliğinde kabul edilmeyen ancak kendisinden istifade edilmesine müsamaha gösterilen nesnelerdeki hakları ifade eder. (Hasan Hacak, “Milk”, *DİA*, C. XXX, s. 64; Hacak, “Mal”, 462.)

²⁹⁰ Hacak, “Milk”, *DİA*, C. XXX, s. 62, 64.

²⁹¹ Süyûtî, Ebû'l-fazl Celâüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudarî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi furu'i fikhî's-Şâfiyye*, Riyad, Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye, 1997, s. 327; Hacak, “Mal”, 465.

²⁹² İbn Hacer el-Heytemî, C. XXII, s. 364.

²⁹³ Hacak, *Hak Kavramının Analizi*, s. 176.

3. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesindeki Konunun Mahiyetinin Değerlendirilmesi

Emtia vadeli işlem sözleşmesine konu olan standart özelliklere sahip emtia, çağdaş İslam hukukçularına göre mal niteliğinde görülen (caiz) ve mal niteliğinde görülmeyen (caiz olmayan) şeklinde iki başlığa ayrılmaktadır.²⁹⁴

İslam hukukçularında göre mal niteliğinde görülen emtiaya petrol, doğal gaz, kaya gazı, buğday, soya fasülyesi, soya yağı, soya unu, pirinç, mısır, kahve, şeker, kakao, pamuk, paladyum, platin vb. örnek verilebilir. İslam hukukçularında göre bu gibi emtianın, emtia vadeli işlem sözleşmesine konu olmasında mahiyet açısından herhangi bir mahzûr bulunmadığı söylenebilir.

İslam hukukçularına göre mal niteliğinde görülmeyen emtiaya domuz, şarap, akıtılmış kan, leş (meyte), az miktardaki toprak, hür insan ve bir buğday tanesi gibi nesneler örnek olarak verilebilir. Bu kategoride olup emtia vadeli işlem sözleşmesine konu olabilen emtia; domuz, domuza ait ürünler ve şaraptır. Domuz ve şarap ise İslam hukukçularına göre satışının yasaklandığı mallar kategorisinde değerlendirilmektedir.²⁹⁵ Bundan dolayı domuz ve şarap üzerine yapılan emtia vadeli işlem sözleşmesinin bâtil olmadığı söylenebilir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesindeki emtianın mahiyetiyle ilgili zikredilmesi gereken diğer bir nokta ise sözleşmenin konusunun gerçek bir varlığa dayanıp dayanmadığı meselesidir. Bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacılarına göre sadece fizikî teslimle sonlanmanın şart koşulduğu borsalarda gerçekleşen emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu gerçek bir varlığa dayanmaktadır. Bununla birlikte onlara göre sadece ters işlem veya nakdi mutabakatla sonlanmanın şart koşulduğu borsalarda gerçekleşen emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu, hiçbir zaman meydana gelmeyeceğinden dolayı risktir. Bundan dolayı onlar, emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslimle sonlanmasının şart koşulduğu borsalarda caiz olacağını, ters işlem veya nakdi mutabakatla sonlanmasının şart koşulduğu borsalarda ise meşrû bir konuya dayanmadığından caiz olmayacağını belirtir. Ancak onların ifâdelerinden fizikî teslim

²⁹⁴ Heyet, “Vesika - 5”, s. 557.

²⁹⁵ el-Bakara 2 / 173.

veya nakdi mutabakatla sonlanmanın şart koşulmayıp tarafların iradesine bırakıldığı borsalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusunun, sözleşmenin yapılış amacı ve tarafların sözleşmeyi vade içi (ters işlem) veya vade sonundaki (nakdi mutabakat) sonlandırış şekline göre belirlendiği anlaşılr.²⁹⁶ Bu görüşü savunanlara göre nakdi mutabakat ve ters işlemin emtia vadeli işlem sözleşmesine tâbî bir unsur olarak görülüp yeni bir sözleşme olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacılarına göreyse fizikî teslim veya nakdi mutabakatla sonlandırmanın şart koşulmadığı borsalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusunun emtiaya dayandığı ifade edilir. Çünkü onlar, vadede nakdi mutabakatla veya vadeden önce ters işlemle sonlandırmanın yeni bir sözleşmeye dayandığını belirtir. Nitekim onlar, Türk pozitif hukuk literatüründe vadede gerçekleştirilen nakdi mutabakat veya vadeden önce gerçekleştirilen ters işlemle sonlandırmanın bağımsız ikinci bir sözleşme olduğunu ve ilk sözleşmenin satım sözleşmesi olmasını etkilemediğini ifade eder.²⁹⁷

Zikredilen görüşler ışığında emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun niteliğinin, fizikî teslimle sonlandırılması şart koşulan borsalarda gerçek bir varlığa (emtia) dayandığını düşünmekteyiz. Çünkü sözleşme sonlandırıldığında konu karşı tarafa teslim edilecektir. Nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılması şart koşulan borsalarda konunun niteliğinin, iddia edildiği gibi “risk”²⁹⁸ veya “soyut nitelikli varlık”²⁹⁹ değil “varsayılan emtia” olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesinde herhangi bir varlıktan söz edilemeyip sözleşmenin konusunun değeri bir emtianın fiyatına dayandırılmaktadır. Sözleşmenin konusunun “risk” olmadığını düşünmemizin sebebi, günümüz piyasalarında risk, her ne kadar emtia vadeli işlem sözleşmesindeki gibi alınıp satılabiliyorsa da bu durum, belirli bir fiyat mukabilinde gerçekleştirilmektedir. Yani risk sözleşmeye konu olmakta, ona bir değer atfedilmekte ve değeri artıp

²⁹⁶ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 164, 186-191.

²⁹⁷ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 71; Durmuş, **Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 92; Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 67, 68.

²⁹⁸ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 197.

²⁹⁹ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 11.

azalabilmektedir.³⁰⁰ Ancak emtia vadeli işlem sözleşmesindeki risk, sözleşmeye konu olmayıp sözleşmenin sonlandırıldığı esnada konunun fiyatının artıp azalması sonucu karşılaşılabilecek belirsizlik durumunu ifade etmektedir. Bununla birlikte sözleşmenin konusunun “soyut nitelikli” olmadığını düşünmemizin sebebi ise soyut nitelikli konunun her ne kadar ifade edilemeyecek nitelikte olsa da belirli bir varlığı (soyut nitelikli varlık) belirtmesidir. Ancak ters işlem veya nakdi mutabakatla sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesinde herhangi bir varlıktan söz edilememektedir. Nitekim Türk hukukçuları ve çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesinin kumar unsuru barındırdığı hususunda müttefiktir. Çünkü bu şekilde gerçekleşmesi şart koşulan sözleşmelerde mal transferi amaçlanmamaktadır. Ayrıca sözleşme sonlandırıldığında tâlihe bağlı olarak kaybeden taraf kazanan tarafa bir şey (para) verecektir. Fizikî teslim, nakdi mutabakat veya ters işlemlerden herhangi biriyle sonlandırılması şart koşulmayan borsalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinde ise konunun “emtiaya dayandığını” düşünmekteyiz. Çünkü konu, sözleşmenin sonlandırılış şekline göre değil nasıl kurulduğuna göre belirlenmelidir. Nitekim selem sözleşmesinde de konu, her ne kadar vadede veya vadeden önce satıcısına satılabilecek olsa da mal olarak belirlenmektedir.

B. KONUNUN MA'DÛM VE MÛLKİYETTE OLMAMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesi yapısı gereği vadeli olduğu için konu, çoğunlukla sözleşme anında mevcut ve / veya mülkiyette değildir. Bu durum ma'dûmun ve / veya mülkiyette olmayanın satışı kapsamında değerlendirilmektedir. İslam hukukunda hangi ürünün ma'dûm veya hangi ürünün mülkiyette olmayan kapsamına girdiği ise tartışmalıdır. Bu kısımda ma'dûmun ve mülkiyette olmayan emtianın satışı konuları incelenecektir.

³⁰⁰ Faruk Can, CDS nedir, Türkiye'nin Kredi Risk Primi Neden Yükseliyor?, (Çevrimiçi) CDS nedir, Türkiye'nin kredi risk primi (CDS) neden yükseliyor? | Euronews.

1. Ma'dûm Olması Açısından

İslam hukukçuları satım sözleşmesi yapıldığında birtakım istisnalar dışında konunun mevcut olması gerektiğini belirtir. Bu durum onlara göre adeta genel bir kuraldır.³⁰¹ İslam hukukçuları, konunun mevcudiyetinin gerekliliğini, “konunun ma'dûm olması” başlığı altında incelemektedir.

İslam hukukunda birtakım istisnalar dışında sözleşmenin bedelinin (semen), akit anında mevcut olması gibi bir şarttan bahsedilmemektedir. Fakat sözleşmelerin aslını oluşturan konunun akit anında mevcut olması, satım sözleşmesinin meşrûiyeti için aranan şartlardandır. Çünkü konunun sözleşme anında mevcut olmaması, teslim edilememesi veya teslim edilemeden helak olması sorununu meydana getirir. Teslim edilemeden helak olan konu ise sözleşmenin feshedilmesine yol açar. Bu ise akdin maksadına aykırı bir durumdur. Bundan dolayı konunun akit anında ma'dûm olmaması (mevcut olması) İslam hukukunda genel bir kural halini almıştır.³⁰² Fakat neye ma'dûm denilip neye denilmediği ve hangi sözleşmelere zarar verdiği İslam hukukçuları arasında tartışıl原因 gelmiş konulardandır. Bu kısımda İslam hukukunda konunun “ma'dûm” olması incelenecektir.

a. Genel Olarak Ma'dûmiyet

Ma'dûm kelimesi, arapça مدم kökünden gelip sözlükte mevcut kelimesinin zıttı olan yokluk, fakir olma, mahrum olma gibi anlamlara gelmektedir.³⁰³

Kuran'da ve hadislerde ma'dûm kelimesi, günümüzdeki terim anlamıyla kullanılmamış ve sahabe tarafından ma'dûm kelimesinin ıstılahi anlamını ifâde edecek bir nakle rastlanmamıştır. Ma'dûm kelimesi terim anlamını, İslam hukuk literatürünün

³⁰¹ İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C. IV, s. 500; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 168; Enes Abdurrahman Ayrût, **et-Tatbîkâtü'l-muâsıra li'l-beyi'l-ma'dûm beyne'l-fikh ve'l-kânûn**, Beyrût, Dâru'n-nevadirü'l-Lübnaniyye, 2015, s. 118; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 168.

³⁰² İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C. IV, s. 500; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 168; Enes Abdurrahman Ayrût, **et-Tatbîkâtü'l-muâsıra li'l-beyi'l-ma'dûm beyne'l-fikh ve'l-kânûn**, Beyrût, Dâru'n-nevadirü'l-Lübnaniyye, 2015, s. 118; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 168.

³⁰³ Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, C. III, s. 512.

oluşmaya başladığı sonraki bir zaman diliminde kazanmıştır.³⁰⁴ Fakat bu anlam, İslam hukukçuları arasında pek çok tartışma ve görüş ayrılığına sebep olmuştur. Bu çerçevede İslam hukukçularının ilgili tanımları incelendiğinde çoğunluğun görüşünü yansıtan ma'dûm tarifi şu şekildedir:

*“Hukukun, hakikaten veya hükmen yok saydığı, tarafları anlaşmazlık ve çekişmeye götürecek derecede kapalı olan, teslimi garanti edilemeyip zarar ve ziyan içeren varlığı ihtimalli şeylerdir.”*³⁰⁵

İslam hukukçularının ma'dûm ile irtibatlı gördüğü ayet ve hadisler şunlardır:

*“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın.”*³⁰⁶ Bu ayet, İslam hukukçularına göre ma'dûmun satışının cevazına delil oluşturur. Çünkü ayette mevcut olmayan konunun satışına bir yasaklama getirilmemiştir. Ayrıca İbn Abbas, bu ayeti konunun akit anında mevcut olmadığı selem satışına delil olarak göstermiştir.³⁰⁷

Sünnetten ise pek çok delil göstermişlerdir. Bunların her birini zikretmek çalışmamızın sınırlarını aşacağından önemli görülen birkaç tanesiyle yetinilecektir.

1. Hakîm b. Hizâm'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasulü (s.a.v.)! Adam (müşteri) gelip yanımda olmayanı kendisine satmamı istiyor. O malı (kendisine teslim etmek üzere) çarşıdan temin edip, satabilir miyim? diye sordum. Hz. Peygamber'de (s.a.v.):

³⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zadu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-i'bâd**, İkinci baskı, thk. Şuayb Arnavud, Abdulkadir Arnavud, Beyrût, Müessesetü'r-Risale, 1981, C. V, s. 809; Ali Hafif, **Ahkâmü'l-muamelâti's-Seriyye**, Kahire, Darü'l-fikri'l-Arabî, t.y., s. 231; Bilgili, “Ma'dûmun Satışı”, s. 213.

³⁰⁵ Bilgili, “Ma'dûmun Satışı”, s. 213.

³⁰⁶ el-Bakara 282.

³⁰⁷ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Tefsirü't-Taberî: Camiü'l-beyân an te'vili a'yi'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mahmud Muhammed Şakir, Kahire, Mektebetü İbn Teymiye, t.y., C. VI, s. 43; Serahsî, **Mebûsât**, C. XII, s. 124; Ebû'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdulkafi b. Ali Sübkî, **Tekmilâtü'l-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li's-Sîrâzî**, thk. Muhammed Necib el-Mutî, Riyad, Dâru Alemlî'l-Kütüb, 2003 / 1423, C. XII, s. 147; bu ayetle ilgili müfessirlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Örneğin Mâliki hukukçuların benimsediği bir görüşe göre ayette kastedilen karzdır. Onlar, vadeli karzın caiz olabileceğini savunurken bu ayeti delil gösterirler. Fakat bu görüş, ayette zikredilen deyn kelimesinin, karz anlamını ihtiva etmediği gerekçesiyle diğer mezhep mensubu hukukçular tarafından benimsenmemiştir. Müfessirlerin ekserisinin savunduğu diğer bir görüş ise ayet ile meşru bir şekilde gerçekleştirilen her türlü borçlanmanın caiz kılındığıdır. (Kâhya, **Selem Akdi**, s. 18, 19).

“Yanında olmayanı satma” buyurdu.³⁰⁸

2. Câbir b. Abdullah’tan rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) muaveme satışını yasakladı. Ravilerden biri muaveme yerine beyu’s-sinîn dedi.³⁰⁹

3. Ebu Hureyre’den rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) garar satışını yasakladı.³¹⁰

Ma’dûmla ilişkili delillerden anlaşıldığı üzere bizzat ma’dûmun satışını yasaklayan herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Zikredilen hadislerde ise doğrudan ma’dûmun satımından söz edilmemektedir. İslam hukukçuları, ma’dûmla ilgili verdikleri örneklerde sözleşme anında bulunmayan veya ileride mevcut olacağı bilinmeyen şeylere vurgu yapar. İleri sürülen gerekçeler ise konunun varlık alemine çıkıp çıkmayacağının bilinmemesi ve bunun oluşturduğu garardır.

b. İslam Hukukçularının Konunun Ma’dûmiyetine Bakışı

Ma’dûm, İslam hukukçuları tarafından hakîkî (tam) ve hükmi (kısmî) olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Bu başlık altında her iki ma’dûmiyet de incelenecektir.

Tam ma’dûmiyet, “gelecekte gerçekleşmesi kesin olan”, “gelecekte gerçekleşmesi mümkün olmayan” ve “gelecekte gerçekleşmesi ihtimalli olan” ma’dûmiyet olmak üzere üçe ayrılmıştır. Gelecekte gerçekleşmesi ihtimalli olan tam ma’dûmiyet ise kendi içerisinde gerçekleşme ihtimali güçlü ve zayıf olmak üzere ikiye

³⁰⁸ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahîhü’l-Buhârî**, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nâsir, Dar-u tûku’n-necat, y.y., 2001, “Buyû”, 55; Ebû Davûd, Süleymân b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, **Kitabü’s-Sünen**, Umman, Beytü’l-Efkârî’d-düvelî, t.y., “Buyû”, 66; İbn Mâce, “Ticârât”, 20; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvud, Muhammed Naim el-Aruksusî, İbrahim ez-Zeybek, Beyrût, Müessesetü’r-risale, 1888, C. XXIV, s. 28, 29, 31; Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî, **Neylû’l-evtâr Şerhi Münteka’l-Ahbâr**, Kahire, Şeriketü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1971, C. V, s. 175; İslam hukukçuları, Hakîm b. Hizâm tarafından kurulması istenen akitte Hakîm b. Hizâm’ın sözleşmenin konusuna henüz mâlik olmadığını belirtir. (İbn Hacer, Ebû’l-fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, **Fethu’l-bârî bi şerhi sahîhi’l-Buhârî**, Beyrût, Dâru’l-ma’rife, C. IV, s. 349; Serahsî, **Mebsût**, C. XII, s. 124; İbn Kayyim, **Zadü’l-meâd**, C. V, s. 812; Ayrût, **Beyu’l-ma’dûm**, s. 125).

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Buyû” 24; Muaveme satışı (birkaç seneliğine satış), belirli bir ağacın meyvesini peş peşe birkaç seneliğine satmaktır. Münâvî, bu satışın yasaklığının sebebini “garar” olarak izah eder. (Münâvî, Muhammed Abdurraûf, **et-Teyisr bi şerhi Camii’s-sağîr**, Riyad, Dâru’n-neşr, 1998.)

³¹⁰ Müslim, “Buyû”, 2; Ebû Dâvûd, “Buyû” 25; İbn Mâce, “Ticârât”, 23.

ayrılmaktadır. Gelecekte gerçekleşmesi kesin olan ma'dûm nesnelere bitkisi toprağın üzerinde bulunup kendisi toprakta yetişen patates, soğan, sarımsak ve havuç örnek verilebilir. Gelecekte gerçekleşmesi mümkün olmayan ma'dûm nesnelere kısır olduğu kesin olarak bilinen bir hayvanın gelecekte doğurması beklenen yavrusu misal olarak zikredilebilir. Gelecekte gerçekleşmesi ihtimalli olup gerçekleşme ihtimalinin zayıf olduğu (şüpheli ve belirsiz) ma'dûmiyete örnek olarak dişi hayvanın karnında bulunan cenin veya gelecekte varlık gösterecek yavrusu gösterilebilir. Gelecekte gerçekleşmesi ihtimalli olup gerçekleşme ihtimalinin güçlü olduğu (örfen mümkün) ma'dûmiyete örnek olarak ise selem ve isticna' sözleşmelerindeki konu örnek verilebilir.³¹¹

Ayet, hadis ve İslam hukukçularının görüşleri çerçevesinde ma'dûmun satışı mutlak manada yasaklanmadığı bilakis garar gerekçesine bağlandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda gelecekte gerçekleşmesi mümkün olmayan ma'dûmun satışı, teslimi imkânsız olduğu için İslam hukuk sisteminde olduğu gibi günümüz hukuk sistemlerinde de geçersizdir.³¹² Bu malların standart (misli) veya muayyen (kıyemî) olması arasında fark bulunmamaktadır.³¹³ Fakat özellikle son dönem Hanbelî hukukçular başta olmak üzere cumhur hukukçular, ma'dûmiyetin garardan ibaret olduğunu düşündüklerinden tam ma'dûmiyetin bu şeklini de malın bulunmamasından ötürü değil malın bulunmamasının garara götürdüğü gerekçeyle yasak kabul eder.³¹⁴ Bununla birlikte bu gibi sözleşmelere ihtiyaç da yoktur.³¹⁵ Ancak gelecekte gerçekleşmesi kesin olan ma'dûm nesnelerin satımı garar bulundurmadığından caiz görülmüştür. Gelecekte gerçekleşmesi ihtimalli olup gerçekleşme ihtimalinin zayıf

³¹¹ Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed, **Mesâdiru'l-hak fi fıkhi'l-İslâmî**, Kahire, Camiatü'd-devli'l-Arabiyye, 1954, C. III, s. 24, 25; Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm**, İstanbul, 2016, C. I, s. 75.

³¹² Serahsî, **Mebsût**, C. XII, s. 124; Kâsânî, **Bedâiu's-sanâî**, C. V, s. 139; Senhûrî, **Mesâdiru'l-hak**, C. III, s. 14; Darîr, Sıddık Muhammed Emin, **el-Garâr ve eseruhu fi'l-ukûd**, Beyrût, Dâru'l-cil, 1990, s. 373; Ayrût, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 113; Bilgili, "Ma'dûmun Satışı", s. 217.

³¹³ Serahsî, **Mebsût**, C. XII, s. 124; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanâî**, C. V, s. 139; Senhûrî, **Mesâdiru'l-hak**, C. III, s. 14; Ayrût, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 113; Bilgili, "Ma'dûmun Satışı", s. 217.

³¹⁴ Özellikle son dönem Hanbelî hukukçulara göre tam / hakikî ma'dûmiyet, akde konu nesnelerin elde edilip edilememesi ihtimalli olan, satıcının temin etmesine kanaat getirilemeyen ve bundan dolayı müşterinin aldanma endişesi taşıdığı akitlerde gerçekleşen ma'dûmiyettir. (İbn Kayyim, **Zadu'l-me'ad**, s. 810; İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhalîm, **Nazariyyetü'l-Akd**, Kahire, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, 1949, s. 229; İbn Müflih, **el-Mübdi**, s. 58; Şevkânî, **Neylül-evtâr** s. 255; Ayrût, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 117.

³¹⁵ İbn Kayyim, **Zadu'l-me'ad**, s. 810; İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzeddîn Abdulazîz b. Abdüsselâm b. Ebû'l-Kâsım Sülemî, **el-Fevâidu fi ihtisâri'l-mekâsid = el-Kavâidu's-suğrâ**, thk. İyâd Halîd ed-Dıba', Dimaşk, Dâru'l-fikr, 1416 / 1995, C. I, s. 95, 96; Darîr, **Garâr**, s. 373.

olduğu ma'dûmun satışı, garar barındırdığı gerekçesiyle caiz görülmemiştir.³¹⁶ Gelecekte gerçekleşmesi ihtimalli olup gerçekleşme ihtimalinin güçlü olduğu ma'dûmun satışı ise garar-ı yesir (az belirsizlik) barındırdığı ve insanların bu sözleşmelere ihtiyaç duyduğu gerekçesiyle caiz görülmüştür.³¹⁷

Aslı olmakla birlikte, tamamının oluşması zaman alan ve oluşmasında ya da sonucunda bir belirsizlik taşıyan nesneler ise kısmî ma'dûm olarak ifâde edilir.³¹⁸ İslam hukukçuları ihtilafsız olarak bunların ma'dûm kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Bunlara örnek olarak ziraî ürünlerin beliren kısmına tâbi olarak henüz belirmeyen kısımları verilebilir. Çünkü ziraî ürünlerin henüz belirmeyen kısımları müşteriye teslim edilmedikçe yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.³¹⁹

Kısmî ma'dûm nesneler, gelecekte gerçekleşmesi kesin olan nesnelerin satışına kıyâsla caiz görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında henüz olgunlaşmamış ziraî mahsulün satışı gerçekleştirilmekteydi. Müşteri, mahsulü aldıktan sonra fiyatı düşürmek için “meyve çürüdü, olgunlaşmadan bozulup döküldü, hastalık dokundu” gibi itirazlarda bulunuyordu. Bu mevzuda ihtilaf çoğalınca Hz. Peygamber (s.a.v.) “Eğer bu tür alış-verişe devam edecekseniz, olgunlaşmadıkça meyveyi satmayınız.” tevsiyesinde bulunmuştur.³²⁰

Ma'dûmla ilişkilendirilebilecek deliller ışığında İslam hukukçularına göre ma'dûmun satışının yasaklığının gerekçesinin garar olduğu yukarıda ifâde edilmişti. Bundan dolayı onlar, konusunun gelecekteki mevcudiyetinin bilinmediği akde garar

³¹⁶ İbn Kayyim, **Zadü'l-meâd**, C. V, s. 808.

³¹⁷ Senhûrî, **Mesâdiru'l-hak**, C. III, s. 42; Abdülmecîd Abdullah Diyîye, **el-Kavâidu ve'd-davâbitu'l-fıkhiyye li ahkâmî'l-mebî fi's-Şerîati'l-İslâmî**, Amman, Dâru'n-nefais, 2005 / 1425, s. 126, 127; Vehbe Zuhaylî, “Ukûdü'l-ihdiyârât”, **Mecelletü mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî**, 19992, Sayı: 7, s. 192; Bilgili, “Ma'dûmun Satışı”, s. 216, 217.

³¹⁸ Kâsânî, **Bedâiu's-sanâî**, C. V, s. 138; İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrahim b. Muhammed Mısırî Hanefî, **Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik**, thk. Zekerîyye Umeyrât, Beyrût, 1997 / 1418, C. VI, s. 259; İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, s. 21; Vehbe Zuhaylî, **Fıkhu'l-İslâm ve edilletühü**, Dimeşk, Darü'l-fikri 1985 / 1405, C. IV, s. 3019.

³¹⁹ Ayrût, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 117; Bilgili, “Ma'dûmun Satışı”, s. 220; Mecelle şarihi Ali Haydar, ma'dûmu hakikî ve örfî anlamda olmak üzere ikiye ayırır. Hakikî anlamda ma'dûma örnek olarak doğmadan önceki yavru ile henüz ortaya çıkmamış meyvelerin satımını verirken örfî anlamda ma'dûma henüz mülkiyette olmayıp ileride sahiplenilecek malın satımını verir. Ona göre her iki durumdaki nesnenin satışı da bâtıldır. (Ali Haydar, **Dürerü'l-Hükkam**, C. I, s. 75.)

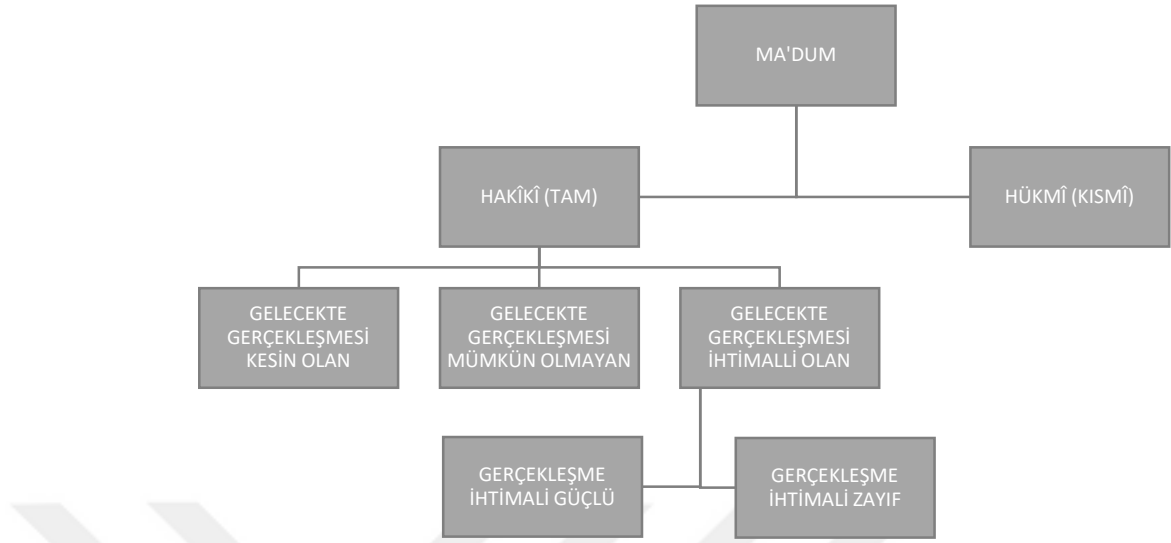
³²⁰ Buhârî, “Buyû”, 85; Ebû Dâvud, “Buyû”, 22; İslam hukukçuları olgunlaşmanın ne zaman başladığı hususunda ihtilaf etmiş olsalar da olgunlaşmaya başlandığı andan itibaren satılabileceği konusunda görüş birliği içindedirler. (Bilgili, “Ma'dûmun Satışı”, s. 220, 221.)

barındırdığından dolayı ma'dûmun satışı der.³²¹ Nitekim İbn Teymiye ve İbn Kayyim'e göre gelecek bir zamanda örfe mevcut olacak nesnenin, akit anında ma'dûm olması hadislerde yasaklanmamıştır. Onlara göre hadislerde asıl yasaklanan garardır. Garar ise satılan mal mevcut olsun veya olmasın, o malı teslim güc yetirememektir.³²² Örneğin muâveme satışında belirli bir ağacın meyvesi, peş peşe birkaç yıl ürün vermeyebilir veya verdiği ürün semavî bir afetle yok olabilir. Ayrıca ağaç ilerleyen senelerde meyve verirse müşteri, vermezse de satıcı sevinir. Çünkü ağacın meyve verdiği durumda müşteri istediği ürünü ucuza almış olacak, meyve vermediği durumda da satıcı meyve olmayan sene ürününü satmış olacaktır. Onlara göre bu gibi durumlarda ise kumar anlamı bulunmaktadır.³²³

³²¹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Nûrî, **el-Mecmu' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî**, thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Riyad, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, t.y., C. I, s. 263; Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf, **el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şafî**, thk. Muhammed Zuhaylî, Beyrût, Dâru's-Şâmiyye, 1996, C. I, s. 262; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, **el-Kâfî fi fıkhi'l-imâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel**, y.y., t.y., C. II, s. 4; İbn Âbidîn, medâmin, melâkih, habelü'l-habele satışlarının yasaklığını ma'dûm olmaları ile izah ederken (İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C. V, s. 53.); ilerleyen sayfalarda garar ile izah eder (İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C. V, s. 62); Senhûrî, **Mesâdiru'l-hak**, C. III, s. 40; Darîr, **Garâr**, s. 373.

³²² İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhalîm, **Mecmûatü'l-fetâvâ**, thk. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, y.y., Dâru'l-vefa, 2005 / 1426, C. XX, s. 543; İbn Kayyim **Zadü'l-me'âd**, s. 810; Zuhaylî, **Fıkhu'l-İslâm**, C. IV, s. 3021; Hafîf, **Ahkâmü'l-muâmelâtî's-Şeriyye**, s.231; Ayrût, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 116; Son dönem Hanbelî hukukçular tarafından ma'dûmun yasaklığıyla ilgili vurgu yapılan garar, malın makdûru't-teslîm olmasıyla ilişkilidir. Nitekim ilk dönem Hanbelî eserlerinde akdin konusunda bulunması gereken şartlar sıralandığında konunun mevcut olması gerektiği belirtilirken son dönem eserlerde -özellikle İbn Teymiye ve İbn Kayyim'in eserlerinde- "mevcut olma" şartı yerine "makdûru't-teslîm" olma şartı yeterli görülmüştür. (Recep Özdirek, **İslam Hukukunda Akit Hürriyetini Sınırlayan Durumlar**, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2004, s. 95, 96.) Onlar, buna örnek olarak selem satışını ve afete uğramaktan emin olan meyvenin satışını verir. Nitekim selem satışı, henüz var olmayan nesnenin satışı olduğu halde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklanmamıştır. Bunun sebebi selem; konusu zimmette sabit olan, vadesi geldiğinde teslim edilmeye güç yetirilebilen bununla birlikte garar ve risk barındırmayan bir akit olmasıdır. Çünkü mal, selem satıcısının zimmetindedir ve vadesi geldiğinde ödenmesi gerekir. Bu, vadeli satışta müşterinin zimmetindeki para borcuna benzer. Selem akdinde ise satıcının zimmeti, selem borcu (mal) ile meşguldür. Dolayısıyla İbn Teymiye ve İbn Kayyim'e göre selem akdinde satıcı, malı gereken yerde teslim etmeye güç yetirebilir. Yani onlara göre bu akitte garar ve risk yoktur. Bundan dolayı onlar, selem akdinde ma'dûm olan mala, mevcut hükmü verir. Ayrıca onlar, kişinin mülkiyetinde olmadığı şeyi satmasını, teslimine güç yetiremediği şeyi satması şeklinde onlar ve hadislerde asıl yasaklananın bu olduğunu iddia eder. Aynı şekilde henüz tam olarak olgunlaşmamakla birlikte afete uğramaktan emin olan meyvenin olgunlaşanlara tabi olarak satışı, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklanmamıştır. Onlara göre Hz. Peygamber tarafından yasaklanan, var olmayan nesnenin satışı değil var olmasında belirsizlik barındıran (garar) nesnenin satışlarıdır. (İbn Kayyim, **Zadü'l-me'âd**, C. V, s. 811, 812, 815; Ayrût, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 116, 266.)

³²³ Bu bağlamda İbn Kayyim, ma'dûmu üç kısımda inceler. Birincisi, selem sözleşmesindeki gibi zimmette sabit olan ma'dûmdur. Ona göre bu türe giren ma'dûmun satışı İslam hukukçularının



Şekil 3. 2. Ma'dûmun Taksimi.

c. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Konunun Ma'dûmiyet Açısından Değerlendirilmesi

Çağdaş İslam hukukçularına göre emtia vadeli işlem sözleşmesinde emtianın sözleşme anında bulunmamasından ötürü ma'dûm olduğu belirtilmekte ve böyle bir sözleşme gerçekleştirmenin caiz olmadığı iddia edilmektedir. Ancak incelemelerimiz neticesi burada ne hakikî ne de hükmî ma'dûmiyet bulunmadığını düşünmekteyiz. Bu neticeye ulaşabilmek için sözleşmenin konusunun tespiti önem arz etmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere sözleşmenin konusu bazı durumlarda emtia kabul edilirken bazı durumlarda varsayılan bir emtia olarak kabul edilmektedir.

ittifâkıyla caizdir. İkincisi, mevcut mallara tabi olarak satılan ma'dûmdur. Bu husus İslam hukukçuları tarafından ittifâk edilen ve ihtilaf edilen olmak üzere ikiye ayrılır. Üçüncüsü ise elde edilip edilemeyeceği bilinmeyen ma'dûmdur. Bu grup ma'dûmiyette satıcının malları elde etmesi hususunda müşterinin bir güvencesi yoktur. Yani müşteri risk altındadır. İbn Kayyim'e göre İslam hukukunda asıl yasaklanan ma'dûm budur. Yasaklanmasının sebebi ise ma'dûm olması değil garar barındırmasıdır. Bu durum kaçmış devenin satışında, kaçmış kölenin satışında, habelü'l-habele satışında, medâmîn satışında ve melâkîh satışında da gerçekleşir. Çünkü bu satışlarda muâveme satışında olduğu gibi garar-ı fâhiş ve kumar anlamı vardır. Çünkü şayet köle bulunursa veya hayvan yavrulursa satan üzülecek, şayet bulunamazsa ya da hayvan yavrulamazsa müşteri üzülecektir. (İbn Kayyim, *Zadü'l-meâd*, C. V, s. 808, 815; Bayındır, *Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 171.)

Her bir duruma göre ma'dûmiyet şu şekilde izah edilebilir:

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun emtia kabul edildiği durumda ma'dûm olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü izah edildiği üzere sözleşmelerde ma'dûm olma gararla ilişkilendirilmektedir. Emtia vadeli işlem sözleşmesinde ise mal, standart özelliklere sahip olup piyasadan kolayca temin edilebildiğinden az bir oranda garar (garar-ı yesîr) barındırmaktadır. Bu ise İslam hukukçularına göre affedilmiştir. Nitekim malın standart niteliğe sahip olup sözleşme anında bulunmaması selem sözleşmesinde de görülmektedir ve selem sözleşmesine ittifakla cevaz verilmektedir. Bu sebepten dolayı konusunu emtianın oluşturduğu emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun ma'dûm olması gerekçesiyle caiz olmadığı iddiasına ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyiz.³²⁴ Emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun varsayılan emtia kabul edildiği durumlarda ise konunun ma'dûm yasağından ayrıştığını düşünmekteyiz.³²⁵ Çünkü buradaki konu, hiçbir zaman meydana gelmeyecek ve taraflar arası transferi gerçekleşmeyecektir. Bunun nedeni ise sözleşmenin mal teslimine dayalı bir şekilde son bulmayacağını başta kararlaştırılmış olmasıdır. Nitekim bu sebepten dolayı emtia vadeli işlem sözleşmesi bir satım akdi olarak değerlendirilmez.³²⁶

2. Mülkiyette Olmaması Açısından

Satım sözleşmesi yapıldığında birtakım istisnalar dışında konunun mülkiyette olması gerektiği belirtilir. Gerçekleştirilen sözleşmelerde konunun mülkiyette olmaması iki şekilde gerçekleşir. Bunlardan birincisi malın ma'dûm olduğu halde mülkiyette olmaması iken ikincisi piyasada mevcut olduğu halde mülkiyette olmamasıdır.³²⁷ Ma'dûm olduğu halde mülkiyette olmayan malın satımı bir önceki başlıkta incelendiğinden burada piyasada mevcut olduğu halde mülkiyette olmayan malın satımı incelenecektir.

³²⁴ Bayındır, “Çağdaş Murabahaya Etkisi Bakımından Fıkıhta Va'din Bağlayıcılığı Meselesi, s. 118; Durmuş, **Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 13.

³²⁵ Emtia vadeli işlem sözleşmesinin ma'dûm yasağından ayrıştığına dair değerlendirme için bkz. (Akdemir, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 205, 208.)

³²⁶ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 167; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 18, 38.

³²⁷ Heyet, “Vesika - 5”, s. 557.

a. Genel Olarak Konunun Mülkiyette Olmaması

Mülkiyet, bir engel bulunmadığı takdirde sahibine hukuken sahiplik ve herkese karşı ileri sürülebilir nitelikte tasarruf yetkisi ve iktidarı sunan bir haktır.³²⁸ İslam hukukçuları mülkiyette olmayan malın satımının yasaklığı konusunda delil olarak Hakîm b. Hizâm hadisini zikreder. Hakîm b. Hizâm'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasulü (s.a.v.)! Adam (müşteri) gelip yanımda olmayanı kendisine satmamı istiyor. O malı (kendisine teslim etmek üzere) çarşıdan temin edip, satabilir miyim? diye sordum. Hz. Peygamber'de (s.a.v.):

“Yanımda olmayanı satma” buyurdu.³²⁹

Bununla birlikte İslam hukukçuları tarafından mülkiyette olmayan malın satımı mutlak manada yasaklanmamıştır. Nitekim onlara göre sözleşme yapılırken malın mülkiyette olmadığı selem ve istisna' sözleşmeleri caiz kabul edilmiştir.

b. İslam Hukukçularının Konunun Mülkiyette Olmamasına Bakışı

İslam hukukçuları tarafından satıma konu olacak malın mülkiyette olmasının gerekliliği Hakîm b. Hizâm hadisine dayandırıldığı yukarıda zikredilmişti. Bu hadis, kişinin yanında olmayan malı satıp daha sonra çarşı-pazardan satın alarak müşteriye teslim edilmesini ifâde eder. Çünkü Hakîm b. Hizâm'ın bu şekilde alış-veriş yaptığı bildirilmektedir.³³⁰ Bundan dolayı hadisteki “yanında olmayanı satma” ifâdesi İslam hukukçuları tarafından “mülkiyetinde olmayanı satma” şeklinde anlaşılır.³³¹

İslam hukukçularına göre mülkiyette olmayan mal, ya “standart” ya da “muayyen” niteliktedir. Her iki mal türü de satım sözleşmesine konu olabilirken

³²⁸ Fahri Demir, **İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 127; Recep Özdemir, **İslam Hukukunda Mülkiyet**, İstanbul, Hiper yayın, 2018, s. 106.

³²⁹ Buhârî, “Buyû”, 55; Ebû Dâvûd, “Buyû”, 66; İbn Mâce, “Ticârât”, 20; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXIV, s. 28, 29, 31; Şevkânî, **Neylû'l-evtâr**, C. V, s. 175.

³³⁰ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C. IV, s. 196; İbn Kudâme el-Makdisî, Şemsüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed, **Şerhu'l-kebîr**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Hicr, 1995, C. IV, s. 16.

³³¹ İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, C. IV, s. 349; Serahsî, **Mebsût**, C. XII, s. 124; İbn Kayyim, **Zadü'l-meâd**, C. V, s. 812; Ayrût, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 125.)

sadece standart nitelikli mal selem sözleşmesine konu olabilir.³³² Bununla birlikte onlara göre hadiste zikredilen mal muayyen niteliklidir.³³³ Bu ise hadisteki sözleşmenin satım sözleşmesi olduğuna delalet eder. Ayrıca mutlak satım sözleşmesinde konu belirli (muayyen) olduğu ve hemen teslimi gerektiği için mülkiyette olmayan muayyen malın satımı teslim sorununu gündeme getirmektedir.³³⁴ Bu ise mülkiyette olmayan muayyen malın satışının Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklanmasının gerekçesinin garar olduğu anlamına gelir.³³⁵ Çünkü bu durumda satıcı malı bulamayabilir ve taraflar arası niza çıkabilir.³³⁶

Bununla birlikte İslam hukukçuları selem sözleşmesinde olduğu gibi mülkiyette bulunmayan ancak nitelikleriyle zimmette sabit malların satımını sahih görür. Çünkü bu sözleşmelerde niza'a sebep olma durumu yoktur.³³⁷ Nitekim İbn Ebî

³³² Bilal Aybakan, "Selem", **DİA**, C. XXXIV, s. 403.

³³³ Ebû Muhammed el-Hüseyin el-Begavî, **Şerhü's-sünne**, Dimeşk, Mektebü's-İslâmî, 1983, VIII, s. 140, 141; Ebû Süleymân el-Hattabî, **Mealimü's-Sünen**, Matbaatü'l-İlmiyye, 1932, C. III, s. 140; Azimabadi, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emir Ali Diyanüvî, **Avnü'l-ma'bud şerhi süneni Ebû Dâvûd**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1969, C. IX, s. 291; Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali, **Kaidetü'l-misli ve'l-kıyemî fi'l-fıkhi'l-İslâmî**, Kahire, Dâru'l-i'tisam, 1993, s. 11, 65; Aybakan, **Borçların İfâsı**, s. 50, 62; Ayrüt, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 128, 129.

³³⁴ Mübârekfûrî, Ebû'l-ülâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, **Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi camii'-Tirmizî**, thk. Abdulvehhab Abdullatif, y.y., Dâru'l-fikr, t.y., C. IV, s. 360.

³³⁵ Hattabî, **Mealimü's-Sünen**, C. II, s. 209; Darîr, **Garâr**, s. 337.

³³⁶ Ayrıca satım sözleşmesi, kural olarak konunun akit anında teslim edilmesiyle tamam hale gelir. (Darîr, **Garâr**, s. 338.)

³³⁷ Serahsî, **el-Mebsud**, C. XII, s. 124; Nevevî, **el-Mecmu'**, C. XIII, s. 93; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Trablûsî el-Mağribî, **Mevâhibü'l-celil li şerhi muhtasari's-şeyh Halîl**, thk. Zekeriyya Umeyrât, y.y., Dâru alemlî'l-kütüb, t.y. C. VI, s. 476; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. IV, s. 318; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir, **İ'lamü'l-muvakkiin an Rabbi'l-alemin**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır, y.y., 1955, C. II, s. 20; Darîr, **Garâr**, s. 338; Zuhayli, "Ukûdü'l-ihitiyârat", C. 7, s. 192; Karadâğî, "el-Esvâkü'l-mâliyye", s. 189; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 946, 947; Semîr Abdulhamîd Rıdvân Hasan, **el-Müşakkâtü'l-mâliyye ve devriha fi idareti'l-mehâtiri ve devriha'l-hendeseti'l-mâliyyeti fi sınaâti edevatiha**, Mısır, Dâru'n-neşr li'l-camiati, 2005, s. 485; Münîr, "Müşakkatü'l-mâliyye", s. 8; Selem sözleşmesinde konunun parça borcu olmasının, akdi geçersiz kılacağı ifade edilir. Çünkü bu durumda iki ihtimalle karşılaşılır. Birinci ihtimale göre şayet satıcı, muayyen nitelikli selem borcuna mâlik olursa İslam hukukçuları tarafından satıcının muayyen malın kabzını geciktirdiği şeklinde anlaşılır. Muayyen malın kabzının gecikmesi, şartlı bir şekilde olursa malın değişime uğrayabileceği ihtimali sonucu oluşacak garardan dolayı caiz görülmemiştir. Şayet mal değişime uğramayacak olursa Mâlikî hukukçular tarafından caiz görülür. Malın gecikmesinin şartlı olmaması durumunda ise yine Mâlikî hukukçulara göre caizdir. Çünkü bu durumda onlar, müşterinin malı satıcının yanına emanet bıraktığını ve hasar sorumluluğunun müşteriye geçtiğini kabul eder. İkinci ihtimale göreyse şayet satıcı, muayyen nitelikli selem borcuna mâlik olmazsa İslam hukukçuları tarafından garardan dolayı ihtilafsız bir şekilde caiz görülmez. (Tesûlî, Ebû'l-Hasan Ali b. Abdusselâm, **el-Behce fi şerhi't-tuhfe**, thk. Muhammed Abdulkâdir Şahin, Lübnan, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998, C. II, s. 257.)

Zeyd el-Kayravânî, Hakîm b. Hizâm hadisindeki yasaklamanın peşin işlemleri kapsadığını ifâde eder ve vadeli olmasına rağmen selem sözleşmesinin caiz olduğunu belirtir.³³⁸

c. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Konunun Mülkiyette Olmama Açısından Değerlendirilmesi

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun standart nitelikli olmasından dolayı teslimi konusunda gararın oluşmadığı söylenebilir. Bunun yanında takas merkezinin varlığı da teslim problemini çoğunlukla ortadan kaldırdığından sözleşmedeki garar olgusunu azaltmaktadır. Nitekim Karadâğî, Âli Süleymân, Sââtî, Hasan ve Münîr gibi çağdaş İslam hukukçuları aynı görüşü paylaşarak emtia vadeli işlem sözleşmesindeki emtianın zimmette olmasından dolayı satıcının ona mâlik olmasının gerekli olmadığını belirtir.³³⁹ Bundan dolayı emtia vadeli işlem sözleşmesinde konuya mâlik olmama gerekçesiyle caiz olmama durumunun söz konusu olmadığını ifâde edebiliriz. Ancak malın mülkiyette olmaması durumunda selem sözleşmesindeki şartlara uyulması gerektiği ifâde edilmektedir.³⁴⁰

C. KONUNUN VADELİ OLMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Vadeli olma durumu İslam hukukçularına göre sözleşmenin konusunda ya da semeninde olabilmektedir. Her iki durumda da sözleşme farklı şekilde isimlendirilir. Bu bağlamda semenin vadeli olduğu sözleşmeler “vadeli akit”, konunun vadeli olduğu sözleşmeler “selem” veya “istisna” olarak adlandırılır. Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler ise “kâlî’nin kâlî karşılığı satımı”³⁴¹ / alacağın alacak karşılığı satımı /

³³⁸ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî Menûfî, **Kifâyetü't-talibi'r-rabbânî ala risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî**, thk. Yusuf eş-şeyh Muhammed el-Bekâî, Beyrût, Dâru'l-fikr, 1991 / 1412, C. II, s. 236; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 946, 947.

³³⁹ Karadâğî, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s. 189; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 946, 947; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 10, 13; Hasan, **el-Müşakkâtü'l-mâliyye**, s. 485; Münîr, “Müşakkâtü'l-mâliyye”, s. 8.

³⁴⁰ Heyetü Râbitati'l-âlemi'l-İslâmî el-Macmau'l-fikhi'l-İslâmî, **Karârât**, Mekke, 1985, (7/1), s. 122.

³⁴¹ “Kâlî” sözlükte vade, veresiye, mühlet, geciktirmek anlamlarına gelmektedir. Örneğin borç geciktiğinde “كل الدين” denilmektedir. (Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, C. I, s. 49; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru İhyai't-türasi'l-Arabî, Beyrût, C. XII, s. 133; Heyet, **el-Meayîru's-Şerîyye (AAOIFI)**, s. 285, 286; Nezih Hammâd, **Beyu'l-kâlî bi'l-**

borcun borç karşılığı satımı şeklinde adlandırılmaktadır. Çağdaş İslam hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesi bu grupta değerlendirilmektedir.³⁴²

İslam hukukçuları tarafından sözleşmelerde bedellerden en az birisinin peşin olması gerektiği ifade edilir.³⁴³ Ancak Mısırî, Feddâd, Bayındır, Aktepe, Bashir, Kamalî, Özpolat ve Akdemir gibi çağdaş İslam hukukçuları tarafından bu kurala karşı çıkılarak sözleşmelerde her iki bedelin de vadeli olabileceği iddia edilir.³⁴⁴ Bu kısımda İslam hukukçularının her iki bedelin de vadeli olması hakkındaki görüşleri izah edilecektir.

1. Genel Olarak Her İki Bedelin Vadeli Olması

İslam hukukçularına göre alacağın (deyn) satımı, temelde iki ana başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki alacağın peşin para karşılığı satımı iken ikincisi alacağın alacak karşılığı (borcun borç karşılığı) satımıdır. Alacağın alacak karşılığı satımı, hadiste zikredilen “بيع الكالى بالكالى” (beyu’l-kâlî bi’l-kâlî)’nin haramlığı hususuna dayanmaktadır. Nitekim İslam hukukçuları, “بيع الكالى بالكالى” (beyu’l-kâlî bi’l-kâlî)’nin haramlığı hususunda icmâ olduğunu dile getirmektedir. Ancak kâlî kelimesinin mahiyeti hususunda ihtilaf olduğu da ifade edilmektedir. Bu durum ise alacağın alacak karşılığı satımının mahiyeti hususunda görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, yapısı gereği her iki bedelin de vadeli olduğu bir sözleşmedir. Yani bu sözleşmelerde konu da semeni de ileri bir vadede teslim edilmektedir. Bu ise her iki tarafın da sözleşmeyi, karşı tarafa borçlu veya karşı

kâlî (Beyu’d-deyn bi’d-deyn) fi’l-fıkhi’l-İslâmî, Silsiletü’l-matbuati’l-Arabiyyeti, Suud, 1994, s. 12.) Kâlî kelimesinin terim anlamının ise “vadeli olan” veya “gecikmiş olan” olduğu ifade edilir. Bununla birlikte İslam hukukçuları, kâlîyi tanımlarken biraz daha esneklik göstererek “deyn / alacak” şeklinde ifade eder. (Hammâd, **Beyu’l-kâlî**, s. 13.)

³⁴² Heyet, **el-Meayîru’s-Şeriyye (AAOIFI)**, s. 285, 287; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 132; Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 849, 945; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 184.

³⁴³ Heyet, **el-Meayîru’s-Şeriyye (AAOIFI)**, s. 285, 290; Karadâgî, “el-Esvâkü’l-mâliyye”, s. 190; Lâhim, **Beyu’d-deyn**, C. II, s. 653.

³⁴⁴ Mısırî, **el-Câmi’ fi usûli’r-ribâ**, s. 346; Feddâd, **el-Bey’u ale’s-sıfatı**, s. 113; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 185; Aktepe, **Finansman Hadisleri**, s. 202; Kamalî, **Futures and Options**, s. 182; Bashir, **Commodity Markets**, s. 26.

tarafından alacaklı (deyn³⁴⁵) olduğu halde gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir.³⁴⁶ Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler klasik İslam hukuku literatüründe beyu'l-kâlî bi'l-kâlî'nin değerlendirildiği yerlerde incelenmektedir. Beyu'l-kâlî bi'l-kâlî'nin ise pek çok alt başlığı bulunmaktadır. Ancak Mâlikî hukukçular konuyu üç ana başlıkta toplamıştır. Bu ise konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Biz de her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmeleri incelerken Mâlikî hukukçuların tasnîfini kullandık.

³⁴⁵ Deyn, sözlükte mastar olarak “ödünç almak, ödünç vermek, emir ve itaat altına almak, ceza veya mükafatla mukabelede bulunmak” anlamlarına gelmektedir. İsim olarak ise “ödünç, satılan şeyin bedeli (semen) ve hazırda bulunmayan şey” anlamlarına gelir. (Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, C. , s. 632; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, C. IV, s. 459; Aydın, “Deyn”, **DİA**, IX, s. 266.) İstilahta deyn, “zimmette sabit olan şeyleri” ifade eder. (Mecelle, md. 158; Darîr, Sıddîk Muhammed Emîn, “Beyu'd-deyn”, **Mecelletü'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî**, Cidde, 1410, s. 15; Hacak, “Mal”, s. 463.) Zimmette sabit olan şeyler ise İslam hukukçuları tarafından üç farklı şekilde anlaşılmıştır. Bunlardan ilki deynin, zimmette sabit olabilen her türlü muameleyi ihtiva etmesidir. Başka bir deyişle ayn'a taalluk etmeyen her türlü borç muamelesi deyn'in kapsamındadır. İkinci ve daha dar anlamda deyn, borç ilişkisinde ortaya çıkar. Yani akit, karz ve itlaf gibi bir nedenle zimmette sabit olan misli eşya, para yahut adediyyat-ı mütekâribeden olan borçları ifade eder. Üçüncü ve daha dar anlamda ise deyn, “karz” anlamına gelir. Ancak “karz”da vadenin bağlayıcı olmaması sebebiyle bu iki kavramın aynı anlamda kullanılmaması gerektiğini belirten bazı İslam hukukçuları da bulunmaktadır. (Karadâgî, Ali Muhyiddin Ali, **Buhûs fi fikhi'l-muâmelâti'l-mâliyye muâsıra**, Beyrût, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001, s. 198, 199; Abdullatîf Mahmûd Âli Mahmûd, “Beyu'd-deyn”, **MMFİ**, 1419/1998, 8, I, s. 200; Şeyma Boyalık, **İslam Hukukunda Cins Borcu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2015, s. 26, 27.); İslam hukukunda deyn'in mukâbilî ayn'dır. Ayn ise fert olarak belirlenmiş, tayin edilmiş veya hazır bulunmuş maldır. Ev, araba, masa ve sandalye ayn (muayyen) mala örnek olarak verilebilir. (Vehbe Zuhaylî, **Beyu'd-deyn fi's-Şer'iati'l-İslâmî**, Dimaşk, Dâru'l-mektebî, 1997, s. 9.) Borç verene (alacaklıya) “dain”, borç alana (borçluya) ise “medîn” ya da “medyûn” denilmektedir. (Aydın, “Deyn”, s. 266; Karadâgî, **Buhûs**, s. 196.)

Pek çok kaynakta borç terimi, deyn teriminin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Fakat deyn ile borç terimleri yer yer aynı anlamda kullanılmakla birlikte tam olarak birbirinin eş anlamlısı değildir. Borç terimi, en geniş anlamda “iki veya daha fazla kişi arasında, birini diğerine veya her ikisini birbirine karşı bir edimde bulunmakla yükümlü tutan hukukî bir bağıdır.” (Mehmet Remzi, Sezer Aydın, **Borçlar Hukuku**, İstanbul, Güven Matbaası, 2012, s. 20.) Görüldüğü üzere tanım, deyn'in tanımını da ihtiva edecek şekilde daha kapsamlıdır. Çünkü borç terimi, hem ayn borcunu hem de deyn borcunu kapsamaktadır. Nitekim satın alınan muayyen nitelikteki bir malın müşteriye teslimi satıcının, bedelini ödemek de müşterinin borcudur. Fakat burada deyn borcundan değil ayn borcundan söz edilmektedir. (Faruk Emrah Oruç, **İslam Hukukunda Deyn**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.S.B.E., Konya, 2011, s. 9.)

³⁴⁶ Burada dikkat edilmesi gereken, bedellerden hiçbirinin diğeri üzerine tayin etmediğidir. Bu da sözleşmenin konusunun muayyen değil standart nitelikli mal olduğu anlamına gelir. (Hammâd, **Beyu'l-kâlî**, s. 14; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 178.); Bu noktada emtia vadeli işlem sözleşmesinde semenin takas merkezi tarafından garanti edilmesinin onun peşinen ödenmiş olduğu anlamına geleceği iddia edilerek sözleşmenin caiz olacağı ifade edilmektedir. Osmanî ise semenin garanti edilmesinin onun fiilen ödenmesi anlamına gelmeyeceğini çünkü selem sözleşmesinde semenin garanti edilmesinin peşinen verilmesi için yeterli görülmediğini, bilakis fiilen mecliste ödenmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca semenin garanti edilmesinin onu borç olmaktan çıkarmadığı bundan dolayı da emtia vadeli işlem sözleşmesinin alacağın alacak karşılığı satımı olmadığı iddiasının doğru olmadığını ifade etmektedir. (Osmânî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 350.)

Mâlikî hukukçulara göre beyu'l-kâlî bi'l-kâlî / بيع الكالئ بالكالئ üçe ayrılmaktadır. Bunlar, “feshu'd-deyn fi'd-deyn / فسخ الدين في الدين”, beyu'd-deyn bi'd-deyn / بيع الدين بالدين ve ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn / ابتداء الدين بالدين'dir. Mâlikî hukukçulara göre beyu'l-kâlî bi'l-kâlî'nin alt başlıklarından birincisi olan “feshu'd-deyn fi'd-deyn”, önceden zimmette sabit bir alacağın yerine cins ve miktar bakımından farklı bir alacağın ikâme edilmesi anlamına gelmektedir. Bu uygulama alacaklının, alacağını sattığı (bayı'); borçlunun ise bu alacağı satın aldığı (müşteri) şeklinde yorumlanmaktadır. Örneğin A'nın B'den 500.000 TL değerinde 5 ton fındık alacağı olduğu düşünelim. A, bu alacağını B'ye vadeli olarak 550.000 TL'ye sattığında “feshu'd-deyn fi'd-deyn” gerçekleşir. İkincisi olan “beyu'd-deyn bi'd-deyn”, önceden zimmette sabit olan bir alacağın yeni bir alacak karşılığı satımını ifâde eder. Örneğin A'nın B'den 5 ton fındık alacağı olduğunu düşünelim. C'nin de D'den 500.000 TL alacağı olduğunu düşünelim. Bu durumda A, B'den alacağı 5 ton fındığı, C'nin D'den alacağı 500.000 TL karşılığı satarsa veya A, B'den alacağı 5 ton fındığı C'ye vadeli şekilde satarsa “beyu'd-deyn bi'd-deyn” gerçekleşir. Üçüncüsü olan “ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn” ise yeni kurulan bir sözleşmede zimmette özellikleri ve miktarı belirli bedellerin vadeli olarak ödenmesinin şart koşulmasıdır. Örneğin A ve B, orta kalite 5 ton fındığın 500.000 TL karşılığı satımını, her iki bedelin de gelecek bir tarihte teslim edilmesi üzere anlaşarak gerçekleştirmeleri durumunda “ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn” gerçekleşir.³⁴⁷ Tezimizde “ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn”, “her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşme” şeklinde ifâde edilmektedir.

³⁴⁷ Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî, *Şerhu'l-Kebir ala muhtasari'l-Halil*, C. V, s. 76; İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım Rassâ Ensârî Rassa, *Şerhu Hudûdi'l-imâmî'l-ekber Ebû Abdullah b. Arafe = el-hidâyetü'l-kâfiyetü's-şâfiye li-beyânî hakâiki'l-imâm İbn Arafe el-Vâfiye = Şeru Hudûdi İbn Arafe*, y.y., t.y., C. II, s. 24); Ayyâşî Feddâd, *el-Bey'u ale's-sıfati li'l-ayni'l-gâibeti vema yesbütü fi'z-zimmeti*, el-ma'hedü'l-İslâmî li'l-buhus ve't-tedrib, 1420, s. 113; Mâlikî hukukçular tarafından feshu'd-deyn fi'd-deyn'in haramlık bakımından borç satımının en şiddetlisi olduğu kabul edilir. Bunun sebebi ise feshu'd-deyn fi'd-deyn'in cahiliye faizinin bizzat kendisi olmasıdır. (Derdîr, *Şerü'l-Kebîr*, C. III, s. 61.) Faiz ise Kuran, sünnet ve icmâ ile yasaklanmıştır. Daha sonra beyu'd-deyn bi'd-deyn'in geldiği ifâde edilir. Çünkü sünnetle yasaklanmıştır. Daha sonra da ibtidau'd-deyn bi'd-deyn'in geldiği ifâde edilir. İbtidau'd-deyn bi'd-deyn'in son zikredilmesinin nedeni ise Mâlikî hukukçulara göre selem bedelinin üç gün kadar geciktirilebilmesine müsaade etmeleridir. (Nefrâvî, Ahmed b. Gânim b. Sâlim, *el-Fevâkihü'd-devânî ala risaleti İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî*, thk. Rızâ Ferhât, y.y., Mektebetü's-sekafeti'd-dîniyye, t.y., C. III, s. 1146.)

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde gerçekleşen borç satım şekli çağdaş İslam hukuku araştırmacıları tarafından “ibtidâu’-d-deyn bi’-d-deyn” başlığı altına dâhil edildiği daha önce zikredilmişti.³⁴⁸ Bunun nedeni ise emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirecek olan tarafların, sözleşmede birbirine zimmette özellikleri ve miktarı belirli olan bedellerin vadeli olarak ödenmesini şart koşmalarıdır. Bu durumun İslam hukuku literatüründeki karşılığı ise selem sözleşmesinde bedelin, akit meclisinde teslim edilmemesidir.³⁴⁹

2. İslam Hukukçularının Her İki Bedelin de Vadeli Olması Durumuna Bakışı ve Gerekçeleri

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî hukukçular ve İbn Hazm,³⁵⁰ beyu’l-kâlî bi’l-kâlî’nin caiz olmadığını savunur ve çoğunluğu temsil eder. Örneğin Serahsî ve Kâsânî, selem bedelinin (semen) akit meclisinde kabzedilmediği durumlarda alacağın alacak karşılığı satımının gerçekleştiğini, bunun ise Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklandığını belirtir.³⁵¹ Nevevî, vadelinin vadeli karşılığı satımının caiz olmadığını gibi ihtilafsız olarak fâsid olduğunu ifade eder.³⁵² Nefrâvî, -muayyen olsun veya olmasın- selem bedelinin üç günden fazla geciktirilmesinin caiz olmadığını çünkü bu durumun kâlî’nin kâlî karşılığı satışı olacağını ve Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklandığını belirtir.³⁵³ Hanbelî hukukçulardan Buhûtî, her iki bedelin de vadeli

³⁴⁸ Heyet, **el-Meayîru’s-Şerîyye (AAOIFI)**, s. 285, 287; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 132; Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 849, 945; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 184.

³⁴⁹ Selem sözleşmesinde ra’sü’l-mâlin akit meclisinde teslim edilmesi selem sözleşmesinin sıhhat şartı olarak görülmüştür. (Kâsânî, **Bedâiu’s-sanâî**, C. V, s. 201; Rafîî, Ebû’l-Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed b. Abdulkerîm Kazvînî, **el-Azîz şerhu’l-Vecîz = Şerhu’l-kebîr**, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrût, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1997, C. IX, s. 209; Abderî, Muhammed b. Yusuf b. Ebi’l-Kâsım, **et-Tâc ve’l-İklîl li muhtasari Halîl**, Beyrût, Dâru’l-fıkr, 1398, C. IV, s. 368; Nefrâvî, **el-Fevâkihu’d-devânî**, C. III, s. 1146; Desûkî, Muhammed Arafe, **Hâşiyetü’l-Desûkî ala Şerhi’l-kebîr**, thk. Muhammed İliş, Beyrût, Dâru’l-fıkr, C. III, s. 195; Darîr, **Garâr**, s. 461; Güney, **Türev İşlemler**, s. 10; Alaaddin b. Abdurrezzak Cinkû, **et-Tekâbüd fi’l-fıkhi’l-İslâmî ve eseruhû ale’l-buyûi’l-muâsıra**, Amman, Dâru’n-nefais, 2004 / 1423, s. 242.)

³⁵⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, C. IV, s. 187, 277.

³⁵¹ Serahsî, **Mebsût**, C. XXII, s. 123, 127; Kâsânî, **Bedâiu’s-sanâî**, C. V, s. 201, 203.

³⁵² Nevevî, **el-Mecmu’**, C. IX, s. 399, 400, C. X, s. 107; Berlesî, Ebû’l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme Kalyûbî, Şihabuddîn Ahmed, **Hâşiyetân ala şerhi’l-mahallî ala minhaci’t-tâlibîn**, Beyrût, y.y., 1956, C. II, s. 276; Büceyrimî, Süleymân b. Muhammed b. Ömer, **Büceyrimî ale’l-Hatîb**, Beyrût, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1996, C. VII, s. 352.)

³⁵³ Nefrâvî, **el-Fevâkihu’d-devânî**, C. III, s. 1144, 1145; Sahnûn, Abdusselam b. Said Tenûhî: **el-Müdevvenetü’l-kübrâ**, thk. Zekerîyya Umeyrât, Beyrût, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1994, Dış kapakta yazar adı: Malik b. Enes, C. III, s. 81.

olduğu sözleşmeleri caiz görmez.³⁵⁴ Hanbelî hukukçulardan İbn Kudâme ise selem bedelinin akit meclisinde teslim edilmesi gerektiğini, şayet teslim edilmezse akdın bâtil olacağını ifâde eder.³⁵⁵ Zikredilen görüşlerin hepsi, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri (ابتداء الدين بالدين) yansıtmaktadır. Ayrıca İbn Teymiye ve İbn Kayyim, beyu'l-kâlî bi'l-kâlî yasağı ile asıl kastedilenin kabzedilmemişle kabzedilmemişin satımı olduğunu belirtir. Onlar, buna örnek olarak selem sözleşmesinde semenin vadeli olmasını verir ve bu hususun ittifakla caiz olmadığını belirtir.³⁵⁶ Ancak İbn Teymiye ve İbn Kayyim, daha önceden sabit bir alacağın daha önceden sabit bir alacak karşılığı satımını (بيع الدين بالدين), beyu'l-kâlî bi'l-kâlî kapsamında değerlendirmez.³⁵⁷ Onlar, beyu'l-kâlî bi'l-kâlî'yi dört başlığa ayırarak inceler. Bunlar, beyu vâcib bi vâcib (بيع واجب بواجب),³⁵⁸ beyu sâkıt bi sâkıt (بيع ساقط بساقط),³⁵⁹ beyu sâkıt bi vâcib (بيع ساقط بواجب)³⁶⁰ ve beyu vâcib bi sâkıt'tır (بيع واجب بساقط).³⁶¹

³⁵⁴ Buhûtî, Şeyh Mansûr b. Selahaddîn el-Hanbelî, **Keşşâfü'l-kına' an metni'l-İkna'**, thk. Muhammed Emin el-Zınavî, Beyrût, Alemü'l-kütüb, 1997, C. III, s. 265, 307.

³⁵⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C. IV, s. 186, 362.

³⁵⁶ İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetâvâ**, C. XXIX, s. 472, C. XX, s. 512; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkiîn**, C. III, s. 340.

³⁵⁷ Çağdaş İslam hukukçularından Nezih Hammâd, İbn Teymiye ve öğrencisi İbn Kayyim'in beyu'l-kâlî bi'l-kâlî'yi alacak satım türlerinden sadece bu şekle (ابتداء الدين بالدين) indirgemesini doğru bulmaz. Bunun sebebi olarak ise bu sınırlamayı ifâde edecek bir delilin olmayışını zikreder. Ona göre beyu'l-kâlî bi'l-kâlî'yi ifâde eden ve onun sınırlarına giren başka suretler de bulunmaktadır. Ayrıca o, bu suretlerin bazılarının beyu'l-kâlî bi'l-kâlî kapsamına dâhil olduğunda İslam hukukçularının görüş birliğinde olduğunu iddia etmektedir. (Hammâd, **Beyu'l-kâlî**, s. 15.)

³⁵⁸ Bu suret zimmette olan alacağın, zimmetteki bir alacakla başlatılarak sözleşme yapılmasını ifâde eder. Satıcı tarafından bedeli kabzedilmeden gerçekleştirilen selem sözleşmesi buna örnek olarak verilir. Bu durumda satıcının zimmetinde alacağı semen, müşterinin zimmetinde ise alacağı mal bulunur. İbn Teymiye ve İbn Kayyim'in iddiasına göre tarafların hiçbirisi bu durumdan faydalanamaz ve her iki zimmet de faydasız yere meşgul edilmiş olur. (İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetâvâ**, C. XXIX, s. 472, C. XX, s. 512; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkiîn**, C. III, s. 340; Darîr, Sıddık Muhammed Emin, "Beyu'd-deyn", **Mecelletü'l-mecmail-fıkhi'l-İslâmî bi Râbidati'l-alemi'l-İslâmî**, 2000 / 1421, Sayı: 13, s. 55.)

³⁵⁹ Bu, takaslaşmadır. Yani alacakların karşılıklı olarak düşürülmesidir. İbn Teymiye ve İbn Kayyim takaslaşmayı, "düşen alacağın düşen alacak karşılığı satılması", yani her iki zimmetin de beraberce alaktan kurtulması şeklinde açıklar ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunu yasaklamadığını ifâde eder. (İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetâvâ**, C. XXIX, s. 472, C. XX, s. 512; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkiîn**, C. III, s. 340; Darîr, "Beyu'd-deyn", s. 52, 55; Cinkû, **et-Tekâbüd**, s. 62.)

³⁶⁰ Bu sınıflama satım sözleşmesinde (بيع) gerçekleşir ve tasavvuru şu şekildedir: Bir kimsenin (A) başka birisinden (B) alacağı bulunmaktadır. Bu kimse (A) diğerine (C), (B)'den alacağını, farklı cins bir alacak karşılığı satmıştır. Bu durumda satılan "alacak" düşmüş ve bedeli vacip olmuştur. Bu, alacağın satımıdır. (İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetâvâ**, C. XXIX, s. 472, C. XX, s. 512; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkiîn**, C. III, s. 340; Karadâğî, **Buhûs fi fıkhi'l-muâmelâti'l-mâliyye**, s. 212.)

³⁶¹ Bu sınıflama selem sözleşmesinde gerçekleşir ve tasavvuru şu şekildedir: Bir kimsenin (A) başka birisinden (B) alacağı bulunmaktadır. Bu kimse (A) alacağını, selem bedeli (ra'sü mali's-selem) yaparsa bu durum gerçekleşir. İbn Teymiye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre bu mesele caizdir. (İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetâvâ**, C. XXIX, s. 472, C. XX, s. 512; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-**

İbn Teymiye ve İbn Kayyim, beyu'l-kâlî bi'l-kâlî kapsamına giren bu dört suretten sadece beyu vâcib bi vâcib'i yasak kapsamında değerlendirir. Çünkü onlara göre diğer üç surette taraflar için bir amaç ve menfaat vardır. Bu surette ise taraflar için bir fayda bulunmamaktadır.³⁶²

Bir kısım çağdaş İslam hukukçusu ise her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin caiz olduğunu savunur. Örneğin, Refik Yûnus el-Mısırî, İslambûlî, Ayyaşî Feddâd, Servet Bayındır, İshak Emin Aktepe, Bashir, Kemâlî, Özpolat ve Akdemir gibi araştırmacılar her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul eder.³⁶³ Bu kısımda her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul edenlerin ve caiz kabul etmeyenlerin gerekçeleri karşılaştırmalı olarak zikredilmiştir.

a. Kitab

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, Bakara suresinin 282. ayetine istinâden bir kısım İslam hukukçusu tarafından caiz kabul edilmekte diğer bir kısım İslam hukukçusu tarafından ise caiz kabul edilmemektedir.

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul edenler, Bakara suresi 282. ayetindeki “اذا تداينتم بدين” ibaresinin, “bir borçla karşılıklı olarak birbirinize borçlandığınız zaman” anlamına geldiğini iddia eder. Çünkü onlara göre “تداينتم” ibaresi tefaül kalıbında gelmiştir. Tefaül kalıbı ise eylemin iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleştiğini belirtir. Nitekim ayetin devamındaki “اذا تبايعتم” ibaresi de karşılıklı alış-veriş yaptığınızda anlamına gelir. Ayrıca onlar, “aranızda peşin olarak yaptığınız ticaret olursa onu yazmamanızda sizin için bir günah yoktur” şeklinde gelen istisnadan dolayı ayetin başındaki karşılıklı borçlanmanın ticari işlemleri de ihtiva ettiğini ifâde

muvaqqiîn, C. III, s. 340; Karadâğî, *Buhûs fi fıkhi'l-muâmelâti'l-mâliyye*, s. 211; Nezih Hammâd, *Kazâyâ fıkhiyye muâsıra fi'l-mâl ve'l-iktisâd*, Cidde, Dâru'l-Beşîr, 2001, s. 91, 92.) Ancak bu hususun beyu'd-deyn bi'd-deyn (alacağın alacak karşılığı satışı) kapsamına girdiğinden caiz olmadığına dair icmâ olduğu da nakledilmektedir. (Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, C. IV, s. 364.) Ancak İbn Teymiye ve İbn Kayyim, bu hususta icmâ olmadığını belirtir.

³⁶² İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, C. XXIX, s. 472; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîîn*, C. III, s. 340.

³⁶³ Mısırî, *el-Câmi' fi usûli'r-ribâ*, s. 346; Feddâd, *el-Bey'u ale's-sıfati*, s. 113; Bayındır, *Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 185; Aktepe, *Finansman Hadisleri*, s. 202; Kamali, *Futures and Options*, s. 182; Bashir, *Commodity Markets*, s. 26; Özpolat, *Emtia Türev Sözleşmeleri*, s. 303; Akdemir, *Beyu'l-ma'dûm*, s. 211, 212.

eder. Dolayısıyla bu görüşü savunanlar, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin ayetle caiz kılındığını düşünür.³⁶⁴

Karşı görüş sahiplerine göre ayetin, İbn Abbas'tan gelen rivayete göre selem sözleşmesini kapsadığı ve ayetteki “بدين” lafzının bedellerden her ikisinin değil sadece birisinin vadeli olmasına delalet ettiği ifade edilir.³⁶⁵ Ayrıca Râzî, aynı hususu dile getirdikten sonra “فاكتبه” kelimesindeki zamirin “deyn” kelimesine râci olduğunu, bunun da karşılıklı borçlanmayı değil tek borcu ifade ettiğini belirtir.³⁶⁶ Bu gerekçelerden dolayı onlar, ayetin her iki bedelin de vadeli olduğu borç ilişkisini değil sadece bedellerden birinin vadeli olduğu borç ilişkisini ifade ettiğini belirtilir.³⁶⁷

b. Sünnet

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen hadis şu şekildedir:

“أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع الكالئ بالكالئ”

“Hz. Peygamber (s.a.v.), kâlî'in kâlî karşılığı satımını yasakladı.”³⁶⁸

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul edenler, kâlî'nin kâlî karşılığı satımını yasaklayan hadisin aşağıda zikredilecek gerekçelerden dolayı zayıf olduğunu ifade eder. Bu gerekçeler ise şu şekildedir:

³⁶⁴ Ahkam tefsiri müelliflerinden bir kısmına göre ayetten bu şekilde bir anlamın çıkarılamayacağı ileri sürülür. Fakat Darîr, gerekçe sunmadan bu görüşlerin zayıf olduğunu iddia eder. (Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 198.)

³⁶⁵ Cassâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, C. II, s. 208; Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf an hakâiki kavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucuhi't-te'vîl**, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağır, Adil Bebek, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016, C. I, s. 844.

³⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, **et-Tefsîru'l-kebîr = Mefâtihu'l-gayb**, Beyrût, Dâru'l-fikr, 1981, C. I, s. 1050.

³⁶⁷ Râzî, **Mefâtihu'l-gayb**, C. I, s. 1050; Muhammed Ali Sâys, **Tefsîru âyâtî'l-ahkâm**, thk. Muhammed Ali Sâyus, Abdullatîf Sübkî, Muhammed İbrahim Kersûn, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-kâdiri, 1994 / 1415, s. 303; Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali, “Ahkâmü't-tasarrûf fi'd-duyûn”, **MMFİ**, Manama, 1419 / 1998, sy. XI, I, s. 97, 98.

³⁶⁸ Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed: **Sünen**, Beyrût, Risâle, 2004, C. III, 71, 72; Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, es-Sünenü'l-Kübrâ, y.y., t.y., C. V, s. 290; Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme Abdülmelik b. Seleme Ebû Ca'fer, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, Beyrût, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1399, Buyû, 5; Hâkim en-Nisaburî hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söyledi (Hâkim en-Nisaburî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Beyrût, Dâru'l-marife, t.y., C. II, s. 65, 66.)

Hadis, İbn Ömer ve Rafi' b. Hadîc olmak üzere iki farklı sahâbî tarikiyle rivayet edilmiştir. Her iki tarikte de yer alan Musa b. Ubeyde er-Rebezî sebebiyle muhaddisler tarafından hadisin zayıf olduğu konusunda ittifak sağlanmıştır.³⁶⁹ Ahmed b. Hanbel'e, "Şu'be, Musa b. Ubeyde er-Rebezî'den rivayette bulundu" denildiğinde o, "Şu'be bizim onda gördüğümüzü görseydi ondan rivayet etmezdi" demiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, bu hadisi başkasından bilmediğini ve bu konuda sahih bir hadisin bulunmadığını söyler.³⁷⁰ Bununla birlikte hemen hemen bütün cerh ve ta'dil uleması ve hadis ravileri hakkındaki görüşü delil kabul edilen İbn Adî tarafından hadisin zayıflığının açık olduğu belirtilir.³⁷¹

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeyi caiz kabul etmeyenler ise zikredilen hadisin senet açısından zayıf olmasına³⁷² rağmen ifâde ettiği mananın İslam hukukçuları tarafından kabul edildiğini belirtir. Onlar, senedin zayıf olmasına rağmen hadisin kabul edilmesini ise bu hususta icmâ olmasına bağlar.³⁷³

İbn Arafe, İslam hukukçularının bir hadisteki hükmü kabul etmelerinin o hadisteki isnâdın araştırılmasına ihtiyaç bırakmadığını belirtir. Suyûtî, İslam

³⁶⁹ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâleddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, **Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl**, Beyrût, Müessesetü'r-risale, 1980, C. XXIX, s. 107; Şevkânî, **Neylû'l-evtâr**, C. V, s. 219; Hammâd, **Beyu'l-kâfî**, s. 9, 10; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 11; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 179.

³⁷⁰ İbn Hacer, hadisin isnadında yer alan Musa b. Ubeyde'nin metruk olduğunu ve Dârekutnî'nin rivayetinde Musa b. Ubeyde yerine Musa b. Ukbe denildiğini belirtir. Bu durum ona göre hatadır. Çünkü Musa b. Ukbe kütüb-ü sitte ravileri arasında sika ve hüccettir. O, Hakîm en-Nisâbü'rî'nin, buna aldanarak hadisi Müslim'in şartlarına göre sahih gördüğünü ve Beyhakî'nin de onu takip ederek hataya düştüğünü söyler. (İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, **et-Telhisü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr**, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb, y.y., Dâru'l-kütüb'il-ilmiyye, 1989, C. III, s. 70, 71; Hammâd, **Beyu'l-kâfî**, s. 9.)

T aberanî, İbn Ömer tarikiyle aktarılan hadisi ayrıca Rafi' b. Hadîc tarikiyle de kitabında zikretmiştir. Bu durum İbn Ömer tarikini destekler nitelikte olması gerekirken Şevkânî, bu hadisin de isnadında Musa b. Ubeyde olduğunu belirterek İbn Ömer hadisini destekler nitelikte olmadığını söyler. (Şevkânî, **Neylû'l-evtar**, C. IV, s. 40; Zuhaylî, **Beyu'd-deyn**, s. 16.)

³⁷¹ Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, **Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye**, thk. Muhammed Avvâme, Beyrût, Müessesetü'r-rayyân, 1997, C. IV, s. 40; Şevkânî, **Neylû'l-evtar**, C. V, s. 220; Osmanî, "Beyu'd-deyn ve'l-evrâku'l-mâliyye", s. 62; Zuhaylî, **Beyu'd-deyn**, s. 15.

³⁷² Refik Yunûs Mısırî, **Münâkaâtü'l-ukûdi'l-İdâriyye**, Dimaşk, Darü'l-Mektebî, 1420 / 1999, s. 346, 347.

³⁷³ İbn Rüşd (el-Hafîd), Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, Mısır, Mustafa el-Bâbî el-Halebî matbaası, 1975, C. II, s. 147; İbn Kudâme, **Muğnî**, C. IV, s. 186; Muhammed Takî Osmanî, "Beyu'd-deyn ve'l-evrâku'l-mâliyye ve bedailüha's-Şeriyye", **MMFİ**, Manama, 1419 / 1998, sy. XI, I, s. 63, 64; Hasan, **el-Müşakkatü'l-mâliyye**, s. 485; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 156; Osmanî, **Buhûs**, C. II, s. 14.

hukukçuları bir hadisi kabul ettiklerinde hadisin sahih bir senedi olmasa dahi sıhhatine hükmedileceğini söyler. İbn Abdilber ise Tirmizî'nin bu konuda hadisin isnadının araştırılmasına ihtiyaç kalmadığını söylediğini belirtir ve şöyle devam eder: Tirmizî, Buhârî'nin “Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir.” hadisini sahih olarak görmesine rağmen Buhârî dışındaki hadis uleması hadisin isnadını sahih görmez. Bununla birlikte Mısır uleması ve bir kısım hadis âlimi, deniz suyunun temiz olduğunu bir kural olarak kabul eder. Hatta İbn Münzir, bu konuda icmâ oluştuğunu dahi söylemiştir.³⁷⁴ Bu ise İslam hukukçularının kabul edip amel ettiği hadisin, senedi tek kalmış hadisten daha kuvvetli olduğuna delalet eder.³⁷⁵

Aynı şekilde zayıf hadisin İslam hukukçuları tarafından kabul edilmesi, o hadis sahih gibi amel edileceği anlamına gelir.³⁷⁶ Mesela; Şâfi, “Vârise vasiyet yoktur” hadisini ehli hadisin tespit edemediğini belirtir. Bununla birlikte çoğunluk İslam hukukçusu bu hadisi benimsemiş ve gereği ile amel etmiştir. Hatta bu hadisin vasiyet ayetini nesh ettiği dahi kabul edilmiştir.³⁷⁷

Hadisteki mananın İslam hukukçuları tarafından kabul edilmesinin hadisin isnadının araştırılmasına gerek bırakmadığı şeklindeki gerekçenin yanında yukarıda zikredilen hadisi destekleyen ikinci bir hadis de bulunmaktadır. İsnadının zayıf olduğu iddia edilmesine rağmen Abdurrezzak'ın “Musannef” adlı eserinde Mûsa b. Ubeyde değil de Eslemî tarikiyle zikrettiği rivayet, yukarıda zikredilen hadisi destekler niteliktedir. Eslemî tarikiyle rivayet edilen hadis şöyledir: “Hz. Peygamber (s.a.v.), kâlî'nin satılmasını ki o borcun borçla satılmasıdır, mücir ki o dışı devenin karnındaki satımıdır ve şiğarı (kişinin, kızını veya kız kardeşini, karşılığında kızını veya kız kardeşini almak üzere bir erkeğe vermesi ve aralarında mehir ödemeyi kaldırmalarıdır) menetti.” Eslemî ise çoğunluk muhaddis tarafından terk edilmiş ve cerh edilmesi sika olmasına tercih edilmiş bir râvi olmasına rağmen Şâfi'nin, hakkında

³⁷⁴ İbn Münzir, Muhammed b. İbrâhim, **el-İcma'**, thk. Fuad Abdulmünim Ahmed, y.y., Dâru'l-müslim, 2004, s. 53.

³⁷⁵ İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî, **el-İstizkâr**, thk. Ali en-Necdî Nâsif, Kahire, 1971, C. I, s. 201, 202.

³⁷⁶ Osmanî, **Buhûs**, C. II, s. 14.

³⁷⁷ Sehâvi, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, **Fethu'l-mugîs şerhi Elfîyeti'l-hadîs li'l-İrâkî**, Lübnan, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1982, C. I, s. 289.

söylediği sikadır sözünden dolayı Musa b. Ubeyde hadisini desteklediği söylenebilir.³⁷⁸

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul edenlerin bir diğer gerekçesi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) seferdeki şu olayıdır:

Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan şu şekilde rivayet edilmektedir: *Kendisi yorgun bir devenin üzerinde yolculuk ederken Hz. Peygamber (s.a.v.) yanından geçti, deveye vurdu ve kendisine duada bulundu. Bunun üzerine deve, daha önce görülmemiş bir şekilde (hızlı) gitmeye başladı. Hz. Peygamber (s.a.v.) “bunu bana bir ûkiyyeye sat” dedi. Ben de (ilk etapta) “olmaz” dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.) (tekrar) “bunu bana bir ûkiyyeye” sat dedi. Bunun üzerine aileme ulaşınca kadar deveye binmek şartıyla sattım. (Medine'ye) varınca ona (s.a.v.) deveyi getirdim ve o (s.a.v.) da bana bedelini verdi.*³⁷⁹

Başka bir rivayet ise şu şekildedir:

Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan şu şekilde rivayet edilmektedir: *Hz. Peygamber (s.a.v.) yanıma geldiğinde devam hastalanmıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.) deveyi dürttü ve deve sıçrayıverdi. Ben de yularını tuttum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) bana yetiştirdi ve onu bana sat buyurdu. Ben de onu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) beş ûkiyyeye sattım ve Medine'ye ulaşınca kadar deveye binmek şartıyla dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onayladı. Medine'ye ulaşınca deveyi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) getirdim ve O (s.a.v.) da bana bir ûkiyye ziyade verdi ve sonra deveyi bana hibe etti. Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: Acaba deveni almak için sana fiyat kırdım mı dersin? Dirhemlerini ve deveni al. Onlar senindir.*³⁸⁰

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul edenler, zikredilen hadise göre her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz kabul edilmesi gerektiği ifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Câbir b. Abdullah (r.a.) arasında gerçekleşen sözleşmede her iki bedel de vadelidir. Her iki bedelin de vadeli olduğu

³⁷⁸ Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Lübnan, Dâru'l-marife, t.y., C. I, s. 57; Detaylı bilgi için bkz. Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 146.

³⁷⁹ Buhârî, “Şürût”, 4; Müslim, “Müsakât”, 3.

³⁸⁰ Müslim, “Buyû”, 21.

sözleşmeleri caiz kabul etmeyenler tarafından ise bu hadisin delil getirilmesi aşağıdaki gerekçelerle eleştirilmektedir:

İslam hukukçuları bu hadisle amel etme noktasında ihtilaf etmiştir. Hatta Ebû Hanîfe, Şâfi ve diğer bir kısım İslam hukukçusu, bu hadisle amel etmediğinden mürekkeb sözleşmelerin ve şart koşularak yapılan satımın haramlığını ifâde etmiştir. Bununla birlikte böyle bir hâdisenin gerçekleştiği düşünülse bile hadisin anlaşılmasında ihtilaf bulunmaktadır. Örneğin hadis, bir kısım İslam hukukçusu tarafından Hz. Peygamber (s.a.v.) Câbirle (r.a.) sözleşme yapmayı istemeyip ona sadece bedelini vermek istemiş şeklinde anlaşılmıştır. Veya bir kısım İslam hukukçusu, deveye binmenin şart koşulmasını Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Câbir'e (r.a.) bir teberrû mahiyetinde anlamıştır. Bununla birlikte Mâlik, mesafe yakınsa menfaatin istisnâ edilmesinin caiz olduğunu belirtirken Ahmed b. Hanbel, menfaatin istisnâ edilerek satış yapılmasını caiz olarak niteler. İslam hukukçularının bu ihtilafına rağmen beyu'l-kâlî bi'l-kâlî hakkında icmâ etmeleri, hadisle amel edilmediği anlamına gelmektedir. Ayrıca her iki bedelin de vadeli olmasını caiz kabul etmeyenler, hadiste vadelendirme olsaydı bunun muayyen malın vadeli olmasına delalet edeceğini ifâde eder. Çünkü deve muayyen bir maldır. Ancak İslam hukukçuları muayyen malın vadelendirilmemesi hususunda icmâ etmiştir.³⁸¹

Hadisle ilgili diğer bir görüşe göre hadiste Câbir'in (r.a.) deveye binmesinin şart koşulup koşulmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Örneğin Buhârî bu hususta şart koşmanın sahih olduğunu belirtirken Nesâî'deki rivayette “âriyet” ibaresi bulunmaktadır.³⁸² İbn Hacer ise bu hususun Câbir (r.a.) tarafından şart koşulmayıp Câbir'in (r.a.) talebi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından teberrû maksadıyla gerçekleştiğini tercih eder.³⁸³

Suveylim, ilgili rivayetleri değerlendirerek şöyle söylemektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.), Câbir'i (r.a.) âriyet olarak deveye bindirmiştir. Çünkü âriyet değil

³⁸¹ İbn Rüşd (el-Hafid), **Bidayetü'l-müctehid**, C. III, s. 302; İbn Abdülber, **el-İstizkâr**, C. XIX, s. 176; Sami Suveylim, **Akdü'l-kâlî bi'l-kâlî**, Merkezü'l-bahs ve't-tedvîr, 2001, s. 44; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 406.

³⁸² Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, **Sünenü'n-Nesâî**, thk. Muhammed Enes Mustafa el-Hûn, Dimeşk, Dâru'r-risale el-alemiyye, 2018, “Buyû”, 76.

³⁸³ İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, C. V, s. 318.

de bir sözleşme olsaydı Câbir'in katettiği mesafe kadar fiyattan düşülmesi gerekirdi. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Câbir'e (r.a.) devenin fiyatından daha fazla vermesi de âriyet olduğuna delalet eden gerekçelerdendir. Bundan dolayı o, bu hadisle her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere (ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn) cevaz verilemeyeceği görüşündedir.³⁸⁴

Hadisle ilgili diğer bir görüşe göre ise Buhârî, Câbir'in (r.a.) devenin üzerinde olmasına rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) deveyi kabzettğini belirtir. Hatta bu husus için “Binek havanlarının ve eşeklerin satın alınması: Sahibi üzerindeyken binek hayvan veya eşek satın alındığında satıcısı hayvandan inmeden kabz gerçekleşir mi?” adında müstakil bir başlık açmış ve daha sonra bunun sıhhatini ifâde etmiştir.³⁸⁵ Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.v.), Câbir (r.a.) üzerindeyken deveyi kabzetmiş olacağından her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin bu hadiste gerçekleştiğini ifâde etmek yanlış bir çıkarım olacaktır.

c. İcmâ

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olmamasının gerekçelerinden bir diğeri ise alacağın alacak karşılığı satımının (beyu'd-deyn bi'd-deyn) yasaklığı hususunda icmâ olduğu iddiasıdır.³⁸⁶ Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, alacağın alacak karşılığı satımına dâhildir. Alacağın alacak karşılığı satımının ise çoğunluk İslam hukukçusu tarafından icmâ ile yasaklandığı iddia edilir. Ancak iddia edilen icmânın sübûtu ve mahiyeti ihtilaflıdır.

Alacağın alacak karşılığı satımının caiz olmaması hususunda icmâ olduğu iddiası³⁸⁷ iki açıdan eleştirilmektedir. Bunlardan birincisi bu konuda gerçekte bir icmâ olmadığı ve zikredilen icmâ ifâdelerinin bir genelleme manası taşıdığı yönündedir. Nitekim İbn Kayyim'in bu hususta icmâ olmadığını söylemesi onlara göre bu hususu

³⁸⁴ Suveylim, **Akdü'l-kâfi bi'l-kâfi**, s. 45.

³⁸⁵ Buhârî, **Sahîh**, C. IV, s. 320.

³⁸⁶ İbn Rüşd (el-Hafid), Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, Mısır, Mustafa el-Bâbî el-Halebî matbaası, 1975, C. II, s. 147; İbn Kudâme, **Muğnî**, C. IV, s. 186; Muhammed Takî Osmanî, “Beyu'd-deyn ve'l-evrâku'l-mâliyye ve bedailüha's-Şerîyye”, **MMFİ**, Manama, 1419 / 1998, sy. XI, I, s. 63, 64; Hasan, **el-Müşakkatü'l-mâliyye**, s. 485; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 156; Osmanî, **Buhûs**, C. II, s. 14.

³⁸⁷ Osmanî, “Beyu'd-deyn ve'l-evrâku'l-mâliyye”, s. 63, 64; Hasan, **el-Müşakkatü'l-mâliyye**, s. 485; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 156.

destekler niteliktedir.³⁸⁸ İkincisi ise bu konuda icmâ olsa dahi bu icmânın tam olarak neye tekabül ettiğinin bilinmemesidir. Zira icmâ “beyu’d-deyn bi’d-deyn” hakkındadır. Ancak beyu’d-deyn bi’d-deyn’in mahiyeti hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.³⁸⁹

Bu itirazlardan birincisine; icmâ ifâdesinin, sahabe ve tabiinden pek çok kimse tarafından nakledildiği³⁹⁰ buna ilave olarak Ahmed b. Hanbel, Şâfi ve İbn Münzir gibi icmâ ve rivayet hususunda çok dikkatli davranan İslam hukukçuları tarafından nakledildiği şeklinde itiraz edilmiştir. Bu durum, buradaki icmânın bir genelleme anlamı taşımasının önünde engel oluşturmaktadır. İbn Kayyim’in bu hususta icmânın varlığını kabul etmemesi ve bu görüşünü İbn Teymiye’ye dayandırmasına ise bunun İbn Kayyim’in görüşlerinden bir tanesini yansıttığı diğer görüşünde ise o ve İbn Teymiye’nin icmânın varlığını kabul ettiği şeklinde cevap verilmektedir. Bununla birlikte onun icmânın olmadığına dair ifâdeleri, beyu’d-deyn bi’d-deyn’in diğer suretleri³⁹¹ için geçerlidir. Ayrıca İbn Kayyim’in icmâ olmadığı hususundaki görüşü doğru kabul edilse bile söz konusu icmânın İbn Kayyim’den önceki dönem İslam hukukçuları arasında gerçekleştiği ve İbn Kayyim’in itirazının icmânın oluşmasına zarar vermediği ifade edilmektedir. Nitekim meşhur İslam hukukçularından bu hususta icmâ olmasına bir itiraz yapılmamıştır.³⁹²

Zikredilen itirazlardan ikincisine ise kâlî kelimesinin³⁹³ mücmel olup pek çok anlama gelmesine rağmen sahabe ve tabiinden pek çok kimse tarafından kâlinin kâlî karşılığı satımının yeni başlayan iki alacak arasında gerçekleştiği ve bu hususta ihtilaf

³⁸⁸ Mısıri, Refik Yunus, *el-Câmi’ fi usûli’r-ribâ*, Dimaşk, Dâru’l-kalem, 1991, s. 46; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 11.

³⁸⁹ Türbân, Hâlid Muhammed, *Beyu’d-deyn: Ahkâmuhu ve tatbikâtühü’l-muâsıra*, Gazze, 2001, s. 46, 47; Kamali, *Futures and Options*, s. 181.

³⁹⁰ Muhammed b. İdris, eş-Şâfi, *el-Ümm, Beyrût*, Dâru’l-Marife, 1393, C. IV, s. 30; Nevevî, *el-Mecmu’*, C. IX, s. 400; İbn Teymiyye, *Mecmûatü’l-fetava*, C. XXIX, s. 472; İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-muvakkîin*, C. III, s. 340; İbn Hacer, *Telhîsü’l-habîr*, C. III, s. 71; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, C. I, s. 57; İbn Kudâme, *Muğnî*, C. IV, s. 186; İbn Rüşd (el-Hafid), *Bidayetü’l-müctehid*, C. II, s. 147; Türban, *Beyu’d-deyn*, s. 46; Osmanî, “Beyu’d-deyn ve’l-evrâku’l-mâliyye”, s. 61; Karadâgî, “Ahkamu’t-tasarruf fi’d-duyun”, s. 108.

³⁹¹ Bu suretler, “beyu vâcib bi sakıt” ve “beyu sakıt bi vâcib”dir.

³⁹² Lâhim, *Beyu’d-deyn*, C. I, s. 141, 142.

³⁹³ Beyu’d-deyn bi’d-deyn’in mahiyeti hakkında farklı görüşler bulunmasına rağmen burada kâlî kelimesi üzerinden cevap verilmesinin nedeni beyu’d-deyn bi’d-deyn’in kâlinin kâlî karşılığı satımına dayanmasıdır.

olmadığı; ayrıca klasik İslam hukukçularının hepsinin her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri kâlinin kâlî karşılığı satımı kapsamına dâhil ettiği şeklinde cevap verilmiştir. Kâlinin kâlî karşılığı satımının yasaklığı hususunda ise ihtilaf bulunmamaktadır. Bundan dolayı her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler icmâen yasak kabul edilmelidir.³⁹⁴ Bununla birlikte pek çok İslam hukukçusu bizzat her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin yasaklığı hususunda icmâ olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁵ Mâlikî hukukçuların selem bedelinin -şartlı dahi olsa- iki veya üç gün gecikmesine cevaz vermelerinin bu hususta icmâ olmasının önünde engel teşkil edeceği iddiasına ise şu şekilde cevap verilmektedir:

Mâlikî hukukçuların selem bedelinin iki veya üç gün gecikmesine müsaade etmeleri, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere cevaz verdikleri şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü onlar, bedelin iki veya üç gün gibi kısa bir süre gecikmesini “bir şeye yakın olduğu şeyin hükmü verilir”³⁹⁶ prensibi mûcibince peşin gibi düşünür ve affedilmiş kabul eder.³⁹⁷

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul edenlerin klasik İslam hukukçularından Sübkî, Şerkâvî ve Zürkânî olduğu³⁹⁸ bu durumun ise icmâ olmasına engel olduğu iddiasına ise her bir İslam hukukçusunun metinlerinden bu anlamın çıkarılamayacağı şeklinde cevap verilebilir. Örneğin;

³⁹⁴ Hammâd, **Beyu'l-kâlî**, s. 31; Suveylim, **Akdü'l-kâlî bi'l-kâlî**, s. 50; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 391; Karadâgî, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s.190; Feddâd, ibtidau'd-deyn bi'd-deynin yasaklığıyla ilgili ileri sürülen gerekçelerin doğruyu yansıtmadığını ifade ettikten sonra ibtidau'd-deyn bi'd-deynin beyu'l-kâlî bi'l-kâlî kapsamına girmediği dolayısıyla yasak sayılamayacağı sonucuna ulaşır. (Feddâd, **el-Bey'u ale's-sıfatı**, s. 85, 113.)

³⁹⁵ İlgili nakiller için bk. Kâsânî, **Bedâiu's-sanâi**, C. V, s. 203; Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî, **Esne'l-metâlib şeru Ravzi't-tâlib**, thk. Muhammed Muhammed Tâhir, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, C. II, s. 122; Nevevî, **el-Mecmu'**, C. X, s. 70; İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetava**, C. XX, s. 512; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkîin**, C. III, s. 340; İbn Rüşd (el-Hafîd), **Bidayetü'l-müctehid**, C. II, s. 125; Nefrâvî, **el-Fevakihi'd-devanî**, C. III, s. 1144; İbn Kudâme, Muğnî, C. IV, s. 186; Sübkî, Ebû'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdulkafi b. Ali, **Fetâvâ's-Sübkî**, Beyrût, y.y., t.y., C. I, s. 424; Türban, **Beyu'd-deyn**, s. 46; Karadâgî, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s. 190; Heyet, **el-Meayîru's-Şeriyye (AAOIFI)**, s. 285, 287; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 849, 945; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 131.

³⁹⁶ İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, C. IV, s. 184.

³⁹⁷ Desukî, **Haşiyetü'd-Desukî**, C. III, s. 195; Türban, **Beyu'd-deyn**, s. 46, 47; Suveylim, **Akdü'l-kâlî bi'l-kâlî**, s. 45.

³⁹⁸ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 181, 182; Yakup Kara, “İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2012, sy. 20, s. 404.

Sübkî, ilgili metinde caiz olmayan borç satımının feshu'd-deyn fi'd-deyn ve beyu'd-deyn bi'd-deyn şekillerinde gerçekleştiğini ifâde eder.³⁹⁹ Ancak aynı metinde selem babındaki ifâdelerine bakıldığında Sübkî, iddia edilenin aksine selem bedelinin akit meclisinde teslim edilmesi gerektiğini ifâde eder. Ayrıca o, selem bedeli akit meclisinde teslim edilmezse beyu'd-deyn bi'd-deyn (beyu'd-deyn bi'd-deyn ile her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler kastedilmiştir) olacağını ve bunun da yasaklandığını ifâde eder.⁴⁰⁰ Bundan dolayı Sübkî'nin eserinde geçen ve birbirini desteklemeyen ifâdelerinden onun her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere cevaz verdiği şeklinde bir genellemede bulunmanın doğru bir yaklaşım olmadığı ve daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Zürkânî, ilgili metinde beyu'l-kâlî bi'l-kâlî'yi üç kısma ayırmakta ve feshu'd-deyn fi'd-deyn ve beyu'd-deyn bi'd-deyn'in caiz olmadığını fakat her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin (ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn) caiz olduğunu belirtir.⁴⁰¹ Ancak Zürkânî, yasaklanan tasarrufları zikrettiği başka bir yerde ibtidâu'd-deyn bi'd-deyni belirterek onda selem malının üç gün geciktirilmesinde olduğu gibi daha müsamahakâr davranıldığını belirtir. Bununla birlikte o, selem babında selem bedelinin üç günden fazla geciktirilmesinin caiz olmadığını ifâde eder.⁴⁰² Ayrıca o, yasaklanan tasarrufları sıraladığı başka bir kısımda ibtidâu'd-deyn bi'd-deyni zikreder ve selem bedelinin iki veya üç gün geciktirilmesindeki gibi onda da daha müsamahakar davranıldığını ifade eder.⁴⁰³ Bundan dolayı Zürkânî'nin eserinde geçen ve birbirini desteklemeyen ifâdelerinden onun her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere cevaz verdiği şeklinde bir genellemede bulunmanın doğru bir yaklaşım olmadığı ve daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği ifâde edilebilir.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 182; Kara, "Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı", s. 404; Batuhan Buğra Akartepe, **Alacak Satımı Uygulamaları ve Analizi: Varlık Yönetim Şirketi Örneği**, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2017, s. 29.

⁴⁰⁰ Sübkî'ye göre selem bedeli akit meclisinde verilmezse akit bâtil olur. (Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, C. XII, s. 155.)

⁴⁰¹ Zürkânî, Abdalbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Muhammed el-Mısri, **Şerhu'-Zürkânî alâ muhtasari seyyidi Halîl**, thk. Abdusselam Muhammed Emin, Beyrût, Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2002, C. V, s. 144, 307; Zürkânî'nin ifâdelerinden her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olduğu anlamını çıkaran müellifler için bkz. Feddâd, **el-Bey'u ale's-sıfatı**, s. 113; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 181.

⁴⁰² Zürkânî, **Şerhu'-Zürkânî**, C. X, s. 366, 367, 368.

⁴⁰³ Zürkânî, **Şerhu'-Zürkânî**, C. V, 144, 147, 306.

⁴⁰⁴ Durmuş, **Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 987.

Şerkâvî, selem sözleşmesinin selem lafzıyla yapıldığında selem olacağını; satım lafzıyla yapıldığında ise satım olacağını ifâde eder.⁴⁰⁵ Yani ona göre sözleşme, selem lafzıyla yapılırsa bedelin vadeli olması caiz olmaz. Fakat satım lafzıyla yapılırsa her iki bedelin de vadeli olması caiz olur.⁴⁰⁶ Darîr, Şerkâvî'nin her iki bdelin de vadeli olabileceğiyle ilgili ifâdelerini “Şerkâvî, bedellerden birisinin akit meclisinde muayyen hale gelmesiyle kayıtlandırmıştır.” şeklinde yorumlar.⁴⁰⁷ Çünkü Şerkâvî, eserin ilerleyen sayfalarında sözleşmenin bey' lafzıyla kurulması durumunda bedellerden en az birisinin sözleşme meclisinde tayin edilmesi ve hemen teslim edilmesi gerektiğini; şayet bu şekilde yapılmazsa yasak olan her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşme yapılmış olacağını ifâde eder.⁴⁰⁸ Dolayısıyla Şerkâvî'nin ifâdelerinden onun her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeyi caiz gördüğü anlamını çıkarmanın doğru bir yaklaşım olmadığı görülmektedir.

İlgili görüşler değerlendirildiğinde İslam hukukçuları arasında her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olmaması hususunda icmâ olduğu görülmektedir. Nitekim klasik İslam hukukçuları bu hususu dile getirir. Ayrıca klasik literatürde bu durumu zedeleyecek bir ifâdeye rastlanmamaktadır.

d. Fayda Üretici Nitelikte Olmaması

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin yasaklık gerekçelerinden bir diğeri taraflara fayda sağlamadığı iddiasıdır. Bu husus İslam hukukçuları arasında ihtilafıdır.

İslam hukukçularına göre sözleşmeler her iki tarafa da fayda sağlamalıdır. Nitekim peşin satışlarda veya herhangi bir bedelin sözleşme anında teslim edildiği vadeli satışlarda her iki taraf için de bir fayda bulunmaktadır.⁴⁰⁹ Örneğin peşin satışta taraflar, kabzettikleri bedelden istifâde ederken vadeli satışta satıcı fiyattaki avantajdan, müşteri vadeden istifâde eder. Selem sözleşmesinde ise satıcı kabzettiği semeni kullanmaktan, müşteri ise semeni erken ödediği için fiyattaki avantajdan

⁴⁰⁵ Şerkâvî, Abdullah b. Hicazî b. İbrahim el-Ezherî, **Hâşiyetü's-Şerkâvî**, Beyrût, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997 / 1418, C. III, s. 13.

⁴⁰⁶ Şerkâvî, **Hâşiyetü's-Şerkâvî**, C. III, s. 352.

⁴⁰⁷ Feddâd, **el-Bey'u ale's-sıfatı**, s. 60.

⁴⁰⁸ Şerkâvî, **Hâşiyetü's-Şerkâvî**, C. III, s. 36; Durmuş, **Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 14.

⁴⁰⁹ İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetava**, C. XXIX, s. 472; Darîr, **Garâr**, s. 148, 334.

istifâde eder.⁴¹⁰ Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin fayda üretici nitelikte olmadığını savunanlara göre her iki taraf da karşı tarafa teslim edeceği bedelin vadeli olması hususunda anlaşırse sözleşmeden fayda elde edilemez. Çünkü her iki taraf da sözleşmenin hemen akabinde hakkı olan bedeli teslim almamış olur. Örneğin İbn Teymiye ve öğrencisi İbn Kayyim, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz görmez ve yasaklanmasının gerekçesini “zimmelerin faydasız yere meşgul edilmesi” olarak ifâde eder. Çünkü onlara göre ne satıcı satığı malı müşteriye teslim etmektedir ki müşteri bu maldan istifâde etsin, ne de müşteri semeni satıcıya teslim etmektedir ki satıcı bundan istifâde etsin.⁴¹¹

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin fayda üretici nitelikte olmadığı gerekçesine, bu sözleşmelerin her iki tarafa da faydalı olduğu gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Zira bu görüşü savunanlara göre zimmelerin faydalı mı yoksa faydasız mı meşgul edildiğine karar verecek olanın sözleşmenin tarafları olduğu iddia edilir. Çünkü faydasız uygulamalardan uzak duran şirketlerin bu sözleşmeyi (emtia vadeli işlem sözleşmesi) gerçekleştirmesi, sözleşmenin taraflara faydasının olduğuna işaret etmektedir. Nitekim onlar, bu sözleşmeler sayesinde malların değerinin korunduğunu belirtilir. Dolayısıyla onlara göre her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerde zimmelerin gereksiz yere meşgul edildiğini iddia etmek mümkün gözükmemektedir.⁴¹² Bu itiraza ise şu şekilde cevap verilmektedir:

Her iki bedelin de vadeli olduğu emtia vadeli işlem sözleşmesi, diğer sözleşmelere kıyasla fiyat riskinden korunmak için gerçekleştirilmektedir. Bundan dolayı vadede bu sözleşmenin iktisadi olarak herhangi bir faydası kalmamaktadır. Çünkü bu amaçla gerçekleştirilen sözleşmelerde taraflardan biri fiyatı lehine gördüğünde sözleşmeyi zorunlu olarak fizikî teslim mahol bırakmadan sonlandırmaktadır. Ancak selem sözleşmesi bir açıdan taraflara fiyat riskinden korunma imkânı sağlarken diğer açıdan fayda sağlar. Bundan dolayı selem sözleşmesi sona erdiğinde taraflar için faydalanma devam eder ve sözleşmenin iktisadî faydası

⁴¹⁰ Durmuş, **Fıkıhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 91.

⁴¹¹ İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetâvâ**, C. XXIX, s. 472; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkîn**, C. I, s. 388, 389, C. II, s. 20; Hammâd, **Beyu'l-kâfî**, s. 19; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 949, 950.

⁴¹² Darîr, **Garâr**, s. 334; Mısıfî, **el-Câmi' fi usûli'r-ribâ**, s. 346, 347; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 11; İshak Emin Aktepe, **Faiz ve Finansman Hadisleri**, İstanbul, Yedirenk, 2010, s. 201.

ortadan kalkmaz. Bu nedenle her iki bedelin de vadeli olduğu emtia vadeli işlem sözleşmesi, satım sözleşmesinden veya meşrû şekilde borçlanmanın gerçekleştiği sözleşmelerden sağlanan faydayı sağlamadığı gibi her iki tarafın da zimmetini borçla meşgul eder. İslam hukuku ise zimmetlerin borçla meşgul edilmesini değil borçtan arındırılmasını istemektedir. Bundan dolayı İslam hukukçuları ihtiyaç olmadan borçlanmadan sakındırır.⁴¹³

İlgili görüşler değerlendirildiğinde her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin taraflardan birisine fayda sağlayabilecek nitelikte olmasına rağmen her iki tarafa birden fayda sağlamadığını düşünmekteyiz. Çünkü bu sözleşmelerin satıcıya fayda sağlaması için vadede emtianın fiyatının düşmesi, müşteriye fayda sağlaması için ise vadede emtianın fiyatının yükselmesi gerekir. Her iki durumun da aynı anda gerçekleşmesi mümkün olmadığından her iki taraf da bu sözleşmeden aynı anda fayda sağlayamayacaktır.

e. Faiz İçermesi

Her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmelerin yasaklık gerekçelerinden bir diğeri faiz içerdiği iddiasıdır. Bu durum iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Her bir şekil ise İslam hukukçuları arasında ihtilaflıdır.

Birincisine göre her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmelerde bedellerin aralarında faiz cereyan eden mallardan olması durumunda faizin gerçekleştiğidir. Bu durumda vade faizinin gerçekleştiği iddia edilir.⁴¹⁴ Bu konu tezimizin kapsamına dâhil olmadığından detaylara inilmeyecektir. İkincisine göre ise bedeller aralarında faiz cereyan etmeyen mallardan olsa dahi faizin gerçekleşeceği iddiasıdır. Örneğin bir kısım İslam hukukçusu tarafından her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin aralarında faiz cereyan etmeyen mallarda yapıldığında dahi alım-satım görüntüsü altında faizcilik yapmaya götürdüğü iddia edilmektedir. Onlara göre bu durum vadede emtiayı teslim etmesi gereken tarafın (satıcı) yükümlülüğünü yerine getirmediğinde

⁴¹³ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 420, 432.

⁴¹⁴ Bu sözleşmelerde aynı cins paraların biri diğerinden fazla olacak şekilde peşin mübadelesi söz konusu olmadığı için fazlalık faizi (ribe'l-fadl) barındırmadığı belirtilmektedir. Ancak itibar fazlalık faizinin gerçekleştiğinedir. (Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 161; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 945; Münîr, "Müştakkatü'l-mâliyye", s. 7; İsmail Özsoy, "Faiz", **DİA**, C. XII, s. 114; Durmuş, **Fıkhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 83, 84.)

meydana gelir. Bu durumda satıcı, borçlu olduğu kimseden kendisine mühlet vermesi karşılığında borcuna ilave yapacağını söyler ve alacaklı da bunu kabul eder. Bu durumda borcunu geciktiren tarafın vereceği fazlalık, karşılıksız kalmakta ve faiz (feshu'd-deyn fi'd-deyn) meydana gelmektedir.⁴¹⁵

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin faize sebebiyet verdiği gerekçesi, vadeye kalan her borç bu duruma sebebiyet verecekse selem sözleşmesinin veya vadeli satımın da caiz olmaması gerekirdi şeklinde eleştirilmektedir. Bundan dolayı bu gerekçeyle her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin yasaklanmasının doğru olmadığı iddia edilmektedir.⁴¹⁶ Bununla birlikte emtia vadeli işlem sözleşmesinde alacağın ertelenmesi karşılığı fazla bir bedel alınması söz konusu olmaz. Çünkü takas merkezi, her bir tarafa karşı “karşı taraf” olduğundan çoğunlukla satıcı ve müşteriye karşı olan yükümlülüklerini yerine getirir. Bundan dolayı cahiliyye faizi olarak adlandırılan borç faizinin (ribe'd-deyn) emtia vadeli işlem sözleşmesinde gerçekleşmeyeceği ifade edilir.⁴¹⁷ Ayrıca bedellerin, aralarında faiz cereyan etmeyen mallardan olması durumunda ne fazlalık faizi ne de vade faizi gerçekleşir. Çünkü bu durumda her iki bedel de aynı tarihte teslim edilir.⁴¹⁸

f. Garar İçermesi

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin yasaklanmasının asıl gerekçelerinden birisi de garar-ı fahiştir.⁴¹⁹ İslam hukukçuları her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeyi garar açısından ikiye ayırarak inceler. Bunlardan birincisi teslim edememekten kaynaklı garar iken ikincisi fiyatların değişiminden kaynaklı garardır.

⁴¹⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir, **İğasetü'l-lehân fi mesâidi's-şeytân**, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid el-Hukbî el-Eşrî, y.y., Dâru İbn Cevziyye, t.y., C. I, s. 364; Hammâd, **Beyu'l-kâlî**, s. 17.

⁴¹⁶ Hammâd, **Beyu'l-kâlî**, s. 15.

⁴¹⁷ Durmuş, **Fıkhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 83; İsmail Özsoy, “Faiz”, **DİA**, C. XII, s. 114.

⁴¹⁸ Sââtî, “Nahve müştekkât mâliyye”, s. 73; Mısri, **el-Câmi' fi usûli'r-ribâ**, s. 342; Feddâd, **el-Bey'u ale's-sıfati**, s. 118.

⁴¹⁹ Beyu'l-kâlî bi'l-kâlî hadisinde isnadın İslam hukukçuları tarafından zayıf bulunmasından dolayı alacağın alacak karşılığı satımını yasaklayan asıl gerekçenin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sahih olarak rivayet edilen ve garar satışını yasaklayan hadis olduğu da belirtilmektedir. (Devâbe, **Temvîlü'l-İslâmî**, s. 248; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 415.)

Birincisine göre İslam hukukçuları, zimmette sıfatları belirlenmiş malın garar barındırdığını, bundan dolayı da vadeli satılamayacağını savunur. Buna örnek olarak selem sözleşmesini zikrederler. Fakat onlara göre selem sözleşmesi, ihtiyaç olduğu için esas kaideden istisnâdır.⁴²⁰ Bununla birlikte onlar, “ihtiyaçlar, kural olarak miktarınca takdir olunur” kaidesine istinâden Hz. Peygamber’in (s.a.v.) selem sözleşmesi için belirlediği kuralların dışına çıkılamayacağını ve gararı artırmamak için selem bedelinin peşin ödenmesi gerektiğini savunur.⁴²¹ Örneğin Remlî, Zekeriyâ el-Ensârî, Sübkî ve İbn Kayyim selem sözleşmesinin yapısı itibariyle garar barındırdığını ve buna selem bedelinin vadeli olması gararının eklenemeyeceğini söyler. Çünkü bu durumda garar, her iki tarafa da yayıldığı için gararı artırmak şeklinde değerlendirilmiştir.⁴²² Selem sözleşmesinin kıyâsa uygun olduğunu düşünen İbn Kayyim ise selem bedelinin peşin ödenmesinin şart koşulduğunu belirtir. Çünkü ona göre selem bedeli vadeli olursa yasaklanan beyu’l-kâlî bi’l-kâlî kapsamına girer ve sözleşmede mevcut olan garar, garar-ı fâhiş derecesine ulaşır.⁴²³

Bu görüşe itiraz olarak Mısrî, Feddâd ve Bashir bedellerden birinin vadeli olduğu sözleşmelerdeki garar ile her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerdeki garar arasında bir fark olmadığını belirtir. Çünkü alacak (deyn) vasfı her iki bedelde de aynıdır ve belgelenmiştir. Ayrıca her iki bedel de teslime güç yetirilebilecek niteliktedir.⁴²⁴ Ancak Feddâd, bu durumda araya husumet ve anlaşmazlık girmesinden kaynaklı gararın bulunduğunu itiraf eder.⁴²⁵ Ayrıca bir kısım çağdaş İslam hukuku araştırmacısı her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede gararın arttığı şeklindeki görüşün isabetli olmadığını çünkü bu sözleşmedeki gararın, bedellerden birinin vadeli olduğu sözleşmeye göre daha az olduğunu ifâde eder. Bunun nedeni olarak ise bedellerden sadece birinin vadeli olduğu sözleşmede bedeli peşin teslim eden tarafın

⁴²⁰ Burada esas kaide ile kastedilen “لا تبع ما ليس عندك” hadisine istinaden “mülkiyette olmayanın satımı”dır. (Sübkî, *Tekmiletü’l-Mecmu’*, C. XII, s. 147.)

⁴²¹ Hammâd, *Beyu’l-kâlî*, s. 18; Selem sözleşmesini meşru kılan hadiste fe’l-yüslim (فليسلم) ifâdesi, fe’l-yu’ti (فليعط) olarak anlaşılmıştır. Bu da selem bedelinin peşinen ödenmesini ifâde eder.

⁴²² Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî, *Nihâyetü’l-muhtâc ila şerhi’l-minhâc*, Beyrut, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1993, C. IV, s. 151; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne’l-metâlib*, C. II, s. 106; Sübkî, *Tekmiletü’l-Mecmu’*, C. XII, s. 155; İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-muvakkîn*, C. II, s. 20.

⁴²³ İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-muvakkîn*, C. II, s. 20.

⁴²⁴ Mısrî, *el-Câmi’ fî usûli’r-ribâ*, s. 343; Feddâd, *el-Bey’u ale’s-sıfatı*, s. 111; Bashir, *Commodity Markets*, s. 71, 87.

⁴²⁵ Feddâd, *el-Bey’u ale’s-sıfatı*, s. 110.

alacak riskiyle karşı karşıya kaldığını halbuki bedellerden her ikisinin de vadeli olduğu sözleşmede bu şekilde bir riskin olmadığını belirtirler.⁴²⁶ Bu görüşe, “her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmedeki gararın taraflardan birinin fiyat değişimi sonucu çoğunlukla acze düşmesi ve teslim etmeye güç yetirememesi neticesi gerçekleşmektedir” şeklinde cevap verilebilir.⁴²⁷

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede teslim edememekten kaynaklanan garar olmadığı hususunda ileri sürülen gerekçelerden bir diğeri tarafların, sözleşmedeki borçlarını ikrâr ettiği, bundan dolayı bu sözleşmede garar bulunmadığı şeklindedir. Bu görüşe, tarafların borçlarını ikrâr etmesinin, akdin aslını inkâr etmekten kaynaklı garardan koruduğu ancak sözleşmeyi yerine getirememekten kaynaklanan garardan korumadığı şeklinde itiraz edilmiştir. Çünkü taraflar fiyat değişimi neticesi yükümlülüğünü yerine getiremeyebilir duruma düşebilir. Ayrıca onlara göre tarafların borçlarını ikrâr etmesi, sözleşmeyi hilekârlık yaparak feshetmekten kaynaklanan garardan korumaz.⁴²⁸

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede teslim edememekten kaynaklanan garar olmadığı hususunda ileri sürülen gerekçelerden diğeri ise vadede fiyatların değişiminin garara sebep olmadığıdır. Örneğin Mısırî, vadedeki fiyatların değişiminin teslimi engelleyecek ölçüde garar barındırmadığını belirtir. Çünkü o, selem sözleşmesinde de malın fiyatının vade içerisinde değişime uğraması sonucu gararın oluştuğunu ancak bu durumun teslimi engellemediğini belirtir. Bundan dolayı o, her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmede de fiyatların değişiminin teslimi engelleyecek ölçüde garar barındırmadığını belirtir.⁴²⁹ Bu görüşe şu şekilde cevap verilmiştir:

Selem sözleşmesinde semeni peşin olarak teslim alan satıcı, bedelden faydalanmış; semeni peşin olarak ödeyen müşteri ise fiyatlardaki ucuzluktan istifade etmiştir.⁴³⁰ Bundan dolayı taraflar vadedeki fiyat değişimine rıza gösterir. Ancak her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede çoğunlukla satıcı, teslim tarihinde fiyatların

⁴²⁶ Aktepe, **Finansman Hadisleri**, s. 202.

⁴²⁷ Darîr, **Garâr**, s. 169; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 420, 421.

⁴²⁸ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 420, 421.

⁴²⁹ Mısırî, **el-Câmi' fi usûli'r-ribâ**, s. 346, 347.

⁴³⁰ Emtia vadeli işlem sözleşmesinde ise fiyat, spot fiyata taşıma maliyeti (finansman maliyeti + depo maliyeti + sigorta maliyeti) eklenerek bulunur. (Hacıoğlu, **Risk Yönetimi**, s. 113.)

yükselmesi durumunda; müşteri ise fiyatların düşmesi durumunda zarar eder ve bu zararın bir karşılığı yoktur. Bununla birlikte fiyat değişimi her halükârda garara sebep olur.⁴³¹

İlgili görüşler değerlendirildiğinde her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerde teslim edememekten kaynaklı garar bulunduğu görülmektedir. Çünkü vadedeki fiyat değişimi sonucu, taraflardan birisi acziyete düşebilir ve konuyu teslim etmeye güç yetiremeyebilir. Ayrıca bu durum, taraflar arasına husumet ve anlaşmazlık girmesine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte vadedeki fiyat değişiminin tarafların rızasını engellediği iddia edilmektedir. Bu ise bir sonraki başlıkta izah edilecektir.

g. Tarafların Rızasını Engellemesi

Malların fiyatı sürekli bir şekilde değişim gösterdiğinden her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin gerçekleştiği esnadaki malların fiyatıyla sözleşmenin sona erdiği günkü fiyat çoğunlukla farklı olmaktadır. Bu durumun tarafların rızasını engellemesi çağdaş İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır.

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede malın fiyatı, sözleşmenin yapıldığı tarihiyle sonlandırılış tarihinde çoğunlukla farklılık gösterdiğinden tarafların rızasının zedeleniği iddia edilir.⁴³² Örneğin Müdevvene’de “beyu’d-deyn bi’d-deyn” şeklinde yapılan satışın yasaklanma gerekçesi vadedeki fiyat değişimi olarak ifade edilmektedir.⁴³³ Rızanın zedelenmesi ise taraflar arası anlaşmazlık ve çekişmeye sebep olur. İslam hukukçuları ise sözleşmelerde anlaşmazlığa sebebiyet verecek şeyleri engellemeyi amaçladığından anlaşmazlığa sebep olacak sözleşmeler, İslam hukukçularına göre geçersiz kabul edilir.⁴³⁴

⁴³¹ Ayrıca semeni peşin ödemenin fiyatların değiştiği durumda sözleşmeyi sonlandırmanın önünde engel olduğu belirtilmektedir. (Suveylim, **Akdü’l-kâfi bi’l-kâfi**, s. 62; Lâhim, **Beyu’d-deyn**, C. I, s. 418, 419; Durmuş, **Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 91.) Ayrıca selem sözleşmesinde müşteri, semeni peşinen ödediği için malı piyasaya göre ucuza satın almış olacaktır. Yine de piyasa şartları gereği malın fiyatı daha da ucuzlarsa müşteri malı yine piyasaya göre ucuza satın almış olacağından zarar ihtimali daha da azalmaktadır.

⁴³² Durmuş, **Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 89, 90; Necmeddin Güney, **Türev İşlemlerde Garar**, t.y., y.y., s. 10.

⁴³³ Lâhim, **Beyu’d-deyn**, C. I, s. 420, 421; Hammâd, **Beyu’l-kâfi**, s. 18.

⁴³⁴ Haraşî, **Şerhu’l-Kebir**, C. XV, s. 45; Darîr, **Garâr**, s. 169; Örneğin Karâfi, her iki tarafın da zimmetinin alacakla meşgul olduğu sözleşmelerde tarafların alacağını istemeye yöneleceğini ve bu

Ayet⁴³⁵ ve hadislerde⁴³⁶ rıza unsuruna dikkat çekilerek müslümanların aralarında yaptığı alış-verişte rıza unsurunun aranması gerekliliği belirtilmiştir. Rıza unsuru olmadığından caiz görülmeyen sözleşmelere şarta bağlı satım (beyu'l-muallak) ve müddete bağlı satım (beyu'l-muzâf) örnek olarak verilmiştir. Şarta ve müddete bağlı satımın⁴³⁷ yasaklanmasının gerekçelerinden biri satılan şeyin meydana gelme endişesinden kaynaklanan gararken diğeri satılan şeyin fiyatındaki değişimin tarafların rızasını etkilemesidir. Bu durum ise malın bâtil yolla yenmesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁴³⁸

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz gören İslam hukukçuları tarafından rıza sakatlığının selem sözleşmesinde de olabildiği halde selem sözleşmesinin caiz görülüp her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin yasaklanması eleştirilmektedir. Buna daha önce de ifade dildiği üzere şu şekilde cevap verilmektedir: Selem sözleşmesinde rıza sakatlığı söz konusu değildir. Çünkü satıcı, malın parasını peşin alıp ihtiyaçlarını gidermektedir. Müşteri ise malı ucuza

durumun taraflar arası anlaşmazlığa sebep olacağını belirtir. (Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs Abdurrahman el-Misrî, **el-Furûk bi haşiyeti idrâru's-şurûk ala envâi'l-furûk li'l-imâm ibn Şât**, thk. Ömer Hasan el-Kıyâm, Beyrût, Müessesetü'r-Risale, 2003, C. III, s. 468.) Bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacısı ise emtia vadeli işlem sözleşmesinin anlaşmazlığa kapı aralayacak şekilde kurulmadığından tarafları anlaşmazlığa götürmeyeceğini ifade eder. Çünkü onlara göre bu sözleşmede emtianın fiyatı, vadesi, miktarı, teslim yeri ve özellikleri ihtilafa mahal vermeyecek bir şekilde belirlenir. (Sââtî, "Nahve müsteşkât mâliyye", s. 72.)

⁴³⁵ Allah (c.c.) "Mallarınızı aranızda bâtil yolla değil karşılıklı rızaya ve gönül hoşluğuna dayalı bir ticaretle yiyin" buyurmuştur. (en-Nisâ, 4 / 29.)

⁴³⁶ Ebû Dâvûd, "Buyû", 53.

⁴³⁷ Çağdaş İslam hukukçularından bazıları, muzâf akitler için yasaklık gerekçelerinin muayyen mallarda geçerli olduğunu ifade ettikten sonra standart mallar üzerine yapılan akdû'l-muzâf'ın vade ve malda oluşabilecek garar unsurunu içermediğini belirtir. Çünkü onlara göre bu durumda zaman kesin, mal ise standart nitelikli olduğundan sözleşme garar barındırmaz. (Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 183.)

⁴³⁸ Darîr, **Garâr**, s. 145, 148; Osmânî, "Ukûdü'l-müstakbeliyyât", s. 353; **Buhûs**, C. I, s. 134; Bu noktada "şayet taraflar böyle bir sözleşme yapmasaydı da bir taraf kazanırken diğer taraf kaybedecekti" sorusu akla gelebilir. Buna şu şekilde cevap verilebilir:

Tarafların böyle bir sözleşme yapmadığı durumda kazanç da kayıp da piyasa şartlarına nispet edilir. Fakat her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerde tarafların rızasındaki garar, sözleşmeye nispet edilir. Bundan dolayı da pişmanlık daha fazla olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine fiyatlara narh koyulması talebi ile gelindiğinde "Şüphe yok ki fiyatları tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran ancak Allah'tır (c.c.). Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık yüzünden hakkını benden ister olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem." buyurmuştur. Çünkü serbest piyasa şartlarında zarar eden tüccar, piyasa şartlarından dolayı zarar etmiştir. Fakat narh konulmasından dolayı zarar eden tüccar, yapılan bir müdahaleden dolayı zarar etmiştir. Bazı çağdaş İslam hukukçuları tarafından taraflar arasında bir sözleşme yapılması, fiyatlardaki aleyhte yaşanacak gelişmeye karşı narh koyulmasındaki müdahale gibi algılanmaktadır. (Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 950, 951.)

almaktadır. Taraflar, elde ettikleri bu avantajdan dolayı vadede oluşacak fiyat değişikliğine rıza göstermiştir. Fakat her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede tarafların hiçbirisi halihazırda bir fayda elde edemediğinden vadedeki fiyatlara rıza göstermesi beklenemez. Ayrıca her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede tarafların beklentisi, fiyatların lehine gelişmesi yönündedir. Onların rızası da vadede fiyatların kendi lehine olacak şekilde gerçekleşmesindedir.⁴³⁹

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerde rıza sakatlığı bulunduğu şeklindeki bir gerekçelendirmeyi bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacıları isabetli görmemektedir. Çünkü onlara göre rıza, akit yapılırken aranan bir unsurdur. Teslim zamanında ise rızanın olup olmamasına itibar edilmez. Ayrıca onlara göre ticaret bir risk işidir ve fiyatların artıp azalması da bu riske tâbîdir.⁴⁴⁰

Bu görüşe, İslam hukukçuları sözleşmelerde tarafları koruma amacını gütmüş bundan dolayı da çoğunlukla taraflardan birisinin rızasını olumsuz yönde etkileyecek sözleşmelerden tarafların rızası olsa dahi sakındırmaya çalışmıştır şeklinde cevap verilmiştir. Ayrıca İslam hukukçuları, “faiz” ve “rüşvet” gibi toplum için zararlı olduğu hususunda ittifak sağlanan konularda tarafların rızasına itibar edilmeyeceğini yani tarafların rızası olsa dahi böyle bir işlemin gerçekleştirilemeyeceğini ifade eder.⁴⁴¹

Zikredilen görüşler değerlendirildiğinde her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerde vadedeki fiyat değişiminin tarafların rızasını etkilediği görülmektedir. Bu durumun ise taraflar arasında anlaşmazlık ve çekişmeye sebebiyet verdiği ifade edilebilir. İslam hukukçuları ise bu durumu engellemeyi amaçlamıştır. Rıza sakatlığının fiyatların değişmesi neticesi selem sözleşmesinde de görülebileceği iddiasına ise selem sözleşmesinde fiyat değişiminin tarafların rızasını etkilemediği çünkü fiyat değişimi aleyhine olan tarafın bu duruma karşılık bir menfaat elde ettiği belirtilebilir. Rızanın sözleşme gerçekleştirilirken aranan bir unsur olması ve teslim

⁴³⁹ Durmuş, **Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 91; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 164, 420; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 949.

⁴⁴⁰ Servet Bayındır, **İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 104, 106; Özpölat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 199.

⁴⁴¹ Hammâd, **Beyu'l-kâlf**, s. 18; Takî Osmanî, **Esbâbü'l-ezmeti'l-mâliyye ve 'ilâcuha**, Dimaşk, Dâru'l-kalem, 2015, s. 65, 66.

tarihinde tarafların rıza sakatlığına itibar edilmemesi görüşünün ise her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler için doğruyu yansıtmadığını düşünmekteyiz. Çünkü her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerde çoğunlukla taraflardan birisi kazançlı çıkarken diğeri aldanmaktadır. Bu durumun ise tarafların rızalarını korumayı amaç edinmiş İslam hukuku açısından caiz görülmemesi gerektiğini düşünmekteyiz.

h. Kumar Anlamı Taşınması

Bir kısım İslam hukukçusu her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin yasaklık gerekçelerinden bir diğerinin kumar anlamı taşınması olduğunu iddia ederken bir kısım İslam hukukçusu böyle bir anlamın çıkarılamayacağını ifade eder.

Kumar, “*belirli şahısların, eğlenmek, fikrî veya bedenî becerilerini ortaya koymak veya kazanç temin etmek maksadıyla karşılıklı olarak ve az veya çok nispette maharet, tertip veya tâlihe bağlı aralarından kazanacak olanlara bir edim vaad ettikleri akittir*” şeklinde tanımlanabilir.⁴⁴² Taberî ise kumarı, galip gelenin mağlup olandan bir şey almayı şart koştuğu her türlü oyun olarak tanımlar. Buradaki oyun ise bazı müfessirler tarafından muamele şeklinde anlaşılmıştır.⁴⁴³

Kuran ve hadislerde ilke olarak kumar yasaklanmış fakat nelerin kumar olduğu tek tek zikredilmeyerek birkaç örnekle yetinildiğinden kumar kapsamına giren başkaca örnekler dışarıda kalmıştır. Bundan dolayı İslam hukukçuları, naslarda zikredilen birtakım örneğe değil kumarın gerekçesine odaklanmıştır.⁴⁴⁴ Bu bakımdan kumar, iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi kumarın toplumu ve Allah (c.c.) haklarını ilgilendirdiğinden toplumun genel ahlâkını korumaya ve yasaklanmış bir fiilin toplumda yayılmasını engellemeye yönelik olarak önlenmeye çalışılmasıdır. İkincisi ise risk, garar, cehalet ve ayb gibi unsurların bulunması sonucu sözleşmelerin meşrû olmamasıdır. Ayrıca parayla mal değişimini içeren selem ve şirket gibi sözleşmeler, meşrû kabul edilmekle birlikte sonucu belirsizlik taşıdığı oranda gararlı alış-veriş kapsamında değerlendirilmiş ve kumar olarak görülmüştür. Örneğin cahiliyye

⁴⁴² Ali Bardakoğlu, “Kumar”, **DiA**, C. XXVI, s. 364; Kemal Temiz, **İslam’da Kumar Yasağı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, O.MÜ.S.B.E., Samsun, 2010, s. 3.

⁴⁴³ Taberî, **Tefsirü’t-Taberî**, C. IV, s. 219.

⁴⁴⁴ İrfan Ertürk, **İslam Hukuku Açısından Şans Oyunları ve Piyango**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **A.Ü.S.B.E.**, Erzurum, 2008, s. 25, 26.

döneminde yasaklanan münâbeze,⁴⁴⁵ hasât,⁴⁴⁶ mülâmese⁴⁴⁷ vb. bazı sözleşmelerin yasaklanmasının bir sebebi de onların sonucu aşırı belirsizlik taşıdığından bir tür kumar olmalarıdır.⁴⁴⁸

Nakdi mutabakatla sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesinin birçok iktisatçı, Türk hukukçusu ve İslam hukukçusu tarafından sıfır toplamli oyun (zero sum game) olduğu iddiasıyla kumar unsuru taşıdığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı çağdaş İslam hukukçuları bu sözleşmeyi kumar kapsamında değerlendirmiştir.⁴⁴⁹ Bu konu son bölümde müstakil bir başlık altında inceleneceğinden burada detaylara girilmeyecektir.

Fizikî teslimle sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesi ise bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacıları tarafından bizzat kumar olmasa da kumar anlamı taşıdığı ifade edilerek caiz görülmez. Onlara göre kumar anlamı, taraflardan birinin kazanıp kaybedeceği hususunda çekimser kaldığı durumlarda gerçekleşir. Bu durum, taraflar arasındaki risk ilişkisinde ve rekabette ortaya çıkar ve sözleşmelerin sonlandırıldığı tarihte taraflardan birinin kazancı çoğunlukla diğerinin kaybı neticesi olur.⁴⁵⁰ Bu durumun caiz olmama gerekçesinin sedd-i zerîa prensibi olduğu ifade edilmektedir. Çünkü her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, fizikî teslimle sonlanabilecek olsa dahi tarafları vadede malın spot fiyatıyla sözleşmedeki fiyatı arasındaki farkı alıp

⁴⁴⁵ Cahiliyye dönemine ait bir satış türü olan bey-i münabeze, taraflardan birinin muayyen bir malı incelemiden diğerine atması sonucu gerçekleşen akittir. (Celal Yeniçeri, “Münabeze”, **DİA**, C. XXXI, s. 561.)

⁴⁴⁶ Cahiliyye Dönemi satışlarından olan bey-i hasât, satılan malın çakıl taşı atılarak belirlendiği ve satışın gerçekleştiği akittir. Örneğin arazi satışında sınırların çakıl taşı atılarak belirlenmesi bey-i hasata girer. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 54.)

⁴⁴⁷ Cahiliyye dönemi satışlarından olan bey-i mülâmese, müşterinin düşünmeden bir mala dokunmasıyla satışın gerçekleştiği veya tarafların birbirinin elbisesine yapışmasıyla gerçekleşen akdi ifade eder. (Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu**, haz. Sıtkı Güllü, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997, C. III, s. 466)

⁴⁴⁸ Bardakoğlu, “Kumar”, s. 365.

⁴⁴⁹ Heyet, **Karârât**, s. 132, 133; Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 98; Khan, **Islamic Future and Their Markets**, s. 25; Darîr, **Garâr**, s. 626; Münîr, “Müştakatü'l-mâliyye”, s. 8; Osmanî, **Esbâbü'l-ezmeti'l-mâliyye**, s. 62; Hasan, **el-Müştakati'l-mâliyye**, s. 486; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. II, s. 650; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 816, 946; Devâbe, **Temvîlü'l-İslâmî**, s. 245, 249; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 192, 197; Durmuş, **Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 91; Güney, **Türev İşlemler**, s. 7; Temiz, **İslam'da Kumar Yasağı**, s. 5; Penezoglu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 175; Kaya, Demir, “*Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu*”, s. 189; Bozdağ, Duman, “İki Kişili Sıfır Toplamli Oyunlar”, s. 45.

⁴⁵⁰ Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 135; Karadâği, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s. 155; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 946; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 421.

vermek hususunda anlaşmalarından engelleyecek bir mâni yoktur.⁴⁵¹ Ancak bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacıları, emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslimle sonlandırılması sağlanabilirse kumarın gerçekleşmeyeceğini iddia eder.⁴⁵²

İlgili görüşler değerlendirildiğinde her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmeler hukukî anlamda kumar olmamakla birlikte kumar anlamı taşıdığı söylenebilir. Çünkü bir tarafın kazancı karşı tarafın kaybı neticesinde meydana gelmektedir. Bu durumun caiz olmama nedeninin ise sedd-i zerâ prensibi olduğu ifade edilebilir.

Netice olarak her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerle ilgili zikredilen aklî ve naklî gerekçeler değerlendirildiğinde her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olmamasının ayet ve hadislerle sabit olduğu ve bu hususta icmâ olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bedeller arasında faiz illeti yoksa faizin gerçekleşmediği ve bu sözleşmelerin her iki tarafa aynı anda fayda sağlamadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte sözleşmenin yapısında sözleşmeyi ifsat edecek derecede garar bulunduğu, tarafların rızasını engellediği ve kumar anlamının gerçekleştiği iddia edilebilir. Bizim ulaştığımız bu sonuç, organize bir yapının dışında satıcı ve müşteri arasında kurulan her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler için geçerlidir. Emtia vadeli işlem sözleşmesi ise organize borsalarda gerçekleştirildiğinden işleme takas merkezi dâhil olmaktadır. Bu durumun caiziyete etkisi ise bir sonraki başlıkta değerlendirilecektir.

3. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Her İki Bedelin de Vadeli Olmasının Değerlendirilmesi

Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, yukarıda zikredildiği üzere çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğuna göre caiz değildir. Nitekim pek çok çağdaş fetva kurulu ve İslam hukuku araştırmacısı, emtia vadeli işlem sözleşmesinin bu sebepten dolayı caiz olmadığı yönünde karar vermiştir. Çağdaş fetva kurullarından AAOIFI fıkıh heyeti, Dünya İslam Birliği İslam Fıkıh Akademisi (Rabıdatu ‘alemi’l-İslâmî macmau’l-fikhi’l-İslâmî) ve İslam İş Birliği Teşkilatı’na bağlı İslam Fıkıh Akademisi (Mecmau’l-fikhi’l-İslâmî ed-Duelî) emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz

⁴⁵¹ Lâhim, **Bayu’d-deyn**, C. I, s. 424; Bashir, **Commodity Markets**, s. 72.

⁴⁵² Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 199.

olmadığıyla ilgili karar yayınlayan kurullar arasındadır.⁴⁵³ Çağdaş İslam hukukçularından ise Darîr, Osmanî, Karadâğî, Ebû Gudde, Âli Süleymân, Hattâb, Cinkû, Lâhim, Muhyiddin Hasan, Rıdvân Hasan, Mîsavî ve Durmuş emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olmadığı yönünde fetva bildirenlerdendir.⁴⁵⁴

Çağdaş İslam hukukçularından her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz görenler Mısırî,⁴⁵⁵ Feddâd, Bayındır, Aktepe, Bashir ve Kamali gibi araştırmacılarıdır. Ancak bu araştırmacılarından Feddâd, Bayındır, Aktepe, Bashir, Kamali, Özpolat ve Akdemirdir. Bunlardan Mısırî dışındakilerin emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olmasıyla ilgili ifâdeleri bulunmaktadır.⁴⁵⁶

Organize piyasalarda gerçekleşen her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşme (emtia vadeli işlem sözleşmesi), organize piyasalar dışında gerçekleşen her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeden birtakım hususlarda farklılık gösterir. Güveni tesis eden en önemli unsurlardan olan takas merkezinin karşı taraf olarak organize piyasalarda bulunması bunlardandır. Bu sebepten dolayı bu piyasalarda ödeme yapılmaması gibi bir durumdan çoğunlukla bahsedilemez. Bu durumda her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin yasaklık gerekçelerinden olan gararın bu piyasalara etkisi çağdaş İslam hukukçuları arasında ihtilaflıdır. Onlardan bir kısmına göre emtia vadeli işlem sözleşmesinin belgelendirilmesi, tarafların bu sözleşmeye ait borçlarını ikrâr etmesi, taraflardan bu sözleşme için teminat alınması ve takas merkezi sayesinde emtia veya bedelinin tesliminin güvence altına alınması sözleşmeden garar unsurunu kaldırmaz.

⁴⁵³ Heyet, **el-Meayîru's-Şerîyye (AAOIFI)**, s. 285, 287; Heyet, **Karârât ve tavsiyyât**, MMFİ, Dımaşk, Dâru'l-kalem, (1/7), s. 139; Heyetü Râbitatî'l-âlemi'l-İslâmî, **Karârât**, (7/1), s. 123.

⁴⁵⁴ Darîr, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmenin (ibtidau'd-deyn bi'd-deyn) yasaklanmasını, sahip olunmayan bir şeyin alacak karşılığı satılması olarak anlar ve nasslara göre sahip olunmayan malın satımının ancak belirli şartlarla olabileceğini iddia eder. Bu şartlar ise selem akdinde aranan şartlardır. (Darîr, "Beyu'd-deyn", s. 57.); Darîr, **Garâr**, s. 461; Karadâğî, "el-Esvâkü'l-mâliyye", s. 190; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 128, 130, 136; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 944; Abdüssettâr Ebû Gudde, "el-İhtiyârât fi'l-esvâki'l-mâliyye", **Mecelletü Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî**, C. VII / I, s. 335, 337; Hasan, **el-Müştakkatü'l-mâliyye**, s. 485, 519; Hattâb, "Nahve Sûk Mâliyye İslâmiyye", s. 46; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 652; Abdullah es-Sâdık el-Mîsavî, "el-Ukûdü'l-müstakbeliyye min manzûri's-Şerîati'l-İslâmîyye", **Mecelletü'l-ulumi'l-kânuniyye ve's-Şerîyye**, No: 17, 2020, s. 47; Ahmed Muhyiddin Ahmed Hasan, **Amelü şerikâti'l-istismâri'l-İslâmî**, Mekke, 1984, s. 178; Cinkû, **et-Tekâbüd**, s. 281; Durmuş, **Fıkhi Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 88.

⁴⁵⁵ Mısırî, **el-Câmi' fi usûli'r-ribâ**, s. 346.

⁴⁵⁶ Feddâd, **el-Bey'u ale's-sıfatı**, s. 113; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 185; Aktepe, **Finansman Hadisleri**, s. 202; Kamali, **Futures and Options**, s. 182; Bashir, **Commodity Markets**, s. 26; Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 303; Akdemir, **Beyu'l-ma'dûm**, s. 211, 212.

Çünkü onlar, gararlı sözleşmelerin yasaklanmasının hikmetlerinden olan tarafların çoğunlukla zarar ve hüsrana uğramasının engellenmesinin sadece güvenceli bir takas sistemi sayesinde ortadan kalkacağını düşünmez. Bilakis bu sözleşmelerde güvenceli bir takas sistemi olmasına rağmen taraflardan biri çoğunlukla fiyatlar hususunda aldanmakta ve bu da nefret ve düşmanlığa sebep olmaktadır.⁴⁵⁷ Onlardan diğer bir kısmına göre ise takas merkezinin sağladığı güvence sebebiyle malın vadede teslim edilmemesi gibi bir hususun çoğunlukla bu sözleşmelerde söz konusu olmadığından nizâ çıkma ihtimali sıfıra yakındır. Bu sebepten dolayı onlar, emtia vadeli işlem sözleşmesinde takas merkezinin bulunmasının sözleşmeden garar (garar-ı fâhiş) unsurunu kaldırdığını düşünür. Onları bu düşünceye sevk eden, selem sözleşmesinde malın teslim edilememe ihtimalinin daha fazla olmasına rağmen selem sözleşmesinin cevazında ittifak bulunmasıdır.⁴⁵⁸

Zikredilen görüşler çerçevesinde emtia vadeli işlem sözleşmesinde takas merkezinin bulunmasından dolayı sözleşmede semeni ve konuyu teslim edememekten kaynaklı gararın bulunmadığı ifade edilebilir. Çünkü takas merkezi, aldığı tedbirler sayesinde taraflara olan borcunu çoğunlukla ifâ etmektedir.

Neticae olarak emtia vadeli işlem sözleşmesinde her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olmama gerekçelerinden olan “teslim edememekten kaynaklı garar” dışındaki gerekçelerin bulunmasından dolayı caiz olmadığını düşünmekteyiz.

D. KONUNUN KABZ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslam borçlar hukukunda malın kabzedilmesi, sözleşmelerin meşrûiyeti açısından önemli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı emtia vadeli işlem sözleşmesinin meşrûiyeti incelenirken kabz konusuna yer verilmektedir.

⁴⁵⁷ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 420.

⁴⁵⁸ Bashir, **Commodity Markets**, s. 203; Durmuş, **Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 986.

1. Genel Olarak Kabzın Tanımı ve Fıkhî Mahiyeti

Kabz kelimesi “قبض” fiilinden mastar olup sözlükte parmakların ucuyla almak, zabt etmek, avucuyla almak, devşirmek, süratle uçmak, yürümek, -kinayeli kullanımda- ölüm, cimrilik vb. manalara gelmektedir.⁴⁵⁹

Terim olarak ise “Sözleşmenin bedelini ya da konusunu teslim alarak onda tasarrufta bulunabilme imkânını elde etmektir.”⁴⁶⁰ Bir şeyi elde etme ve onda tasarrufta bulunma fiilen gerçekleşebileceği gibi hükmen de gerçekleşebilmektedir (tahliye).⁴⁶¹

Alım-satımda kabzın şart olduğuna ilişkin görüşler aşağıda zikredilen hadislerle dayanmaktadır:

1. Hakîm b. Hizâmdan rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) şöyle söylemiştir:

“Ey Allah’ın Rasulü, ben çokça alış-veriş yapan birisiyim. Bu hususta bana helal ve haram olan şeyler nedir?” Hz. Peygamber (s.a.v.) de:

“Bir şey satın aldığında onu teslim almadan satma” buyurmuştur.⁴⁶²

2. Abdullah b. Ömer’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Her kim gıda maddesi satın alırsa, onu teslim almadıkça satmasın.” İbn Abbas, bu hadis ile ilgili olarak “Zannederim ki her şey bunun gibidir.” demiştir.⁴⁶³

3. Hasar sorumluluğu üstlenilmeyenin kazancı helal değildir.⁴⁶⁴

4. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

⁴⁵⁹ Fîrûzâbâdî, **Kâmûs**, C. II, s. 441; H. Yunus Apaydın, “Kabz”, **DİA**, XXIV, s. 45.

⁴⁶⁰ Kâsânî, **Bedâiü’s-sanâî**, C. VI, s. 576; Atalay, **İslam Hukukunda Kabz**, s. 15.

⁴⁶¹ Serahsî, **Mebûsât**, C. XIII, s. 133.

⁴⁶² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XXIV, s. 32; Şevkânî, **Neylû’l-evtâr**, C. V, s. 178.

⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. III, s. 347; Buhârî, “Buyu”, 51, 54, 55; Müslim, “Buyu”, 8; Tirmizi, “Buyu”. 56; Şevkânî, **Neylû’l-evtâr**, C. V, s. 178.

⁴⁶⁴ Mâlik b. Enes Ebû Abdullah el-Esbahî, **el-Muvattâ: rivayetü Muhammed b. Hasen**, thk. Takıyyüddin en-Nedvi, Dimaşk, Dâru’l-kalem, 1991, “Buyu”, 20; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XI, s. 253. Ebû Dâvûd, “Buyu”, 34;

“Her kim gıda maddesi satın alırsa onu ölçmeden satmasın.” Ravi diyor ki: İbn Abbas’a neden diye sordum. O da şöyle söyledi: “Görmüyor musun, gıda maddeleri geri kaldığı (muahhar) halde altınla alış-veriş yapıyorlar.” Ebu Küreyb ise “geri kalıyor (muahhar)” kelimesini söylemedi.”⁴⁶⁵

5. Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yolculuk yapıyorduk. Ben, babam Hz. Ömer’e ait zaptı zor bir devenin üzerindeydim. Deve dik başlılık yapıp topluluğun önüne geçip duruyordu. Hz. Ömer de deveyi engelleyip geri çekiyordu. Daha sonra deve tekrar topluluğun önüne geçiyordu, Hz. Ömer de deveyi tekrar engelleyip geri çekiyordu. Allah Rasulü (s.a.v.) Hz. Ömer’e,

“Ey Ömer, onu bana sat” buyurdu. Hz. Ömer de:

“Onu sana bağışladım ey Allah’ın Rasulü! (s.a.v.)” diyerek cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) tekraren “Onu bana sat” buyurdu. Hz. Ömer de deveyi Hz. Peygamber’e (s.a.v.) sattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de “Onu sana bağışladım ey Abdullah ibn Ömer, onu istediğin gibi kullanabilirsin.” buyurdular.⁴⁶⁶

6. İbn Ömer şöyle demiştir:

“Biz, Rasulullah (s.a.v.) zamanında gıda maddesi satın alırdık.” Hz. Peygamber (s.a.v.) de bize, gıda maddesini satmadan, aldığımız yerden başka bir yere götürmemizi emredecek birini gönderirdi.⁴⁶⁷

7. İbn Ömer, şunu nakletmiştir:

“Rasulullah (s.a.v.) devrinde ashab, götürü usulüyle⁴⁶⁸ bir şey satın aldıklarında onu başka yere nakletmeden olduğu yerde satarlarsa, bu sebepten dayak yerlerdi.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Buhârî, “Buyu”, 54; Müslim, “Buyu”, 8; Ebû Dâvûd, “Buyu”, 65; Buradaki gerekçelendirme satın alınan mallar için geçerlidir. Satın alınmayan mallarda (miras, hibe vs.) faiz gerekçesi geçerli değildir. Çünkü faiz tasavvuru satın alınmayan mallarda yapılamamaktadır. (Darîr, **Garâr**, s. 330.) Gıda maddelerinin geri kalmasına şöyle bir örnek verilebilir: “Bir kimse 100 TL’ye gıda maddesi satın alır ve satıcıya fiyatını öder. Fakat müşteri, satıcıdan gıda maddesini alıp kabzetmez. Daha sonra ise kabzetmediği gıda maddesini 120 TL’ye satar. Bu durumda müşteri, sanki para ile parayı satın almış olur.” (Şevkânî, **Neylû’l-evtâr**, C. V, s. 180.)

⁴⁶⁶ Buhârî, “Buyu”, 47, “Hibe”, 25, 26; Şevkânî, **Neylû’l-evtâr**, C. V, s. 180.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, **Telhîsü’l-habîr**, C. III, s. 71.

⁴⁶⁸ Götürü usulü / جرافا: Ölçsüz, tartısız ve takdirsiz olarak göz kararıyla yapılan satıştır. (Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1980, C. VII, s. 620.)

⁴⁶⁹ Buhârî, “Buyu”, 56; Müslim, “Buyu”, 8; Ebû Dâvûd, “Buyu”, 65.

8. Hz. Peygamber (s.a.v.) müşteri ve satıcı tarafından ölçülmedikçe gıda maddelerinin satışını yasakladı.⁴⁷⁰

2. İslam Hukukçularının Kabza Bakışı

İslam hukukçularından İbn Teymiye, sözleşme yapmaktan maksadın kabzı gerçekleştirmek olduğunu ifade eder.⁴⁷¹ İslam hukukçularına göre kabzın gerçekleşeceği mallar menkul ya da gayr-ı menkul olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Müslim, “Buyu”, 8; İbn Mâce, “Ticaret”, 37; İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, C. III, s. 71.

⁴⁷¹ İbn Teymiye, *Mecmûatü'l-fetava*, C. XXIX, s. 472; Lâhim, *Beyu'd-deyn*, C. I, s. 431; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 11; Suveylim, satım akdinin tarafların ihtiyacını karşılamak için meşrû kılındığını belirttikten sonra tarafların ihtiyaçların karşılanması için sözleşme anında kabzın gerçekleşmesi gerektiğini belirtir. Kabzın gerçekleşmediği bir durumda ise satım akdinden faydalanılamayacağını ifade eder. Bundan dolayı o, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin sözleşme anında kabz gerçekleşmediğinden gerçekte bir satım olmadığını düşünür. (Suveylim, *Akdü'l-kâfî bi'l-kâfî*, s. 48.)

⁴⁷² İslam hukukçuları menkul ya da gayr-ı menkul mal için bir takım kabz şekilleri öngörür. Bunlar, malın elden teslim alınarak, nakledilerek, tahliye yoluyla ve ölçülerek kabzdır. Bu şekillerin ifade ettiği mana ise hakikî ve hükmi kabz olmak üzere iki başlık altında toplanabilir.

Menkul malda en en sık görülen kabz şekli hakikî kabzdır. Bu ise elden almak ya da müşterinin istediği bir yere nakledilmek suretiyle gerçekleşir. Hükmi kabz ise satıcı tarafından müşteri ile akdin konusu arasındaki engellerin kaldırılarak müşteriye akdin konusunda tasarruf edebilme imkânının sağlanması şeklinde tarif edilmiştir. (Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, C. V, s. 244.) Bu, hükmi kabzın en yaygın şeklidir. Aynı zamanda tahliye olarak da isimlendirilmektedir. Hazır hale getirilen malın hakikî olarak kabzedilmek üzere müşteriye sunulmasıyla (tahliye) satılan malın hasar sorumluluğu ve tasarruf hakkının müşteriye geçtiği İslam hukukçuları tarafından savunulmaktadır. (Heyet, *Karârât ve tavsiyyât*, Mecmau'l-fikhi'l-İslâmî (Hind), 12. Baskı, y.y., t.y., s. 153, 154; Heyet, *Fetâvâ fıkhiyye muâsıra*, Kahire, Dâru'l-keleme, 2017, s. 200; Osmanî, *Esbâbü'l-ezmeti'l-mâliyye*, s. 61; Kisbet, “Malın Kabzı ve Hükümleri”, s. 482.) Bu bağlamda İslam hukukçularının genel kabulüne göre gayr-ı menkulün kabzı tahliye yoluyla, menkul malların kabzı ise nakil yoluyla olur. (Mâverîdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvî'l-kebîr hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, C. V, s. 226; Tesûlî, *el-Behce*, C. I, s. 341. İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 493; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, C. VI, s. 509; Darîr, *Garâr*, s. 331; Mustafa Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satılan Malın Kabzı ve Hükümleri” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 16, 2010, s. 482; Arif Atalay, *İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm (Kabz)*, Kayseri, Kimlik Yayınları, 2016, s. 67.) Ayrıca onlar arasında menkul malların kabzının fiilen gerçekleşmesinin mümkün olmadığı durumlarda tahliye ile kabzedilebileceği hakkında ortak bir kanaat mevcuttur. İhtilaf edilen nokta ise menkul malların nakledilerek kabz edilme imkânı varken tahliye yoluyla kabz edilmesidir. (Mustafa Kisbet, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabzı ve Teslimi*, İstanbul, Nizamiye Akademi, 2015, s. 104.)

Hanefî hukukçular, yapmış oldukları kabz tanımında kabz ile tahliyeyi özdeşleştirdiklerinden tahliyeyi, fiili olarak kabzın gerçekleşmediği durumlarda kabz saymışlardır. Tahliye hakkında Hanefî hukukçusu Kasanî'nin yapmış olduğu tarif en bilinen ve en veciz tariflerdendir. O, kabzı ve teslimi aynı anlamda görerek, tahliye ve tahallidîr şeklinde tanımlamıştır. Tahliye, satıcının, müşteri ile akdin konusu arasındaki engelleri kaldırarak müşterinin akdin konusunda tasarruf edebilmesine imkân sağlamasıdır. Kâsânî, bu şekilde satıcının akdin konusunu teslim etmiş, müşterinin de kabzetmiş olacağını savunur. Ayrıca Hanefî hukukçulara göre diğer şekillerde kabz imkânı varken

Konumuz olan emtia vadeli işlem sözleşmesinde kabza konu olan mal ise menkul niteliğe sahiptir. Emtia vadeli işlem sözleşmesi kabz açısından incelenmek istenildiğinde konunun kabzdan önce satımı gündeme gelmektedir. Kabzdan önce menkul malların satımında ise İslam hukukçuları ihtilaf halindedir.⁴⁷³

Hanefî hukukçulara göre menkul mallarda kabz öncesi satım caiz değildir. Çünkü onlar, kabz öncesi satışta garar unsurunun bulunduğunu belirtir. Bunu ise ilk satışta kabzedilmeyen menkul malın müşteriye teslim edilmeden önce helâk olabileceği gerekçesiyle açıklarlar. Onlara göre bu ihtimal, ikinci satışı da ifsat eder. Çünkü ilk satışta malın helâk olması, her iki müşteriye de teslim edilememesi sonucunu doğurur.⁴⁷⁴

Gayr-ı menkul mallarda ise Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre kabz öncesi satış caizdir. Çünkü onlar, gayr-ı menkul malın helâk olmasının çok nadir olduğunu, nadir olana ise yok hükmü verileceğini ifâde eder.⁴⁷⁵ Muhammed'e göre menkul mallar gibi gayr-ı menkul malların da kabz öncesi satımı caiz değildir. Çünkü o, hadisteki

dahi tahliye yoluyla kabz gerçekleştirilebilir. (Kâsânî, **Bedâiu's-sanâî**, C. V, s. 244; Kisbet, "Malın Kabzı ve Hükümleri", s. 482.)

Şâfi, Mâlikî ve Hanbelî hukukçulara göre Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından götürü usulüyle alınan malın başka bir yere götürülmeden yapılan satışını yasaklamasına dair rivayetler (Buhârî, "Buyu", 54; Müslim, "Buyu", 8; Ebû Dâvûd, "Buyu", 65; Tirmizi, "Buyu", 56, İbn Mâce, "Ticarât", 38.) elden teslim imkânı olan veya yeri değiştirilebilen malların kabz edilebilmesi için tahliyenin yeterli görülmemesine sebep olmuştur. Ayrıca esas alınan rivayetler ihtilafı olmakla beraber onlara göre tahliye ile yapılan kabz, haksız kazanç ve faize sebep olabilmektedir. (Kisbet, "Malın Kabzı ve Hükümleri", s. 483.) Bu bağlamda Şâfi hukukçular, malın elden alımı veya nakliyesi mümkünse bu şekilde yapılması gerektiğini, bunlar mümkün değilse tahliye ile kabzın gerçekleşmesi gerektiğini ifâde ederken Mâlikî hukukçular, örfün esas alınması gerektiğini savunur. Hanbelî hukukçular ise menkul malın, özelliğine göre ya elden teslim edilmesi veya nakledilmesi gerektiğini belirtirken misli malın kabzının, ölçüm işleminden sonra uygun şekilde yapılması gerektiğini belirtir. Kabz konusunu inceleyen Kisbet ise kabzın, malın şekline ve içinde bulunulan zamana en uygun şekilde yapılması gerektiğini ifâde eder. (Mâverdi, **el-Hâvi'l-kebîr**, C. V, s. 226; Buhûfî, **Keşşâfü'l-kına**, C. III, s. 246, 247; Kisbet, "Malın Kabzı ve Hükümleri", s. 482.)

⁴⁷³ Kisbet, **Malın Kabzı ve Teslimi**, s. 104.

⁴⁷⁴ Bununla birlikte Hanefî hukukçulara göre bir malın satım sözleşmesine konu olabilmesi için malın mülkiyette olması gerekir. Malın mülkiyeti için de kabz gerekeceğinden kabz olmadan yapılan akit garar barındırır. Serahsî'ye göre kabz gerçekleştiğinde ise artık geriye garar unsuru olarak sadece istihkak kalır ki bundan sakınmak mümkün değildir. (Serahsî, **el-Mebsût**, C. IX, s. 13.)

⁴⁷⁵ Kâsânî, **Bedâiu's-sanâî**, C. V, s. 203; Hanefî hukukçular kabz öncesi satımın illetini, teslim edememe endişesinin meydana getirdiği garara bağlar. Bundan dolayı gayr-ı menkullerde bu endişenin çok nadir olduğu belirtilir. Bununla birlikte onlar, deniz ve akarsu kenarı gibi riskli bölgede olan gayr-ı menkullerin helak olma ihtimalini fazla gördüğünden kabz öncesi satışını caiz görmemiştir. (Aynî, **el-Binâye**, C. VI, s. 509.)

yasaklamanın umumî olduğunu düşünerek yasaklamayı menkul ve gayr-ı menkul bütün mallara hamletmiştir.⁴⁷⁶

Şâfi hukukçulara göre kabz öncesi satış; faiz⁴⁷⁷ ve garar barındırdığından her türlü malda mutlak olarak yasaktır. Ayrıca müşteri henüz kabzetmediği malda istikrarsız bir mülkiyete sahiptir.⁴⁷⁸ İstikrarsız mülkiyetle malın satılması ise onlara göre teslimine güç yetirilemeyen malın satışına benzemekte olup caiz görülmez.⁴⁷⁹ Ayrıca onlara göre satılan mal, kabz öncesi müşterinin hasar sorumluluğuna girmediğinden hadisteki yasaklama kapsamına girmektedir.⁴⁸⁰

Mâlikî hukukçulara göre kabz öncesi satışın yasaklandığı hadislerde gıda maddeleri zikredildiği için yasaklık, sadece gıda maddelerini kapsar. Yani onlara göre gıda maddeleri dışındaki şeyler, kabzdan önce satılabilir. Çünkü Mâlikî hukukçulara göre gıda maddesi dışındaki nesnelerin kabzdan önce helakiyle akit infisah etmez. Ayrıca onlara göre gıda maddelerinin kabzdan önce satışının yasaklığının gerekçesi faiz ve garardır.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, C. IX, s. 13; Darîr, **Garâr**, s. 335.

⁴⁷⁷ Bu görüş İbn Abbas, Zeyd b. Sabit, Ebû Hureyre, Mâlikî ve Şâfiî hukukçular tarafından savunulmaktadır. İbn Abbas, gıda maddelerinin kabzdan önce satımıyla ilgili şöyle söylemiştir: “Bu dirhemler karşılığında dirhemlerin satışındır. Gıda maddeleri ise geri kalmaktadır (muahhar).” (Buhârî, “Buyu”, 54; Müslim, “Buyu”, 8; Ebû Dâvûd, “Buyu”, 65.); Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hureyre, insanların kabzetmedikleri halde gıda maddelerine ait çekleri alıp sattıklarını gördüğünde Mervan’a “Sen faizli satış helal mi gördün?” demiştir. İbn Abbas’ın ifade ettiği faiz görüşü Mâlikî ve Şâfiî hukukçular tarafından benimsenmiştir. (Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbahî el-Medenî, **el-Muvattâ**, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, Abu Dabi, 2004, Müessesetü Zayid b. Sultan Ali Nihyan, C. IV, s. 927; Darîr, “Beyu’d-deyn”, s. 46.); Şevkânî, Zeyd b. Sabit ve Ebu Hureyre’nin Mervan’a sarf ettiği ifâdelerin, sadece “kabzdan önce satım yasaktır” demek suretiyle yapılan illetlendirmeden daha üstün olduğunu savunur. Çünkü o, sahabein Hz. Peygamber’in (s.a.v.) asıl kastını bizden daha iyi bildiğini söylemektedir. (Darîr, “Beyu’d-deyn”, s. 47.) Ayrıca bu durum, direkt faizli işlem yapmak yerine iki akit arasına mal sokarak işlemi caiz hale getirme hilesinin adı olarak da görülmüştür. (Mâverdî, **el-Hâvi’l-kebîr**, C. V, s. 465; Kisbet, “Malın Kabzı ve Hükümleri”, s. 487.)

⁴⁷⁸ Mâverdî, **el-Hâvi’l-kebîr**, C. V, s. 273; Rafîî, **el-Azîz**, C. VIII, s. 416; İbn Hacer, **Fethu’l-bârî**, C. IV, s. 336; Davudoğlu, **Müslim Tercüme ve Şerhi**, C. VII, s. 621.

⁴⁷⁹ Şâfiî hukukçulara göre kabzdan önce mülkiyet istikrar bulmadığından mal, satıcının sorumluluğuna geçmemiş olacaktır. Bu durumda ise mal helak olursa akit kendiliğinden fesh olur. Bu da onlara göre gerek olmadığı halde garara sebebiyet vermektir. (Mâverdî, **el-Hâvi’l-kebîr**, C. V, s. 226, 466; Darîr, **Garâr**, s. 338, 342.)

⁴⁸⁰ Şâfiî hukukçuların burada belirttikleri bir diğer husus ise kabz öncesi satımda satılan şeyin birinci satıcının mı yoksa ikinci satıcının mı hasar sorumluluğunda olduğunun bilinmemesidir. (Mâverdî, **el-Hâvi’l-kebîr**, C. V, s. 220, 223; Şirbînî, **Muğni’l-muhtâc**, C. II, s. 90.)

⁴⁸¹ İbn Rüşd (el-Hafîd), **Bidâyetü’l-müctehid**, C. II, s. 144; Sahnûn, Abdusselam b. Said Tenûhî, **Müdevvenetü’l-kübra**, Beyrût, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994, C. III, s. 133; Davudoğlu, **Müslim**

Ahmet b. Hanbel'den rivayet edilenler ışığında Hanbelî hukukçular, kabzdan önce satış yasağının gıda maddesi olup olmadığına bakılmaksızın ölçülüp tartılabilen mallarda olduğunu belirtir. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde genellikle gıda maddeleri ölçülerek veya tartılarak satılırdı. Bundan dolayı onlar, hadisteki “gıda maddeleri” ifâdesinden kastedilenin, ölçümü veya tartımı yapılan mallar olduğunu belirtir.⁴⁸² Onlara göre kabzdan önce satımın yasaklık gerekçesi ise İbn Ömer'den rivayet edilen gıda maddelerinin kabzdan önce satılmamasıyla ilgili hadisidir. Çünkü İbn Abbas bu hadisile ilgili olarak “zannederim ki her şey gıda maddeleri gibidir”⁴⁸³ demiştir.⁴⁸⁴

Kabzdan önce satışla ilgili yukarda zikredilen gerekçelerin yanında başkaca gerekçeler de ileri sürülmüştür. Örneğin, kabzdan önce satışın iş fırsatlarını engellemesi⁴⁸⁵ emtia fiyatlarını artırması⁴⁸⁶ ve nesnelerin ortaya çıkmasını engellemesi⁴⁸⁷ bunlardandır.

Tercüme ve Şerhi, C. VII, s. 621; İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, C. IV, s. 336; Darîr, **Garâr**, s. 335; Kisbet, “Malın Kabzı ve Hükümleri”, s. 487; Bununla birlikte Mâlikî hukukçulardan Karâfî, gıda maddesi olup olmamasına bakmaksızın kabzedilmemiş malın satışının caiz olmadığını ifâde eden Şafi'nin görüşünü isabetli bulur. (Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs Abdurrahman el-Mısıri, **ez-Zehîra**, thk. Muhammed Hucci, Beyrût, Dâru'l-Garb, 1994, C. V, s. 133, 134.)

⁴⁸² İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, **el-Muğnî**, Beyrût, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Huluv, Dâru'l-Fikr, C. IV, s. 235, 493; Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Selahaddîn, **Ravzü'l-murbî**, Beyrût, Dâru'l-fikr, t.y., C. I, s. 224; İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, C. IV, s. 336.

⁴⁸³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. III, s. 347; Buhârî, “Buyu”, 51, 54, 55; Müslim, “Buyu”, 8; Tirmizi, “Buyu”. 56; Şevkânî, **Neylû'l-evtâr**, C. V, s. 178.

⁴⁸⁴ İbn Kudâme, **Muğnî**, C. IV, s. 107, 111, 113, 124; İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetâva**, C. XXIX, s. 507; Darîr, **Garâr**, s. 336; Câbir b. Abdullah b. Yahya ibn Mehdî, **Beyu'd-deyn bi'd-deyn**, Malezya, Vizaretü't-ta'limi'l-âlî, 2012, s. 30.)

⁴⁸⁵ Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 100; Darîr, **Garâr**, s. 343; Ömer Faruk Habergetiren, **İslam Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri**, Basılmamış Doktora Tezi, H.Ü.S.B.E., Şanlıurfa, 2005, s. 82.

⁴⁸⁶ Onlara göre emtia kabzedilmeden satılırsa fiyatlarının artış göstereceği iddia edilir. Bu durumda emtiayı spekülâtif amaçlı alıp satanlar kazanırken emtiayı tüketen kesim zararlı çıkar. Fakat emtia kabzedilmeden satılmazsa ne emtiayı alıp satanlar zarar görür ne de emtiayı tüketen kesim zarar görür. (Darîr, **Garâr**, s. 343; Habergetiren, **Sermaye ve Sermaye Hareketleri**, s. 81.) Ancak Kamali ve Bashir tarafından kabz öncesi satışın emtianın fiyatını yükselttiği iddiası reddedilmiştir. Kamali, **Futures and Options**, s. 207; Bashir, **Commodity Markets**, s. 194.); Ayrıca son dönem yapılan çalışmalarda emtia vadeli işlem sözleşmesinin, emtianın fiyatını yükseltmediği iddia edilmektedir. Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 5; Koy, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s.)

⁴⁸⁷ Desûkî, kabzdan önce satışın yasaklanmasının gerekçesini “gıda maddelerinin ortaya çıkması” gibi bir amaca dayandırır. Ona göre kabzdan önce satım caiz olsaydı insanlar, gıda maddeleri ortaya çıkmadan birbirlerine satardı. (Desûkî, **Hâşiyetü'd-Desûkî**, C. III, s. 131.)

3. Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Kabz Şartının Değerlendirilmesi

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde kabz ve kabzdan önce satım üç başlıkta değerlendirilmektedir. Birincisi sözleşmenin kuruluşunda⁴⁸⁸, ikincisi sözleşmenin kuruluşundan sonuçlanana kadar olan zaman aralığında, üçüncüsü ise sözleşmenin sonlanmasındadır. Bu başlık altında sözleşmenin sonlanmasında kabzın gerçekleşmesi değerlendirilmiştir.

Birinci durum sözleşmenin kuruluş aşamasını ifade etmektedir. Dolayısıyla birinci durumda kabz öncesi emtianın satımının gündeme gelebilmesi için daha öncesinden gerçekleştirilmiş bir sözleşmeden kaynaklanan kabzedilmemiş malın olması gerekir.⁴⁸⁹ Bundan dolayı birinci durumda her ne kadar mal kabzedilmemiş olsa da bu durum kabzdan önce satımla değil ma'dûm ve mülkiyette olmama konularıyla alakalı olup ilgili bölümlerde geniş izahatlarda bulunulmuştur. Bu itibarla emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun kabzedilmemiş olmasının (ma'dûm ve mülkiyette olmama durumları) sözleşmeye zarar vermediği söylenebilir. Nitekim bu durum, selem sözleşmesinde de aranmamaktadır.⁴⁹⁰ İkinci başlıktaki kabz öncesi emtianın satımı, üçüncü bölümde ters işlemle sonlanmanın değerlendirildiği başlıkta inceleneceğinden burada detaya girilmeyecektir. Üçüncüsü başlıktaki kabz öncesi satım ise nakdi mutabakatla sonlanan sözleşmelerde gerçekleşmektedir. Önemine binâen nakdi mutabakatla sonlanan sözleşmeler ve bu durumdaki kabz öncesi satış üçüncü bölümde müstakil bir başlıkta incelenecektir. Burada değerlendirilecek olan ise fizikî teslimle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesindeki kabzdır.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, sadece vadede fizikî teslimle sonlandığında kabz konusu gündeme gelmektedir. Bu sözleşmelerde vadede kabz, depolara teslim edilerek ve karşılığında makbuz alınarak gerçekleşir. Makbuzun teslim / tesellümü ise temsil ettiği malın teslim / tesellümü anlamına gelir. Emtia satıcısı, belirlenen depolardan birisine özellikleri ve miktarı belirlenmiş emtiayı teslim ederek makbuzu alır ve takas merkezine teslim eder. Emtia müşterisi ise ödemekle yükümlü olduğu

⁴⁸⁸ Feyyâz, *Sûku'l-evraki'l-mâliyye*, s. 358.

⁴⁸⁹ Cinkû, *et-Tekâbüd*, s. 281, 282.

⁴⁹⁰ Bashir, *Commodity Markets*, s. 39.

bedeli takas merkezine vererek takas merkezinden makbuzu alır. Müşteri isterse makbuzla depoya gidip emtiayı fizîken teslim alabilir. İsterse de emtiayı depoda saklayabilir. Ancak emtianın depoda saklanması durumunda farklı ücretlendirme olabilmektedir. Buna göre emtianın fizîken teslim alınmasıyla makbuzun alınması arasında hukûken bir fark olmadığı ifâde edilebilir. Çünkü her iki durum da hukûken aynı anlamı ifâde etmektedir.⁴⁹¹ Bundan dolayı vadede fizikî teslimle sonlanması halinde emtia vadeli işlem sözleşmesinde malın kabzı açısından herhangi bir mahzûr olmadığı söylenebilir. Ancak emtia vadeli işlem sözleşmesi her ne kadar malın gerçek anlamda teslimi açısından herhangi bir mahzûr taşımasa da her iki bedelin de vadeli olduğu bir sözleşme olmasından dolayı emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz görmemekteyiz.

Bir sonraki bölümde organize piyasalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinde taraflardan güvence bedeli olarak alınan teminatlar değerlendirilecek, önemine binâen sözleşmenin gerçekleştirilme amaçları (riskten korunma, spekülasyon ve arbitraj) ve sözleşmenin sonlandırılma şekilleri (fizikî teslim, ters işlem ve nakdi mutabakat) tahlil edilecektir. Bununla birlikte emtia vadeli işlem sözleşmesi yerine önerilen alternatif yöntemler İslam hukuku açısından incelenecektir.

⁴⁹¹ Bashir, **Commodity Markets**, s. 201; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 176; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 45.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EMTİA VADELİ İŞLEM
SÖZLEŞMESİNDE
KULLANIM AMACI VE TEKNİK İŞLEYİŞİN
İSLAM HUKUKU AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ
VE
ALTERNATİF YÖNTEMLER

Bu bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesinin “kullanım amacı” ve “teknik işleyişi” İslam hukuku açısından değerlendirilecektir. Emtia vadeli işlem sözleşmesinin kullanım amacının değerlendirildiği birinci ana başlıkta korunma, spekülasyon ve arbitraj amaçları İslam hukukuna göre incelenecektir. Emtia vadeli işlem sözleşmesinin teknik işleyişinin değerlendirildiği ikinci ana başlıkta ise teminat sistemi ve sonlandırılma yöntemleri İslam hukukuna göre tahlil edilecektir. Teminat sistemi, başlangıç ve sürdürme teminatları, teminatların gelir getirici mahiyette kullanımı ve teminat mutabakatı olmak üzere dört başlıkta analiz edilecektir. Emtia vadeli işlem sözleşmesini sonlandırma şekilleri ise fizikî teslim ters işlem ve nakdi mutabakat olmak üzere üç başlıkta değerlendirilecektir. Son olarak emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz kabul etmeyen İslam hukukçuları tarafından önerilen alternatif yöntemler ele alınacaktır.

I. KULLANIM AMACI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin üç amaç için gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bunlar, riskten korunma (hedging), spekülasyon ve arbitrajdır. Çağdaş İslam hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiziyeti, gerçekleştiriliş amacına göre farklı değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu kısımda emtia vadeli işlem sözleşmesi amaç açısından değerlendirilecektir.

A. KORUNMA AMAÇLI KULLANILMASI

Emtia vadeli işlem sözleşmesi sayesinde gerçekleştirildiği öne sürülen korunma, finansal açıdan malın korunmasıdır. Finansal açıdan korunma (hedging), malı beklenmeyen ve istenmeyen fiyat hareketlerinden (finansal risk) korumak için alınan önlemler şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁹² Günümüzde emtiaya dönük finansal risklerden korunmanın emtia vadeli işlem sözleşmesiyle gerçekleştirildiği ifade edilir. Çünkü bu sözleşmeler istenildiği zaman sonlandırılabilir ve düşük maliyetlidir.⁴⁹³

Selem sözleşmesinin ise satıcıya ait mahsulün değerini, müşterinin de alacağı malın fiyatını sabitlediği gerekçesiyle emtia vadeli işlem sözleşmesine çok

⁴⁹² el-Beşîr, “Tatbikâtü ukûdi’t-tahavvut”, s. 2.

⁴⁹³ Bacha, “Derivative Instruments”, s. 11; Lâhim, **Beyu’d-deyn**, C. I, s. 430; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 4.

benzediği⁴⁹⁴ fakat emtia vadeli işlem sözleşmesi kabiliyetinde korunma amaçlı olmadığından ihtiyaçlara tam manasıyla cevap veremediği iddia edilir. Nitekim selem sözleşmesi emtia vadeli işlem sözleşmesine oranla oldukça yüksek maliyetlidir. Bundan dolayı da bu sözleşmede iddia edilen korunmanın, fiyatların istikrarlı olduğu bir piyasada geçerli olduğu ve emtia vadeli işlem sözleşmesi yerine kullanılamayacağı iddia edilir.⁴⁹⁵ Bunu bir örnekle açıklamak istiyoruz:

Bir ton fındığın 1.000 TL'ye satıldığı bir ortamda selem müşterisi, bir ton fındığı daha önceki bir tarihte 900 TL'ye satın almış olsa bu alış-verişten 100 TL kâr elde eder. Fakat fiyat hareketlerinin aşırı oynak olduğu piyasalarda 900 TL'ye alınan bir ton fındığın vadede ton fiyatı 800 TL'ye de düşebilir. Fiyatın 800 TL'ye düştüğü durumda ise beklemesine karşılık 100 TL zarar eder. Üstelik müşteri, parayı peşin verdiği için paranın fırsat maliyetine de katlanmak zorunda kalır.⁴⁹⁶

Bununla birlikte günümüzde iktisat sistemi, ihtisaslaşmaya göre sektörlere ayrılmıştır. Örneğin iş sektörü bunlardandır. Bu sektörü ziraatle uğraşanlar, imalat yapanlar ve hizmet sunanlar oluşturur. Bu grubun finanse edilmeye ihtiyacı vardır. Bununla birlikte ziraatle uğraşanlar, imalat yapanları finanse edemez veya onların mallarını korunma amacıyla satın alamaz. Çünkü bu sektörde faaliyet gösterenlerin ücreti akit meclisinde ödeyecek parası bulunmaz. Günümüzde finanse etme ise mâli müesseseler ve bankacılık sektörü tarafından yapılmaktadır.⁴⁹⁷ Finanse etmenin mâli müesseseler tarafından yapılmasından dolayı selem sözleşmesindeki müşteri, parayı peşin ödeyerek satıcıyı finanse etmeye güç yetiremez. Çünkü satıcının müşteriler tarafından finanse edilmeye ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı günümüzde finansal açıdan korunma, selem sözleşmesiyle değil emtia vadeli işlem sözleşmesiyle gerçekleştirilir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 412, 420.

⁴⁹⁵ Sââtî, "Nahve müştekkât mâliyye", s. 70, 71.

⁴⁹⁶ Sââtî, "Nahve müştekkât mâliyye", s. 71; Süleymân Kaya, "Tarihte ve Günümüzdeki Selem Uygulamalarının Fikhi Açıdan Değerlendirilmesi", **İslam İktisadında Selem Fikhi ve İktisadi Yönleriyle**, ed. Salih Ülev, Mervan Selçuk: İstanbul, İktisat Yayınları, 2022, s. 117.

⁴⁹⁷ Sââtî, "Nahve müştekkât mâliyye", s. 70, 71.

⁴⁹⁸ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 430; Kaya, "Selem Uygulamalarının Fikhi Açıdan Değerlendirilmesi", s. 117; Erol, **Futures Piyasaları**, s. 9; Yaslıdağ, **Türev Piyasalar**, s. 22.

Bazı çağdaş İslam hukukçuları her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmelere cevaz vermemekle beraber günümüzde finansal açıdan malın korunmasında bu sözleşmelerin kullanımının zorunluluğundan ötürü organize piyasalarda gerçekleştirilmeyen her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere cevaz vermektedir.⁴⁹⁹ Ancak onlar ve her iki bedelin vadeli olmasını caiz görmeyen bazı çağdaş İslam hukukçuları; sözleşmenin meşrûiyeti, gerçekleştiriliş amacı vb. hususlardan dolayı organize piyasalarda gerçekleşen her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere cevaz vermemektedir.⁵⁰⁰ Bununla birlikte bazı çağdaş İslam hukukçuları emtia vadeli işlem sözleşmesini maslahat ve makâsıt prensibi çerçevesinde değerlendirir. Onlar, İslam hukukunda malın korunmasına önem verildiğini ve malın risklerden korunmamasının Kuran'da yasaklanan malın israfı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirttikten sonra günümüzde malın korunmasının ancak modern riskten korunma yöntemleriyle gerçekleşebileceğini iddia ederek fizikî teslimle sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz görülmesi gerektiğini savunur. Çünkü onlara göre fizikî teslimle bu sözleşmelerin gerçekleştirilmesi korunma amacına bir karîne oluşturmaktadır.⁵⁰¹

B. SPEKÜLASYON VE ARBİTRAJ AMAÇLI KULLANILMASI

Spekülasyon, ekonomik bir varlığı, gelecekteki fiyatı hakkında tahminde bulunarak alıp-satmak olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰² Ancak bu durumun spot ve vadeli piyasada İslam hukuku açısından farklı sonuçlara sebep olacağı ifâde edilmektedir. Nitekim spot piyasada sözleşmenin konusuna sahip olduğundan likiditeye ulaşmak

⁴⁹⁹ Hammâd, *Beyu'l-kâfî*, s. 29; Durmuş, *Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 986, 987; Kamali, *Futures and Options*, s. 277; Bashir, *Commodity Markets*, s. 87, 172; Necmeddin Güney, *Türev Ürünlerde Garar*, s. 13.

⁵⁰⁰ Âli Süleymân, *Esvâkü'l-mâliyye*, s. 944, 949; Durmuş, *Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 986, 987.

⁵⁰¹ Feddâd, *el-Bey'u ale's-sıfati*, s. 113; Bayındır, *Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 185, 199; Aktepe, *Finansman Hadisleri*, s. 202; Kamali, *Futures and Options*, s. 182; Bashir, *Commodity Markets*, s. 26; Sââtî, "Nahve müstekkât mâliyye", s. 67, 77; Sââtî, "Sharia Compatible Futures", s. 10; Bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacıları ise çağdaş İslam hukukçularının muhafazakâr yaklaşımları bir kenara bırakarak olaylara günümüz şartları çerçevesinde bakmaları gerektiğini dile getirir. (Bacha, "Derivative Instruments", s. 14.)

⁵⁰² Bacha, "Derivative Instruments", s. 12; Güner Koç Aytekin, "Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyon", *International Journal of Humanities and Education*, t.y., y.y., s. 192.

için spekülâtörlerin bulunması gerektiği vurgulanırken vadeli piyasada sözleşmenin konusuna sahip olunmadığından spekülasyonun bir nevi kumar anlamına geldiği iddia edilir. Çünkü bu piyasalarda tarafların gerçek manada emtiaya sahip olmak amacıyla sözleşme yapmadığı ifade edilir. Bu ise spekülasyon yaparken çok defa ters işlem ve nakdî mutâbakatla sözleşmelerin sonlandırılmasından anlaşılmaktadır.⁵⁰³

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin temel amacının “riskten korunma” olduğu daha önce ifade edilmişti. Ancak sadece riskten korunma amaçlı gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinin alınıp satıldığı bir piyasa oluşturmak neredeyse imkânsız görülmektedir. Çünkü riskten korunmak isteyenler çoğu zaman ya satıcı ya da müşteri olma tarafında yoğunlaşmaktadır. Bundan dolayı emtia vadeli işlem piyasasının düzgün bir şekilde işleyebilmesi için aynı anda hem satıcı hem de müşterinin bulunması gerekir. Bu da spekülâtörün gerekli olduğunu gösterir. Dolayısıyla spekülâtörün olmadığı bir piyasada riskten korunma amaçlı işlem yapmanın oldukça zor olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰⁴

Çağdaş İslam hukukçularının emtia vadeli işlem sözleşmesi kullanılarak spekülasyonun gerçekleştirilmesi hakkındaki görüşleri üç başlık altında toplanabilir. Birincisine göre emtia vadeli işlem sözleşmesindeki spekülâtörlerin gerçek anlamda emtiaya sahip olmak veya emtiayı satmak için bu sözleşmeleri alıp satmadığı ve amaçlarının kabz olmaksızın (ters işlem ve nakdi mutabakatla sonlandırma) kâr elde edebilmek olduğu ifade edilir. Bundan dolayı buradaki spekülasyonun kumar olduğu belirtilmekte veya en azından yapılan işlemin kumar manasına geldiği için caiz olmadığı ifade edilmektedir. Bu görüşü savunanlar, buradaki spekülasyonda kumardaki üç unsurun bulunduğunu belirtir. Bu üç unsur ise eylem ya da söze dayanan bir edimin olması, bir kazananın karşısında mutlaka bir kaybedenin olması ve gerçekleştirilen işlemin sonucunun bir tâlih ve risk barındırmasıdır. Bu üç unsurun bulunduğu spekülasyonun sözleşme niteliğindeki bir faaliyette gerçekleşmesinin ise onu kumar olmaktan çıkarmayacağı belirtilmektedir.⁵⁰⁵ Bununla birlikte tarafların amacının bilinmemesinden dolayı spekülasyon amacının belirlenmesinde açık

⁵⁰³ Bashir, **Commodity Markets**, s. 176.

⁵⁰⁴ Bashir, **Commodity Markets**, s. 173, 174.

⁵⁰⁵ Hasan, **Amelü şerikâti'l-istismâri'l-İslâmî**, s. 179.

delillerin aranması gerektiği ifade edilir.⁵⁰⁶ Bu hususta ise sözleşmenin nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılmasının açık bir delil oluşturduğu kabul edilmiştir.⁵⁰⁷ Çünkü nakdi mutabakat ve ters işlemde reel bir ticaret amaçlanmadığından mal transferi söz konusu olmaz. Bundan dolayı da bu iki yöntem, spekülasyonun amaçlandığına karine oluşturur. Çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu bu görüşü savunmaktadır.⁵⁰⁸ İkincisine göre emtia vadeli işlem sözleşmesindeki spekülasyon caizdir. Çünkü spekülasyon meşrû ticarî bir işlemdir. Bu görüşü savunan çağdaş İslam hukukçuları azınlıktadır.⁵⁰⁹ Üçüncüsüne göre ise spekülasyon, meşrû olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Meşrû olmayan spekülasyonda gerçek anlamda bir ticarî faaliyet gerçekleşmeden sadece parasal mübadele söz konusu olmaktadır. Spekülatörler ise bu faaliyet sonucu kâr edebilmeyi amaçlamaktadır.⁵¹⁰ Meşrû olan spekülasyonda ise gerçek anlamda bir ticarî faaliyete dâhil olunmaktadır. Bu faaliyetlerde riski göze alamayan savunmasız üretici, bu riski üstlenmeyi göze alabilen bir spekülatöre aktarır. Ayrıca bu spekülasyonun üretim hacmini artırarak likidite sağlamasından dolayı üreticiye faydasının bulunduğu da ifade edilir.⁵¹¹

Emtia vadeli işlem sözleşmesindeki spekülasyonla ilgili görüşler değerlendirildiğinde emtia vadeli işlem sözleşmesinde tarafların gerçek manada emtia transferini gerçekleştirmediği ve böyle bir amaçlarının da bulunmadığı gerekçesiyle kumar unsuru barındırdığını düşünmekteyiz. Ancak tarafların spekülasyon amacını hukuken tespit etmek mümkün olmadığından burada somut bir kriteri niyetin yerine

⁵⁰⁶ Bashir, **Commodity Markets**, s. 173, 174; Bu hususdakî külli kaide için bkz. (Mecelle md. 68; Ali Haydar, **Dürrü'l-Hükkâm**, C. I, s. 142.)

⁵⁰⁷ Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 240.

⁵⁰⁸ Karadâğî, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s. 155; Osmanî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 271, 278, 354; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 421; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 128, 135, 136; Heyet, **Karârât**, s. 132, 133; Darîr, **Garâr**, s. 626; Münîr, “Müşakkatü'l-mâliyye”, s. 8; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 946; Devâbe, **Temvîlü'l-İslâmî**, s. 248, 249; Hilmi Tunahan Akkuş, Şakir Sakarya, “Türev Ürünlerin İslâmî Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, **Adam Akademi**, 2018, 8 / 2, s. 284; Bashir, **Commodity Markets**, s. 53; Ebû Zeyd, “Müşakkatü'l-mâliyye”, s. 15; Hasan, **Amelü şerikâti'l-istismâri'l-İslâmî**, s. 178; Hasan, **el-Müşakkatü'l-mâliyye**, s. 486.

⁵⁰⁹ Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 101; Kamali, **Futures and Options**, s. 183, 215.

⁵¹⁰ Bu spekülasyona nakdi mutabakat ve ters işlemle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesi örnek verilebilir.

⁵¹¹ Khan bu spekülasyona selem sözleşmesini örnek verir. Çünkü selem sözleşmesinde her ne kadar tarafların amacı spekülasyon olsa da sözleşme, üreticiye fayda sağlar ve üretimi artırır. (Khan, **Islamic Future and Their Markets**, s. 46.)

ikâme etmemiz gerekmektedir. Çünkü niyetin kapalı olduğu durumlarda niyete vakıf olma durumu söz konusu olmadığından açık karinelerin niyetin yerine ikame edileceği, İslam hukukunun küllî kaidelerindendir. Bunun için şart koşulması durumunda nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlanmanın, niyetin anlaşılmasına somut bir delil teşkil edeceğini düşünmekteyiz. Şart koşulmadığı durumlarda ise emtia vadeli işlem borsalarında sözleşmelerin %97 oranında nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırıldığından ve İslam hukukuna göre hükmün yaygın olana göre verilmesinden dolayı niyetin anlaşılmasına somut bir delil teşkil edeceğini düşünmekteyiz.⁵¹² Arbitrajda ise emtia vadeli işlem sözleşmesindeki caiz görülmeyen spekülasyon niyetinin açık olmasından dolayı⁵¹³ arbitrajın caiz olmayacağını düşünmekteyiz.

II. TEKNİK İŞLEYİŞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde teknik işleyiş, teminat alınmasında ve sonlandırma şekillerinde görülür. Bu başlık altında bu iki husus İslam hukukuna göre incelenecektir.

A. TEMİNATLARIN MAHİYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde iki çeşit teminat bulunmaktadır. Bunlar başlangıç ve sürdürme teminatıdır.

1. Başlangıç Teminatının Mahiyeti

Başlangıç teminatı, tarafların emtia vadeli işlem sözleşmesi yapabilmeleri için yatırmak zorunda oldukları meblağ şeklinde tanımlanmaktadır.⁵¹⁴ Başlangıç teminatı

⁵¹² Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 241.

⁵¹³ Sââtî, “Nahve müştekkât mâliyye”, s. 79; Bashir, **Commodity Markets**, s. 186.

⁵¹⁴ Ersan, **Türev Piyasalar**, s. 9.

İslam hukukçuları tarafından rehin veya ön ödeme (ifa) olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir.⁵¹⁵

Emtia vadeli işlem sözleşmesinde her iki taraftan da alınan başlangıç teminatı, takas merkezinde güvence bedeli olarak tutulduğundan ve gerektiğinde bu tutardan alacaklının hakkı tahsil edildiğinden çağdaş İslam hukuku araştırmacılarının çoğunluğu tarafından rehin olarak değerlendirilmektedir.⁵¹⁶ Örneğin satıcıdan alınan başlangıç teminatı vadede teslim edeceği emtia borcuna; müşteriye alınan başlangıç teminatı ise vadede teslim edeceği para borcuna karşılık rehindir. Ancak alınan bu rehni “nakit para” oluşturmaktadır. Bu bakımdan mal olan rehinlerden ayrılmakta ve “düzensiz rehin” olarak kabul edilmektedir.⁵¹⁷ Düzensiz rehin ise İslam hukukçularının ittifakıyla caiz kabul edilmektedir.⁵¹⁸ Takas merkezi, bu rehinlerin teslim edildiği âdil kişi mesabesindedir. Bundan dolayı takas merkezinin rehinlerde tasarrufta bulunması sözleşmenin meşrûiyetinden bağımsız olarak düşünüldüğünde çağdaş İslam hukukçuları tarafından caiz kabul edilmektedir.⁵¹⁹ Bununla birlikte teminatlar, bir kısım İslam hukukçusu tarafından ifâ olarak değerlendirilmektedir.⁵²⁰ Ancak ödenen meblağın bedelin bir kısmını oluşturduğundan tam ifâ olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Bununla birlikte kısmî ifâ olması da mümkün gözükmemektedir. Zira ödenen meblağın bedelin bir bölümü olarak değil, vadeye kadar emtianın sözleşmede belirlenen fiyatıyla uzlaşma fiyatı arasındaki değişimlerde

⁵¹⁵ Emtia vadeli işlem sözleşmesindeki teminatlar, bazı hukukçular tarafından kaparo şeklinde de değerlendirilmektedir. (Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 64; Aytaç Aydın, **İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları**, Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E., Konya, 2001, s. 511, 513.) Kaparo, İslam hukukunda *satım veya kiralama akdinde müşterinin, sözleşmeyi tamamlaması halinde toplam fiyattan düşülmesi, feshetmesi durumunda ise akitten dönmenin karşılığında yaptırım özelliğini de taşıyan bir hibe olarak mal sahibinde kalması şartıyla yaptığı ön ödeme* şeklinde tanımlanmaktadır. (Cengiz Kallek, “Kaparo”, **DİA**, XXIV, s. 339.)

⁵¹⁶ Rehin, İslam hukukçularına göre *bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akdi veya teminat işlevi gören malı* ifade etmektedir. (Karadâğî, “el-Esvâkü’l-mâliyye”, s. 188; Bashir, **Commodity Markets**, s. 186, 187; Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 990; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 185; Durmuş, **Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 78.)

⁵¹⁷ Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 65.

⁵¹⁸ Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 990; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 185; Durmuş, **Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 78.

⁵¹⁹ Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 990; Halit Çalış, Hasan Hacak, “Rehin”, **DİA**, C. XXXIV, s. 541.

⁵²⁰ Karadâğî, “el-Esvâkü’l-mâliyye”, s. 163; Kemâl Tevfik Hattâb, “Nahve Sûk Mâliyye İslâmiyye”, **el-mu’temerü’l-âlemiyyi’s-sâlis li’l-iktisâdi’l-İslâmî**, y.y., t.y., s. 31.

oluşması muhtemel zararların karşılanması için teminat (rehin) niteliğinde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca başlangıç teminatı ifâ olarak kabul edilse⁵²¹ dahi semenin tam olarak ödenmemesinden dolayı sözleşmeyi her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşme konumundan çıkarmamaktadır.⁵²²

2. Sürdürme Teminatının Mahiyeti

Sürdürme teminatı, teminat hesabındaki meblağın düşebileceği asgarî tutarı ifade eder. Başka bir ifadeyle teminat olarak bulundurulması gereken en az tutara denir.⁵²³ Hesaplarda tutulan meblağ, teminat olarak bulundurulması gereken en az tutarın altına düştüğünde takas merkezi tarafından taraflardan ilâve tutar istenir. Bu istenen tutara ise değişim teminatı adı verilir.⁵²⁴ Takas merkezi nezdindeki hesaplara yatırılan bu meblağ, çağdaş İslam hukukçuları tarafından taraflara sözleşmede şart koşulmuş yeni bir rehin olarak görülür. Çünkü rehin olan başlangıç teminatı azaldığında yerine eklenecek teminatın da rehin hükmünde olması gerekir. Bundan dolayı sürdürme teminatı rehin olması bakımından sözleşmenin meşrûiyetinden bağımsız olarak düşünüldüğünde çağdaş İslam hukukçuları açısından herhangi bir mahzûr barındırmamaktadır.⁵²⁵

3. Teminatların Gelir Getirici Mahiyette Kullanımı

Satıcı ve müşterinin takas merkezinde bulunan hesaplarına yatırdığı teminatlar, takas merkezi tarafından bankalara yatırılarak değerlendirilir. Dolayısıyla bu tutarlara bankalar tarafından faiz tahakkuk ettirilir. İslam hukukuna göre rehin veren, rehin verilen kimseye rehinden yararlanma izni vermedikçe rehnin geliri rehin verene aittir. Bundan dolayı verilen rehinden yararlanma izni verilmedikçe takas merkezi tarafından faydalanılması caiz görülmez. Fakat bu teminatlar, taraflar adına bankalarda saklandığı için geliri de taraflara ait olacaktır. Ancak buradaki gelir, bankalara verilen borç işlemi neticesinde gerçekleşmiştir. Çünkü bankalarda açılan faizli hesapların

⁵²¹ Akdemir, **İslam Hukukunda Beyu'l-ma'dûm**, s. 212.

⁵²² Osmânî, "Ukûdü'l-müstakbeliyyât", s. 350; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 41; Durmuş, **Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 93.

⁵²³ Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 96.

⁵²⁴ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 38; Chambers, **Türev Piyasalar**, s. 14.

⁵²⁵ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 185; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 995, 996.

hukukî niteliği borçtur. İslam hukukunda borçtan elde edilen gelir ise faiz olarak görülür. Faiz ise İslam hukukuna göre yasaktır. Dolayısıyla sözleşmenin meşrûiyetinden bağımsız olarak düşünüldüğünde teminatların verilmesi İslam hukukuna göre caiz, fakat bu teminatlardan faizli işlem neticesi elde edilen gelir, İslam hukukuna göre caiz değildir.⁵²⁶

4. Teminat Mutabakatının Mahiyeti

Gün sonunda değişime uğrayan emtianın fiyatı, takas merkezi tarafından tespit edilir ve tarafların sözleşmedeki fiyata göre o günkü kârı veya zararı belirlenir. Günlük olarak gerçekleşen bu işleme, “gün sonu hesaplaşma” veya “günlük pazarı belirleme” denir. Gün sonu hesaplaşmadan sonra takas merkezi, zarar eden taraftan zararını alıp kâr eden tarafa verir. Bu işleme ise teminat mutabakatı adı verilir.⁵²⁷ Emtia vadeli işlem sözleşmesinde gerçekleştirilen teminat mutabakatı, hukukî olarak her günün sonunda takas merkeziyle taraflar arasında yeni bir sözleşme (ters işlem) yapılması anlamına gelir. Yani satıcı, takas merkezine karşı gün sonunda oluşan yeni fiyatlar üzerinden müşteri olurken müşteri ise satıcı olur. Bu durumda emtianın gün sonu fiyatı, sözleşme fiyatından fazla ise müşteri kârda satıcı ise zararda demektir. Şayet emtianın gün sonu fiyatı, sözleşme fiyatından az ise satıcı kârda müşteri ise zararda demektir. Bu uygulama neticesi ortaya çıkan kâr ve zarar, gerçek anlamda kâr ve zarardır. Bundan dolayı takas merkezi, zarar edenin teminat hesabından zarar ettiği miktarı alır ve kâr eden tarafın teminat hesabına aktarır.⁵²⁸

Teminat mutabakatı, bir kısım çağdaş İslam hukukçuları tarafından caiz görülmemektedir. Çünkü onlara göre fiyat güncellemelerinde yapılan sözleşme (ters işlem), gerçek bir sözleşme olarak değerlendirilmemelidir. Gerçek olmamasının sebebi, sözleşme yapıldıktan sonra tarafların ana pozisyonlarını devâm ettiriyor olmasıdır. Şayet burada yapılan ters işlem gerçek bir sözleşme olsaydı tarafların sözleşme sonunda borsadan çıkmaları (ana sözleşmeyi sonlandırmaları) gerekirdi. Onlara göre teminat mutabakatında yapılan sözleşme (ters işlem) gerçek olmadığından

⁵²⁶ Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 185.

⁵²⁷ Sââtî, “Nahve müstekkât mâliyye”, s. 40; Ersan, **Finansal Türevler**, s. 21, 26; Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, s. 64.

⁵²⁸ Sââtî, “Nahve müstekkât mâliyye”, s. 77; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 998; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 622; Kurâ b. İd, “el-Eshum, el-ihyârat, el-müstakbeliyyât, s. 217.

taraflar için elde edilecek bir kâr veya zarar olmamalıdır. Bu durumda zarar eden tarafın kâr eden tarafa vereceği meblağ, herhangi bir sözleşme veya bir karşılık olmadan temlik etme mesabesindedir. Bu ise onlara göre malın bâtıl yolla yenmesi kapsamında değerlendirilir. Ayrıca buradaki sözleşmede kabz gerçekleşmez. Yani satıcı bedeli, müşteri de emtiayı kabz etmez. Burada tarafların asıl amacı, fiyat farkından kaynaklı değişimleri hesaplarına yansıtmaktır. Bunun anlamının ise fiyatlar üzerinden kumar oynamak (murâhene) olduğu ifade edilir.⁵²⁹ Zorunluluk açısından bakıldığında ise taraflar, teminat mutabakatına taraf olmak zorunda değildir. Çünkü borç sahibi vadesi gelmeden borcunu ifâ etmek istemeyebilir. Fakat sözleşmede bu durum taraflara şart koşulduğundan dolayı gerçekleştirilmesi bir zorunluluk hâlini almıştır.

Bir kısım çağdaş İslam hukukçusu ise takas merkezinin gerçekleştirdiği teminat mutabakatının piyasanın sorunsuz bir şekilde çalışmasını temin etmek amacıyla yapıldığını iddia eder. Bundan dolayı onlar, teminat mutabakatını maslahat çerçevesinde değerlendirir ve İslam hukuku açısından caiz olduğunu ifade eder. Ayrıca bu görüşü savunanlar, teminat mutabakatının ücretli vekâlet altında da değerlendirilebileceğini iddia eder. Bu durumda takas merkezi, vekâleten satıcı ve müşterinin yerini alır ve onlar adına teminat mutabakatını (ters işlemi) gerçekleştirir.⁵³⁰

Teminat mutabakatıyla ilgili görüşler değerlendirildiğinde gerçek bir sözleşmenin unsurlarını barındırmamasından ve taraflar arasında transferi gerçekleştirilecek gerçek anlamda bir kâr ve zararın oluşmamasından dolayı teminat mutabakatının caiz görülmemesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu noktada ifade edilmesi gereken önemli bir husus ise emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslimle sonlanması şart koşulsa dahi teminat mutabakatının her günün sonunda gerçekleştirildiğidir. Bu durumun fizikî teslimle sonlandırılan emtia vadeli işlem sözleşmesini meşrû kabul eden çağdaş İslam hukukçuları için değerlendirilmesi gereken önemli bir engel oluşturduğunu düşünmekteyiz.

⁵²⁹ Âli Süleymân, *Esvâkü'l-mâliyye*, s. 1000, 1001.

⁵³⁰ Bashir, *Commodity Markets*, s. 170.

B. SÖZLEŞMENİN SONLANDIRILMA YÖNTEMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emtia vadeli işlem sözleşmesi üç farklı şekilde sonlandırılabilir. Bunlar malın gerçek anlamda teslimiyle (fizikî teslim), ters işlemle ve nakdi mutabakatla sonlandırılmazdır. Bu şekillere bağlı olarak çağdaş İslam hukukçularının görüşlerinde ihtilaf meydana gelmektedir. Bu kısımda emtia vadeli işlem sözleşmesinin sonlandırılma yöntemleri İslam hukuku açısından değerlendirilecektir.

1. Fizikî Teslim ile Sonlandırma

Fizikî teslim, emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusunun gerçek anlamda müşteriye teslim edilmesidir.⁵³¹ Çağdaş İslam hukukçuları emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslimle sonlandırılmasının hükmünde ihtilaf etmiştir. Onların bir kısmı fizikî teslimle sonlandırılan emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz görmezken bir kısmı caiz görmektedir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesini fizikî teslimle sonlandırılrsa dahi caiz görmeyen İslam hukukçularının esas gerekçesi, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz kabul etmemeleridir. Bundan dolayı onlar, emtia vadeli işlem sözleşmesinin kuruluşta bâtıl olduğunu düşünmekte ve fizikî teslimle sonlandırılmasına itibar etmemektedir. Bununla birlikte onlar, emtia vadeli işlem sözleşmesinin %3 oranında fizikî teslimle, %97 oranında ise nakdi mutabakat ve ters işlemle sonlandırıldığını; bundan dolayı da bu sözleşmelerde caiz olmama hükmüne tesir edebilecek düzeyde spekülasyon gerçekleştiğini ifâde eder. Bundan dolayı da bu sözleşmeleri caiz görmez ve hemen sonlandırılması (fesh) gerektiğini ifâde ederler.⁵³²

Emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslimle sonlandırılması şartıyla caiz olacağını ifâde eden çağdaş İslam hukukçuları, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri caiz görür. Çünkü onlar, her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeleri yasaklayan rivayetlerin yasaklık konusunda kaynak olamayacağını belirtir ve satışı

⁵³¹ Chambers, *Türev Piyasalar*, s. 9.

⁵³² Heyet, *Karârât ve tavsiyyât*, Karar no: 63 (1 / 7), y.y., 2020, s. 139; Osmanî, *Buhûs*, C. I, s. 135; Âli Süleymân, *Esvâkü'l-mâliyye*, s. 948, 970; Durmuş, *Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 988; Özpolat, *Emtia Türev Sözleşmeleri*, s. 241.

İslam hukukuna uygun olan malların; faiz, garar ve kumar içermeyen sözleşmeyle reel ekonomiye dayalı (fizikî teslim) bir şekilde vadeli olarak alınıp satılabileceğini savunur. Ancak onlar, satıma konu olan standart nitelikli malların depolara teslim edilmedikçe ikinci elde tedavülünü caiz görmez. Bununla birlikte bu sözleşmelerin fizikî teslimle sonlandırılması şartıyla caiz olacağını ifade eden çağdaş İslam hukukçularından bazıları, emtia vadeli işlem sözleşmesinin makâsıt prensibi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Onlar, İslam hukukunda malın korunmasına önem verildiğini belirttikten sonra günümüzde malın korunmasının ancak modern riskten korunma yöntemleriyle gerçekleştirilebileceğini iddia ederek fizikî teslimle sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz görülmesi gerektiğini savunur. Emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslimle sonlanması şartıyla caiz olacağını savunan çağdaş İslam hukukçuları, Refik Yunûs Mısrî, Ayyâşî Feddâd, Sââtî, Bacha, Servet Bayındır ve İshak Emin Aktepe'dir.⁵³³

İlgili görüşler değerlendirildiğinde emtia vadeli işlem sözleşmesinin fizikî teslim şartı koşulsu dahi caiz olmayacağını çünkü her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin caiz olmadığını düşünmekteyiz.

2. Nakdi Mutabakat ve Ters İşlem ile Sonlandırma

Fizikî teslimle sonlandırılmak istenmeyen emtia vadeli işlem sözleşmesi, nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılabilir. Emtia vadeli işlem sözleşmesini sonlandırma yöntemlerinden nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırmada gerçekleştirilen ikinci sözleşmenin mahiyeti iki şekilde değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi “yeni bir emtia vadeli işlem sözleşmesi” kabul edilmesidir. Buna göre nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırmada gerçekleştirilen sözleşmenin konusu her ne kadar ilk sözleşmeyle aynı özelliklere sahip olsa da ondan bağımsızdır.⁵³⁴ İkincisi ise ilk sözleşmede vadede teslim alınacak “nitelikleri ve miktarı belirlenmiş emtianın kabzdan önce satımı” kabul edilmesidir. Buna göre nakdi

⁵³³ Mısrî, *el-Câmi' fi usûli'r-ribâ*, s. 346; Sââtî, “Nahve müstekkât mâliyye”, s. 77; Feddâd, *el-Bey'u ale's-sıfati*, s. 113; Bacha, “Derivative Instruments”, s. 14; Bayındır, *Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 193, 197; Aktepe, *Finansman Hadisleri*, s. 196, 202; İshak Emin Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, İstanbul, Erkam Matbaası, 2012, s. 149.

⁵³⁴ Âli Süleymân, *Esvâkü'l-mâliyye*, s. 976.

mutabakat veya ters işlemle sonlandırmada gerçekleşen ikinci sözleşmenin konusu, ilk sözleşmenin konusunun kendisidir.⁵³⁵

Emtia vadeli işlem borsalarında nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırma taraflara şart koşulabileceği gibi şart koşulmayabilir de. Şart koşulması durumunda taraflar emtia vadeli işlem sözleşmesini sadece nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırabilir. Şart koşulmaması durumunda ise taraflar ister nakdi mutabakatla ister ters işlemle isterse de fizikî teslimle sözleşmeyi sonlandırabilir.⁵³⁶

Nakdi mutabakat veya ters işlemin şart koşulduğu⁵³⁷ veya bunun bir örf haline geldiği durumlarda mal teslimatının söz konusu olmayıp bunun da amaçlanmadığı bundan dolayı da sözleşmenin konusunun gerçek emtiaya dayanmadığı belirtilmektedir. Bundan dolayı daha önceden açıklandığı üzere konunun “varsayılan emtia” olduğunu düşünmekteyiz. Bu durumda dayanak malın fiyatı arttığında ya da azaldığında bir taraf kazanırken diğer taraf kaybedecek ve kaybeden taraf, kaybettiği meblağı kazanan tarafa vererek mahsuplaşma gerçekleşecektir. Bundan dolayı nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılmasının şart koşulması durumunda asıl amaçlananın alış-veriş olmadığı çünkü emtia transferinin söz konusu olmadığı belirtilir. Onlara göre taraflar, kumarbaz gibi sıfır toplamalı bir oyuna girmektedir. Bundan dolayı da İslam hukukçuları tarafından nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılan emtia vadeli işlem sözleşmesinin kumar unsuru barındırdığı kabul edilmektedir.⁵³⁸

⁵³⁵ Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 9; Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 218, 222.

⁵³⁶ Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 948; Ancak Emtia vadeli işlem sözleşmesinin nakdi mutabakat ve ters işlemle sonlandırılması şart koşulmaması durumunda sonlandırma şekli sözleşmenin sonunda son müşteri tarafından netlik kazanacağından sözleşmede cehalet oluştuğu ve bu cehaletin sözleşmeyi ifsad ettiği iddia edilir. (Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 133.)

⁵³⁷ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. II, s. 650.

⁵³⁸ Heyet, **el-Meayîru's-Şeriyye (AAOIFI)**, s. 285; Heyet, **Karârât ve tavsîyyât**, Karar no: 63 (1 / 7), s. 139; Heyetü Râbitatî'l-âlemi'l-İslâmî, **Karârât**, (7/1), s. 120, 122; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 124, 125, 133; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 815, 946, 980; Muhammed Muhtâr es-Sellâmî, “el-İhtiyârât”, **Mecelletü mecmâi'l-fıkhi'l-İslâmî**, 19992, Sayı: 7 / I, s. 172; Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 99; Khan, **Islamic Future and Their Markets**, s. 25; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 189, 191, 197; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 167; Bashir, **Commodity Markets**, s. 37; Hasan, **Amelü şerikâtî'l-istismâri'l-İslâmî**, s. 177; Kaya, Demir, “*Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu*”, s. 189; Durmuş, **Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 10, 11; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 423, 649; Ebû Zeyd, “Müştakkatü'l-mâliyye”, s. 15; Feyyâz, **Sûku'l-evraki'l-mâliyye**, s. 35; Hâlid b. Abdurrahmân b. Nâsır el-Mihnâ, **el-Müştakkatü mâliyye fıkhiyye**, y.y, 2013, s. 126.

Nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesi finans literatüründe ise sıfır sonuçlu işlem (zero sum game) olarak adlandırılmaktadır.⁵³⁹ Sıfır sonuçlu işlem, tarafların işlemin başında sahip olduğu mal varlığı değerinin işlemin sonunda artmaması anlamına gelmektedir.⁵⁴⁰ Sıfır sonuçlu olmayan bir alış-veriş örneği vermek gerekirse; A ve B'nin işlem öncesi toplam mal varlıklarının 500 birim olduğunu varsayalım ve A şahsı, B kişisinden 1 ton fındık alsın. B, A'ya 1 ton fındığı, 3000 birimden sattığında mal varlığı elde ettiği kâr oranında (örneğin 50 birim) artacaktır. A'nın mal varlığı ise 250 birim azalmayacaktır. Çünkü A, ödemiş olduğu 250 birim karşılığında yine 250 birimlik fındık elde etmiştir. Özetle yapılan işlemin sonunda tarafların mal varlıklarının toplam değeri, 500 birimden 550 birime çıkarak ekonomik anlamda 50 birimlik artı değer sağlanmış olacaktır. Bu bakımdan fındık satışı bir sıfır sonuçlu işlem değildir. Fakat nakdi mutabakat veya ters işlemle sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesi için aynı durum söz konusu değildir. Çünkü her ne sebeple olursa olsun işlemin sonunda tarafların mal varlıklarının toplam değeri değişmemektedir.⁵⁴¹ Sıfır sonuçlu bir işleme şöyle bir örnek verebiliriz: (yukardaki örnekten devam edilirse) tarafların toplam mal varlığı değerinin 500 birim olduğunu düşünelim. B, A'ya 250 birimlik 1 ton fındığı vadeli bir şekilde 300 birimden sattığında ve işlem nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandığında işlemin sonlandırıldığı günkü fiyatlara göre B'nin mal varlığı arttığı oranda (50 birim) A'nın mal varlığı azalış gösterecektir (50 birim). Bu durumda A tarafından 50 birim B'ye teslim edilecek ya da tam tersi bir durum söz konusu olacak fakat toplam değer hiçbir zaman değişmeyecektir. Çünkü emtia vadeli işlemler nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandığında bir tarafın kazancı, diğer tarafın aynı oranda kaybı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak nakdi mutabakat veya ters işlemle sona eren bu işlemler bir

⁵³⁹ Bozdağ, Duman, "İki Kişili Sıfır Toplamlı Oyunlar", s. 45.

⁵⁴⁰ Kaya, Demir, "Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu", s. 189.

⁵⁴¹ Bu durum, tarafların kazanç ve kayıplarının toplamının sıfır olması anlamına gelir.

artı değer oluşturmamakta⁵⁴² ve bu durum kumar unsuru barındırdığı şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁴³

Bu bölümde esas emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiziyeti bir kenara bırakılarak nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırmadaki hukukî işlemlere odaklanılacaktır. Çünkü esas emtia vadeli işlem sözleşmesinin meşrû kabul edilmediği durumda nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırma caiz görülse dahi emtia vadeli işlem sözleşmesinde gerçekleştirilmesi İslam hukukuna göre caiz olmaz. Bununla birlikte nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırmanın şart koşulduğu durumlarda emtia vadeli işlem sözleşmesinin kumar unsuru barındırdığı çoğunluk çağdaş İslam hukukçusu tarafından dile getirildiğinden ve tezimizde de bu şekilde bir sonuca ulaşıldığından aşağıdaki değerlendirmelerimiz nakdi mutabakat veya ters işlemin şart koşulmadığı duruma göre yapılmıştır.

a. Nakdi Mutabakat ile Sonlandırma

Yukarıda zikredildiği üzere emtia vadeli işlem sözleşmesi nakdi mutabakatla sonlandırıldığında gerçekleşen ikinci sözleşmenin mahiyeti iki şekilde değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi “yeni bir sözleşme” kabul edilmesi iken ikincisi “kabzedilmemiş malın satımı” kabul edilmesidir. Bu kısımda bu iki husus incelenecektir.

⁵⁴² Bazı İslam hukukçuları tarafından nakdi mutabakat ve ters işlemin spekülasyon amacıyla gerçekleştirilmesi durumunda ekonomiye bir katkı sunulmadığı bununla birlikte tarafların mal varlıklarının gereksiz yere riske atıldığı ifade edilmektedir (Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 124.); Nitekim Almanya bölge ve üst bölge mahkemelerinin kararlarında somut vadeli işlemlerin karmaşıklığının artması, uygun olmayan kişilerle ve spekülasyon amacıyla yapılması halinde işlemin bâtıl görüldüğü bilinmektedir. (Kaya, Demir, “*Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu*”, s. 190, 191.); Âli Süleymân’a göre ise nakdi mutabakatla sonlandırılması şart koşulan emtia vadeli işlem sözleşmesi kumar unsuru barındırdığından caiz değildir. Ancak nakdi mutabakatla sonlandırılması şart koşulmayan sözleşmeler, ona göre kumarın bir çeşididir. Çünkü satıcı veya müşteriden birisi dahi teslimat olmaksızın bu sözleşmeyi yapmaya niyet ettiğinde teslimatı düşünmeyen taraf fiyatı lehine gördüğünde fiyat farkını kabzeder, aleyhine olduğunda ise fiyat farkını öder. Bu da ona göre her iki tarafın da belirsizlik taşımakla birlikte riski kesinleşmiş bir sözleşmeye dâhil olduğu anlamına gelir. Çünkü her iki tarafın veya birisinin sözleşmeyi bu niyetle gerçekleştirmesi, sadece bir tarafın kazanacağı bir sözleşmeyi gerçekleştirmektir. Bu ise ona göre kumar manasındadır. (Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 946.)

⁵⁴³ Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange”, s. 98; Darîr, **Garâr**, s. 619; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 190; Durmuş, **Fıkhi Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 91; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 8; Penezoglu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 221.

1) Nakdi Mutabakatın Yeni Bir Sözleşme Kabul Edilmesi

Nakdi mutabakatla sonlandırmada gerçekleşen ikinci sözleşme, hukukî olarak takas merkezi ile satıcı veya müşteri arasında gerçekleşir. Nakdi mutabakatın yeni bir sözleşme olduğu varsayılması durumunda ilk sözleşmedeki satıcı, vadede uzlaşma fiyatı üzerinden aynı miktar ve özelliklere sahip yeni ve peşin bir sözleşmeyle takas merkezine karşı müşteri olur. İlk sözleşmedeki müşteri ise vadede uzlaşma fiyatı üzerinden aynı miktar ve özelliklere sahip yeni ve peşin bir sözleşmeyle takas merkezine karşı satıcı olur. Her iki durumda da tarafların ilk gerçekleştirdiği sözleşmeyle nakdi mutabakatta gerçekleştirdiği peşin nitelikli ikinci sözleşmenin konusu birbirinden bağımsızdır. Bunun sonucunda nakdi mutabakatı gerçekleştiren taraf, takas merkezine karşı hem alacaklı hem de borçlu olacağından takas merkeziyle arasında takaslaşma (mahsuplaşma) gerçekleşir. Bu durumda ilk sözleşmenin fiyatıyla uzlaşma fiyatının farklı olması durumunda aradaki farkın bedeli, aleyhine olan taraftan lehine olan tarafa ödenir. İlk sözleşmenin fiyatıyla uzlaşma fiyatının birbirine eşit olması durumunda ise taraflar arasında herhangi bir nakit akışı söz konusu olmaz.⁵⁴⁴

Nakdi mutabakatla sonlandırmada taraflar arasında takaslaşma gerçekleşmesinin sebebi, ikinci sözleşmenin konusunun da ilk sözleşmeyle aynı miktara ve özelliklere sahip olmasıdır. İslam hukukunda borcun sonlandırılmasında esas olan îfâ ise de îfâ dışında da borcu sona erdiren yöntemler bulunmaktadır. Takaslaşma ise bu yöntemlerdendir⁵⁴⁵ ve İslam hukukçularına göre herhangi bir mahzûr taşımamaktadır.⁵⁴⁶ Takaslaşma; cins, nitelik ve vade açısından aynı olan alacakların karşılıklı olarak düşürülmesidir. Bu şekilde takaslaşılacaklar hükmen kabzedilmiş sayılır. Takası gerçekleştirilen borç ve alacağın değeri, eşit olması durumunda karşılıklı olarak düşerken farklı olması durumunda alacağı az olan tarafın

⁵⁴⁴ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 44, 45; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 71; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 976; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 98.

⁵⁴⁵ Aybakan, **Borçların İfâsı**, s. 93; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 47.

⁵⁴⁶ İbn Nüceym, **Bahru'r-râik**, C. VI, 217; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nûrî, **Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-müttakîn**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrût, Daru alemlî-kütüb, 2003, C. VIII, s. 519; Buhûtî, **Keşşâfü'l-kıma'**, C. III, s. 362; Fuad Kâsım Mesâid Kâsım eş-Şuaybî, **el-Mukâssa fi'l-muâmelâti'l-masrafiyye: Dirase mukârane beyne'l-kânûn ve's-Şerîati'l-İslâmîyye**, Beyrût, Menşuratü'l-Halebî el-Hukukiyye, 2008, s. 41, 52; Şuaybî, **el-Mukâssa**, s. 41, 52; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 661.

karşı tarafa îfâ yükümlülüğü devam eder. Bu şekilde her iki taraf da borçtan kurtulmuş olur ve takas merkezine verilen teminat, güncel haliyle serbest kalır.⁵⁴⁷

İlgili görüşler değerlendirildiğinde nakdi mutabakatın yeni bir sözleşme kabul edilmesi durumunda nakdi mutabakatla sonlandırmada gerçekleşen ikinci sözleşme peşin nitelikli olduğundan caizdir. Bu durumda taraflar arasında takaslaşma gerçekleşmektedir. Takaslaşma ise İslam hukukçularına göre herhangi bir mahzûr taşımamaktadır. Bu durumda nakdi mutabakat yönteminin herhangi bir mahzur barındırmadığı söylenebilir. Ancak nakdi mutabakatın emtia vadeli işlem sözleşmesinin meşrûiyeti ve / veya yapılış amacı gibi konularla beraber değerlendirildiğinde caiz olmadığı⁵⁴⁸ ifâde edilebilir.

2) Nakdi Mutabakatın Kabzedilmemiş Malın Satımı Kabul Edilmesi

Nakdi mutabakatla sonlandırmada gerçekleşen ikinci sözleşmenin kabzedilmemiş malın satımı olduğu varsayıldığında gerçekleşen ikinci sözleşmenin konusunu ilk sözleşmedeki konu oluşturmaktadır. Bu görüşe göre hukukî anlamda nakdi mutabakat, ilk sözleşmenin vadesinde emtia teslim alınmadan gerçekleştirilen peşin nitelikli ikinci bir sözleşmedir.⁵⁴⁹ Bu durumda kabzedilmemiş malın satımı konusu gündeme gelmektedir.

Nakdi mutabakatın kabzedilmemiş malın satımı kabul edilmesi durumunda ilk sözleşmedeki müşteri, vadede standart nitelikteki emtiayı kabzetmeden satıcısına (takas merkezi⁵⁵⁰) peşin olarak satar. Çünkü ilk sözleşmede satıcı olan takas merkezi

⁵⁴⁷ Karadâğî, **Buhûs fi fıkhi'l-muâmelâti'l-mâliyye**, s. 217; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 691; Kurâ "el-müstakbeliyyât ve enva'uha", s. 217; Abdulaziz b. İbrahim eş-Şübl, "Suverü beyu'd-deyn bi'd-deyni'lleti intekaza fiha'l-icmâ", **Mecelletü'l-cemiiyyeti'l-fıkhiyyeti's-Suudiyye**, t.y., y.y., s. 370; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 641, 656, 980; Cinkû, **et-Tekâbüd**, s. 62, 63; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 47.

⁵⁴⁸ Heyet, **el-Meayîru's-Şeriyye (AAOIFI)**, s. 287; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 197.

⁵⁴⁹ Osmânî, "Ukûdü'l-müstakbeliyyât", s. 352, 353; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 133, 135; Durmuş, **Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 78, 92, 152; Karadâğî, "el-Esvâkü'l-mâliyye", s. 189

⁵⁵⁰ Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 971, 972; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 44.

ikinci sözleşmede müşteri konumuna geçmektedir.⁵⁵¹ Bu durum selem sözleşmesindeki konunun (müslemün fih), vadede müşteri (rabbü's-selem) tarafından kabzedilmeden satıcısına (müslemün ileyh) peşin olarak satılmasına⁵⁵² veya selem sözleşmesindeki konunun kabzedilmeden müşteri ile satıcı arasında ikâle yapılmasına kıyâs edilmektedir.⁵⁵³ Çünkü standart niteliğe sahip kabzedilmemiş malın satıcısına satılabilmesi veya bu mal hakkında satıcısıyla ikâle yapılabilmesi İslam hukukunda selem sözleşmesinde gerçekleşmektedir.

Nakdi mutabakatla sonlandırmadaki ikinci sözleşmenin kabzedilmemiş malın satımı kabul edilmesi durumunda müşteri ile takas merkezi arasında takaslaşma gerçekleşir. Buna göre müşteri kârda ise takas merkezi alım-satım arasındaki farkı öder. Müşteri zararda ise takas merkezi alım-satım arasındaki farkı müşteriden alır.⁵⁵⁴

Selem sözleşmesindeki malın müşteri tarafından kabzedilmeden satıcısına peşin bedelle satılmasının meşrûiyeti İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Çoğunluk İslam hukukçusu bu durumu caiz görmez.⁵⁵⁵ İbn Teymiye, İbn Kayyim, gıda

⁵⁵¹ Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 127; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 976; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 47; İlk sözleşmedeki müşteriye takas merkezinin oluşturması durumunda nakdi mutabakatla sonlandırmada takas merkezi emtiayı satıcıya peşin olarak satar.

⁵⁵² Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 172; Nakdi mutabakat uygulamasında vadede gerçekleştirildiği varsayılan ikinci sözleşmenin peşin nitelikte olduğunun iddia edilmesine rağmen bazı çağdaş İslam hukuku müellifleri tarafından alacağın alacak karşılığı satımı (beyu'd-deyn bi'd-deyn) açısından değerlendirilmesi hususu İslam hukukunda alacağın peşin nitelikte olsa da kabzdan önce “deyn” olarak isimlendirilmesindendir. Bu durumun kabzdan önce satım konusuna dayandığı, aradaki farkın ise lafzî olduğu iddia edilmektedir. (Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 228, 229, 230.)

⁵⁵³ Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali, **Selem ve tatbikâtühü'l-muâsıra**, Beyrût, Daru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010, s. 50; Sââfî, “Sharia Compatible Futures”, s. 17; Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 222

⁵⁵⁴ Bu durumda takas merkezi, üzerine alacağı yükümlülüğü satın almak isteyen başka bir tarafa satar. Böylece takas merkezi net sıfır pozisyona sahip olmuş olur. (Kurâ b. İd, “el-Eshum, el-ihitiyârat, el-müstakbeliyyât, s. 217; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 971, 972; Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 44, 45.)

⁵⁵⁵ Hanefî hukukçular alacağın borçluya satımını caiz kabul etmektedir. Çünkü onlara göre alacak, zimmette nitelikleriyle sabit hükmî bir maldan ibarettir. Onlara göre alacağın satışının yasaklanmasının gerekçesi, müşteriye teslim edilemeyecek olmasından kaynaklanan risk ve bunun sonucunda oluşacak garardır. Fakat Hanefî hukukçular, alacağın borçluya satılmasında teslim edememe gibi bir durum olduğunu düşünmez. Bunun nedeni ise alacağın zaten borçlu kimsenin zimmetinde bulunmasıdır. (Kâsânî, **Bedâiu's-sanâî**, C. V, s. 148.) Ancak Hanefî hukukçulara göre selem sözleşmesinde müşterinin, kabzedilmemiş malı -satıcısına bile olsa- satması, şirket kurması, murabaha veya tevliye yapması caiz değildir. Çünkü bu durum onlara göre menkulü kabzdan önce satmaktır ve caiz değildir. (İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, C. V, s. 130.) Semerkandi şöyle söyler: Selem sözleşmesinde kabzedilmemiş malın (müslemün fih) satıcısına satılması (istibdal) caiz değildir. Bu, satım sözleşmesindeki muayyen malın, satıcısına peşin bedelle satılmasına benzer. Selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş mal ise standart nitelikli olmasına rağmen muayyen nitelikli kabul edilir. Bundan dolayı menkul malın kabzdan önce satımına benzer ve diğer alacaklardan farklı

olarak caiz değildir. (Semerkandî, Ebû Bekir Alaaddîn Muhammed b. Ahmed Ebî Ahmed, **Tuhfetü'l-fukahâ**, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1984, C. II, s. 17.)

Şâfiî hukukçular, alacağın borçluya satımını alacağın müstekar olup olmamasına göre değerlendirir. Onlara göre kişinin mülkiyeti alacak üzerinde müstekarsa kabzdan önce borçluya satılması caizdir. Şayet kişinin mülkiyeti alacak üzerinde müstekar değilse borçluya satışı caiz değildir. (Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C. I, s. 263.) Nevevî ve Remlî'ye göre selem sözleşmesinde kabzedilmemiş malın, buğday ile arpanın değişiminde olduğu gibi başka bir cinsle veya Anadolu buğdayı ile durum buğdayında olduğu gibi başka bir nev' ile istibdali caiz değildir. Çünkü bu durum kabzdan önce akdin konusunun satımına benzer. (Nevevî, **Minhac**, c. I, s. 165.) Şâfiî hukukçular, selem sözleşmesinde kabzedilmemiş malın borçluya satımının caiziyetinin gerekçesini de malın mülkiyetinin müstekar olup olmamasına bağlar. Onlara göre selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın mülkiyeti müstekar değildir. Bundan dolayı satımı caiz değildir. Çünkü teslimi imkânsız hale gelirse sözleşme kendiliğinden son bulur. Ayrıca onlar, bir diğer gerekçe olarak İbn Abbas hadisini gösterir. İbn Abbas'a "hulle ile ölçülerek satılan unda" selem yapan ve vadesi geldiğinde "hulle ile satın alınan unu" selem satıcısında bulamayan bununla birlikte "senden her bir hulle un için iki hulle sirke alayım" diyen bir kimse hakkında soruldu. İbn Abbas ise bunu kerih gördü. Bu gerekçelerden dolayı Şâfiî hukukçulara göre selem sözleşmesinde kabzedilmemiş malın satışı caiz değildir. (Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C. I, s. 263; Nevevî, **el-Mecmu'**, C. IX, s. 272.)

Hanbelî hukukçular arasında alacağın borçluya peşin bedelle satımı hakkında iki görüş bulunmaktadır. İlki caiz olmadığıdır. İkincisi ise caiz olduğudur ki mezhepte sahih olan görüş bu şekildedir. İbn Kudâme konuyla ilgili olarak bir kimsenin, gıda maddesi alacağı varsa onu kabzetmeden üçüncü bir kimseye satmasının caiz olmadığını ifade eder. Çünkü onu teslim etmeye güç yetiremez. Fakat mezhepte sahih olan görüşe göre alacağın, borçlu kimseye satışı caizdir. Delil olarak ise İbn Ömer hadisi gösterilir. İbn Kudâme'ye göre selem sözleşmesinde kabzedilmemiş malın satıcısına satılması ise farklı bir nesne almak demektir. Bu durum alacak ister mevcut ister madum ister kıymetçe selem alacağına eşit ister fazla isterse de az olsun her halükârda caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Her kim selem yaparsa onu başka bir şeye çevirmesin." Ayrıca selem sözleşmesinde kabzedilmemiş malın yerine başka bir şey almak satış anlamına gelmektedir. Bu ise başkasına satışta olduğu gibi caiz değildir. (İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. IX, s. 370.)

"Her kim selem yaparsa onu başka bir şeye çevirmesin." hadisi her ne kadar İbn Hacer tarafından zayıf kabul edilse de İslam hukukçularının çoğunluğu, selem sözleşmesinde kabzdan önce malın satımının yasaklığını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Kim selem sözleşmesi gerçekleştirirse malı teslim almadan başkasına satmasın" hadisine dayandırmaktadır. (İbn Hacer, **Telhîsü'l-habîr**, C. III, s. 225; İbn Teymiye, **Mecmûatü'l-fetava**, C. XXIX, s. 514; Bashir, **Commodity Markets**, s. 196.)

maddesi dışındaki emtiada Malikî hukukçular ve bazı İslam hukukçuları ise bu durumu caiz görür.⁵⁵⁶ Bu bağlamda çağdaş İslam hukukçularının bir kısmı bu hususu belirli şartlarla⁵⁵⁷ bir kısmı mutlak olarak caiz görürken⁵⁵⁸ bir kısmı caiz görmez.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Mâlikî hukukçulara göre satım ve selem sözleşmesinde gıda maddesi dışındaki nesnelerin kabzdan önce satıcısına da satıcısı dışında birine de satımı caizdir. Çünkü onlara göre hadiste yasaklanan sadece gıda maddeleridir. Bunun dışında kalan nesneler için bir yasaklık söz konusu değildir. (İbn Rüşd (el-Hafid), *Bidayetü'l-müctehid*, C. II, s. 205; Abderî, *et-Tâc ve'l-İkfîl*, C. IV, s. 542; Karâfî, *ez-Zehîra*, C. V, s. 265.) Bununla birlikte Mâlikî hukukçular müslümün fihi satıcısına satılmasını üç şartla caiz görür. Bunlar:

1. Müslümün fihi, kabzdan önce satılabilecek cinsten bir şey olmalıdır. Örneğin bir kimse elbise karşılığı hayvanda selem gerçekleştirse ve hayvan karşılığında dirhem alsa caiz olur. Çünkü hayvanın kabzdan önce satımı caizdir.
2. Müslümün fihi satımı karşılığı alınan, peşin satışlarda müslümün fihi karşılığı satışın caiz olduğu şeylerden olmalıdır. Örneğin dirhem karşılığı elbisede selem sözleşmesi gerçekleştirilse ve elbise yerine bakır kap alınsa caiz olur. Çünkü bakır kabın elbise karşılığı peşinen satışı caizdir.
3. Müslümün fihi satımı karşılığı alınanın, rasû'l-mâl ile uyumlu olması gerekir. Örneğin dirhem karşılığı hayvanda selem sözleşmesi gerçekleştirilse ve hayvan karşılığı elbise alınsa caiz olur. Çünkü dirhem karşılığı elbisede selem yapmak caizdir. (Haraşî, *Şerhu'l-Kebir*, C. V, s. 227.) İbn Teymiye ve İbn Kayyim ise mezhepte esas kabul edilmeyen bir görüşte Ahmed b. Hanbel'in bu hususu caiz gördüğünü ifade eder. Onlar, kabzedilmeyen malın satıcısına satılabilmesinin gerekçesi olarak şunları zikreder:

1. İbn Ömer hadisi. İbn Ömer'den şöyle rivayet edilir: Ben Bakî'de develeri dirhemle satıyor yerine dinar alıyordum; bazen de dinarla satıyor, yerine dirhem alıyordum. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: "Ayrılmadan önce aranızda bir alacak-verecek bulunmadığı takdirde bunda bir beis yoktur." (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, s. 390; Mâlik, *el-Muvattâ*, C. III, s. 239; Ebû Dâvûd, "Buyu", 14; İbn Mâce, "Buyu", 51; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, "Buyû", 52.)

2. İbn Abbas: Gıda maddesinde selem yaptığında ve vadede satıcıda gıda maddesini bulamadığında daha azını al ve iki kere kâr etme. Bu durum, hasar sorumluluğuna girmeyen müslümün fihi vadede kıymetinden daha azı bir değerle satıcısına satılabildiği anlamına gelmektedir. Şayet daha fazlasına satarsa hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde edilmesi söz konusu olur ki bu durum Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklanmaktadır.

3. Kabzdan önce standart nitelikli değil muayyen nitelikli malların satımı yasaklanmıştır. Çünkü muayyen nitelikli mallarda teslim gücü yetirememekten kaynaklı garar varken zimmette sabit olan mallar için bu durum söz konusu değildir.

Onlara göre zikredilen bu illetler selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş ve zimmette sabit mallarda olmadığından ikinci sözleşme, aslı olan cevaz ve sahih olmaya dönüşür.

4. Kabzdan önce alacağın satıcıya satılmasında muavaza manası kadar istifâ manası da vardır. Bundan dolayı İslam hukukuna göre muteber bir mana gerçekleşir ki o da zimmetlerin borçtan beri olmasıdır. (İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetava*, C. XXIX, s. 472, 500, 517; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, C. III, s. 340.)

⁵⁵⁷ Selem sözleşmesinde kabzdan önce satımı belirli şartlarla caiz gören Darîr, gıda maddesi olsun veya olmasın iki şart arar. Bunlar, selem bedelinin kabzedilmemiş mala uygun olması (faize düşmemek için) ve bedelin kabzedilmemiş malın fiyatından (sözleşmedeki bedel) fazla olmamasıdır. Garar ise ona göre burada söz konusu değildir. Çünkü standart nitelikli mallarda teslim edilemeye illeti yoktur. Ancak ona göre selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın, verilen bedelden daha fazlasına satılması İbn Abbâs'ın rivayetinde menedilen selem müşterisinin iki kere kâr elde etmiş olmasına sebep olduğundan caiz olmaz. Bununla birlikte o, selem müşterisi alacaktan daha fazla almadığı sürece kabzdan önce satımda bir mâni görmez. Çünkü bu şekilde selem müşterisinin iki defa kâr etmesi önlenmektedir. (Darîr, "Beyu'd-deyn", s. 43, 45.)

İstibdâl, kabzdan önce satıma benzetilmiştir. Ancak istibdalde muteber olan görüş istibdalın yeni bir satış değil fesih olduğu yönündedir. (Hamza Aktan, *İslam Borçlar Hukukunda Selem ve İstisna*

İlgili görüşler incelendiğinde nakdi mutabakatla sonlandırmada gerçekleşen ikinci sözleşme, bazı çağdaş İslam hukukçuları tarafından selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın (müslemün fih) satıcısına satımına kıyâs edilmektedir. Çünkü emtia vadeli işlem sözleşmesindeki kabzedilmemiş mal, selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malla aynı niteliktedir. Selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın vadede kabzedilmeden satıcısına satımının caiziyetiyle ilgili görüşler değerlendirildiğinde ise emtia vadeli işlem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın vadede satıcıya kabzdan önce satılmasıyla ilgili şöyle söylenebilir: Kabzedilmemiş malın satımının yasaklığının gerekçeleri garar, faiz ve hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde edilmesidir.⁵⁶⁰ Emtia vadeli işlem sözleşmesine konu edinilen emtianın standart nitelikli olmasından dolayı gararın; aralarında faiz cereyan eden mallardan olmamasından dolayı da faizin gerçekleşmediği söylenebilir. Ancak kabzedilmemiş emtia, vade gününün fiyatıyla geri satıldığından dolayı hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde edilmesi, uzlaşma fiyatına bağlıdır. Bu durumda uzlaşma fiyatı sözleşmedeki fiyattan az olduğunda veya sözleşme fiyatına eşit olduğunda hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde edilmemiş olacaktır.

Akitleri, Basılmamış Doktora Tezi A.Ü.S.B.E., Erzurum, 1976, s. 133.) Darîr de bu görüşü benimseyerek selem sözleşmesinde alacağın satıcısına satımının bir satış olmadığını düşünür. Ona göre bir satış olduğu kabul edilse bile o, sözleşme bedelinden daha fazlasına satılmaması gerektiğini düşünür. Bununla birlikte Darîr, selem sözleşmesinde yukarda zikredilen şartlar muvacehesinde kabzdan önce satımın gerçekleştiğini düşünmez. Çünkü onun cevaz veridiği istibdalde İslam hukukçularının cumhurunun belirttiği gibi faiz, hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde etme ve garar mevzu bahis değildir. (Darîr, “Beyu’d-deyn”, s. 43, 44.)

⁵⁵⁸ Kabzdan önce satımı mutlak manada caiz gören Âli Süleymân, nakdi mutabakatta müşterinin kabzedilmemiş malı satıcıya peşin olarak satmasının caiz olduğunu ifâde eder. Çünkü o, standart nitelikli malların satıcısına satımıyla muayyen nitelikli malların satıcısına satımı arasında bir fark görmez ve İslam hukukçuları arasında tercih edilen görüşe göre muayyen nitelikli malların (mebi’) satıcısına satılmasının caiz olduğunu belirtir. Ayrıca o, nakdi mutabakatta kabzedilmemiş malın borçluya satılmasında beyu’d-deyn bi’d-deyn’in olmadığını çünkü bedellerden birisinin peşin olduğunu ve akit meclisinde kabzedildiğini ifâde eder. Bununla birlikte Âli Süleymân, her ne kadar emtia üzerine gerçekleştirilen nakdi mutabakat caiz olsa da ona göre müşteri, emtiayı bâtil bir sözleşmeyle almıştır. Bundan dolayı emtiaya mâlik olamaz. Bu durum müşterinin, mâlik olmadığı emtiayı satıcıya satması anlamına gelir. Bu ise Âli Süleymân’a göre caiz değildir. Bu sebepten dolayı o, nakdi mutabakatı caiz görmez. (Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 976, 977.)

⁵⁵⁹ Heyet, **el-Meayîru’ş-Şeriyye (AAOIFI)**, s. 287; Heyetü Râbitati’l-âlemi’l-İslâmî, **Karârât**, (7/1), s. 122; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 134; Osmânî, “Ukûdü’l-müstakbeliyyât”, s. 349.

⁵⁶⁰ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. III, s. 330; Sahnûn, **Müdevvenetü’l-kübra**, C. IV, s. 87; Darîr, “Beyu’d-deyn”, s. 44; Hammâd, **Kazâyâ fıkhiyye muâsıra**, s. 198, 201; Karadâğî, **Feshu’d-deyn fi’d-deyn**, s. 37.

Uzlaşma fiyatı, sözleşme fiyatından fazla olduğu durumda ise hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde edilecektir.⁵⁶¹

Organize piyasalarda nakdi mutabakat, sözleşmenin başında taraflara şart koşulabileceği gibi şart koşulmayabilir de. Nakdi mutabakatla sonlandırmanın şart koşulması durumunda sözleşmede kumarın unsuru bulunduğundan dolayı caiz olmadığı sonucuna ulaşmaktayız. Nakdi mutabakatla sonlandırmanın şart koşulmadığı durumda ise borsalarda %97 oranında nakdi mutabakatla sonlandırma gerçekleştirildiğinden ve İslam hukukunda hüküm yaygın olana göre verildiğinden⁵⁶² sözleşmelerin nakdi mutabakatla sonlandırılması şart koşulmuş gibi düşünülür ve İslam hukukuna göre hükmen sözleşmede kumar unsurunun bulunduğu söylenebilir.

Bazı çağdaş İslam hukukçuları, nakdi mutabakatın “ikâle” çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu durumda müşteri, malı kabzetmeden satıcıyla ikâle yapar. Buna göre taraflar birbirine bedelleri verme borcu altına girer.⁵⁶³

İslam hukukçuları arasında ikâlenin fesih mi yoksa yeni bir satış mı olduğu tartışmalıdır.⁵⁶⁴ İkâlenin yeni bir satış kabul edildiği durumda müşteri, kabzetmediği malı satıcıya ikâle yapılan günkü fiyattan satar ve taraflar bedelleri karşı tarafa verme yükümlülüğü altına girer. Bu durum nakdi mutabakatla sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesine uygulandığında müşteri, kabzetmediği malı takas merkezine ikâle

⁵⁶¹ Bir kısım çağdaş İslam hukukçusu tarafından kabzedilmemiş malın günün kuruyla geri satılması durumunda hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde edilmesi durumunun olmadı iddia edilir. Onlar buna delil olarak İbn Ömer’in Bakî’de develeri satımıyla ilgili hadisi gösterir. Çünkü onlar, hadisi Hz. Peygamber (s.a.v.) günün kuruyla yapılması şartıyla standart nitelikli alacağın geri satılmasında bir beis görmediği şeklinde yorumlar. (Karadâgî, **Selem**, s. 58; Âli Süleymân, **Esvâkü’l-mâliyye**, s. 977.) Ancak bu görüş İbn Ömer hadisinden böyle bir anlamın çıkarılamayacağı şeklinde eleştirilmektedir. Şöyle ki: İbn Ömer hadisinde bir malın dinar karşılığı satımı söz konusudur. Ancak dinar bulunmadığından yerine dirhem alınmıştır. Borcun başka bir para birimiyle adalete uygun bir şekilde ifâsı ise ancak günün kuruna dikkat edilerek mümkün olacaktır. Çünkü şayet böyle yapılmaz ise borç ya fazla ya da eksik ödenmiş olur. Bu ise sözleşmede tarafların anlaştıkları fiyatın değiştirilmesi anlamına gelir ve tarafların rızasını zedeler. (Durmuş, **Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 96.)

⁵⁶² Mecelle md. 41, 42.

⁵⁶³ Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 17; Aybakan, **Borçların İfâsı**, s. 99.

⁵⁶⁴ Ebû Hanîfe’ye göre ikâle fesihtir. (Serahsî, **el-Mebsût**, C. XXIX, s. 57.) Mâlik’ten bu mesele hakkında iki rivayet bulunmaktadır. Birincisine göre satıştır. (Sahnûn, **Müdevvenetü’l-kübra**, C. IV, s. 69.) İkincisine göre ise fesihtir. Şafi ve Ahmed b. Hanbel’den de iki görüş rivayet edilmiştir. Birincisine göre fesih (İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. IV, s. 343; Buhûtî, **Ravzü’l-murbî**, C. I, s. 224), ikincisine göre ise satıştır. (İbn Hazm, **el-Muhallâ**, C. IV, s. 115; Aktan, **Selem ve İstisna**, s. 133; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 17.)

yapıldığı günkü fiyattan satar ve taraflar arasında takaslaşma gerçekleşir.⁵⁶⁵ Bu mesele, İslam hukukçularına göre selem sözleşmesinde kabzdan önce malın satımı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu husus ise yukarda izah edildiğinden burada ayrıntıya girilmeyecektir. İkâlenin fesih kabul edilmesi durumunda⁵⁶⁶ ise müşteri, kabzetmediği mal üzerine yapılan sözleşmeyi fesheder. Bu mesele İslam hukukuna göre selem sözleşmesinde ikâle yapılmasına kıyâs edilebilir. Bu durumda selem bedelinin (ra'sü mali's-selem) miktar ve sıfat bakımından mislinin iade edilmesiyle ikâle gerçekleştirilir.⁵⁶⁷ Yani satıcı, kabzettığı bedeli geri verir. Bu durum emtia vadeli işlem sözleşmesindeki nakdi mutabakata uygulandığında müşteri ile satıcı arasında herhangi bir mal transferi olmayacaktır. Çünkü taraflar arasında daha önceden herhangi bir mal (semen - emtia) transferi olmamıştır.

İlgili görüşler değerlendirildiğinde İslam hukukçuları tarafından ikâlenin hem satış hem de fesih olarak değerlendirildiği görülmektedir. Şayet emtia vadeli işlem sözleşmesinde ikâle satış kabul edilirse mesele kabzedilmemiş malın satımı çerçevesinde değerlendirilir. Şayet emtia vadeli işlem sözleşmesinde ikâle fesih kabul edilirse taraflar arasında herhangi bir para veya mal transferi olmadan sözleşme sonlandırılacaktır.

⁵⁶⁵ Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 17; Selem sözleşmesinde ikâle satım kabul edilirse işlemin caiziyeti, gerçekleşen ikinci sözleşmenin bedelinin kabzedilmemiş malın bedelinden (sözleşme bedeli) az veya fazla olmasına göre İslam hukukçuları arasında ihtilafıdır. Bedelin ilk sözleşmeyle aynı olması durumunda ikâlenin caiziyeti hususunda İslam hukukçuları arasında ittifak bulunurken bedelin farklı olması durumunda ikâlenin caiziyeti hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Bununla birlikte bedelin fazla olduğu durumlarda ikâle yeni bir sözleşme kabul edilir. Bedelin az olduğu durumlarda ise Ebû Yûsuf’a göre yeni bir sözleşme iken Muhammed’e göre fesihtir. (İbn Hümâm, Kemaleddîn Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamîd: **Fethü’l-kadîr**, Beyrût, Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2003, C. VI, s. 451, 452, 453; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 17.) Selem sözleşmesinde kabzdan önce satım yasağına düşmemek için bir hile olarak ikâleye başvurulduğu da görülmektedir. Buna göre taraflar, yapılan ikâle işlemi sonucunda öncelikle sözleşmeyi fesheder. Ardından müşterinin satıcıya teslim ettiği bedel, sebepsiz zenginleşme sebebiyle satıcının zimmetinde kalır. Semen hükmünde olan bu alacakla ise müşteri rahatlıkla başka bir şey satın alabilir. Şâfiî ve Kadı Ebû Ya’la bu görüştedir. Ebu Hanife ise bu durumu caiz görmez. (Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc**, C. II, s. 115; İbn Kudâme, **Muğni**, C. IV, s. 337; Aybakan, **Borçların İfâsı**, s. 99.)

⁵⁶⁶ Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerdeki ikâleyi fesih olarak kabul eden görüşler için bkz. (Aybakan, “İfâ”, s. 14.)

⁵⁶⁷ İbn Hümâm, **Fethü'l-kadîr**, C. VII, s. 95, 96; Ali Haydar, **Dürerü'l-Hükkâm**, C. I, s. 586; Mâverdi, **el-Hâvi'l-kebîr**, C. VII, s. 70; Kâhya, **Selem Akdi**, s. 186.

b. Ters İşlem ile Sonlandırma

Emtia vadeli işlem sözleşmesi, vadede fizikî teslim veya nakdi mutabakatla sonlandırılabilirdiği gibi vadeden önce ters işlemle de sonlandırılabilir. Emtia vadeli işlem piyasalarında sözleşmeler, çoğunlukla spot sözleşmeler gibi emtiaya sahip olma amacıyla yapılmaz. Genelde tarafların bu piyasaya giriş amacı, ya spekülasyonla gelir elde etmek veya fiyatların aleyhte olmasından kendilerini korumaktır. Fiyatların aleyhte gerçekleşmesinden kendini korumak isteyenler genellikle emtiaya gerçek manada sahip olmak isteyenlerdir. Bundan dolayı onlar, emtiaya gerçek manada sahip olmak istediklerinde fiyatların lehine yahut aleyhine olduğuna bakmaksızın ters işlem yaparlar. Daha sonra da ihtiyaç duyduğunda spot piyasadan emtiayı alır yahut satarlar. Böylece bir piyasada ettiği kâr, diğer piyasadaki zararını karşılar ve fiyat istenilen düzeyde sabit kalır.⁵⁶⁸

Emtia vadeli işlem sözleşmesini ters işlemle sonlandırma, vadeden önce veya vadede gerçekleştirilebilmektedir. Vadede gerçekleştirildiğinde nakdi mutabakat gibi değerlendirilmektedir. Bundan dolayı nakdi mutabakattaki değerlendirmeler burada da geçerli olacaktır.⁵⁶⁹ Ancak vadeden önce gerçekleştiğinde ters işlemde gerçekleşen ikinci sözleşme, “yeni bir sözleşme” ve “kabzedilmemiş malın satımı” olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir.

1) Ters İşlemin Yeni Bir Sözleşme Kabul Edilmesi

Ters işlem, yeni bir sözleşme kabul edildiğinde hukukî anlamda henüz sonlandırılmamış bir sözleşmenin (açık pozisyon⁵⁷⁰) tersine yeni bir sözleşme yapılarak (satıcı ise müşteri veya müşteri ise satıcı olarak), birinde satıcı diğerinde müşteri olmaktan kaynaklı hak ve yükümlülüklerin aynı kişide birleşmesi sonucu bu hak ve yükümlülükler arasında takaslaşma (netleştirme) yapılmasını ifade eder. Bu

⁵⁶⁸ Osmanî, *Buhûs*, C. I, s. 126; Âli Süleymân, *Esvâkü'l-mâliyye*, s. 971; Durmuş, *Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, s. 93.

⁵⁶⁹ Osmânî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 346.

⁵⁷⁰ Açık pozisyon, Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Yönetmeliğinde “*Ters işlem, nakit veya aynı uzlaşma ile kapatılmamış pozisyonlar*” şeklinde tanımlanmaktadır. (Vadeli işlem yönetmelik, md. 4.)

şekilde taraflar sözleşmelerini sonlandırmış olur.⁵⁷¹ Emtia vadeli işlem borsalarında bu işlem, takas merkezi tarafından gerçekleştirilir. Yani bu durum, takas merkezinin karşı taraf olması anlamına gelmektedir.⁵⁷² Ters işlemle sonlandırmada gerçekleştirilen ikinci sözleşmenin ilk sözleşmeyle aynı özelliklere sahip olması gerektiği kuralından dolayı gerçekleştirilen ikinci sözleşmede de her iki bedel vadeli olmaktadır.⁵⁷³ Bu görüşe göre ters işlem yapıldığında kabzedilmemiş malın satımından söz edilemeyecektir. Çünkü her iki sözleşme de birbirinden farklıdır.⁵⁷⁴

Ters işlemle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesinde aynı miktar, vade ve özelliklere sahip mal üzerinde hem satıcı hem de müşteri olunmasından kaynaklı hak ve yükümlülükler arasında takaslaşma yapıldığı söylenebilir. Bununla birlikte vadenin henüz gelmemiş olmasından dolayı takasın gerçekleşmemesi gerektiği düşünülebilir. Ancak bu problem, üyelik sözleşmesine eklenen “sözleşmelerin ters işlemle sonlandırılması halinde borçların muacceliyet kazanacağı” maddesiyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Böylece tarafların hak ve yükümlülükleri muaccel hale gelmekte ve sözleşmeler ters işlemle sonlandırıldığında takaslaşma gerçekleştirilmektedir.⁵⁷⁵

İlgili görüşler değerlendirildiğinde takaslaşmanın İslam hukukçularına göre herhangi bir mahzûr taşımadığı ifade edilebilir.⁵⁷⁶ Ancak bu durumda ters işlemle sonlandırmada gerçekleştirilen ikinci sözleşme, ilk emtia vadeli işlem sözleşmesiyle aynı özelliklere sahip olduğundan ikinci sözleşmenin caiziyeti ilk sözleşmeyle aynı

⁵⁷¹ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 44, 45; Penezoğlu, **Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 68; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 971; Bak, “*Borsa Opsiyon Sözleşmesi*”, s. 72; Tunalı, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, s. 98; Vadeli işlem yönetmelik, md. 4.

⁵⁷² Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 971; Bak, “*Borsa Opsiyon Sözleşmesi*”, s. 71; Durmuş, **Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 93.

⁵⁷³ Vadeli işlem yönetmelik, md. 7; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. II, s. 623; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 973.

⁵⁷⁴ Kurâ, “*el-müstakbeliyyât ve enva'uha*”, s. 217; Osmânî, “*Ukûdü'l-müstakbeliyyât*”, s. 346.

⁵⁷⁵ Özşahin, **Vadeli İşlem Sözleşmesi**, s. 45.

⁵⁷⁶ İbn Nüceym, **Bahru'r-râik**, C. VI, 217; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Nûrî, **Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-müttakîn**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrût, Daru alemlî-kütüb, 2003, C. VIII, s. 519; Buhûtî, **Keşşâfü'l-kıma**, C. III, s. 362; Fuad Kâsım Mesâid Kâsım eş-Şuaybî, **el-Mukâssa fi'l-muâmelâti'l-masrafiyye: Dirase mukârane beyne'l-kânûn ve's-Şerîati'l-İslâmîyye**, Beyrût, Menşuratü'l-Halebî el-Hukukiyye, 2008, s. 41, 52; Şuaybî, **el-Mukâssa**, s. 41, 52; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 661.

olmaktadır. Bundan dolayı ters işlemde gerçekleşen ikinci sözleşmenin de ilk sözleşme gibi caiz olmadığını⁵⁷⁷ düşünmekteyiz.

2) Ters İşlemin Kabzedilmemiş Malın Satımı Kabul Edilmesi

Emtia vadeli işlem sözleşmesi ters işlemle sonlandırıldığında gerçekleşen ikinci sözleşme kabzedilmemiş malın satımı olarak değerlendirilirse her iki malın nitelikleri aynı olduğundan ve her iki sözleşme de vadeli olduğundan selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın (müslemün fih) vadeden önce müşteri tarafından satıcısına veya zimmette sabit malın alacaklı tarafından vadeden önce borçluya vadeli satımına kıyâs edilebilir. Selem alacağının vadeden önce müşteri tarafından satıcısına vadeli satımı veya daha önceden zimmette sabit bir malın (alacak) alacaklı tarafından vadeden önce borçluya vadeli satımı ise İslam hukukçularına göre “feshu’d-deyn fi’d-deyn” kapsamına girmektedir. Çünkü alacağın yerine başka bir alacak ikâme edilmiştir.⁵⁷⁸

Feshu’d-deyn fi’d-deyn, çoğunluk İslam hukukçusu tarafından caiz görülmez. Çünkü onlara göre bu durumda alacağın alacak karşılığı satımı gerçekleşmekte ve sonucunda faiz söz konusu olmaktadır.⁵⁷⁹ İbn Teymiye ve İbn Kayyim’e göre ise caizdir. Çünkü onlara göre bu durumda her iki taraf için bir menfaat vardır.⁵⁸⁰ Buna göre feshu’d-deyn fi’d-deyn’i caiz görmeyen İslam hukukçularına göre ters işlem caiz olmamakla beraber feshu’d-deyn fi’d-deyn’i caiz gören İbn Teymiye ve İbn Kayyim’e

⁵⁷⁷ Heyet, *el-Meayîru’ş-Şeriyye (AAOIFI)*, s. 287; Heyetü Râbitati’l-âlemi’l-İslâmî, *Karârât*, (7/1), s. 123; Bayındır, *Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, s. 197.

⁵⁷⁸ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâî*, C. VII, s. 220; Haraşî, *Şerhu’l-Kebir*, C. V, s. 76; İbn Müflih, *el-Mübdî’*, s. C. IV, Sübkî, *Tekmiletü’l-Mecmu’*, C. X, s. 107; Hammâd, *Kazâyâ fikihiyye muâsıra*, s. 192; Darîr, “Beyu’d-deyn”, s. 42; Sâlûs, *Feshu’d-deyn bi’d-deyn*, s. 19; Özpolat, *Emtia Türev Sözleşmeleri*, s. 230.

⁵⁷⁹ Taberî, *Camiü’l-beyân*, C. VII, s. 204; Serahsî, *el-Mebsût*, C. XII, s. 123, 127, 143; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâî*, C. VII, s. 220, 224; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Muhammed b. Ahmed, *el-Vasît fi’l-mezheb*, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâğî, Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût, 2015, C. III, s. 555; Nevevî, *el-Mecmu’*, C. IX, s. 275, 400; Sahnûn, *Müdevvenetü’l-kübra*, C. III, s. 23-33; Haraşî, *Şerhu’l-Kebir*, C. XV, s. 46; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kına’*, C. III, s. 307; İbn Abdülber, *el-Kâfi*, Ali Ahmed es-Sâlûs, *Feshu’d-deyn bi’d-deyn ve tatbikatühü’l-muâsıra*, Mecmau’l-fikhi’l-İslâmî, Mekke, 2004, C. XVIII, s. 5, 17, 19; Karadâğî, *Feshu’d-deyn bi’d-deyn*, Mekke, C. XVII, s. 28, 29, 30; Feddâd, *el-Bey’u ale’s-sıfatı*, s. 85.

⁵⁸⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûatü’l-fetava*, C. XXIX, s. 472, 503, 506; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvakkîn*, C. III, s. 340.

göre caiz olduğu söylenebilir. Bu bağlamda çağdaş İslam hukukçuları da ters işlemi caiz görenler⁵⁸¹ ve görmeyenler⁵⁸² olarak ikiye ayrılmaktadır.

Ters işlemle emtia vadeli işlem sözleşmesini sonlandırma, bazı çağdaş İslam hukuku araştırmacıları tarafından üyelik sözleşmesine eklenen “ters işlem yapılması halinde borçların muacceliyet kazanacağı” kuralı gereği nakdi mutabakat gibi düşünülmüştür. Onlara göre bu durumda ters işlem, nakdi mutabakatta olduğu gibi “kabzdan önce peşin satım” çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁵⁸³ Halbuki ters işlemle sonlandırmada kabzedilmemiş mal, satıcısına vadeli olarak satılmakta daha sonra ilgili kural gereği yükümlülükler vade beklenmeden takas edilmektedir. Ayrıca nakdi mutabakattaki kabzedilmemiş malın satıcısına peşin satımıyla kabzedilmemiş malın satıcısına vadeli satımı İslam hukukçularına göre farklı hükme tâbîdir. Bundan dolayı ters işlemle sonlandırmanın nakdi mutabakata göre gerçekleştirildiğini iddia etmenin doğru bir çıkarım olmadığını düşünmekteyiz.

İlgili yaklaşımlar değerlendirildiğinde ters işlemle sonlandırmanın kabzedilmemiş malın satımı olarak düşünülmesi durumunda selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın satıcısına satımına kıyas edilmektedir. Bunun ise alacağın alacak karşılığı satımına (feshu'd-deyn fi'd-deyn) sebebiyet verdiğinden ve bunun sonucunda faiz cereyan ettiğinden caiz olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak uygulamada ters işlemin ilk sözleşmenin tersi yönde başka bir sözleşme yapılarak emtia vadeli işlem sözleşmesinin sonlandırıldığı görülmektedir. Bundan dolayı ters işlemin alacağın alacak karşılığı satımı açısından değerlendirilmesini doğru bulmamaktayız. Bu durumda ters işlemle sonlandırmada gerçekleştirilen ikinci sözleşmenin caiziyeti, ilk sözleşmenin caiziyetiyle aynı olmaktadır.

⁵⁸¹ Kamali, **Futures and Options**, s. 183, 183; Sââtî, “Sharia Compatible Futures”, s. 18.

⁵⁸² Heyet, **el-Meayîru's-Şerîyye (AAOIFI)**, s. 287; Osmanî, **Buhûs**, C. I, s. 130, 134; Âli Süleymân, **Esvâkü'l-mâliyye**, s. 973; Heyetü Râbitati'l-âlemi'l-İslâmî, **Karârât**, (7/1), s. 123; Heyet, **Karârât ve tavsîyyât**, Karar no: 63 (7/1), s. 99. 139. Osmânî, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 352; Bayındır, **Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, s. 197.

⁵⁸³ Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 229, 230.

III. ALTERNATİF YÖNTEMLERİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emtia fiyatlarının aşırı dalgalanması sonucu karşı karşıya kalınan risk, emtia vadeli işlem sözleşmesi kullanılarak azaltılabilmektedir. Ancak çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu tarafından bu sözleşme caiz görülmemektedir. Bundan dolayı bu bölümde emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz görmeyen çağdaş İslam hukukçuları tarafından önerilen alternatif uygulamalar incelenecektir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz görmeyen çağdaş İslam hukukçuları, öncelikle bu sözleşmeye alternatif üretmenin gerekliliği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu noktada onların ikiye ayrıldığı söylenebilir. Birinci grup, emtia vadeli işlem sözleşmesiyle meşrû bir alış-verişin değil fiyat değişimlerinden kazanç sağlamaya yönelik spekülâtif bir işlemin gerçekleştirildiğini iddia ederek bu sözleşmeyle gerçekleştirilen amacın meşrû olmadığını ifâde eder ve bir alternatif önermenin doğru olmadığını savunur. Onlar, bu husustaki alternatifin ancak İslam hukukunca meşrû kabul edilen bir sözleşmeyle gerçekleştirilebileceğini savunur.⁵⁸⁴ Ayrıca onların bir kısmı bu sözleşmelerin, riskten korunma amacıyla gerçekleştirilse dahi stokçuluk yapanları stokladıkları ürünlerin fiyatlarının aleyhte değişimine karşı zarar etmelerinden koruduğunu ifâde eder.⁵⁸⁵ İkinci grup ise emtia vadeli işlem sözleşmesi yerine meşrû bir alternatif önermenin doğru bir yaklaşım olacağını düşünmektedir.⁵⁸⁶ Ancak onların bir kısmı, önerilen alternatifte spekülasyonun gerçekleşmemesi gerektiğini ifâde eder.⁵⁸⁷ Bu kısımda çağdaş İslam hukukçularının bazıları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesi yerine önerilen alternatifler incelenecektir.

⁵⁸⁴ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. II, s. 653.

⁵⁸⁵ Osmani, “Ukûdü'l-müstakbeliyyât”, s. 353.

⁵⁸⁶ Heyet, **Karârât ve tavsiyyât**, Karar no: 63 (1 / 7), y.y., 2020, s. 139.

⁵⁸⁷ Karadâğî, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s. 187.

A. EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİ YERİNE ÖNERİLEN ALTERNATİF SÖZLEŞMELER

Çağdaş İslam hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesinde meşrû görülen amacın, tarafları emtiadaki fiyat değişiminden kaynaklanan riskten koruma olduğu daha önce zikredilmişti. Bu amacı gerçekleştirmek için emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz kabul etmeyen çağdaş İslam hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesine alternatif sözleşmeler önerilmektedir. Bu kısımda incelenen alternatiflerin bir kısmı hemen her İslam hukukçusu tarafından bilindiğinden incelemeye tâbi tutulmamıştır. Bununla birlikte alternatiflerin bir kısmı hakkında çağdaş İslam hukukçuları arasında ihtilaf bulunması sebebiyle incelemeye tâbi tutulmuştur. Emtia vadeli işlem sözleşmesi yerine önerilen alternatifler şunlardır:

1. Selem ve Paralel Selem Sözleşmeleri
2. Selem Sukuk
3. Vadeli Satış

B. EMTİA VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMESİ YERİNE ÖNERİLEN ALTERNATİF SÖZLEŞMELERİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Selem ve Paralel Selem Sözleşmeleri

a. Selem Sözleşmesi

İslam hukuk literatüründe selem sözleşmesi, miktarı ve özellikleri belirlenmiş malın peşin bedel karşılığında vadeli satımını ifâde etmektedir.⁵⁸⁸ Selem sözleşmesi pek çok çağdaş İslam hukukçusu tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesine alternatif olarak önerilmiştir.⁵⁸⁹ Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeye neden ihtiyaç

⁵⁸⁸ Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. I, s. 575.

⁵⁸⁹ Heyet, *el-Meayîru's-Şerîyye (AAOIFI)*, s. 285; Karadâğî, “el-Esvâkü'l-mâliyye”, s. 155, 190; Lâhim, *Beyu'd-deyn*, C. II, s. 412; Bibas Münir, “Davâbitu's-Şerîyye li't-teamüli fi'l-müşakkâti'l-mâliyye”, *Ezmetü'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyyeti'd-devliyye ve'l-havkemeti'l-âlemiyye*, Setif, 2009, s. 12; Özpolat, *Emtia Türev Sözleşmeleri*, s. 287.

olduğu ve selem sözleşmesinin bu ihtiyacı hangi noktalarda karşıladığı ise Mısri tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

Seleme veya vadeli satışa ihtiyaç olduğu gibi her iki bedelin vadeli olduğu sözleşmeye de ihtiyaç vardır. Örneğin müşteri, belirli bir emtiaya ileride belirlenen bir tarihte ihtiyaç duyabilmekte ve selemde olduğu gibi semeni peşin ödemeye güç yetiremeyebilmektedir. Çünkü sözleşme yapıldığında semene sahip değildir veya alınan malın bedelini taksit taksit vermek isteyebilir. Ayrıca satıcı, selem sözleşmesinde olduğu gibi müşteriden alacağı semene muhtaç da olmayabilir.⁵⁹⁰

Sellamî ise konuyla ilgili olarak şöyle söyler: Üretim sahasına insan çabası sonucu yeni kaynaklar girdiği gibi elektrik ve buhar gücü gibi yeni mekanizmalar da girmiştir. Bu sayede sanayi, tarım ve ticaret büyük bir ilerleme kaydetmiş ve kolaylaşmıştır. Ürünler ise sayıca ve kalite bakımından artış göstermiştir. Bunun sonucunda ticari ilişkilerde yeni şekiller ve uygun çözüme ihtiyaç duyan yeni sorunlar ortaya çıkmıştır ki bu sorunlar önceki dönemdekilerden tamamen farklılık göstermektedir. Örneğin şahıslar veya şirketler, ihtiyaç duyulan ürünleri temin edemez hale gelmiş veya ürünü satacağı müşteri buluncaya kadar üretilen ürünleri saklamaktan âciz kalmıştır. Örneğin 60 bin çalışanlı bir dokuma fabrikasını düşünelim. Bu fabrika her sene 60 milyondan daha fazla kumaş üretmektedir. Fabrikada işlerin aksamadan devam etmesi için ihtiyaç duyulan hammadde sürekli bir şekilde temin edilmelidir. Ancak hammadde satıcısıyla sözleşme yapıldığında ihtiyaç duyulan hammaddenin tamamı kadar nakit paraya veya hammaddeyi tüketinceye kadar depolama kapasitesine sahip olunmayabilir. Bu sebeplerden dolayı satıcının emtiayı teslim etmeden, müşterinin ise semeni ödemedi (her iki bedelin de vadeli olduğu) sözleşme yapmaları gerekmektedir. Bunun yanında fabrikada finansal likidite sağlanmalıdır. Örneğin hammadde tedarikçilerine ve çalışanlara karşı yükümlülükler yerine getirilmeli ayrıca kalan giderler numuneler üzerinden satış yapılarak karşılanabilmelidir. Numuneler üzerinden satış yapılabilmesi için ise üretim maliyeti önceden hesaplanabilmelidir. Bu ise ancak hammaddenin fiyatının önceden bilinmesi durumunda hesaplanabilir. Bundan dolayı her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler kullanılmadan fabrikada

⁵⁹⁰ Mısri, *el-Câmi' fi usûli'r-ribâ*, s. 340, 346.

üretim gerçekleştirilemez ve fabrika çalışmayı durdurmak zorunda kalır. Şayet selem sözleşmesinde olduğu gibi bedelin peşin ödenmesini fabrikaya şart koşarsak üretimi durdururuz ve sonunda fabrika iflasa gider.⁵⁹¹

Bir kısım çağdaş İslam hukukçusu tarafından zikredilen endişelerin selem ve vadeli satım sözleşmesiyle giderilebileceği ifade edilir. Örneğin Sâmi Suveylim şöyle söylemektedir: Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, çoğunlukla gelecekteki ürünün fiyatıyla veya bulunmasıyla alakalı endişeleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu, planlama yapma veya ticareti düzenleme olarak da ifade edilmektedir. İslam hukukundaki borçlanmaya dayalı sözleşmeler, bu maksatları gerçekleştirmektedir. Örneğin vadeli satım semen için, selem sözleşmesi ise konu için fiyat riskine karşı güvence oluşturmaktadır. Bu sözleşmelerin sadece finansman ihtiyacını karşılamaya dönük olarak nitelenmesi ise doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü bu sözleşmeler hem fiyat riskine karşı güvencedir hem de finansman ihtiyacını karşılamaktadır. Ancak her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler, sadece fiyat riskine karşı güvencedir ve sadece bu ihtiyacı karşılamaktadır. Çünkü günümüz piyasasında finansman ihtiyacı faizli borçla karşılanabilmektedir. Bununla birlikte faizin olmadığı düşünüldüğünde satıcı vadeli sattığı malın bedelini selem sözleşmesindeki gibi peşin almak isteyecektir. Çünkü sadece bu şekilde kendisini finanse edebilecektir. Ayrıca selem sözleşmesinde olduğu gibi semenin peşin ödenmesi, tarafların sözleşmeyi feshetmemelerini teşvik edici bir mahiyete sahiptir. Her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerde ise zarar eden taraf, çoğunlukla sözleşmeyi feshetme isteğinde olacaktır.⁵⁹² Bununla birlikte selem sözleşmesinin uygulanması, piyasadaki spekülâtif faaliyetlerin önüne geçerek reel ekonomiyi teşvik edici bir mahiyeti hâizdir.⁵⁹³

Sözleşmeler büyük boyutlara ulaştığında şirketlerin bu meblağı hemen ödeyemeceği dolayısıyla selem sözleşmesinin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı iddiasına şu şekilde cevap verilebilir: Satıcı ve müşteri sözleşmeyi kısımlara (örneğin 3 kısım) ayırır. Uygulanan bu şekilde her kısım bir öncekine bağlı olur. Müşteri, öncelikle birinci kısmın semenini peşin olarak öder ve belirlenen tarihte ürünleri teslim

⁵⁹¹ Muhammed Muhtar Sellâmi, “Ta’mirü’z-zimmeteyni fi’l-ukûd”, *Mecmûatü delleti’l-bereke*, y.y., 2001, No: 13, s. 89, 90, 91.

⁵⁹² Suveylim, *Akdü’l-kâfî bi’l-kâfî*, s. 70, 71.

⁵⁹³ Khan, *Islamic Future and Their Markets*, s. 32.

alır. Belirlenen tarihte birinci kısımdaki ürünlerin teslimi gerçekleştiğinde müşteri ikinci kısmın ücretini peşin olarak öder ve vadede ürünleri teslim alır. Bu durum, 3 kısım da tamamlanana kadar devam eder.⁵⁹⁴

Ürünü sözleşme anında elinde bulunmayan ancak finansman ihtiyacı olan ve ilerde elde edeceği ürünün fiyatının aleyhte değişiminden korunmak isteyen taraf (hammadde veya imal ürün üreticisi) ise selem sözleşmesi sayesinde nakit ihtiyacını karşılamakta ve gelecekte oluşabilecek fiyat düşüşünden kaynaklı riskten kendini korumaktadır. Hammadde veya imal ürün ihtiyacı olan ve ilerde teslim alacağı ürünün fiyat riskinden korunmak isteyen taraf ise selem sözleşmesi sayesinde gelecekte oluşabilecek fiyat yükselişinden kaynaklı riskten kendini korumaktadır. Selem sözleşmesi bu yönüyle her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeye alternatif olmaktadır. Ayrıca elinde sermayesi olan taraf, ürünü erkenden satın aldığı için çoğunlukla fiyat avantajı sağlamakta ve sermayesini bu şekilde değerlendirme imkânı elde etmektedir.⁵⁹⁵ Bundan dolayı fizikî teslimle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesinden elde edilebilecek riskten korunma amacı selem sözleşmesiyle de elde edilebilmektedir.⁵⁹⁶ Ancak her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmede semen peşin ödenmediğinden selem sözleşmesinden ayrılmaktadır. Çünkü her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeyle üreticinin finansman ihtiyacı karşılanamamaktadır. Nitekim her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelerin uygulandığı piyasalarda hammadde satıcısı da hammadde gereksinimi duyan müşteriler de bu ihtiyacını faizli finansmanla sağlayabilmektedir. Dolayısıyla onların ihtiyacı sadece fiyatların sabitlenmesi hususundadır. Bazı çağdaş İslam hukukçuları tarafından bu durumun meşrû olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü onlar, “Ruhsatın ma’siyet olan hususlara bağlanamayacağı”⁵⁹⁷ kaidesine istinâden meşrû olmayan durumlarda ruhsat olamayacağını ifade eder. Ayrıca onlar, üzerinde icmâ edilen prensiplere göz yumma kapısı aralandığında asırlar boyu devam eden bu gibi ihtiyaçların, emtia vadeli işlem

⁵⁹⁴ Suveylim, **Akdü’l-kâfî bi’l-kâfî**, s. 70, 71.

⁵⁹⁵ Heyet, **el-Meayîru’ş-Şerîyye (AAOIFI)**, s. 138; Lâhim, **Beyu’d-deyn**, C. I, s. 412.

⁵⁹⁶ Lâhim, **Beyu’d-deyn**, C. I, s. 409.

⁵⁹⁷ الرخص لا تناط بالمعاصي; Bu kaide Mecelle’de “Meşekkat teysîri celbeder” maddesi altında incelenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ali Haydar, **Dürerü’l-Hükkâm**, C. I, s. 76.

sözleşmesi örneğinde olduğu gibi pek çok fasit sözleşmeyi caiz görmeye götürebileceğini belirtir.⁵⁹⁸

b. Paralel Selem Sözleşmesi

Selem müşterisinin veya satıcısının, selem sözleşmesi gerçekleştikten sonra sözleşmedeki aynı miktar ve özelliklere sahip malı, başka bir müşteriye aynı vade için ilk sözleşmeden bağımsız yeni bir selem sözleşmesiyle satmasına veya satın almasına paralel selem denilmektedir.⁵⁹⁹

Paralel selem caiziyeti çağdaş İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Onlardan bir kısmı bu sözleşmeyi caiz kabul ederken bir kısmı caiz kabul etmez. Hammâd, Cevâhir, Ebû Gudde, Karadâğî, Zühaylî bu sözleşmeyi caiz kabul eden İslam hukukçularındandır.⁶⁰⁰ Darîr ise bu sözleşmeyi caiz kabul etmez ancak zaruret hali bulunması durumunda o da caiz kabul eder.⁶⁰¹ Paralel selem sözleşmesini caiz görenlerin gerekçeleri şunlardır:

1. Konu her ne kadar ilk gerçekleştirilen selem sözleşmesindekiyle aynı miktar ve özelliklere sahip olsa da paralel selem sözleşmesinin ilk sözleşmeyle bir bağlantısı olmadığından çoğunluk İslam hukukçuları tarafından caiz görülmeyen kabzedilmemiş malın (müslemün fih) satımı olarak değerlendirilemez.
2. Paralel selem sözleşmesi, selem sözleşmesindeki gibi zimmette sabit mallar üzerine gerçekleştirildiğinden konuyu teslim edememekten kaynaklı bir mahzûr barındırmamaktadır.
3. Hem selem hem de paralel selem sözleşmesinde hasar sorumluluğu üstlenilmeyenden kâr elde edilmesi durumu söz konusu değildir.
4. Paralel selem, İslam hukukundaki mallar ve ticarî işlemlerle ilgili genel ilkelere (makâsîdü's-şerîa) aykırı bir durum barındırmaz.

⁵⁹⁸ Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. I, s. 412, 413, 414.

⁵⁹⁹ Heyet, **el-Meayîru's-Şerîyye (AAOIFI)**, s. 134; Türban, **Beyu'd-deyn**, s. 70; Kâhya, **Selem Akdi**, s. 157.

⁶⁰⁰ İlgili görüşler için bkz. Heyet, "Tatbîkâtü'l-muâsıra li akdis-selem" **Mecelletü mecmai'l-fikhi'l-İslâmî**, C. IX, s. 606, 607, 628; Heyet, "Münâkaşa", **Mecelletü mecmai'l-fikhi'l-İslâmî**, C. IX, s. 640, 645, 649, 652.

⁶⁰¹ Heyet, "Münâkaşa", **Mecelletü mecmai'l-fikhi'l-İslâmî**, C. IX, s. 624, 635.

5. Paralel selem; üretici, tüketici, şirketler ve yatırımcıların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik pek çok fayda barındırmaktadır. Bundan dolayı bu gibi faydaları barındırıp caiz olmayan hususları ihtiva etmeyen sözleşmenin caiz olması gerekir.⁶⁰²

Paralel selem sözleşmesini caiz görmeyenlerin gerekçeleri ise şunlardır:

1. Paralel selem, selem malının kabzdan önce satılabilmesi için bir hiledir. Bundan dolayı faiz şüphesinden uzak değildir.
2. Paralel selem uygulamasında sözleşmeler pek çok kişi arasında dolaştığından malın fiyatını artırır. Bu ise tüketici için zarar anlamına gelir.
3. Paralel selemde ilk sözleşmedeki müşteri, hasar sorumluluğunu üstlenmediği malı satmaktadır. Bu durumda çoğu zaman hasar sorumluluğu üstlenilmeyen maldan kazanç sağlama söz konusu olabilmektedir.⁶⁰³

Paralel selem sözleşmesi, bazı çağdaş İslam hukukçuları tarafından fizikî teslimle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesine alternatif olarak gösterilen sözleşmelerdendir.⁶⁰⁴ Bu sözleşme, emtia fiyatının aleyhte değişebilecek olmasından kaynaklı riskten korunma başta olmak üzere emtia vadeli işlem sözleşmesiyle gerçekleştirilmek istenen pek çok uygulama için meşrû bir alternatiftir. Bununla birlikte vade içerisinde tarafların acil nakit ihtiyacı veya daha cazip yatırım fırsatlarını değerlendirme imkânı paralel selem sözleşmesiyle karşılanabilir.⁶⁰⁵

Paralel selem sözleşmesi direkt satıcı ve müşteri arasında gerçekleşebileceği gibi banka üzerinden de gerçekleşebilir. Direkt satıcı ve müşteri arasında gerçekleşen paralel seleme şöyle bir örnek verilebilir: Bir çikolata fabrikası sahibi tüccar, fındık

⁶⁰² Türibân, **Beyu'd-deyn**, s. 70; Hikmet Abdurraûf Hasan Muslih, **Mukâranetü beyne's-selemi ve'r-ribâ fî fıkhi'l-İslâmî**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Necâhu'l-vatanî Üniversitesi, Nablus, 2007, s. 84, 85.

⁶⁰³ Muslih, **Mukâranetü beyne's-selemi ve'r-ribâ**, s. 84, 85.

⁶⁰⁴ Hattâb, "Nahve Sûk Mâliyye İslâmiyye", s. 19; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. II, s. 654.

⁶⁰⁵ İbrahim Özpolat, "Çağdaş Hukuk Literatüründe Emtia Türevleri Yerine Önerilen Alternatif Yöntemler ve Bunların Tahlili", **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 2023, No: 2 / 9, s. 273; Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 283; Abdullah Kılıçarslan, "Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmelerinin Alternatif Enstrüman Olarak Kullanılması", **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 2021, No: 3, s. 202.

üreticisiyle altı ay sonunda teslim edilmek üzere belirli özellik ve miktarda fındık satın aldığını (selem sözleşmesi) düşünelim. Vade sonunda fiyatlarda düşüş olması durumunda tüccar, fındığı vadede spot piyasadan tedarik eden rakipleri karşısında maliyet avantajını kaybedecektir. Bu durumda tüccar, vadede fiyatların düşeceğini önceden tahmin ederek ilk sözleşmeyle aynı miktar ve özelliklere sahip fındık üzerine yeni bir selem sözleşmesinde (paralel selem) satıcı olarak maliyet avantajını koruyabilir. Ancak fiyatlar tahmin edildiği gibi düşmeyebilir ve tüccar paralel selemde zarar da edebilir.⁶⁰⁶ Banka üzerinden gerçekleşen paralel seleme ise şöyle bir örnek verilebilir: Bir katılım bankası, fındık üreticilerinden belirli bir miktar ve özellikteki fındığı selem sözleşmesiyle satın alır. Daha sonra (vadeden önce) ilk sözleşmeyle aynı miktar ve özelliklere sahip fındığı çikolata fabrikasına selem sözleşmesiyle (paralel selem) satar.⁶⁰⁷

Selem ve paralel selem sözleşmeleriyle emtia vadeli işlem sözleşmesinin karşılaştırılması aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁶⁰⁶ Kâhya, **Selem Akdi**, s. 157, 158; Kılıçarslan, “Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmeleri”, s. 198.

⁶⁰⁷ Hattâb, “Nahve Sûk Mâliyye İslâmiyye”, s. 19.

Selem ve Paralel Selem Sözleşmeleri

☐

☐ Semen peşin ödenmektedir

☐ Kaldıraç söz konusu değildir

☐ Açığa satış söz konusu değildir

☐ Selem sözleşmesinde müşteri tarafından ödenen tutar, paralel selem sözleşmesiyle geri kazanılır ve müşteriye alternatif fırsatlardan istifade etme imkânı sunar. Satıcı ise finansman ihtiyacını faizsiz bir şekilde yerine getirebilmektedir.

☐ Fiziki teslimatla sonlandırma esastır

☐ Taraflar korunma amacıyla paralel selem sözleşmesini kullanabilmektedir

☐ Çoğunlukla fiziki teslimle sonuçlandırıldığından ülke ekonomilerinin krize girmesini engelleyici bir niteliğe sahiptir

Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesi

☐

☐ Semen peşin ödenmez. Bunun yerine başlangıç ve sürdürme teminatları ödenir

☐ Kaldıraç söz konusudur

☐ Açığa satış söz konusudur

☐ Kaldıraç kullanımı her zaman için sermayenin maksimize edilmesine katkı sağlamaz.

☐ Fiziki teslim, nakdi mutabakat veya ters işlemten herhangi biriyle sonlandırılabilir

☐ Taraflar korunma amacıyla ters işlemi kullanabilmektedir

☐ Çoğunlukla fiziki teslimle sonuçlanmadığından emtia fiyatlarını manipüle edici (emtia balonu oluşturucu) niteliğe sahiptir

Şekil 3. 3. Selem ve Paralel Selem Sözleşmeleriyle Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinin Karşılaştırılması.⁶⁰⁸

2. Selem Sukuk

Çağdaş İslam hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesine alternatif olarak önerilen sözleşmelerden bir diğeri sukuktur. Onlar tarafından önerilen sukuk çeşitlerinden selem sözleşmesine dayalı sukuk ön plana çıkmaktadır.⁶⁰⁹ Selem sukuk, taraflar için selem sözleşmesiyle aynı özelliği taşır. Bundan dolayı selem sözleşmesinin gerçekleştirdiği amacın burada da mevcut olduğu söylenebilir.

⁶⁰⁸ Kılıçarslan, "Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmeleri", s. 202.

⁶⁰⁹ Karadâği, "el-Esvâkü'l-mâliyye", s. 157; Lâhim, **Beyu'd-deyn**, C. II, s. 653; Özpolat, **Emtia Türev Sözleşmeleri**, s. 289, 293.

Selem sukuk, satıcı ve müşteri arasında özellikleri ve miktarı belirlenmiş bir mal üzerine, anlaşmaya varılan bedelin önceden ödenip malın belirlenen ileri bir zamanda teslim alınmasını öngören sukuk çeşididir.⁶¹⁰ Selem sukukunda satıcı tarafından ihraç edilen sertifikalar, malın bedelini temsil eder ve aynı değere sahiptir. Yatırımcılar ise bu sertifikaları satın alarak malın mülkiyetinde hak sahibi olmaktadır.⁶¹¹ Selem sukuku satın alan yatırımcılar, malın fiyatının gelecekte yükseleceğini düşünürlerse yatırım yaparlar.⁶¹²

Klasik bir selem sukuk şu şekilde uygulanmaktadır:

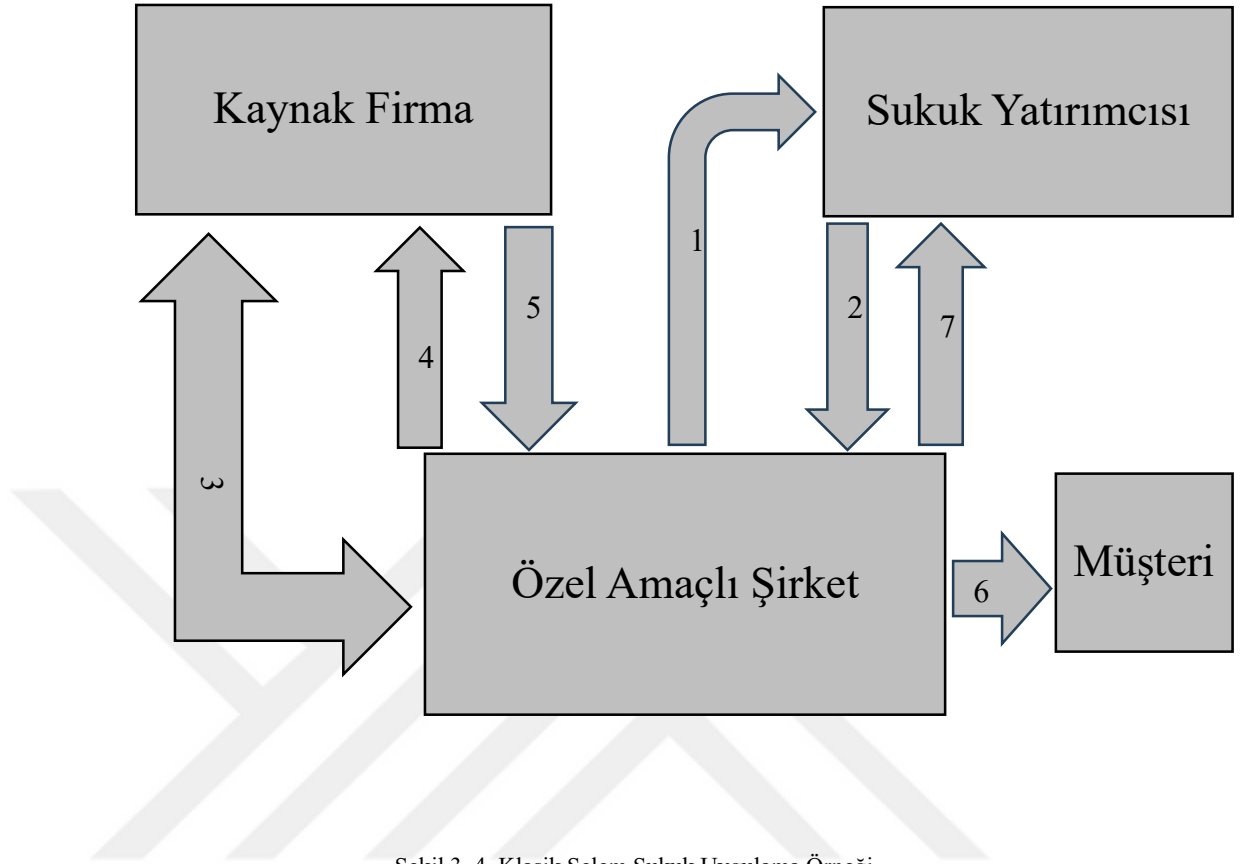
1. Özel amaçlı şirket (ÖAŞ), vadede kaynak firma tarafından teslim edilecek varlıkların finansmanını karşılamak üzere sukuk ihraç eder
2. Yatırımcılar ihraç edilen sukuku satın alır
3. ÖAŞ ile kaynak firma arasında gelecekteki bir tarihte mal teslimi üzerine sözleşme yapılır
4. ÖAŞ, kaynak kuruluşa peşin ödeme yapar
5. ÖAŞ, vadede ürünleri teslim alır
6. ÖAŞ, teslim aldığı ürünlerin üzerine kâr koyarak satar
7. ÖAŞ, elde ettiği kârı yatırımları oranında yatırımcılara dağıtır⁶¹³

⁶¹⁰ Erdal Yılmaz, Yeni Bir Finansal Araç olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi, *The Journal of Accounting and Finance*, 2014, 61; s. 91; Abdullah Okulu, *Sukuk Uygulamaları ve Dünya Sukuk Piyasasının Gelişimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.S.B.E., y.y., 2017, s. 33.

⁶¹¹ Ahmad Ausaf, *Contemporary Practices of Islamic Financing Techniques*, Cidde, İslamic Development Bank, 1993, s. 57.

⁶¹² Ahmet Tok, *İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler*; Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Hukuk İşleri Dairesi, 2009; s. 33.

⁶¹³ Tok, *İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk* s. 12.



Şekil 3. 4. Klasik Sale Sukuk Uygulama Örneği.

Bu işleme şöyle bir örnek verilebilir:

Fındık üreticisi bir çiftçi, hasat döneminde elde edeceği fındığı peşinen satıp ihtiyaçlarını karşılamak ister. Çiftçi, bu sürecin sukuklaştırılmasıyla kendini finanse eder ve talebini karşılar. Yatırımcılar ise vadede kâr elde etmeyi ummaktadır. Bunun için çiftçi, 6 ay sonra elde edeceği orta kalite 100 ton fındık için özel amaçlı şirket vasıtasıyla 100.000 TL tutarında sukuk ihraç eder. Çiftçi, 6 ay sonra topladığı orta kalite 100 ton fındığı özel amaçlı şirkete teslim eder. ÖAŞ, teslim aldığı fındıklar üzerine örneğin 20.000 TL kâr ilave ederek 120.000 TL'ye satar. Elde edilen tutar, sukuk yatırımcıları ile ÖAŞ arasında sözleşmede belirlenen oranda paylaşılır.

3. Vadeli Satış

Çağdaş İslam hukukçuları tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesi için önerilen sözleşmelerden bir diğeri vadeli satıştır. Nitekim bu sözleşmeyle elinde emtia bulunan taraf için emtia vadeli işlem sözleşmesinin gerçekleştirilme amaçlarından olan fiyat değişiminden kaynaklı risk kontrol altına alınabilirken emtia satın almak isteyen

taraf için semenin vadelenendirilmesi ihtiyacı karşılanmış olur.⁶¹⁴ Vadeli sözleşme katılım bankaları üzerinden de gerçekleştirilebilir. Örneğin katılım bankası, emtiayı üçüncü kişiden satın alıp müşteriye vadeli satabilir.⁶¹⁵ Bu şekilde müşterinin semeni vadelenendirme ihtiyacıyla satıcının fiyat değişiminin oluşturacağı riskin giderilmesi ihtiyacı karşılanmış olur.

Emtia vadeli işlem sözleşmesine getirilen alternatiflerin emtia vadeli işlem sözleşmesiyle gerçekleştirilmek istenen ürünün gelecekteki fiyatıyla veya bulunmasıyla alakalı meşrû amaçları karşıladığı görülmektedir. Nitekim ürünü sözleşme anında elinde bulunmayan ancak finansman ihtiyacı olan ve ileride elde edeceği ürünün fiyatının aleyhte değişiminden korunmak isteyen taraf (hammadde veya imal ürün üreticisi) bu alternatifler sayesinde nakit ihtiyacını karşılamakta ve gelecekte oluşabilecek fiyat düşüşünden kaynaklı riskten kendini korumaktadır. Hammadde veya imal ürün ihtiyacı olan ve ileride teslim alacağı ürünün fiyat riskinden korunmak isteyen taraf ise bu alternatifler sayesinde gelecekte oluşabilecek fiyat yükselişinden kaynaklı riskten kendini korumaktadır. Zikredilen sözleşmeler, bu yönüyle her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeye alternatif olmaktadır. Ancak emtia vadeli işlem sözleşmesindeki her iki bedelin de vadeli olması durumu önerilen alternatiflerde bulunmamaktadır. Sözleşmede her iki bedelin de vadeli olması ise müşteriye yukarıda ifade edilenlerden farklı avantajlar da sağlamaktadır. Zira bu sayede müşterinin peşin para bulma, hammaddeyi tüketinceye kadar depolama ve fabrikada finansal likiditeyi sağlama sorunu ortadan kalkmaktadır. Bu noktada her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmelere İslam hukukuna uygun farklı alternatifler üretilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

⁶¹⁴ Karadâğî, “el-Esvâkû’l-mâliyye”, s. 156; Lâhim, **Beyu’d-deyn**, C. I, s. 412.

⁶¹⁵ Heyet, **el-Meayîru’ş-Şeriyye (AAOIFI)**, s. 286.

SONUÇ

Tezimizde emtia vadeli işlem sözleşmesi İslam hukuku açısından tahlil edilmiştir. Bunun için çalışmamızda emtia vadeli işlem sözleşmesinin tarafları, konusu, gerçekleştirilme amaçları ve teknik işleyişi incelenmiştir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi iki taraflı ve dört kişi / kurumdan oluşan bir sözleşmedir. Bunlar; satıcı, müşteri, aracilar ve takas merkezidir. Emtia vadeli işlem sözleşmesi hukukî bağlamda satıcıyla takas merkezi veya müşteriyle takas merkezi arasında gerçekleşmektedir. Aracilar ise satıcı ve müşteriye aracılık yaparak karşı taraf olan takas merkeziyle emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirmektedir. Aracilar bu aracılıktan dolayı satıcı ve müşteriden vekâlet ücreti almaktadır. Aracilar, takas merkeziyle sözleşmeyi gerçekleştirebilmek için önce kendi aralarında (karşı tarafın aracısı) ön akit yapmakta daha sonra ise ön akdin sonucu olarak takas merkeziyle asıl sözleşmeyi gerçekleştirmektedir. Bu durumda emtia vadeli işlem sözleşmesinde iki aşamalı ve üçlü bir ilişki söz konusu olmaktadır. İslam hukukuna göre araciların kendi aralarındaki hukuki ilişkinin mahiyeti sözleşme yapma vaadidir (ön akit). Araciların takas merkeziyle arasındaki hukukî ilişki ise asıl emtia vadeli işlem sözleşmesidir. Takas merkezi ise satıcı karşısında müşteriye müşteri karşısında satıcı olarak sözleşmenin bir tarafını oluşturmaktadır. Sonuç olarak meşrû bir sözleşme gerçekleştirildiğinde emtia vadeli işlem sözleşmesinin tarafları ve tarafların birbiriyle kurduğu hukukî ilişki herhangi bir mahzur barındırmamaktadır. Ancak emtia vadeli işlem sözleşmesinin meşrû olmadığı düşünüldüğünden dolayı bu sözleşmeye taraf olmanın da caiz olmadığı ifade edilebilir.

Araştırmamızda emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusunun mahiyeti üç başlık altında incelenmiştir. Birincisi sözleşmenin fizikî teslimle sonlandırılmasının şart koşulduğu durum; ikincisi nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılmasının şart koşulduğu durum; üçüncüsü ise fizikî teslim, nakdi mutabakat veya ters işlemlerden herhangi biriyle sonlandırılmasının şart koşulmadığı durumdur. Birincisine göre sözleşmenin konusu, zimmette sabit standart nitelikli mallardan oluşmaktadır. Bunlar, İslam hukukuna göre değer taşıyan mallardan (mütekavvim) olduğunda İslam hukukuna göre mahiyet açısından herhangi bir mahzûr

barındırmadığı ifade edilebilir. Ancak domuz gibi İslam hukukuna göre değer taşımayan mallar üzerine olduğunda bir kısım İslam hukukçusuna göre mütekavvim olmadığı, diğer bir kısmına göreyse mal olmadığı için İslam hukuku açısından sözleşmeye konu olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte emtia vadeli işlem sözleşmesinin meşrû olmadığını düşünmemizden dolayı sözleşmenin konusu, İslam hukukuna göre değer taşısa da bu sözleşmeye konu olması caiz kabul edilmez. İkincisine göre sözleşmenin konusu “varsayılan mal”dır. Çünkü nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılması şart koşulan emtia vadeli işlem sözleşmesinde herhangi bir varlık transferinden söz edilemeyip sözleşmenin konusunun değeri emtianın fiyatına dayandırılmaktadır. Bu durum, sözleşmenin kumar unsuru barındırmasına sebep olmaktadır. Fizikî teslim, nakdi mutabakat veya ters işlemlerden herhangi biriyle sonlandırılması şart koşulmayan borsalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinde ise konunun birinci taksimde olduğu gibi zimmette sabit standart nitelikli mallardan oluştuğunu yani “emtiaya dayandığını” düşünmekteyiz. Çünkü şayet emtia vadeli işlem sözleşmesi fizikî teslimle sonlanırsa konu, birinci taksimdeki gibi olacaktır. Şayet nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlanırsa nakdi mutabakat ve ters işlem, emtia vadeli işlem sözleşmesinden bağımsız ikinci bir sözleşme olduğundan ilk sözleşmenin konusunun zimmette sabit standart nitelikli emtia olmasını etkilemeyecektir.

Tezimizde emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu ma’dûmiyet açısından incelenmiştir. İslam hukukçuları tarafından konunun ma’dûm kabul edilmesi malı teslim edememekten kaynaklanan gararla ilişkilendirilmiştir. Emtiaya dayanan vadeli işlem sözleşmesinde konunun cins borcu olup teslim edilmeye güç yetirilebilir durumda bulunmasından dolayı ma’dûm kabul edilmesini gerektirecek bir garar mevcut değildir. Dolayısıyla konusu emtiaya dayanan vadeli işlem sözleşmesinde konunun ma’dûm olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Konusunu varsayılan emtianın oluşturduğu emtia vadeli işlem sözleşmesinde ise konunun ma’dûm yasağından ayrıştığını ve ma’dûmiyet yasağının altında analiz edilemeyeceğini düşünmekteyiz. Çünkü bu durumda emtia vadeli işlem sözleşmesi bir satım sözleşmesi altında değerlendirilmemektedir. Ayrıca buradaki emtia, hiçbir zaman meydana gelmeyecek

ve taraflar arası transferi gerçekleştirecektir. Bunun nedeni ise sözleşmenin mal teslimine dayalı bir şekilde son bulmayacağını başta kararlaştırılmış olmasıdır.

Araştırmamızda emtia vadeli işlem sözleşmesinin konusu mülkiyette olmama açısından incelenmiştir. Çoğunluk İslam hukukçuları tarafından konunun mülkiyette olmaması, spot sözleşmelerde ve muayyen mallarda aranan bir durumdur. Bundan dolayı konusunu emtianın oluşturduğu emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun standart niteliğe sahip olup zimmekte olduğundan dolayı mülkiyette olmama durumunun söz konusu olmadığı neticesine ulaşılmıştır. Ancak malın mülkiyette olmaması durumunda selem sözleşmesindeki şartlara uyulması gerekir.

Çalışmamızda emtia vadeli işlem sözleşmesi, her iki bedelin de vadeli olması (ibtidâu'd-deyn bi'd-deyn) açısından incelenmiştir. Çünkü emtia vadeli işlem sözleşmesinde her iki bedel de vadelidir. Bunun, selem sözleşmesindeki bedelin vadeli olması durumunu yansıttığı görülmüştür. Çoğunluk İslam hukukçusuna göre her iki bedelin de vadeli olduğu sözleşmeler; bir takım naklî ve aklî gerekçelerden dolayı caiz görülmemiştir. Naklî gerekçelere; ayet, hadis ve icmâ gösterilebilir. Aklî gerekçelere ise bu sözleşmelerin fayda üretici nitelikte olmaması, garar içermesi, tarafların rızasını engellemesi ve kumar anlamı taşıması gösterilebilir. Bu gerekçelere istinâden ayrıca emtia vadeli işlem sözleşmesinin kumar unsuru barındırmasından dolayı caiz olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamızda fizikî teslimle sonlandırılması durumunda emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun kabzı incelenmiştir. Fiziki teslimle sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmesinde konunun kabzı gerekmektedir. Bu sözleşmelerde konunun kabzedilmesi, malın satıcı tarafından depolara teslim edilip alınan makbuzun müşteriye teslim edilmesiyle gerçekleştirilebileceği neticesine ulaşılmıştır.

Araştırmamızda tarafların emtia vadeli işlem sözleşmesini gerçekleştirme amacı incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde emtia vadeli işlem sözleşmesinde tarafların, çoğunlukla gerçek anlamda emtiayı satmak veya emtiaya sahip olmak için bu sözleşmeleri gerçekleştirmediği, onların amacının kabz olmaksızın kâr elde edebilmek olduğu tespit edilmiştir. Çünkü taraflar bu sözleşmeleri %97 oranında nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırır. Bundan dolayı emtia vadeli işlem

sözleşmesinin neredeyse tamamının caiz olmayan spekülasyon amaçlı gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun ise kumar unsuru barındırdığından dolayı caiz olmadığı görüşü benimsenmiştir.

Çalışmamızda emtia vadeli işlem sözleşmesinde müşteriden zorunlu olarak alınan teminatlar incelenmiştir. Bu teminatlar, başlangıç teminatı ve sürdürme teminatı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Araştırmamız neticesinde bu teminatların emtianın bedelinin bir parçası olmadığı bilakis günlük olarak sözleşmenin fiyatıyla uzlaşma fiyatı arasındaki değişim sonucu oluşan zararın karşılanması için verilen bir rehin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda başlangıç teminatı birinci rehin, sürdürme teminatı ise onu destekleyen ikinci rehin konumundadır. Teminatların mahiyeti her ne kadar rehin olsa da emtia vadeli işlem sözleşmesi caiz olarak kabul edilmediğinden dolayı teminatların verilmesi de caiz olarak kabul edilmemektedir.

Emtia vadeli işlem sözleşmesi fizikî teslim, ters işlem veya nakdi mutabakat olmak üzere üç şekilde sonlandırılabilir. Fizikî teslimle sonlandırılan emtia vadeli işlem sözleşmesi, emtianın müşteri tarafından kabzedilmesi sonucu gerçekleşir. Vade tarihine kadar ters işlemle veya vadede nakdi mutabakat yapılarak sonlandırılmamış sözleşmeler, emtianın vadede müşteriye gerçek anlamda teslim edilmesi (fizikî teslim) ile son bulur. Fizikî teslimle sona ermesi şart koşulan veya fizikî teslimle sona eren emtia vadeli işlem sözleşmesi, önceden belirlenmiş özellikte ve miktardaki bir emtianın vadeli olduğu bir sözleşme olmasından dolayı akdin konusunu zimmette sabit emtia oluşturmaktadır. Ancak her ne kadar sözleşmenin konusunu zimmette sabit emtia oluştursa da her iki bedelin de vadeli olduğu bir sözleşme olmasından dolayı emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olmadığını düşünmekteyiz.

Nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılması şart koşulan borsalarda gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinde ise sözleşmenin konusunu “varsayılan emtia”nın oluşturduğu ve sözleşmenin kumar unsuru barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırmanın şart koşulmadığı borsalarda ise sözleşmelerin %97 oranında nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılmasından ve İslam hukukunda hükmün yaygın olana göre

verilmesinden dolayı bu piyasalardaki sözleşmeler, hükmen nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılması şart koşulmuş gibi düşünülür.

Nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılması şart koşulmayan borsalarda gerçekleştirilen ve konusunu zimmette nitelikleriyle sabit emtianın oluşturduğu emtia vadeli işlem sözleşmesinde nakdi mutabakat ve ters işlemle sonlandırma, hukukî bağlamda karşı tarafla yeni bir sözleşme yapılması anlamına gelmektedir. Ancak çağdaş İslam hukukçuları arasında nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılan sözleşmelerde gerçekleşen ikinci sözleşmenin konusunun ilk sözleşmeyle bağlantısındaki görüş ayrılığı, meselenin iki farklı şekilde değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Birinci değerlendirmeye göre nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılan sözleşmelerde gerçekleştirilen ikinci sözleşme, ilk sözleşmedeki satıcıya karşı gerçekleştirilen yeni ve konusu ilk sözleşmeden bağımsız bir sözleşmedir. Buna göre nakdi mutabakatla sonlandırılan emtia vadeli işlem sözleşmesindeki ikinci sözleşme, vadede gerçekleştirilen ve konusu ilk sözleşmeyle aynı özellik ve miktara sahip peşin nitelikli bir akittir. Ters işlemle sonlandırılan emtia vadeli işlem sözleşmesindeki ikinci sözleşme ise vadeden önce gerçekleştirilen ve konusu ilk sözleşmeyle aynı özellik ve miktara sahip her iki bedelin de vadeli olduğu bir akittir. Her iki durumda da tarafların gerçekleştirdikleri ilk sözleşme ile ikinci sözleşmeden kaynaklanan hak ve yükümlülükleri takas edilir. Takas, İslam hukukçuları açısından herhangi bir mahzûr taşımamakla birlikte gerçekleştirilen emtia vadeli işlem sözleşmesinin meşrûiyetiyle birlikte değerlendirildiğinde caiz olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. İkinci değerlendirmeye göre ise nakdi mutabakat veya ters işlemle sonlandırılan emtia vadeli işlem sözleşmesinde gerçekleştirilen ikinci sözleşme, ilk sözleşmedeki satıcıya karşı gerçekleştirilen yeni ancak konusu ilk sözleşmeye bağlı bir sözleşmedir. Buna göre nakdi mutabakat veya ters işlemde gerçekleştirilen ikinci sözleşmenin konusunu ilk sözleşmenin konusu oluşturur. Buna göre nakdi mutabakatta gerçekleştirilen ikinci sözleşme, vadede kabzedilmemiş malın satıcısına peşin satımı niteliğindedir. Bu durum, selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın (müslemün fih) vadede satıcısına satımına kıyas edilebilir. Çünkü hem emtia vadeli işlem sözleşmesinde hem de selem sözleşmesinde konu standart niteliğe sahip ve vadelidir. Selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın müşteri tarafından satıcısına

peşin bedelle satımının caiz olduğunu düşündüğümüzden emtia vadeli işlem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın satıcısına peşin bedelle satımı da ilk sözleşmenin meşrûiyeti dışarıda bırakıldığında caiz olmalıdır. Ancak emtia vadeli işlem sözleşmesinin caiz olmadığını düşündüğümüzden nakdi mutabakatla sonlandırılmanın da caiz olmadığını düşünmekteyiz. Ters işlemde gerçekleştirilen ikinci sözleşme ise vadeden önce kabzedilmemiş malın satıcısına vadeli satımı niteliğindedir. Bu durum ise selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın vadeden önce satıcısına satımına (feshu'd-deyn fi'd-deyn) kıyâs edilebilir. Selem sözleşmesindeki kabzedilmemiş malın müşteri tarafından vadeden önce satıcısına satımının ise caiz olmadığını düşündüğümüzden ters işlemin de caiz olmaması gerektiği neticesine ulaşmaktayız.

Emtia vadeli işlem sözleşmesini caiz görmeyen bir kısım çağdaş İslam hukukçusu tarafından emtia vadeli işlem sözleşmesine alternatif yöntemler önerilmiştir. Bu yöntemler selem ve paralel selem, selem sukuk ve vadeli satış sözleşmelerine dayanmaktadır. Çünkü bu sözleşmelerle emtia vadeli işlem sözleşmesinde gerçekleştirilmek istenen meşrû amaç karşılanabilir. Ancak bu sözleşmelerle emtia vadeli işlem sözleşmesi alınıp satılması sonucu elde edilen farklı avantajlardan istifade edilememektedir. Bu bağlamda İslam hukukuna uygun yeni alternatiflerin geliştirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

Abderî, Muhammed b. Yusuf b. **et-Tâc ve'l-İklîl li muhtasari Halîl**, Beyrut, Ebi'l-Kâsım: Dâru'l-fıkr, 1398.

Âbidîn Paşa: **Borsa Risalesi: Hava Oyunları**, haz. Celali Yılmaz, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.

Adevî, **Hâşiye alâ Kifayeti't-tâlibi'r-rabbânî**, Beyrût, Dâru'l-fıkr, t.y.

Akkuş, Hilmi Tunahan, Sakarya, Şakir: “Türev Ürünlerin İslâmî Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, **Adam Akademi**, 2018, 8 / 2.

Aktan, Hamza: **İslam Borçlar Hukukunda Selem ve İstisna Akitleri**, Basılmamış Doktora Tezi A.Ü.S.B.E., Erzurum, 1976.

Aktan, Hamza: “İstihkak”, **DİA**, XXIII, İstanbul, 2001.

Aktan, Hamza: “İhrâz”, **DİA**, XXI, İstanbul, 2000.

Aktepe, İshak Emin: **Faiz ve Finansman Hadisleri**, İstanbul, Yedirenk, 2010.

Aktepe, İshak Emin: **Sorularla Katılım Bankacılığı**, İstanbul, Erkam Matbaası, 2012.

- Bilgili, İsmail: “İslam Hukukunda Ma’dûmun Satışı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sy. 8, 2006, 211-238.
- Ali Haydar Efendi: **Dürerü’l-hükâm şerhu mecelleti’l-ahkâm**, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Âli Mahmûd, Abdullatîf Mahmûd: “Beyu’d-deyn”, **MMFİ**, 1419/1998.
- Âli Süleymân, Mübârek b. Süleymân b. Muhammed: **Ahkâmü’t-teâmül fi’l-esvâki’l-maliyye**, Riyad, Kunuzu İşbiliyya, 2005.
- Apak, Sudi, Uyar, Metin: **Türev Ürünler ve Finansal Teknikler**, İstanbul, Beta Yayınları, 2011.
- Apaydın, Yunus: “Kabz”, **DİA**, İstanbul, 2001, XXIV, 520-525.
- Apaydın, Yunus: “Kefâlet”, **DİA**, C. XXV, Ankara, 2022, 168-177.
- Aslan, Yakup: **Dünyada ve Türkiyede Vadeli İşlemler Piyasası ve Türkiye Buğday Piyasası Üzerine Bir İnceleme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2010.
- Atalay, Arif: **İslam Hukukunda Kabz**, Yayınlanmış doktora tezi, N.E.Ü.S.B.E., Konya, 2012.
- Atalay, Arif: **İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm (Kabz)**, Kayseri, Kimlik Yayınları, 2016.

- Aybakan, Bilal: “İfa”, **DİA**, C. XXII, İstanbul, 2000, 14-16.
- Aybakan, Bilal: **İslam Hukukunda Borçların İfası**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Aybakan, Bilal: “Selem”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2009, 402-405.
- Aydın, Aytaç: **İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları**, Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E., Konya, 2001.
- Aydın, Mehmet Âkif: “Deyn”, **DİA**, IX, İstanbul 1994, 266-268.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye, Beyrût, Dâru’l-Mahmûd b. Ahmed b. Musa: **el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye**, Beyrût, Dâru’l-fıkr, 1980.
- Ayrût, Enes Abdurrahman: **et-Tatbîkâtü’l-muâsıra li’l-beyi’l-ma’dûm beyne’l-fıkh ve’l-kânûn**, Beyrut, Dâru’n-nevadirü’l-Lübnaniyye, 2015.
- Bacha, Obiyathullah Ismath: “Derivative Instruments and Islamic Finance: Some Thoughts for a Reconsideration”, **International Journal of Islamic Financial Services**, Vol. 1, No: 1, April – June, 1999, 1 – 17.
- Bak, Başak: “*Borsa Opsiyon Sözleşmesi*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2009, 64 / 4, 39-75.

- Bardakoğlu, Ali: “Kumar”, **DİA**, C. XXVI, Ankara, 2002, 364-367.
- Bashir, Muhammad Muhammad Âmine: **Risk Managament in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets**, trc. Ali Kürşat Sak, Gencay Karakaya, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020.
- Bayındır, Selçuk: **Bankacılık Sektöründe Türev Araçların Yeri ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri**, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2016.
- Bayındır, Servet: “Çağdaş Murabahaya Etkisi Bakımından Fıkıhta Va’din Bağlayıcılığı Meselesi, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11, 2005, 107-120.
- Bayındır, Servet: “Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkıhî Tahlili”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, 2005, 51-73.
- Bayındır, Servet: **Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhi Açıdan İncelenmesi**, Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı, İstanbul, Erkam Matbaası, 2009.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn: **Şerhü’s-sünne**, Dımeşk, Mektebü’s-İslâmî, 1983.

- Berlesî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme Kalyûbî: **Haşiyetân ala şerhi'l-mahallî ala minhaci't-tâlibîn**, Beyrût, y.y., 1956.
- Beşîr, Abdulkerim Muhammed: “Tatbîkâtü ukûdi't-tahavvut fi'l-mesârifî'l-İslâmîyye ve ahkâmuha'ş-Şeriyye”, Münteda fikhi'l-iktisadi'l-İslâmî, Cidde, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali: **es-Sünenü'l-kübrâ**, y.y., t.y.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah B. Ömer b. Muhammed: **Gâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ, thk. Ali Muhyiddin Karadâğî**, y.y., Dârü'n-Nasr, 1982.
- Biket, Cahit Alkım: **Yatırım Bankalarında Emtialara Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması**, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukûk-ı İslâmîyye ve ıstılâhat-ı fıkhiyye Kâmûsu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971.
- Boyalık, Şeyma: **İslam Hukukunda Cins Borcu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2015.
- Bozdağ, Nihat, Sibel, Duman: “İki Kişili Sıfır Toplamlı Oyunlar ile İMKB’de Sektörel Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 / 2, 2004, 43-61.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail: **Sahîhü'l-Buhârî**, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nâsır, Dar-u tûku'n-necat, y.y., 2001.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Selahaddîn: **Keşşâfü'l-kına' an metni'l-İkna'**, thk. Muhammed Emin el-Zınavî, Beyrût, Alemü'l-kütüb, 1997.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Selahaddîn: **Ravzü'l-murbî**, Beyrût, Dâru'l-fıkr, t.y.

Büceyrimî, Süleymân Muhammed b. Ömer: **Büceyrimî ale'l-Hatîb**, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1996.

Can, Faruk: CDS nedir, Türkiye'nin Kredi Risk Primi Neden Yükseliyor?, (Çevrimiçi) CDS nedir, Türkiye'nin kredi risk primi (CDS) neden yükseliyor? | Euronews.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî: **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Sâdık Kumhâvî, Beyrût, Dâru ihyai't-türâsi'l-Arabî, 1996.

Cebeci, İsmail: **İslam İktisadında Murabaha**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2020.

Chambers, Nugül: **Türev Piyasalar**, İstanbul, Beta Yayınları, 2007.

- Cinkû, Alaaddin b. Abdurrezzak: **et-Tekâbüd fi'l-fıkhî'l-İslâmî ve eseruhû ale'l-buyûi'l-muâsıra**, Amman, Dâru'n-nefais, 2004 / 1423.
- Cezîrî, Abdurrahman: **el-Fıkhü ala mezahibî'l-erbia**, t.y., y.y.
- Çağrııcı, Mustafa: “Metâ”, **DİA**, XXVIV, Ankara, 2004, 398-399.
- Çalış, Halit, Hacak, Hasan: “Rehin”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, 538-542.
- Çetin, Nusret, Töremiş, H. Ebru: “Menkul Kıymet Borsalarında Alım Satıma Aracılık Faaliyeti Kapsamında Aracı Kurumlarla Yatırımcılar Arasındaki İlişkinin Hukukî Niteliği”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XII, 2008, Sayı: 1- 2, 77-102.
- Çıtak, Nermin, Kurt, Fatma: “İhracat Firmalarında Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Kullanımı”, **Muhasebe Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 2020, s. 11-22.
- Çiftçi, Özgür Himmet: **Türev Piyasalar ve Türk Bankacılık Sektöründeki Uygulamaları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.D.Ü.S.B.E., Isparta, 2011.
- Dalgın, Nihat: “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, **Ondokuz Mayıs**

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı.
11, Cilt: 11, Samsun, 1999, 97-128.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. **Sünen**, Beyrût, Risâle, 2004.
Ömer b. Ahmed:

Darîr, Sıddık Muhammed Emin: “Beyu'd-deyn”, **Mecelletü'l-mecmail-fıkhi'l-İslâmî bi Râbıdati'l-alemi'l-İslâmî**, 2000 / 1421, Sayı: 13, 13-70.

Darîr, Sıddık Muhammed Emin: **el-Garâr ve eseruhu fi'l-ukûd**, Beyrut, Dâru'l-cıl, 1990.

Davudoğlu, Ahmed: **Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1980.

Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. **Şerü'l-kebîr**, y.y., t.y.
Muhammed el-Adevî:

Demiray, Mustafa: “Vaad”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, 2012.

Demir, Evin Emine: **Sermaye Piyasası Hukukunda Alım Satım Aracılık Faaliyetleri**, t.y., y.y.

Demir, Fahri: **İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Desûkî, Muhammed Arafe: **Hâşiyetü'd-Desûkî ala Şerhi'l-kebîr**, thk. Muhammed İliş, Beyrut, Dâru'l-fikr.

- Devabe, Eşref Muhammed: **Dirasat fi't-temvili'l-İslâmî**, Kahire, Darü's-selam, 2007.
- Diyye, Abdulmecîd Abdullah: **el-Kavâidu ve'd-davâbitu'l-fıkhiyye li ahkâmi'l-mebî fi's-Şerîati'l-İslâmî**, Amman, Dâru'n-nefais, 2005 / 1425.
- Doğan, Buket: **Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukukî Bir Bakış**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K.Ü.S.B.E., Kocaeli, 2008.
- Doğan, Gül: **Ön Sözleşme (Sözleşme Yapma Vaadi)**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2006.
- Durmuş, Abdullah: **“Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri”, II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”, ed. Mehmet Bayyigit, KTO Karatay Üniversitesi Yayınlar, Konya, 2016.**
- Durmuş, Abdullah: **Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2014.
- Durmuş, Abdullah: **Fıkhî Açidan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2008.
- Durmuş, Özgür: **Türev Ürün Kullanımını Belirleyen Faktörler: Borsa İstanbul Üzerine Bir**

Uygulama, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
P.Ü.S.B.E., Denizli, 2016.

Ebû Davûd, Süleymân b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî: **Kitabü's-Sünen**, Ummân, Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî, t.y.

Ebû Gudde, Abdüssettâr: “el-İhtiyârât fi'l-esvâki'l-mâliyye”, **Mecelletü Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî**, C. VII / I, 327-339.

Ebû Zeyd, Abdulazim: “et-Tahlîlü'l-fıkhi ve'l-makâsîd li'l-müşakkati'l-maliyye”, **Mecelletü camiati'l-melik Abdulaziz**, sy. 3, No: 27, 2014, 3-44.

Ekizceleroğlu, Caner: **Emtia Piyasalarında Finansallaşma ve Kartelleşme Eğilimleri**, y.y., 2017.

Erdoğan, Mehmet: **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yayınları.

Eren, Erkan: “Merkesi Karşı Taraf Uygulaması ve Merkezi Karşı Taraf Üyelik Sözleşmesinin Hukukî Niteliği”, **Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi**, 5 / 2, 2019, 170-191.

Eren, Erkan: **Türk Hukukunda Merkezi Takas Kuruluşları, Merkezi Karşı Taraf Uygulaması ve Tezgâh Üstü Türev Araçların Merkezi Takası**, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., Ankara, 2019.

- Erol, Ümit: **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği, 1994.
- Ersan, İhsan: **Finansal Türevler: Futures, Options, Swaps**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 1998.
- Ersoy, Ersan: **Türev Sözleşmeler – Vadeli İşlem Sözleşmeleri (Futures Sözleşmeler)**, y.y., 2021.
- Ersoy, Ersan: “Türkiye’de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Temmuz / 2011, 63-80.
- Esen, Adem: **Mal, Mülkiyet ve Piyasa**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2020.
- Ertürk, İrfan: **İslam Hukuku Açısından Şans Oyunları ve Piyango**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.S.B.E., Erzurum, 2008.
- Eyüboğlu (Aksel), H. Ayşe: **Risk Yönetim Aracı Olarak Futures Piyasaları**, Basılmamış Doktora Tezi İ.Ü.S.B.E.İ.F., İstanbul, 1994.
- Fahredden er-Râzî, Ebu Abdullah **et-Tefsîru’l-kebîr = Mefâtihu’l-gayb**, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Beyrût, Dâru’l-fıkr, 1981.
- Hüseyn et-Taberistânî:

Feddâd, Ayyâşî:

el-Bey'u ale's-sıfati li'l-ayni'l-gâibeti vema yesbütü fi'z-zimmeti, el-ma'hedü'l-İslâmî li'l-buhus ve't-tedrib, 1420.

Feyyâz, Atıyye:

Sûku'l-evraki'l-maliyye fi mizani'l-fıkhi'l-İslâmî, Kahire, Dâru'n-Neşr li'l-Camiat, 1998.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir
Mecdüddin Muhammed b. Yakub
b. Muhammed:

Kâmûsü'l-muhît, Beyrut, Müessesetü'r-risale, 1986.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed
b. Muhammed b. Muhammed
Muhammed b. Ahmed:

el-Vasît fi'l-mezheb, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâğî, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 2015.

Geyikçi, Umut Burak:

Türev Ürünler ve Swap İşlemleri, Ankara, Gazi Kitabevi, 2019.

Gözgör, Giray:

Finansal Türev Piyasaları: Forward, Futures, Opsiyon ve Döviz Üzerine Bir Uygulama, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2008.

Güney, Necmeddin:

Türev İşlemlerde Garar, t.y., y.y.

Habergetiren, Ömer Faruk:

İslam Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri, Basılmamış Doktora Tezi, H.Ü.S.B.E., Şanlıurfa, 2005.

- Hacak, Hasan: **İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi**, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2000.
- Hacak, Hasan: “Mal”, **DİA**, XXVII, Ankara, 2003, 461-465.
- Hacak, Hasan: “Milk”, **DİA**, C. XXX, Ankara, 2020, 62-64.
- Hacak, Hasan: “Urûz”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, 2012, 181-183.
- Hacıoğlu, Müjgan: **Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi**, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2010.
- Hafîf, Ali: **Ahkâmü'l-muamelâti's-Şeriyye**, Kahire, Darü'l-fikri'l-Arabî, t.y.
- Hâkim en-Nîsâbûrî: Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed: **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Beyrût, Dâru'l-marîfe, t.y.
- Hammâd, Nezih: **Akdü's-selem fi's-Şerâti'l-İslâmî**, Dimaşk, Darü'l-kalem, 1993 / 1417.
- Hammâd, Nezih: **Beyu'l-kâlî bi'l-kâlî (Beyu'd-deyn bi'd-deyn) fi'l-fıkhi'l-İslâmî**, Silsiletü'l-matbuati'l-Arabiyyeti, Suud, 1994, s. 9, 10.

- Hammâd, Neziḥ: **Kazâyâ fıkhiyye muâsıra fi'l-mâl ve'l-iktisâd**, Cidde, Dâru'l-Beşîr, 2001.
- Hammâd, Tarık Abdulâl: **el-Müşakkatü'l-mâliyye: el-Mefahim, el-idaretü'l-mehatır, el-muhâsebe**, Dâru'l-cami'iyye, 2001.
- Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî: **Şerhu'l-Kebir ala muhtasari'l-Halil**, y.y., t.y.
- Hasan, Ahmed Muhyiddin Ahmed: **Amelü şerikâti'l-istismâri'l-İslâmî**, Mekke, 1984.
- Hasan, Semîr Abdulhamîd Rıdvân: **el-Müşakkâtü'l-mâliyye ve devriha fi idareti'l-mehâtıri ve devriha'l-hendeseti'l-mâliyyeti fi sinaâti edevatiha**, Mısır, Dâru'n-neşr li'l-camiati, 2005.
- Hattabî, Ebû Süleymân: **Mealimü's-Sünen**, Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.
- Hers, Ahmed, Alhers, Nafith: "Contemporary Challenges Facing Islamic Financial Derivatives in The Markets", **Journal of Islamic Economics and Finance**, 5 (2), 2019, 253-285.
- Heyet: **Aracı Kuruluşların Faaliyetleri**, y.y., Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kurumlar Birliği, t.y.

- Heyet: **İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği [VİOPY]**, 2012: md. 56.
- Heyet: **İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği [VİOPY]**, 1961: md. 56.
- Heyet: **İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği** (2012), T.C. Resmi Gazete, 28470, 17 Kasım 2012.
- Heyet: **Fetâvâ fıkhiyye muâsıra**, Kahire, Dâru'l-kelime, 2017.
- Heyet: **Finansal Risk Nedir?** (Çevrimiçi) <https://ekonomi101.medium.com/finansal-risk-nedir-79769765aba4>.
- Heyet: **Kararât ve tavsiyyât**, Karar no: 63 (1 / 7), y.y., 2020.
- Heyet: **el-Meayîru's-Şeriyye (AAOIFI)**, Heyetü'l-muhasebe ve'l-muracea li'l-müessesati'l-maliyyeti'l-İslamiyye, Manama, 2010.
- Heyet: **Sorularla Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası**, y.y., 2017.

Heyet: **Takas, Saklama ve Operasyon İşlemleri,**
SPL, y.y., 2020.

Heyet: **Vadeli İşlemler,** der. Y. Temel Enderoğlu,
İzmir, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2004.

Heyet: “Vesîka - 5”, **MMFİ**, 1412-1992, 551-563.

Heyet: **VIOP Terimler Sözlüğü,** Borsa İstanbul, y.y.,
t.y.

Heyet: **III. Sermaye Piyasaları Arenası Vadeli
İşlemler ve Opsiyon Borsası Risk Yönetimi,**
İzmir, 2005.

Heyetü Râbitati'l-âlemi'l-İslâmî **Kararât,** Mekke, 1985 (7/1).
el-Macmau'l-fikhi'l-İslâmî:

İbn Abdülber, Ebû Ömer **el-İstizkâr,** thk. Ali en-Necdî Nâsif, Kahire,
Cemâleddin Yûsuf b. Abdullah b. 1971.
Muhammed Kurtubî Nemerî:

İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed **el-Fevâidu fi ihtisâri'l-mekâsid = el-
İzzeddîn Abdulazîz b. Abdüsselâm Kavâidu's-suğrâ,** thk. İyâd Halîd ed-Dıba',
b. Ebu'l-Kâsım Sülemî: Dımaşk, Dâru'l-fikr, 1416 / 1995.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr,**
Ömer b. Abdulaziz ed-Dımeşkî: Dımaşk, thk. Usâmeddin b. Muhammed Sâlih
Ferfur, Ma'hedu Cemiyetü'l-Fethi'l-İslâmî,
2000 / 1421.

İbn Allân, Muhammed b. Allân es-Sıddıkî el-Mekkî:

el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye ale'l-Ezkârî'n-Nevevîyye, Beyrût, Darü İhyâi't-türâsi'l-Arabiyye, t.y.

İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım Rassâ Ensârî Rassa:

Şerhu Hudûdi'l-imâmi'l-ekber Ebu Abdullah b. Arafe = el-hidâyetü'l-kâfiyetü's-Şâfiîye li-beyânî hakâiki'l-imâm İbn Arafe el-Vâfiye = Şeru Hudûdi İbn Arafe, y.y., t.y.

İbn Hacer, Ebu'l-fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî:

Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî, Beyrût, Dâru'l-ma'rife t.y.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî:

et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb, y.y., Dâru'l-kütüb'il-ilmiyye, 1989.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endülüsî el-Kurtûbî:

el-Muhallâ, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır, Matbaatü'n-nehza, 1348.

İbn Hümâm, Kemaleddîn Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamîd:

Fethü'l-kadîr, Beyrût, Darü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2003.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir:

İğasetü'l-lehfân fi mesâidi's-seytân, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamîd el-Hukbî el-Eşrî, y.y., Dâru İbn Cevziyye, t.y.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû
Abdullah Şemseddin Muhammed
b. Ebû Bekir:

İ'lamü'l-muvakkiin an Rabbi'l-alemîn, thk.
Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Mısır,
y.y, 1955.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû
Abdullah Şemseddin Muhammed
b. Ebû Bekir:

Zadu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-i'bâd, İkinci
baskı, thk. Şuayb Arnavud, Abdulkadir
Arnavud, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1981.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed
Muvaffakuddîn Abdullah b.
Ahmed b. Muhammed:

**el-Kâfî fî fikhi'l-imâmi'l-mübeccel Ahmed
b. Hanbel**, y.y., t.y.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed
Muvaffakuddîn Abdullah b.
Ahmed b. Muhammed:

el-Muğnî, Beyrut, thk. Abdullah b.
Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettah
Muhammed el-Huluv, Dâru'l-Fikr.

İbn Kudâme el-Makdîsî,
Şemsüddin Ebu'l-Ferec
Abdurrahman b. Muhammed b.
Ahmed:

Şerhu'l-kebîr, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin
et-Türkî, Hicr, 1995.

İbn Mâce, Ebû Abdullah
Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-
Kazvînî:

Sünenü İbn Mâce, thk. Muhammed Fuad
Abdubaki, Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl
Muhammed b. Mükerrrem b. Ali
el-Ensârî:

Lisânü'l-Arab, Dâru İhyai't-türasi'l-Arabî,
Beyrut.

İbn Mehdî, Câbir b. Abdullah b.
Yahya:

Beyu'd-deyn bi'd-deyn, Malezya, Vizaretü't-
ta'lîmi'l-âli, 2012.

İbn Müflih, İbrahim b.
Muhammed b. Abdullah b.
Muhammed:

el-Mübdî' Şerhu'l-Mukni', Riyad, Dâru
âlemi'l-kütüb, 2003.

İbn Münzir, Muhammed b.
İbrâhim:

el-İcma', thk. Fuad Abdulmünim Ahmed,
y.y., Dâru'l-müslim, 2004.

İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b.
İbrahim b. Muhammed Mısırî
Hanefî:

Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik, thk.
Zekeriyye Umeyrât, Beyrut, 1997 / 1418.

İbn Rüşd (el-Hafîd), Ebu'l-Velîd
Muhammed b. Ahmed b.
Muhammed Kurtubî:

**Bidâyetü'l-muctehid ve nihâyetü'l-
muktesid**, Mısır, Mustafa el-Bâbî el-Halebî
matbaası, 1975.

İbn Teymiye, Ebu'l-Abbâs
Takıyyüddin Ahmed b.
Abdulhalîm:

Kütübü ve resailü İbn Teymiye, thk.
Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-
Asımî en-Necdî, y.y., t.y.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs
Takıyyüddin Ahmed b.
Abdulhalîm:

Mecmûatü'l-fetâvâ, thk. Âmir el-Cezzâr,
Enver el-Bâz, y.y., Dâru'l-vefa, 2005 / 1426.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs
Takıyyüddin Ahmed b.
Abdulhalîm:

Nazariyyetü'l-Akd, Kahire, Mektebetü's-
Sünneti'l-Muhammed, 1949.

- İnceoğlu, Mehmet Murat: **Sermaye Piyasalarında Aracı Kurumların Hukuki Sorumluluğu**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2004.
- Kâhya, Hatice Kübra: **İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2012.
- Kallek, Cengiz: “Kaparo”, **DİA**, XXIV, İstanbul, 2001, 339-340.
- Kallek, Cengiz: “Simsar”, **DİA**, C. XXXVII, İstanbul, 2009, 215-218.
- Kara, Yakup: “İslam Hukukunda Deyn’in Deyn Karşılığında Satımı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2012, sy. 20, 389-415.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali: “Ahkâmü’t-tasarrûf fi’d-duyûn”, **MMFİ**, Manama, 1419 / 1998, 93-156.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali: **Buhûs fi fıkhi’l-muâmelâtî’l-mâliyye muâsıra**, Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2001.
- Karadağî, Ali Muhyiddin Ali: “el-Esvakü’l-maliyye fi mizani’l-fıkhi’l-İslami”, **MMFİ**, 1412-1992, sy. 7, I, 73 – 194.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali: **Kaidetü’l-mislî ve’l-kıyemî fi’l-fıkhi’l-İslâmî**, Kahire, Dâru’l-i’tisam, 1993.

- Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali: **Selem ve tatbîkâtühü'l-muâsıra**, Beyrût, Daru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Kamali, Mohammad Hashim: **Islamic Commercial Law An Analysis of Futures and Options**, trc. Nazan Lila, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs Abdurrahman el-Mısırî: **el-Furûk bi haşiyeti idrâru's-şurûk ala envâi'l-furûk li'l-imâm ibn Şât**, thk. Ömer Hasan el-Kıyâm, Beyrût, Müessesetü'r-Risale, 2003.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs Abdurrahman el-Mısırî: **ez-Zehîra**, thk. Muhammed Hucci, Beyrût, Dâru'l-Garb, 1994.
- Kârî, Muhammed b. Ali: **Buhûs fi temvîli'l-İslâmî**, Riyad, Dâru'l-meyman, 2020.
- Kâsânî, Ebu Bekr Alaaddin Ebu Bekr b. Mesud Ahmed el-Hanefî: **Bedâiu's-sanâî' fi tertibi's-Şerai'**, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986 / 1406.
- Kaya, Arslan, Demir, Koray: *“Türev İşlemlerin Hukuka Uygunluğu Sorunu – Bankaların Türev İşlemlerden Doğan Yükümlülükleri”*, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, 76 / 1, 2018, 174-204.
- Kaya, Süleymân: *“Tarihte ve Günümüzdeki Selem Uygulamalarının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”*, **İslam İktisadında Selem**

Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle, ed. Sâlih Ülev,
Mervan Selçuk: İstanbul, İktisat Yayınları,
2022.

Kenton, Will:

Zero-Sum Game, (Çevrimiçi)
<https://www.investopedia.com/terms/z/zero-sumgame.asp>.

Khan, M. Akram:

“Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy”, **The American Journal of Islamic Social Science**, No: 5 / 1, 1988.

Khan, M. Fahim:

Islamic Future and Their Markets, Cidde, Islamic Development Bank Islamic Research and Training Institute, 2000.

Kılıçarslan, Abdullah:

“Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmelerinin Alternatif Enstrüman Olarak Kullanılması”, **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 2021, No: 3, 186-208.

Kisbet, Mustafa:

“İslam Hukukuna Göre Satılan Malın Kabzı ve Hükümleri” **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sy. 16, 2010, 477-490.

Kisbet, Mustafa:

İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabzı ve Teslimi, İstanbul, Nizamiye Akademi, 2015.

Koç Aytekin, Güner:

“Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyon”, **International Journal of Humanities and Education**, t.y., y.y.

Koçoğlu, Sâliha:

Fıkıhta Kabzın Maksadına Yönelik Görüşler ve Bunun Emtia Türev Sözleşmeleri Üzerindeki Yansımaları, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2021.

Koy, Ayben:

Türev Piyasalar: Emtia Türevleri- Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar, Ankara, Seçkin Yayınlar, 2020.

Kurâ b. İd, Muhammed Ali:

“el-Eshum, el-ihitiyârat, el-müstakbeliyyât ve envâ’uhâ ve’l-muâmelatilleti tecrî fi hâ”, **MMFİ**, 1412-1992, sy. 7, I, 193-222.

Lâhim, Usâme b. Hamûd b. Muhammed:

Beyu’d-deyn ve tatbîkâtühü’l-muâsıra fi fıkhi’l-İslâmî, 2 cilt, Riyad, Dâru’l-meyman, 2012.

Mağribî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Trablûsî:

Mevâhibü’l-celîl li şerhi muhtasari’s-şeyh Halîl, thk. Zekeriyya Umeyrât, y.y., Dâru alemlî’l-kütüb, t.y.

Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbahî el-Medenî:

el-Muvattâ, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, Abu Dabi, Müessesetü Zayid b. Sultan Ali Nihyan, 2004.

Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbahî el-Medenî:

el-Muvattâ: rivayetü Muhammed b. Hasen, thk. Takıyyüddin en-Nedvi, Dımaşk, Dâru'l-kalem, 1991.

Sahnûn, Abdusselam b. Said Tenûhî:

el-Müdevvenetü'l-kübrâ, thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, Dış kapakta yazar adı: Malik b. Enes.

Manavgat, Mehmet Çağlar:

“Hukukî Bakımdan Türkiye’de Merkezi Karşı Taraf Uygulaması”, İstanbul, 2013, 63-92.

Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb:

el-Hâvî'l-kebîr hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcud, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.

Menûfî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî:

Kifâyetü't-talibi'r-rabbânî ala risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî, thk. Yusuf eş-şeyh Muhammed el-Bekâî, Beyrut, Dâru'l-fıkr, 1991 / 1412.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî:

Lübâb fî şerhi'l-Kitâb, Beyrût, Mektebetü'l-ilmiyye, t.y.

Mısırî, Refik Yûnus:

el-Câmi' fî usûli'r-ribâ, Dımaşk, Dâru'l-kalem, 1991.

Mısırî, Refik Yunûs:

Münâkaâtü'l-ukûdi'l-İdâriyye, Dımaşk, Darü'l-Mektebî, 1420 / 1999.

- Mihnâ, Hâlid b. Abdurrahmân b. Nâsır: **el-Müşakkât mâliyye fıkhiyye**, y.y, 2013.
- Mîsâvî, Abdullah es-Sâdık: “el-Ukûdü’l-müstakbeliyye min manzûri’ş-Şerîati’l-İslâmîyye”, **Mecelletü’l-ulumi’l-kânuniyye ve’ş-Şeriyye**, No: 17, 2020, 30-61.
- Mizzî, Ebu’l-Haccâc Cemâleddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf: **Tehzîbu’l-kemâl fi esmâi’r-ricâl**, Beyrût, Müessesetü’r-risale, 1980.
- Muslih, Hikmet Abdurraûf Hasan: **Mukâranetü beyne’s-selemi ve’r-ribâ fi fıkhi’l-İslâmî**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Necâhu’l-vatanî Üniversitesi, Nablus, 2007.
- Mübârekfûrî, Ebû’l-ûlâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim: **Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi camii’-Tirmîzî**, thk. Abdulvehhab Abdullatif, y.y., Dâru’l-fıkr, t.y.
- Münavî, Muhammed Abdurraûf: **et-Teyşîr bi şerhi Camii’s-sağîr**, Riyad, Dâru’n-neşr, 1998.
- Münîr, Bibâs: “ed-Davabitu’ş-Şeriyye li’t-tefauli fi’l-müşakkati’l-mâliyye”, **el-Ezematü’l-mâliyye ve’l-iktisadiyyeti’d-devliyyeti ve’l-havkemeti’l-alemiyye**, Cezayir, 2009.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî: **Sahîh-u Müslim**, thk. Ebu Süheym el-Kerbî, Riyad, Beytü’l-efkari’d-düvelî, 1998.

Nefrâvî, Ahmed b. Gânim b.
Sâlim:

**el-Fevâkihü'd-devânî ala risaleti İbn Ebî
Zeyd el-Kayravânî**, thk. Rızâ Ferhât, y.y.,
Mektebetü's-sekafeti'd-dîniyye, t.y.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed
b. Ali b. Şuayb:

Sünenü'n-Nesâî, thk. Muhammed Enes
Mustafa el-Hûn, Dimeşk, Dâru'r-risale el-
alemiyye, 2018.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ
Muhyiddîn Yahya b. Şeref b.
Nûrî:

el-Ezkâr, thk. Abdulkâdir el-Arnâvud, Daru'l-
fîkr, Beyrût, 1994.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ
Muhyiddîn Yahya b. Şeref b.
Nûrî:

el-Mecmu' şerhi'l-mühezzeb li's-Şîrâzî, thk.
Muhammed ez-Zuhaylî, Riyad, Dâru'l-
Âlemi'l-Kütüb, t.y.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ
Muhyiddîn Yahya b. Şeref b.
Nûrî:

Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-müttakîn,
thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali
Muhammed Muavvaz, Beyrût, Daru
alemi'kütüb, 2003.

Okulu, Abdullah:

**Sukuk Uygulamaları ve Dünya Sukuk
Piyasasının Gelişimi**, Basılmamış Yüksek
Lisans Tezi, S.Ü.S.B.E., y.y., 2017.

Okur, Abdurrahman; Kayhan,
Furkan:

“Türkiyede Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası
ile bu Piyasada Yer Alan Emtiaya Dayalı
Sözleşmelerin Değerlendirilmesi”,
Bankacılık ve Finansal Araştırmalar

Dergisi (BAFAD), C. IV, Sayı, II, 2017, s. 1-14.

Osmanî, Muhammed Takî: “Beyu’d-deyn ve’l-evrâku’l-mâliyye ve bedailüha’ş-Şeriyye”, **MMFİ**, Manama, 1419 / 1998, sy. XI, I, 57-92.

Osmanî, Muhammed Takî: **Buhûs fî kazaya fıkhiyye muâsıra**, Vizaratü’l-evkaf ve’ş-şuunnü’l-İslamiyye, Katar, 2013.

Osmanî, Takî: **Esbâbü’l-ezmeti’l-mâliyye ve ‘ilâcuha**, Dımaşk, Dâru’l-kalem, 2015.

Osmânî, Muhammed Takî: “Ukûdü’l-müstakbeliyyât fî’s-sila’ fî davi’ş-Şerîati’l-İslâmîyyeti”, **MMFİ**, 1412-1992, s. 7, I, 343-355.

Ordu Akkaya, Beyza Mina: “Emtia Finansallaşmasna Borsa İstanbul ve Petrol Bağlantısı Açısından Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 75, Sayı: 2, Ankara, 2020, 687-714.

Oruç, Faruk Emrah: **İslam Hukukunda Deyn**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.S.B.E., Konya, 2011.

Özdemir, Recep: **İslam Hukukunda Mülkiyet**, İstanbul, Hiper yayın, 2018.

- Özdemir, Şule Albayrak: **Türk Borçlar Hukukunda Temsil,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2009.
- Özdirek, Recep: **İslam Hukukunda Akit Hürriyetini Sınırlayan Durumlar,** Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2004.
- Özpolat, İbrahim: “Çağdaş Hukuk Literatüründe Emtia Türevleri Yerine Önerilen Alternatif Yöntemler ve Bunların Tahlili”, **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 2023, No: 2 / 9, 259-287.
- Özpolat, İbrahim: **İslam Hukuku Açısından Emtia Türev Sözleşmeleri,** Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul, 2023.
- Özsoy, İsmail: “Faiz”, **DİA, C. XII,** İstanbul, 1995.
- Özşahin, A. Kerem: **Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukukî Niteliği,** Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1999.
- Penezoglu, Yusuf Gökhan: **Hukukî Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Müşteri ile Piyasa Üyesi Arasındaki İlişki,** İ.B.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.
- Rafîi, Ebu’l-Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed b. Abdulkerîm Kazvînî: **el-Azîz şerhu’l-Vecîz = Şerhu’l-kebîr,** thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed

- Abdulmevcûd, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî: **Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-minhâc**, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993.
- Remzi, Mehmet, Aydın, Sezer: **Borçlar Hukuku**, İstanbul, Güven Matbaası, 2012.
- Sââtî, Abdul Rahim: "Sharia Compatible Futures", **Journal of King Abdulaziz University**, Jeddah, No: 15, 2002.
- Sââtî, Aburrahîm Abdulhamîd: "Nahve müştekkât mâliyye İslâmîyye li-idarati'l-mehâtiri't-ticariyye", **Mecelletü Camiati'l-Melik Abdulaziz el-İslâmî**, Sayı: 11, 1419 / 1999.
- Saltoğlu, Burak: **Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi**, Boğaziçi Üniversitesi ve Risktürk, y.y., 2014.
- Sarıçiçek, Hasan: **Bankalarda Türev İşlemlerin UFRS / TFRS ve VUK Kapsamında Değerlemesi, Uyumlaştırılması ve Bir Araştırma**, Doktora Tezi, M.Ü.B.S.E., İstanbul, 2014.
- Saygılıer, Gökçe Deniz: **İzmir Pamuk Borsasının Etkinleşememe ve Gelişememe Nedenleri, Çözüm Önerileri**, M.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Sayılğan, Güven:

Finansal Risk Yönetimi, t.y., y.y.

Sâyis, Muhammed Ali:

Tefsiru âyâti'l-ahkâm, thk. Muhammed Ali Sâyus, Abdullatîf Sübkî, Muhammed İbrahim Kersûn, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-kâdiri, 1994 / 1415.

Sehâvi, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed:

Fethu'l-mugîs şerhi Elfiyeti'l-hadîs li'l-İrâkî, Lübnan, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1982.

Sellâmi, Muhammed Muhtar:

“Ta'mirü'z-zimmeteyni fi'l-ukûd”, **Mecmûatü delleti'l-bereke**, y.y., 2001, No: 13.

Sellâmî, Muhammed Muhtâr:

”el-İhtiyârât”, **Mecelletü mecmâi'l-fıkhi'l-İslâmî**, 19992, Sayı: 7 / I, 223-247.

Semerkandî, Ebû Bekir Alaaddîn Muhammed b. Ahmed Ebî Ahmed:

Tuhfetü'l-fukahâ, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1984.

Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed:

Mesâdiru'l-hak fi fıkhi'l-İslâmî, Kahire, Camiatü'd-devli'l-Arabiyye, 1954.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl:

el-Mebsût, Beyrut, Darü'l-Ma'rife, t.y.

Seyidoğlu, Halil:

Uluslararası Finans, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2016.

Sıcakyüz, Medine, Şencal, Harun: “İslam Ekonomisi Açısından Türev Enstrümanlarının Eleştirel Bir Analizi”, **Şıranak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, 2021, s. 134-158.

Smith, Tamara: **Taşıma Maliyeti**, (Çevrimiçi) <https://tr.templeprotestant.org/costofcarry-9182>.

Stephens, John: **Taşıma Ücreti**, (Çevrimiçi) <https://tr.templeprotestant.org/carryingcharge-138362>.

Suveylim, Sami: **Akdü’l-kâlî bi’l-kâlî**, Merkezü’l-bahs ve’t-tedvîr, 2001.

Suwailem, Sami: **Hedging in İslamic Finance**, Cidde, Publication of İslamic Development Bank, 10, 2006.

Sübkî, Ebu’l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdulkâfi b. Ali: **Tekmiletü’l-Mecmû’ şerhi’l-mühezzebe li’ş-Şîrâzî**, thk. Muhammed Necib el-Mutî, Riyad, Dâru Alemlî’l-Kütüb, 2003 / 1423.

Sübkî, Ebu’l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdulkâfi b. Ali: **Fetâvâ’s-Sübkî**, Beyrut, y.y., t.y.

Süyûtî, Ebü’l-fazl Celâüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudârî: **el-Eşbâh ve’n-nezâir fi furu’i fıkhi’s-Şâfiyye**, Riyad, Memleketü’l-Arabiyyetü’s-Suudiyye, 1997.

- Şâfiî, Muhammed b. İdris: **el-Ümm**, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1393.
- Şerkâvî, Abdullah b. Hicazî b. İbrahim el-Ezherî: **Hâşiyetü's-Şerkâvî**, Beyrût, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997 / 1418.
- Şeybani, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasen: **Kitabu'l-Asl = el-Mebsud**, thk. Ebu'l-Vefa el-Afganî, Beyrut, İlmü'l-kütüb, 1990.
- Şevkânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî: **Neylü'l-evtâr Şerhi Münteka'l-Ahbâr**, Kahire, Şeriketü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1971.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî: **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnayud, Beyrût, Müessesetü'r-risale, 1888.
- Şinkîti, Muhammed Emin b. Ahmed Zeydan Cekenî: **Şerhu Halil b. İshak el-Mâlikî**, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhim b. Ali b. Yûsuf: **el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şafi**, thk. Muhammed Zuhaylî, Beyrût, Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Şîrbînî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kâhirî: **Muğni'l-muhtâc ila marifeti meânî elfazî'l-minhâc**, Beyrut, 2006.
- Şuaybî, Fuad Kâsım Mesâid Kâsım: **el-Mukâssa fi'l-muâmelâti'l-masrafiyye: Dirase mukârane beyne'l-kânûn ve's-Şerîati'l-İslâmîyye**, Beyrût, Menşuratü'l-Halebî el-Hukukîyye, 2008.

- Şübl, Abdulaziz b. İbrahim: “Suverü beyu’d-deyn bi’d-deyni’lleti intekaza fiha’l-icmâ”, **Mecelletü’l-cemiyeti’l-fıkhiyyeti’s-Suudiyye**, t.y., y.y., 331-398.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr
Muhammed b. Cerîr b. Yezîd: **Tefsirü’t-Taberî: Camiü’l-beyân an te’vili a’yi’l-Kur’ân**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mahmûd Muhammed Şakir, Kahire, Mektebetü İbn Teymiye, t.y.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b.
Selâme Abdulmelik b. Seleme
Ebû Ca’fer: **Şerhu Meâni’l-Asâr**, Beyrût, Dâru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1399.
- Temiz, Kemal: **İslam’da Kumar Yasağı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, O.M.Ü.S.B.E., Samsun, 2010.
- Tesûlî, Ebu’l-Hasan Ali b.
Abdusselâm: **el-Behce fi şerhi’t-tuhfe**, thk. Muhammed Abdulkâdir Şahin, Lübnan, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998.
- Tok, Ahmet: **İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler**; Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Hukuk İşleri Dairesi, 2009.
- Tunalı, Esma: **Vadeli İşlemler Piyasaları ve Türkiye Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası VOB ile Londra Finansal Future ve Opsiyon Borsası**

LİFFE'nin Karşılaştırılması, T.Ü.S.B.E.,
Edirne, 2009.

Türbân, Hâlid Muhammed: **Beyu'd-deyn: Ahkâmuhu ve tatbikâtühü'l-muâsıra**, Gazze, 2001.

Tureng - future - Türkçe İngilizce Sözlük: (Çevrimiçi) Tureng - future - Türkçe İngilizce Sözlük, 20.10.2023.

Uzunoglu, Sâdi: **Yeni Finansman Teknikleri**, İstanbul, Strata yayınları, 1998.

Yaslıdağ, Beyhan: **Türev Piyasalar ve Analiz Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2016.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi: **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu**, haz. Sıtkı Gülle, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997.

Yelek, Kâmil: “İslam Hukukunda Vaadin Bağlayıcılığı: Murabaha Örneği”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 35, 2016, 147 – 186.

Yeniçeri, Celal: “Münabeze”, **DİA**, C. XXXI, 561-562.

Yılmaz, Erdal, Aslan, Tünay: “Finansal Risklerin Yönetilmesinde Türev Ürünlerin Kullanımı: Borsa İstanbul (Bist) 100 Endeksi'ndeki Şirketler Üzerine Bir Araştırma”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, sy. 8/1, 2016, s. 663-678.

Yılmaz, Erdal:

Yeni Bir Finansal Araç olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi, **The Journal of Accounting and Finance**, 2014, 61, s. 81-100.

Yılmaz, Gülşah:

Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası ile Borsanın Hukukî Sorumluluğu, Ankara, Adalet Yayınları, 2012.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza
Muhammed b. Muhammed:

Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs, thk. Abdulalim Tahavi, Kuveyt, Vizaratü'l-İ'lam, C. VIII, 1791.

Zekeriya el-Ensârî, Ebû Yahya
Zeynüddîn Zekeriyya b.
Muhammed b. Ahmed es-Süneykî
el-Hazrecî:

Esne'l-metâlib şeru Ravzi't-tâlib, thk. Muhammed Muhammed Tâhir, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah
Muhammed b. Ahmed b. Osman:

Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Lübnan, Dâru'l-marife, t.y.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd
b. Ömer b. Muhammed el-
Hârizmî:

el-Keşşâf an hakâiki kavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucuhi't-te'vîl, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağır, Âdil Bebek, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.

Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedreddin
Muhammed b. Bahadır b.
Abdillâh:

el-Mensur fî'l-kavaid, thk. Teysir Faik
Ahmed Mahmûd, Kuveyt, Vizaratü'l-evkaf
ve's-şuuni'l-İslamiyye, 1982.

Zeylaî, Ebû Muhammed
Cemaleddîn Abdullah b. Yûsuf b.
Muhammed:

Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye, thk.
Muhammed Avvâme, Beyrût, Müessesetü'r-
rayyân, 1997.

Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali:

Tebyinü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik,
Dâru'l-kütübi'l-İslâmî, Kahire, 1313 / 1895.

Zuhaylî, Vehbe:

Fıkhu'l-İslâm ve edilletühü, Dımeşk, Darü'l-
fikri 1985 / 1405.

Zuhaylî, Vehbe:

Beyu'd-deyn fî's-Şeriatî'l-İslâmî, Dımaşk,
Dâru'l-mektebî, 1997.

Zuhaylî, Vehbe:

“Ukûdü'l-ihdiyârât”, **Mecelletü mecmai'l-
fıkhi'l-İslâmî**, 1992, Sayı: 7, 249-271.

Zürkânî, Abdulbâkî b. Yûsuf b.
Ahmed b. Muhammed el-Mısırî:

**Şerhu'-Zürkânî alâ muhtasari seyyidi
Halîl**, thk. Abdusselam Muhammed Emin,
Beyrût, Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah Onur, 2013 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Prof. Dr. Abdullah Durmuş danışmanlığında hazırladığı “Tekâfûl Sisteminde Vekâlet ve Mudârame Modelleri” başlıklı yüksek lisans tezini, İstanbul Üniversitesi İslam Hukuku bölümünde 2016 yılında tamamlamıştır. 2017-2021 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı ABD bünyesinde asistanlık yapmıştır.